

Vladimir Ajzenhamer
Nebojša Vuković (ur.)

Čovek, prostor, tehnologija, ideje

Međunarodna bezbednost
u trećoj dekadi XXI veka

Autor fotografija: Uroš Matović

**ČOVEK, PROSTOR,
TEHNOLOGIJA, IDEJE:
međunarodna bezbednost
u trećoj dekadi 21. veka**

doc. dr Vladimir Ajzenhamer
dr Nebojša Vuković (ur.)

Beograd, 2020.

ČOVEK, PROSTOR, TEHNOLOGIJA, IDEJE:
međunarodna bezbednost u trećoj dekadi 21. veka
https://doi.org/10.18485/iipe_cpti.2020

Izdavač:
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25

Za izdavača:
prof. dr Branislav Đorđević, direktor

Recenzenti:
dr Dragan Đukanović,
vanredni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
dr Vladimir Trapara,
naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
dr sc. Veljko Blagojević,
naučni saradnik, Institut za strategijska istraživanja, Beograd

Kompjuterska obrada:
Sanja Balović

Lektura:
Maja Jovanović

Štampa:
Mala knjiga +, Novi Sad

ISBN 978-86-7067-279-6

Zbornik radova je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

SADRŽAJ

Reč urednika	7
--------------	---

1. Čovek

Dobro došao u mašinu: pojedinač kao objekat međunarodnih odnosa <i>Mladen LIŠANIN</i>	19
---	----

„Džon Oliverov efekat“ u međunarodnoj bezbednosti(?) <i>Mihajlo KOPANJA</i>	34
--	----

Bezbednost u doba pandemija <i>Vanja ROKVIĆ</i>	65
--	----

2. Prostor

Nacionalna država: smisao i perspektive <i>Vladimir N. CVETKOVIĆ</i>	101
---	-----

Odgovor Kine na novi bezbednosni izazov <i>Ivona LAĐEVAC</i>	126
---	-----

3. Tehnologija

Hipersonično oružje: poremećaj strateškog balansa ili nova trka u naoružanju? <i>Bogdan STOJANOVIĆ</i>	155
--	-----

Napredne tehnologije protiv globalne periferije: nesmrtonosno oružje u budućim disciplinskim ratovima <i>Srđan T. KORAĆ</i>	178
Hegemonska stabilnost u eri okrnjenog tehnološkog suvereniteta <i>Nenad STEKIĆ</i>	211

4. Ideje

Jačanje desnice kao strašilo: slučaj SR Nemačke <i>Dušan DOSTANIĆ</i>	237
Mogućnosti i perspektive savremene evropske krajnje levice <i>Nemanja KOSTIĆ</i>	276
Islamizam i evropski desni odgovor: ulje na vatru <i>Milovan SUBOTIĆ</i>	300

REČ UREDNIKA

Zbornik radova koji je pred vama rezultat je zajedničkog naučnog poduhvata njegovih urednika i autora vođenih željom da anticipiraju buduće trendove na polju međunarodne bezbednosti. Iako njegova struktura na prvi pogled može ostaviti utisak neuobičajnog pristupa temi koju obrađujemo, ona je osmišljena tako da što bolje dočara osobenosti aktuelnog bezbednosnog *zeitgeist*-a. Nije previše smelo ustvrditi kako pomenuti duh vremena karakteriše sve intenzivnija i sve uočljivija ispreplitanost Volcovih (Kenneth N. Waltz) analitičkih nivoa – čoveka, države i međunarodnog poretka, te da će ova međuzavisnost, u deceniji koja je pred nama, poprimiti gotovo sinergičke razmere. Pandemija COVID-19 argument je više u prilog ovoj tezi. Teško da ima bolje potvrde opravdanosti povlačenja paralele između „principa spojenih sudova“ i interakcije različitih nivoa bezbednosti, od globalnih posledica pomenutog virusa. Takođe, on je i surov podsetnik na istinitost čuvene kauzalističke alegorije o leptiru koji sa jednog kraja sveta, lepetom svojih krila, izaziva tornado na drugom kraju. Upravo zato – iz želje da na što celovitiji način pristupimo ovako kompleksnoj temi, ovaj zbornik je organizovan u četiri poglavlja: *Čovek, Prostor, Tehnologija* i *Ideje*, od kojih svako poglavlje ima zadatak da postavi kontekstualni okvir, kadar da obuhvati kako različite subjekte i činioce, tako i različite nivoe i sektore međunarodne bezbednosti.

Kada je u pitanju uloga čoveka u *shemi* međunarodne bezbednosti, ona se paradigmatiski poistovećuje sa ulogom donosioca političkih odluka. Tako pozicionirani čovek predstavlja oličenje države i političke vlasti, a samim time se smatra i subjektom međunarodnih odnosa. Međutim, početak novog milenijuma doveo je do ozbiljnog zaokreta u shvatanju međunarodne uloge onih pojedinaca koji su pozicionirani negde izvan kruga državocentričnih elita. Stručnjaci, naučnici, analitičari, novinari, migranti, umreženi pojedinci i korisnici virtuelnih društvenih medija i mreža npr. *blogeri* (bloggers), *vlogeri* (vloggers), *inflenseri* (influencers) i *twiteraši* (tweeters), svakim danom sve više utiču na politiku na nacionalnom

nivou, postepeno krčeci sebi put do međunarodne političke arene. O tome je u svojoj knjizi „Ljudi su važni! Umreženi pojedinci u globalnoj politici“ pisao čuveni politikolog Džejms Rosenau (James N. Rosenau) ističući u prvi plan sve veći značaj novih društvenih uloga po dinamiku svetske politike. Kao slikovitu potvrdu njegovih zapažanja možemo navesti sledeći istorijski primer. Kada se novoformirani Sovjetski savez, dekretom iz 1917. godine, odrekao tajne diplomatije koju je vodila carska Rusija, Lenjin i sovjetske vlasti su, kako bi ozvaničile početak diskontinuiteta sa imperijalnim nasleđem, objavili sedam svesaka tajnih međunarodnih ugovora iz perioda vladavine Romanovih. Savremenim žargonom rečeno, nove vlasti su na sebe preuzele ulogu *zviždača* (whistleblower) koji je raskrinkao zakulisane radnje svojih prethodnika. Nepunih sto godina kasnije, sa pozicija lišenih bilo kakve formalne moći, isto su učinili i Džulijan Asanž (Julian P. Assange) i Edvard Snouden (Edward J. Snowden), upoznavajući svet sa diplomatskim mahinacijama i sistemima masovnog nadzora iza kojih stoje Sjedinjene Američke Države. Ono što je nekada bilo moguće samo vlastodršcima, danas je, zahvaljujući tzv. četvrtoj industriskoj revoluciji postalo izvodljivo i za pojedince izvan kružoka vlasti.

Pitanjem uloge pojedinca u svetskoj politici, odnosno propitivanjem ideje da je njegova pozicija u savremenim međunarodnim odnosima daleko prominentnija nego što to podrazumevaju tradicionalne teorijske koncepcije, bavi se rad Mladena Lišanina „Dobro došao u mašinu: pojedinac kao objekat međunarodnih odnosa“, kojim započinjemo prvo poglavlje ovog zbornika. Autor teksta polazi od realističke teze o državi kao ključnom i najmoćnijem akteru, i sa te pozicije istražuje svojevrsni paradoks činjenice da pojedinac, ostvarujući ulogu subjekta međunarodne politike, nužno postaje i njen objekat. Realistički pesimistično, Lišanin pojedinca smešta između dva moćna zupčanika mašinerije svetske politike – strukture, koja čoveku „preti odozgo“, i ljudske prirode koja mu se neminovno prikrada sa suprotne strane.

Nasuprot tome, rad Mihajla Kopanje - „Džon Oliverov efekat‘ u međunarodnoj bezbednosti(?)“ pristupa pojedincu iz sasvim drugačijeg ugla. Ovaj autor propituje sposobnost građana širom sveta da, usled sve veće kompleksnosti međunarodnih dešavanja, ispravno razumeju pitanja iz domena međunarodne bezbednosti. U radu je zastupljena teza prema kojoj navedena složenost proizvodi potrebu da se kompleksna pitanja predstave na jednostavan način, čime se u prostor javnog diskursa uvodi

nova društvena uloga – uloga pojednostavljiivača. Kao primer pojedinca u ulozi pojednostavljiivača, Kopanja navodi komičara i voditelja Džona Olivera (John Oliver) koji je svojim jednostavnim i prijemčivim predstavljanjem složenih pitanja iz domena politike uspeo, ne samo da edukuje građane, već i da od njih stvori svojevrstne političke aktiviste. Na tragu ovog slučaja, autor rada pokušava da odgovori na pitanje da li pojedinac u ulozi pojednostavljiivača može da ostvari uticaj na međunarodnu bezbednost?

Rad Vanje Rokvić – „Bezbednost u doba pandemija“ vraća nas na priču o kauzalitetu i ispreplitanosti različitih nivoa bezbednosti. Ova autorka hvata se u koštac sa izuzetno zahtevnom temom koja se tiče uticaja zaraznih bolesti na državu i društvo, kao i međunarodnu zajednicu u celini. Autorka podseća kako, pored visoke stope morbiditeta i mortaliteta, zarazne bolesti mogu imati nesagledive posledice po ekonomiju, upravljanje državom, snage bezbednosti, vođenje ratova i ravnotežu snaga u međunarodnim odnosima. Na žalost, nespremnost i globalni haos koji je nastupio nakon pandemije COVID-19, pokazali su da savremeno društvo, uprkos pređašnjim pandemijskim iskustvima, brzo zaboravlja naučene lekcije iz zdravstvene bezbednosti. Tako se „efektu leptira“ i „efektu Džona Olivera“, pridružuje još jedan, potencijalno pogubniji efekat – „efekat kratkog pamćenja“.

Nakon Drugog svetskog rata, u okviru Ujedinjenih Nacija, kao nikada do tada, čovečanstvu se detaljno normira vođenje rata, dok se nepovredivost ljudskog života postavlja kao centralna vrednost međunarodne zajednice. Međutim, i tokom Hladnog rata, ljudi masovno stradaju u oružanim sukobima, često jednako brutalno kao i tokom prethodnih vekova, a teza o neprihvatljivosti ratovanja solidno se ukorenila uglavnom u pojedinim delovima severne hemisfere, među omladinom i intelektualcima. Vremenom, taj stav dobija na značaju, iako, s druge strane, SAD i evropske zemlje sudeluju u ratnim pohodima i nakon okončanja bipolarnog sistema i sučeljavanja supersila (na primer, Prvi zalivski rat 1991. godine). Kako dobro zapažaju kineski pukovnici Kiao Liang (Qiao Liang) i Vang Ksiangsui (Wang Xiangsui) u njihovoj intrigantnoj studiji „Neograničeni rat“ (Unrestricted Warfare), pod uticajem koncepta ljudskih prava i sličnih platformi, trendova integracije u međunarodnoj ekonomiji i interesa različitih društvenih grupa, dolazi do nezadovoljstva u pogledu ubijanja i razaranja, što sve vodi ka novom konceptu rata i ka novoj etici ratovanja. Naoružanje se projektuje i izrađuje da bude što preciznije, kako bi usputne

žrtve i rušenja bili što manji. Prema oceni Kiao-a i Vang-a, tehnološki napredak je omogućio sredstva kojima se direktno udara na nervne centre neprijatelja, bez činjenja štete drugim stvarima, i tako su se kreirale brojne opcije postizanja pobjede, što je navelo ljude da veruju, kako je najbolji put postizanja pobjede ne ubijati neprijatelja, već ga kontrolisati. Pojava preciznog i nesmrtonosnog oružja, po mišljenju kineskih autora, predstavlja prekretnicu (turning point) u razvoju naoružanja, koje se po prvi put u istoriji razvija u pravcu ne jačanja, već prefinjenosti (weapons are developing in a "kinder" not a "stronger" direction).

Upravo sa konceptom nesmrtonosnog oružja, njegovom tipologizacijom, trendovima razvoja i njegovom celishodnošću, bavi se rad Srđana Koraća pod naslovom - „Napredne tehnologije protiv globalne periferije: nesmrtonosno oružje u budućim disciplinskim ratovima“. U ovom radu se osvetljava idejni i konceptualni kontekst razmišljanja o upotrebi nesmrtonosnog oružja, njegovog projektovanja, izrade i (eventualne) upotrebe. Iako sa stanovišta etike i humanosti, upotreba nesmrtonosnog oružja u različitim oružanim konfliktima deluje atraktivno, jasno je, pri detaljnijoj analizi, da ono ne predstavlja univerzalno i potpuno efikasno sredstvo čijom bi se primenom krvoproliće i drastično nasilje između država i nacija (etničkih zajednica) trajno elimisali iz međunarodnih odnosa. Ipak, hipotetički posmatrano, kada bi se u svetu upotrebljavalo samo nesmrtonosno oružje, jasno je da bi sve relevantne definicije rata i ratovanja morale da budu modifikovane.

S druge strane, Bogdan Stojanović je u svom radu pažnju posvetio vrlo smrtonosnom oružju, koje međutim, ima jednu drugu karakteristiku koja intrigira ljudski um, a to je da je ono višestruko brže od zvuka. U radu pod naslovom - „Hipersonično oružje: poremećaj strateškog balansa ili nova trka u naoružanju“ - u glavnoj tezi, na iznenađenje mnogih, izričen je stav da uvođenje ovog naoružanja ne remeti strateški balans, već ga na izvestan način čuva i reprodukuje za određeni period u budućnosti. Drugim rečima, jedna strana u trci u naoružavanju - Ruska Federacija - ne uvodi hipersonično naoružanje kako bi poremetila strateški balans između RF i SAD, već da unapred obezvredi pokušaje druge strane da to učini, i stekne nedostižnu prednost nad svojim takmacima. Kao što je istorija pokazala, svaka pojava nekog novog oružja donosila je tek kratkoročnu prednost njegovom posedniku jer se uvek javljao adekvatan odgovor suprotne strane, bilo kroz pronalaženje novijeg, još moćnijeg oružja, bilo kroz stvaranje

efikasne odbrane od tog oružja, bilo kroz formulisanje određenih mera i postupaka koji su u značajnoj meri relativizovali razorne kapacitete tog oružja. Kraće rečeno, kada je reč o naoružanju, borbenim sistemima i platformama, u svetskoj ili barem evropskoj istoriji (dva svetska rata, evropski ratovi), simetrija je češće bila pravilo, a manje izuzetak (iz ove generalizacije svakako se isključuju kolonijalni i osvajački ratovi). Dakle, kad je davno, u bronzanom dobu, izrađen prvi mač, ubrzo se pojavio i štit, i ta svojevrsna „dijalektika“ u razvoju naoružanja traje sve do danas.

Međutim, postavlja se pitanje, da li mimo eventualne, nagoveštene/ realizovane fizičke destrukcije suparnika, postoji još neki način da se osigura nacionalna bezbednost i eliminišu pretnje egzistenciji/ blagostanju neke države i nacije, odnosno da se u mogućem konfliktu odnose prevaga nad protivnikom. Već spomenuti kineski autori sugerišu, kako različita tehnološka dostignuća omogućavaju vođenje mnogobrojnih „ratova“ bez prisustva i upotrebe „klasičnog“ naoružanja. U okviru koncepta „neograničenog rata“, oni navode preko dvadeset mogućih oblika tog rata, poput elektronskog, psihološkog, mrežnog, virtualnog, finansijskog, ideološkog i medijskog. Jasno je, već na prvi pogled, da ovakvi „oblici rata“ nisu mogući bez izuzetno razvijene globalne mreže komunikacija, čiju „kičmu“ predstavlja Internet – mreža unutar mreže. Na bazi planetarne međupovezanosti, tehnološki napredne države stiču mogućnost ili privilegiju da upravljaju odnosno manipulišu sa protokom informacija, odnosno da putem instaliranja/ servisiranja/ nadogradnje postojeće opreme drže u svojevrsnoj zavisnosti manje i tehnološki slabije razvijene države. U radu Nenada Stekića – „Hegemonska stabilnost u eri okrnjenog tehnološkog suvereniteta“ – promišlja se tehnološki suverenitet na primeru instalacije opreme za 5G mrežu, kao i to može li tehnološki razvoj biti zajamac benevolentne hegemonije jedne velike sile (u ovom slučaju NR Kine). Poslednjih godina biva sve očiglednije, da će se oko pitanja – ko će biti provajder opreme za 5G mrežu (superbrzi internet) – „lomiti koplja“ između dve velike sile (SAD i Kine), kako u Evropi, tako i u ostatku sveta. Imajući u vidu postavku spominjanih kineskih autora o različitim oblicima vođenja rata, u kojima je jedan od nosećih stubova upravo Internet, razumljivo je da tekuća polemika oko instaliranja 5G mreže ima vrlo markantan i relevantan bezbednosni aspekt. U poslednje vreme, prisutna je čak i praksa da se pojedine države u sporazumima sa drugim državama obavezuju da neće koristiti 5G mrežu koju dostavljaju nepouzdana

isporučio! Tako se preko jednog, naizgled čisto tehničkog i finansijskog pitanja, nadmeću i bore za uticaj u svetu velike sile.

Nakon pada Berlinskog zida, sa jačanjem civilnog društva, nevladinog sektora, medija, ali i transnacionalnih kompanija, terorističkih mreža i (para)religijskih pokreta, činilo se, u jednom periodu, da države više nisu neprikosnovene u svojstvu najvažnijeg subjekta-aktera međunarodnih odnosa. Takođe, sa usavršavanjem avionskog saobraćaja, razvojem komunikacijskih tehnologija, i munjevitim prenosom podataka sa jednog na drugi kraj sveta, izgledalo je da geoprostor takođe više nema onaj značaj za svetsku politiku kakav je imao u ranijim epohama. Pojavili su se teorijski radovi u kojima se osporavao legitimitet (status) nacionalnih država, i njihova sposobnost da funkcionalno deluju na poljima ekonomije, bezbednosti, ekologije i zdravstvene zaštite. Svojevremeno, Hegel (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) je tvrdio, da su u svetskoj istoriji relevantni samo oni narodi koji su stvorili svoje države. Sa krajem Hladnog rata, pojavljuju se teze, po kojima su korak s vremenom uhvatile samo one nacije koje imaju razgranat nevladin sektor, razvijeno civilno društvo, transnacionalne kompanije i uticajne medije. Otprilike u to doba, Frensis Fukujama (Yoshihiro Francis Fukuyama) proglasio je kraj istorije, i za momenat, mnogobrojne katedre za bezbednost, strategiju i vojna pitanja izgledale su suvišno. Geopolitika, kao političko/politikološko promišljanje geoprostora, takođe je proglašena za anahronizam, dok je za valjanu koncepcijsku paradigmu proglašena geoekonomija. Kako je primetio još 1990-tih francuski autor Filip Moro Defarž (Philippe Moreau Defarges), u novim okolnostima globalizacije, država, odnosno njene strukture su dovedene do svojevrstne šizofrenije – one moraju istovremeno i da štite i da otvaraju vlastite granice, da čuvaju nacionalnu samosvojnost i da obezbede prijemčivost za sve što je novo. Savremena država, uklještena često između teško uskladivih zahteva (da njena granica bude maksimalno propusna za protok ljudi, roba, kapitala i ideja, ali u isto vreme i hermetički zatvorena za trgovce ljudima, narkoticima i oružjem, kao i za nelegalan transfer novca), trpi kritike sa različitih ideoloških i političkih pozicija.

Upravo neke od tih problema obrađuje Vladimir N. Cvetković u radu – „Nacionalna država: smisao i perspektive“. Prema njegovom mišljenju, moderna država je postala korporacija koja upravlja drugim korporacijama, kao i amalgam društvenih veza i odgovornosti usmeravan od strane legitimnih (ovlašćenih) posvetovljenih vođa. Takođe, po Cvetkoviću, njene

uloge su kroz istoriju varirale – od „noćnog čuvara“ (minimalistički liberalni koncept) ili pak „Velikog brata“ (maksimalistički totalitarni koncept), „socijalnog inženjera“ (komunizam) i „svetovnog božanstva“ (fašizam/nacizam), do vrednosno neutralnog „regulatora slobodnog tržišta“ (liberalizam) i vrednosno zainteresovanog „distributera bogatstva“ (socijal-demokratija). Ipak, i pored svih izazova, država i dalje ostaje osnovni i ključni akter kako međunarodnih odnosa, tako i sveukupnih odnosa u pojedinačnim društvima, i što je od posebne važnosti za ovaj zbornik, ona je i dalje ključni mehanizam uspostavljanja/održavanja/pružanja bezbednosti. Problem je takođe, što se misao o državi, kroz političke nauke, filozofiju politike i filozofiju prava, nalazi u već dugotrajnoj krizi i ne može da „porodi“ verodostojan, autentičan i realističan koncept države za 21. vek. Čini se, kao da su u ovom postmodernom dobu „zakovani“ svi stvaralački potencijali autora iz oblasti društvenih nauka, i kao da se dalje od kritike i analize postojećeg stanja ne može iskoračiti.

Ako je 20. veka bio period uspona i potonje dominacije Sjedinjenih Država, onda je 21. vek razdoblje koje nagoveštava uzdizanje Azije i posebno NR Kine. U akademskim krugovima, posebnu pažnju je izazivala i još izaziva saradnja između najprostranije zemlje na svetu (Ruske Federacije) i najmnogoljudnije zemlje na svetu (NR Kine). Njihovim partnerstvom (evolucijom, oblicima i tipologijom) bavi se Ivona Lađevac u radu – „Odgovor Kine na novi bezbednosni izazov“. Očigledno je da će spoljnopolički postulati, strategije i postupci Kine u velikoj meri učestvovati u oblikovanju međunarodnog poretka u decenijama koje slede, i stoga je svaki teorijski osvrt (rad) na njeno delovanje na globalnoj sceni dragocen i vredan pažnje. U senci američke dominacije, udruživanje Kine i Rusije ne bi trebalo da se posmatra kao pokušaj stvaranja novog (evro)azijskog hegemonu, već kao napor ka uravnotežavanju međunarodnih odnosa i stvaranju globalnog balansa koji će biti osetljiviji i prijemčivi za interese različitih država i nacija. Međutim, sa daljim jačanjem NR Kine, ona će biti sposobna da sama učestvuje u nadmetanju za globalni primat sa SAD, i već postoje autori, poput Justejna Tunšoa (Øystein Tunsjø), koji o tekućem međunarodnom poretku govore kao o povratku bipolarnosti, odnosno kao o novoj bipolarnosti (stara je bila oličena u suparništvu SAD i SSSR-a tokom Hladnog rata). Pojedine regije, poput akvatorije Južnog kineskog mora, polako se pretvaraju u poligone sve vidljivijeg, i na momente vrlo oštrog nadmetanja dve sile. Izgleda da se kroz „velika vrata“ vraćaju na scenu i postulati klasične geopolitike, i politka

ravnoteže snaga, i konačno, države kao neosporno najvažniji i najmoćniji subjekti međunarodnih odnosa.

Iza pomenutog kineskog uzleta stoji ideja o Kini kao novoj svetskoj sili i budućem stožeru nekog drugačijeg svetskog poretka. Nukleus njenog uspeha krije se, dakle, u dalekosežnoj viziji tj. jednoj moćnoj ideji. Kažu da ideje pokreću svet. Isto važi i za ideologije i religije, koje u svetu politike predstavljaju njihov glavni derivat. Kako bi svet danas izgledao a da nije prošao kroz turbulentne političke i socijalne promene izazvane pojavom hrišćanstva ili islama? Da li bi tzv. dugi XX vek bio toliko „dug“ i zgusnut bez uspona fašizma, socijalizma i trijumfa liberalizma? Teško da bi istorijske čitanke izgledale onako kako izgledaju danas da je samo jedna od karika u ovom ideacionom lancu bila ispuštena. Pa ipak, desna i leva ideologija kao da su izgubile svoj *momentum* u drugoj dekadi novog milenijuma. Njihov sukob izmešten je iz arene nacionalne i svetske politike, u okruženje salonskih kuloara, rezervisanih za intelektualne elite, ili u amfiteatre i na društvene medije i mreže, putem kojih studenti artikulišu svoj mladalački idealizam. Isto važi i za verske ekstremiste. Čini se da su, sa krahom notorne Islamske države (ISIS), čak i glavni *bad boys*-i fotofiniša XX i prve decenije XXI veka - islamistički ekstremisti, uzeli predah. Tako barem zaključuju autori čiji radovi tvore zaključnu celinu ovo zbornika.

Dušan Dostanić svojim radom proverava utemeljenost tvrdnje da rast desnice predstavlja novi bezbednosni izazov sa kojim se suočava Stari kontinent. Ovu tezu autor testira na primeru SR Nemačke koja se, zbog specifičnog značaja tamošnje desnice, kao i činjenice da na njenoj političkoj sceni dugo nije bilo značajnije stranke desne provinijencije, kandiduje za idealnu *studiju slučaja*. Ovaj rad započinje raspravom o položaju i uticaju savremene evropske desnice, da bi potom pažnja bila posvećena istorijatu nemačke desnice i hronologiji njenog potiskivanja iz političkog života. Centralni deo rada posvećen je Alternativi za Nemačku (AFD) kao najvažnijoj desnoj stranci u Nemačkoj. Autor iz svoje analize nije izostavio ni desne stranke i pokrete izvan AFD-a, uključujući i one koje bi po svom programu mogle biti okarakterisane kao ekstremne ili radikalne. U ovom poslednjem segmentu akcenat je stavljen kako na njihova ideloška uverenja, tako i na pokušaje njihovog internacionalnog povezivanja sa srodnim strankama i grupama u inostranstvu.

Ideološke desnice nema bez njenog antipoda – levice. Njene bezbednosne perspektive u godinama koje predstoje, propituje Nemanja

Kostić. Vek za nama posvedočio je da levica itekako može biti agresivna kad je u pitanju borba za njenu „ideju“. Autor svoj rad započinje osvrtom na terorističke aktivnosti najslavnijih levih grupacija tog vremena - italijanskih „Crvenih Brigada“ (Brigate Rosse) i zapadnonemačke „Frakcije Crvene armije“ (Rote Armee Fraktion). Potom sledi presek stanja levice nakon pada Berlinskog zida i sloma Sovjetskog Saveza, na osnovu koga Kostić zaključuje kako su pomenuta geopolitička prestrojavanja dovela do desnog ideološkog zaokreta, kao i do marginalizacije i pasivizacije tzv. krajnje levice u savremenim evropskim društvima, te da na ovom kraju idejno-političkog spektra za sada nema delatnog potencijala za ugrožavanje neoliberalnog kapitalističkog poretka.

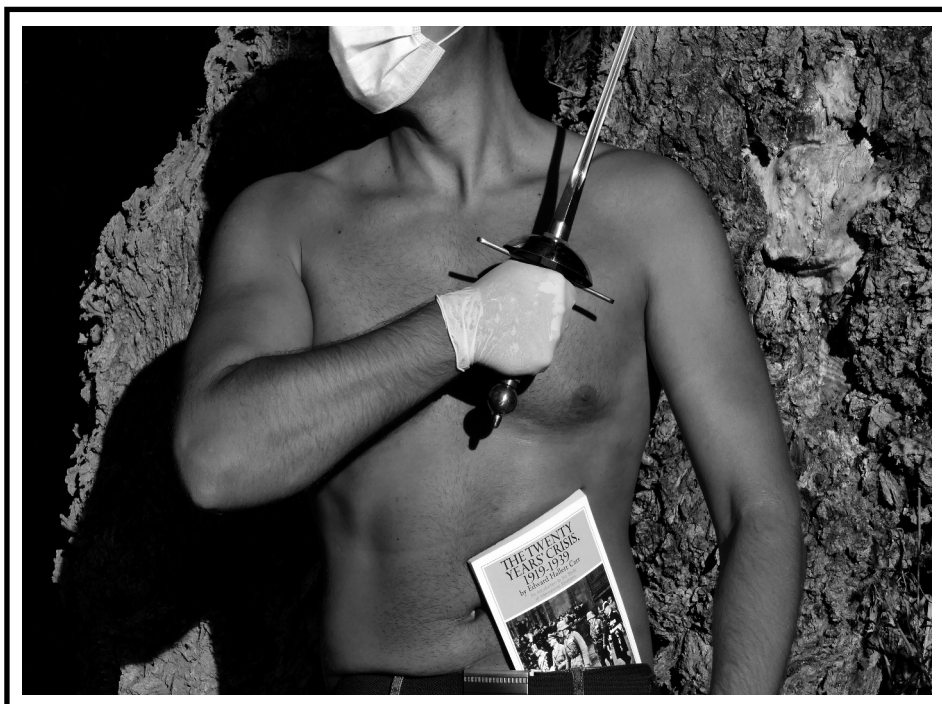
Na posletku, postavlja se pitanje šta je sa radikalnim islamom? Da li je on i dalje dežurni bauk međunarodne bezbednosti ili se i njegovoj strahovladi nazire kraj? Ukoliko je verovati Milovanu Subotiću, odgovor na ova pitanja moguć je tek nakon ponovnog promišljanja islamizma, ne samo kao religijskog, već i kao političkog fenomena. Kako ovaj autor smatra, takava elaboracija za sobom nužno povlači i analizu kapilarne povezanosti između islamističke „ideologije“ i rasta ekstremne evropske desnice. U ovoj interakciji krije se ključ za razumevanje fenomena zloupotrebe ne samo islamskih, već i hrišćanskih, verskih doktrina u političke i bezbednosne svrhe. Subotić ističe da politički islam, koji on vidi kao islamsku desnicu, osnažuje političko hrišćanstvo tj. hrišćansku desnicu, i *vice versa*. Na taj način gordijev čvor politike, religije i nasilja i dalje ostaje ne(od)rešen.

Time se krug zatvara, upravo na način na koji je započet - principom spojenih sudova u kojima se ljudska, nacionalna i međunarodna bezbednost mešaju u lako zapaljivu smesu, a subjekti međunarodnih odnosa lako postaju objekti međunarodne politike. Stoga ovaj zbornik treba čitati kao svojevrsnu knjigu recepata, koja će zainteresovanog čitaoca upoznati sa sastojcima i načinima „pripreme“ međunarodne bezbednosti, i ponuditi mu neke od mogućih odgovora na pitanje šta nas to čeka u deceniji koja je pred nama.

Doc. dr Vladimir Ajzenhamer

Dr Nebojša Vuković

1. Čovek

DOBRO DOŠAO U MAŠINU: POJEDINAC KAO OBJEKAT MEĐUNARODNIH ODNOSA

Mladen LIŠANIN¹

Apstrakt: Rastući značaj i uloga pojedinca u teoriji i stvarnosti međunarodnih odnosa postali su gotovo nezaobilazni motiv u savremenom promišljanju svetske politike. Nezavisno od teorijskih i metodoloških škola i pristupa, ideja da je današnja pozicija pojedinca u međunarodnim odnosima daleko prominentnija nego što su to tradicionalne koncepcije podrazumevale – i nego što je ona, uostalom, i bila u ranijim istorijskim razdobljima, pre svega, mada ne isključivo, usled razlike u stepenu tehnološkog razvoja – skoro da predstavlja široki naučni konsenzus. Međutim, bez obzira da li je reč o pojedincima, koji svoj uticaj na međunarodnu politiku ostvaruju oružanim ili neoružanim sredstvima, oni su po pravilu ili nosioci funkcija u okviru država kao ključnih i najmoćnijih aktera u međunarodnom sistemu, ili njihovi – metaforični ili stvarni – taoci i žrtve: biografije državnika i vojnih zvaničnika poput Donalda Trampa (*Donald Trump*), Angele Merkel (*Angela Dorothea Merkel*), Vladimira Putina (*Владимир Путин*), Kasima Sulejmanija (*Qasem Soleimani*) ili Kolina Pauela (*Collin Powell*) s jedne strane, ili uzburjivača i novinara poput Čelsi Mening (*Chelsea Manning*), Edvarda Snoudena (*Edward Joseph Snowden*), Džulijana Asanža (*Julian Assange*) i Džamala Kašogija (*Jamāl Ahmad Kāšūqijī*), s druge strane, upečatljivo svedoče o ovome. Drugim rečima, između „prve i druge slike“ međunarodnih odnosa Keneta Volca (*Kenneth Waltz*) – pri čemu status subjekta može, ali ne mora korespondirati sa nivoom analize – postoji inherentna napetost, koja se u najvećem broju slučajeva razrešava u korist države, kao moćnijeg aktera, a na štetu pojedinca. Još preciznije, pojedinac se, igrajući ulogu subjekta međunarodne politike, nužno javlja i kao njen objekat. Autor teži da u ovom članku, polazeći od realističke teze o državi kao ključnom i najmoćnijem akteru, analizira ovaj ambivalentni položaj pojedinca u svetskoj politici.

Ključne reči: subjekti međunarodnih odnosa, nivoi analize, realizam, neorealizam, socijalni konstruktivizam, pojedinac u međunarodnim odnosima.

¹ Autor je istraživač-saradnik u Institutu za političke studije, Beograd, e-mail: mladen.lisanin@ips.ac.rs

Članak je nastao u okviru naučno-istraživačke delatnosti Instituta za političke studije, koju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uvod

Veliki deo savremene nauke o međunarodnim odnosima počiva na pretpostavci o postepenom ali neumitnom jačanju uloge pojedinca u svetskoj politici. Nezavisno od teorijskih i metodoloških škola i pristupa, ideja da je današnja pozicija pojedinaca u međunarodnim odnosima daleko prominentnija nego što su to tradicionalne koncepcije podrazumevale – i nego što je ona uostalom i bila u ranijim istorijskim razdobljima, pre svega, mada ne isključivo, usled razlike u stepenu tehnološkog razvoja – skoro da predstavlja široki naučni konsenzus. Preovlađujući model svetske politike u XXI veku, smatraju Čarls Kegli (*Charles Kegley*) i Gregori Rejmond (*Gregory Raymond*), sve više je postvestfalski: pored država, na značaju dobijaju i različiti nedržavni akteri, pri čemu granice postaju poroznije a pojedinac može, u međunarodnom kontekstu, da bude nosilac većeg broja različitih relevantnih grupnih identiteta.² Keglijev i Rejmondov postvestfalski model svetske politike, zapravo je razrada onoga što je Džejms Rozenau (*James Rosenau*) 1990. godine u svojoj antologijskoj studiji „Turbulencija u svetskoj politici“ nazvao „postmeđunarodnom“ politikom.³ Okončanje hladnoratovskog perioda donelo je, tvrdi on, turbulentan prelaz od međunarodne ka postmeđunarodnoj politici, što se može razumeti putem istraživanja dinamike koja je u osnovi ovog procesa – „deo dinamike lociran je na mikro nivoima, gde pojedinci uče a grupe se okupljaju; drugi delovi potiču sa makro nivoa, gde se nove tehnologije stavljaju u funkciju, a kolektiviteti dolaze u sukob; treći, opet, ishode iz borbe među suprotstavljenim silama na dva nivoa – između kontinuiteta i promene, između stega prošlosti i iskušenja budućnosti, između potreba za međuzavisnošću i zahteva za nezavisnošću, između centralizujućih i decentralizujućih tendencija unutar država i među njima“.⁴

² Charles W. Kegley, Jr. and Gregory A. Raymond, *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2002, pp. 172-177. Važno je naglasiti da ovi autori – kao, uostalom, ni većina drugih koji su se bavili ovom problematikom – ne tvrde da je država uvek bila najvažniji akter u globalnoj politici, niti da je ikad bila jedini akter (p. 174).

³ James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1990, pp. 3-20.

⁴ *Ibid.*, p. 7.

Ne treba imati dileme – koncept pojedinca kao aktera međunarodne politike nije nov. Uostalom, država ne donosi i ne sprovodi spoljnopolitičke odluke neposredno, niti bi to bilo moguće – to u njeno ime čine spoljnopolitički rukovodioci (*Foreign Policy Executives – FPE*).⁵ Ono što se, prema tvrdnjama brojnih autora, menja jeste domet značaja i uloge pojedinca, kao i kapacitet u kome on nastupa. On sada nije nužno spoljnopolitički rukovodilac, već deo međunarodne nevladine organizacije, član multinacionalne korporacije, transnacionalni aktivista, pripadnik medija, uzbunjivač ili, u krajnjoj liniji, privatno lice. Pitanje koje se postavlja, i na koje odgovori nisu tako jednoznačni, jeste da li su ove promene indikatori temeljne promene u samoj prirodi međunarodne politike. S tim u vezi, potrebno je istražiti i da li nesporno proširenje dometa i uloge pojedinca u međunarodnoj politici zaista znači da on u istinski sadržajnom smislu „sustiže“ državu kao aktera, ili je njen značaj toliko dominantan da je rastuća uloga pojedinca više simbolična nego suštinska.

Ovde tvrdimo da, bez obzira da li je reč o pojedincima koji svoj uticaj na međunarodnu politiku ostvaruju oružanim ili neoružanim sredstvima, oni su po pravilu ili nosioci funkcija u okviru država kao ključnih i najmoćnijih aktera u međunarodnom sistemu, ili njihovi – metaforični ili stvarni – taoci i žrtve. Biografije državnika i vojnih zvaničnika poput Donalda Trampa (*Donald Trump*), Angele Merkel (*Angela Dorothea Merkel*), Vladimira Putina (*Владимир Путин*), Kasima Sulejmanija (*Qusam Sulemani*) ili Kolina Pauela (*Colin Powell*) s jedne strane, ili uzbunjivača i novinara poput Čelsi Mening (*Chelsea Manning*), Edvarda Snoudena (*Edward Joseph Snowden*), Džulijana Asanža (*Julian Assange*) i Džamala Kašogija (*Jamāl Aḥmad Kāšūqijī*) s druge strane, upečatljivo svedoče o ovome. Time se ne želi reći da je predstava o pojedincu kao samosvojnom akteru međunarodne politike čista fikcija – takva pozicija bila bi neodbranljiva. Polazimo od toga da političku stvarnost i u unutrašnjem i u međunarodnom kontekstu dominantno određuju strukture zasnovane na distribuciji materijalne moći, a one se, u krajnjem, najčešće javljaju upravo kao države. Drugim rečima, pojedinac ne može da pobegne od okvira i konteksta koji u međunarodnoj areni oblikuju države; čak i kada deluje subverzivno, pojedinac biva uvučen u međunarodnopolitičke

⁵ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 123-129.

procesu kojima upravljaju države. Kao što smo naglasili, u ime i za račun države, odluke donose neki drugi, moćniji pojedinci; diskusija o tome gde je lociran odlučujući uticaj na međunarodnu i spoljnu politiku predstavlja jednu od ključnih tačaka rascepa među teorijskim paradigmatama i, naročito, unutar realističke paradigme. Ono što je nedvojbeno jeste da struktura i interesi države u daleko najvećem broju slučajeva jesu ono što – kako kauzalno tako i fizički – nadživljava individualnog aktera. Otuda pojedinac, i pored ojačanog subjektiviteta, u krajnjem slučaju, uvek ostaje objekat međunarodne politike.

Problem nivoa analize u nauci o međunarodnim odnosima

Pitanje nivoa analize implicitno je prisutno u promišljanju društva od samih početaka; na primer, pitanje odnosa ljudske prirode i društvenog uređenja, toliko često obrađivano u ključnim tekstovima antičke filozofije, može se sasvim koherentno tumačiti u ovom kontekstu. U nauci o međunarodnim odnosima, onakvoj kakvu je poznajemo u moderno doba – dakle od 1919. godine – ovo pitanje je eksplicitno prepoznato tek polovinom XX veka. U svojoj ključnoj studiji „Čovek, država i rat: teorijska analiza“ iz 1959. godine, vodeći realistički teoretičar međunarodnih odnosa, Kenet Volc (*Kenneth Waltz*), formulisao je koncept „tri slike“, pomoću kojih je moguće analizirati političku dinamiku međunarodnog sistema.⁶ Analizirajući dela brojnih autora iz istorije društvene misli – od Konfučija (*Confucius*) do Rajnholda Nibura (*Reinhold Niebuhr*) – on locira uzroke rata i mira na tri različita nivoa („slike“) analize međunarodnih odnosa: čoveka i njegovu prirodu; državu njene unutrašnje karakteristike; te međunarodni sistem i raspodelu moći koja ga karakteriše. Tek decenijama kasnije će se ispostaviti da ova tri nivoa analize u najvećem korespondiraju sa osnovnim školama u okviru realističke teorijske paradigme (klasičnim, neoklasičnim i strukutralnim realizmom), mada su naravno relevantni i za proučavanje u okviru drugih paradigmi.⁷

⁶ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York [NY], 2001.

⁷ Henry R. Nau, *Perspectives on International Relations: Power, Institutions, Ideas*, 3rd Edition, CQ Press, Washington, D.C., 2012, pp. 61-63.

Ubrzo nakon Volcovog pionirskog rada, u časopisu *World Politics* objavljen je uticajni članak Dž. Dejvida Singera (J. David Singer) – najpoznatijeg kao idejnog tvorca projekta *Correlates of War* (CoW) – „Problem nivoa analize u međunarodnim odnosima“.⁸ Tamo gde se Volc zadržava na problematici uzroka rata i mira, lociranih unutar različitih „slika“ međunarodnih odnosa, Singer pledira za ambiciozni istraživački model, koji bi na svakom od nivoa analize nudio alat za ostvarivanje najvažnijih ciljeva: sveobuhvatan opis, održivo objašnjenje i pouzdano predviđanje u međunarodnim odnosima.⁹ Iako obojica imaju za cilj, ne samo da ponude objašnjenje konkretnih međunarodnih fenomena, nego i da unaprede stanje discipline, može se reći da Volca više interesuje teorijski napredak, dok Singera zanimaju i praktične, metodološke implikacije ovog poduhvata. Singer prepoznaje disciplinarnu distinkciju koja logički ishodi iz pristupa zasnovanog na odvojenim nivoima analize: onu između međunarodnih odnosa u užem smislu i uporedne spoljne politike.¹⁰ Ovo će, kao što je poznato, postati vrlo važna poenta u Volcovom najuticajnijem delu, studiji „Teorija međunarodne politike“ iz 1979. godine.¹¹

Volc i Singer, dakle, imaju ponešto različit fokus. Takođe, nivoi analize koje prepoznaju izgledaju, barem na prvi pogled, značajno drugačije. Iako je, naravno, upoznat sa Volcovom matricom i eksplicitno je pominje, Singer se odlučuje da izdvoji dva nivoa analize umesto Volcova tri: nivo međunarodnog sistema i nivo državâ, odnosno, kako ih on naziva, „nacionalnih podsistema“.¹² Na drugi pogled, međutim, razlika u broju prepoznatih nivoa analize više je formalna nego suštinska: Singerov nivo nacionalnog podsistema – države – naime, u značajnoj meri obuhvata i Volcov prvi, individualni nivo. Pitanje uticaja percepcija, vrednosti i interesa donosilaca odluka na spoljnu politiku države jedno je od onih kojima se Singer eksplicitno bavi; on, jednostavno, ne smatra da postoji dovoljno snažno epistemološko opravdanje da se uloga pojedinca posmatra u obliku zasebnog analitičkog nivoa. U tom smislu bi se čak moglo tvrditi da Singerova pozicija predstavlja radikalnu varijantu

⁸ J. David Singer, „The Level-of-Analysis Problem in International Relations“, *World Politics*, Vol. 14, No. 1, Oct., 1961, pp. 77-92.

⁹ Ibid., pp. 78-79.

¹⁰ Ibid., p. 91.

osnovnog argumenta ovog članka. Teorijsko-metodološke razlike, dakle, nesumnjivo postoje. Međutim, budući da su obojica zainteresovani za pitanje nivoa analize – ili slike – međunarodnih odnosa, prirodno je da se bave nekim srodnim pitanjima.

Prema Singeru – čiji je pristup nešto rigorozniji, a deo takve rigoroznosti biće moguće prepoznati u Volcovoju potonjoj „Teoriji međunarodne politike“ – istraživač se mora eksplicitno opredeliti za analizu u okviru odgovarajućeg nivoa i dosledno se držati svog izbora. Volcova studija je koncipirana tako da se teorijsko opredeljenje za odgovarajući nivo analize može dogoditi spontano, *de facto*, da je prisutno u istraživačkoj postavci po prirodi stvari. Ono gde se slažu jeste da postoje značajne saznanje implikacije lociranja analize unutar svakog od nivoa. Prema Volcu, zadovoljavajući odgovor na pitanje „da li se čovek u društvu može bolje razumeti proučavanjem čoveka ili proučavanjem društva“ bio bi „da se precrta ‚ili‘ i da se odgovori ‚oba‘. Ali važno je odakle počinjemo sa objašnjenjem događaja“.¹³ Singer, nakon što je definisao ciljeve istraživačkog modela (opis, objašnjenje, predviđanje) takođe – i to je shematska osnova čitavog njegovog članka – želi da ustanovi načine na koje izbor analitičkog fokusa ograničava model i utiče na njegovu deskriptivnu, eksplanatornu i prediktivnu adekvatnost“.¹⁴ U centralnom delu članka, bavi se faktorima koji, u okviru svakog od dvaju istraživačkih nivoa, podstičuće ili ograničavajuće deluju na mogućnost ostvarivanja definisanih naučnih ciljeva.

¹¹ Kenet N. Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose – Alexandria Press, Beograd, 2008.

¹² J. David Singer, “The Level-of-Analysis Problem in International Relations”, op. cit., p. 78. Treba napomenuti, mada to nije od suštinskog značaja za našu ovdašnju raspravu, da se u savremenoj literaturi ponekad javlja i četvrti nivo analize međunarodnih odnosa – region – kao međunivo između države i međunarodnog sistema. Videti naročito: Barry Buzan and Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003. Kod Viotija i Kaupija, međunivo je drugačije lociran: između pojedinca i države, i čine ga grupe u procesima birokratske politike. Videti: Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, 3rd Edition, Allyn & Bacon, Needham Heights [MA], 1999, p. 14.

¹³ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, op. cit., p. 5.

¹⁴ J. David Singer, “The Level-of-Analysis Problem in International Relations”, op. cit., p. 80.

Kada je reč o položaju pojedinca u njegovom istraživačkom dizajnu, od posebnog je značaja Singerov osvrt na pitanje značaja percepcije u spoljnopoličkom odlučivanju, uz poseban akcenat na njene kauzalne, metodološke i empirijske implikacije.¹⁵ On ne pretenduje da ponudi nedvosmislene u neupitne odgovore na sva ova pitanja i „fascinantne probleme“; sama činjenica da su identifikovani i inicijalno problematizovani predstavlja kvalitetnu osnovu za istraživanje.¹⁶ Ono što jeste nedvosmisleno, to je da pojedinac kod Singera predstavlja značajan deo istraživačkog modela, ali uvek i samo kroz državu.

Pojedinac u međunarodnim odnosima: od objekta do subjekta i nazad

Može se, dakle, tvrditi da je pojedinac u društvenoj misli oduvek bio prisutan ne samo kao subjekat već i kao analitički okvir – barem implicitno. Njegova teorijska prominencija, kako smo videli, u porastu je posebno od polovine XX veka. Njegova stvarna uloga u svetskoj politici kontinuirano raste nakon Drugog svetskog rata, naročito u zapadnoj hemisferi, dok u posthladnoratovskoj eri ovaj trend – na različite načine i različitim intenzitetom u različitim regionima – postaje gotovo globalan. U poređenju sa prvim danima „vestfalskog doba“ o kome pišu Kegli i Rejmond, pojedinac – onda kada nije državnik – napredovao je od pukog objekta do prepoznatog učesnika unutrašnjih i međunarodnih političkih procesa. Postao je subjekat međunarodnog prava, pri čemu su od naročitog značaja mehanizmi zaštite njegovih prava i sloboda – kako samostalno, tako i u smislu dela grupe.¹⁷ Ovo je značajno zato što bi upravo segment koji se tiče zaštićenog položaja pojedinca trebalo da predstavlja ključnu razliku u odnosu na vreme kada je praktično jedini način individualnog delovanja u međunarodnoj politici (pored onog u kapacitetu države a koji, sledeći Volca, ovde tretiramo zasebno) bila neka vrsta herojskog čina koji bi gotovo nužno podrazumevao i spremnost na

¹⁵ Ibid., pp. 86-89.

¹⁶ Ovim i sličnim pitanjima petnaest godina kasnije bavio se Robert Džervis. Videti: Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton [NJ] – Oxford, 2017, pp. 13-31.

¹⁷ Malcolm Shaw, *International Law, 5th Edition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 232-280.

žrtvu. Pojedinaac u savremenoj svetskoj politici ima na raspolaganju brojne pravne mehanizme zaštite koji mu omogućavaju da se angažuje u različitim kapacitetima ne strepeći za svoju bezbednost i opstanak – ili bi tako trebalo da bude.

Uloga pojedinca je, kao što je više puta istaknuto, dvojaka – on se javlja u ličnom, privatnom kapacitetu, ili kao predstavnik države (u kom slučaju, kako smo videli kod Singera, može doći do preklapanja slika, odnosno analitičkih nivoa). U oba slučaja, međutim, on ima specifične karakteristike koje putem različitih faktora utiču na njegovo rasuđivanje.¹⁸ Koncept pojedinca kao autonomnog subjekta i nivoa analize svodi se na ideju da ograničenja koja postavljaju drugi nivoi nisu tolika da bi mogla da proizvedu uniformnost ponašanja.¹⁹ Dženis Gros Stajn (*Janice Gross Stein*) identifikuje tri grupe faktora koji utiču na učešće individue u donošenju spoljnopolitičkih odluka, i na njima zasnovana tri analitička modela: racionalni, psihološki i neurološki.²⁰ Percepcije koje oblikuju ponašanje aktera u procesu donošenja odluka mogu biti ispravne, ali i iskrivljene; teorije, u koje donosioci odluka barem implicitno pokušavaju da uklope dolazne informacije, jesu, prema Džervisu, „neophodne i opasne“.²¹

Sasvim je smisleno proširiti ove argumente sa pojedinca kao donosioca spoljnopolitičkih odluka (FPE) na pojedinca u privatnom kapacitetu: i on ima odgovarajuće percepcije, vrednosti i emocije, koje

¹⁸ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey, 3rd Edition*, Harper & Row, Publishers, Inc., New York [NY], 1990, p. 473; Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond, 3rd Edition*, op. cit., pp. 206-209.

¹⁹ Robert Jervis, “Theories of International Politics”, in: Frank Costigliola and Michael J. Hogan (eds), *Explaining the History of American Foreign Relations*, Cambridge University Press, New York [NY], 2016, p. 18.

²⁰ Janice Gross Stein, “Foreign Policy Decision Making: Rational, Psychological, and Neurological Models”, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 130-146. Videti i: Walter Carlsnaes, “Actors, Structures, and Foreign Policy Analysis”, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 122-123.

²¹ Robert Jervis, “Hypotheses on Misperception”, in: Karen A. Mingst and Jack L. Snyder (eds), *Essential Readings in World Politics, 3rd Edition*, W. W. Norton & Company, New York [NY] – London, 2008, p. 228.

oblikuju način na koji odlučuje i deluje.²² U modernom, postindustrijskom dobu, tvrdi Rozenau, jedna od glavnih revolucija u svetskoj politici odvija se na nivou ljudskih veština. Kada je reč o emocijama, veštine mogu biti operativne – kapacitet pojedinca da emocije poveže sa konkretnim pitanjima i da bude zainteresovan za optimalna rešenja problema, „ima očigledan značaj za dinamiku lojalnosti, procese pod-grupisanja i održivost država kao makro aktera“.²³ Rozenau ovaj koncept naziva *cathexis*, pozajmljujući vokabular iz psihoanalize.

Kada je reč o pojednicu u kontekstu dela grupe, različite teorijske paradigme imaju različite pristupe. Realistički pristupi počivaju na „grupizmu“, odnosno na pretpostavci da čovek dominantno društveno deluje kroz grupe, što u međunarodnoj politici podrazumeva državu.²⁴ Od ovoga donekle odstupa najmlađi realistički pristup, neoklasični realizam, koji se eksplicitno služi intervenišućim varijablama na nivou individue: vrednostima, ličnostima, operacionalnim kodovima i percepcijama lidera.²⁵ Na prvi pogled paradoksalno, uprkos ovoj ontološkoj poziciji, realizam (kao i neoliberalizam) počiva na metodološkom individualizmu: na pretpostavci da akteri imaju relativno fiksirane interese i da je njihovo ponašanje određeno strukturom. Nasuprot ovome stoji metodološki holizam socijalno-konstruktivističkih pristupa.²⁶ Engleska škola u ovom pogledu zauzima kompromisnu

²² Nikola Jović, „Racionalnost, emocije i afektivna revolucija: zašto su emocije zanemarene u politikološkim istraživanjima u Srbiji?“, *Srpska politička misao*, Vol. 63, br. 1, 2019, str. 140-144.

²³ James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, op. cit., p. 239.

²⁴ Lene Hansen, „Discourse Analysis, Post-Structuralism, and Foreign Policy“, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 97; William C. Wohlforth, „Realism and Foreign Policy“, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 36; Mladen Lišanin, „Održivost istraživačkog programa realizma u međunarodnim odnosima“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 2-3, 2017, str. 209-212.

²⁵ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, op. cit., p. 61.

²⁶ Michael Barnett, „Social Constructivism“, in: John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations, 7th Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 145-147.

poziciju, približavajući se sve više socijalno-konstruktivističkim pristupima u novijim generacijama.²⁷

Danijel Bajman i Kenet Polak (*Daniel Byman, Kenneth Pollack*) smatraju da je vreme da se „muškarci i žene, kao pojedinci, spasu od zaborava koji su im politikolozi namenili“, te da su „ciljevi, sposobnosti i mane individua ključni za namere, kapacitete i strategije države“.²⁸ Oni, dakle, razumeju ulogu pojedinca kao aktera na način na koji je odredio Džervis. Ovo je pozicija koja se sa mnogo osnova može braniti kada je reč o državnim i vojnim zvaničnicima; zbog inherentno manje moćne pozicije pojedinca kao privatnog lica, u drugim slučajevima je nešto više sporna. Ali nije li, u krajnjoj instanci, struktura sistema i nacionalnog podsistema, ono što u kritičnim momentima oblikuje ne samo delovanje pojedinca, nego i celokupnu njegovu sudbinu? Nije li pojedinac, uprkos revolucionarnom poboljšanju svojih početnih pozicija tokom prethodnog veka, trajno i neotklonjivo ranjiv, naročito u okvirima i pod stegama sveprisutne strukture? Drugim rečima, između „prve i druge slike“ međunarodnih odnosa Keneta Volca – pri čemu status subjekta može, ali ne mora korespondirati sa nivoom analize – postoji inherentna napetost, koja se u najvećem broju slučajeva razrešava u korist države, kao moćnijeg aktera, a na štetu pojedinca. Još preciznije, pojedinac se, igrajući ulogu subjekta međunarodne politike, nužno javlja i kao njen objekat. Pozicija pojedinca u međunarodnoj politici transformiše se ciklično, a ne progresivno.

Zaključak - dobro došao u mašinu

Gornje reči ne podrazumevaju beznačajnost pojedinca u međunarodnoj politici. Još manje su poziv na politički defetizam i metodološki determinizam. One su putokaz za lociranje političke moći, a ona je gotovo uvek odlučujućim delom unutar strukture: sistema ili podsistema. Pojedinac ima više prilika i okvira nego ikad ranije da svojim delovanjem utiče na tokove spoljne politike država, i time na političku

²⁷ Jackson, Robert and Georg Sørensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, 6th Edition, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 144-154.

²⁸ Daniel L. Byman and Kenneth M. Pollack, "Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In", *International Security*, Vol. 25, No. 4, Spring 2001, p. 109.

dinamiku međunarodnog sistema u celini. Ako izuzmemo situacije u kojima pojedinac nastupa za račun države, on može da deluje kao deo različitih vrsta transnacionalnih mreža: međunarodnih i nacionalnih organizacija za istraživanje i zastupanje; lokalnih društvenih pokreta; fondacija; medija; crkava, sindikata, potrošačkih organizacija i grupa intelektualaca; regionalnih i međunarodnih nevladinih organizacija.²⁹

Čak i u sasvim privatnom kapacitetu, pojedinac u savremenom svetu ima brojne mogućnosti da utiče na procese: pakistanska aktivistkinja Malala Jusufzai (*Malala Yousafzai*), ili tuniski prodavac voća Muhamed Buazizi (*Tarek el-Tayeb Mohamed Bouazizi*) čiji je fatalni protest bio katalizator za početak Arapskog proleća, samo su neki od – vrlo upečatljivih – primera. A ipak, kao što i njihove biografije u krajnjoj liniji svedoče, strukutra određuje život pojedinca, menjajući se u vremenima lomova samo da bi ostala neokrnjena. Njen kvalitet će zavisiti od razboritosti i niza ispravnih odluka pojedinaca, naročito ako su uspešno agregirane. Puka činjenica da je neizbežno delovati u okvirima strukture ne mora da govori ništa, ili gotovo ništa o kvalitetu života pojedinca, niti o moći i uticaju koji su mu na raspolaganju. Sa konkretnim nacionalnim podsistemskim strukturama stvari mogu stajati unekoliko drugačije: *locus* moći može biti manje ili više udaljen, a sistemske stege manje ili više labave, sve dok podsistem ne dobije informaciju da je na bilo koji način ugrožen.

Društvene nauke obiluju mitovima koji služe „kao svojevrsni supstitut kojim se nadomešćuje česta nemogućnost empirijske potvrde njihovih saznavnih dometa ili društvene upotrebljivosti rezultata njihovih istraživanja“.³⁰ Možda je previše smelo reći da je nezaustavljivo osnaživanje pojedinca u međunarodnim odnosima jedan od mitova u dugom i sporom nastajanju. Struktura je zupčanik mašine koji pojedincu preti odozgo i protiv koga nema naročito efikasnog odgovora. Zupčanik

²⁹ Margaret E. Keck and Kathryn Sikkink, "Transnational Activist Networks", in: Robert J. Art and Robert Jervis (eds), *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, 8th Edition, Pearson-Longman, New York [NY], 2007, p. 532.

³⁰ Vladimir Ajzenhamer, „Bojno polje praxis: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 2-3, 2017, str. 263.

koji se, dolazeći sa suprotne strane, pojedincu uvek neumitno približava, još je opasniji: taj deo mašine zove se ljudska priroda.³¹

Bibliografija

- Ajzenhamer, Vladimir, „Bojno polje praxis: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 2–3, 2017, str. 262-282.
- Barnett, Michael, “Social Constructivism”, in: Baylis John, Smith Steve and Owens Patricia (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations, 7th Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 144-158.
- Benner, Erica, “Political Realism and Human Nature”, in: Schuett Robert and Hollingworth Miles (eds), *The Edinburgh Companion to Political Realism*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, pp. 11-22.
- Buzan, Barry and Ole, Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Byman, Daniel L. and Pollack, Kenneth M., “Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In”, *International Security*, Vol. 25, No. 4, Spring 2001, pp. 107-146.
- Carlsnaes, Walter, “Actors, Structures, and Foreign Policy Analysis”, in: Smith Steve, Hadfield Amelia and Dunne Tim (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 113-129.
- Dougherty, James E. and Pfaltzgraff, Jr. Robert L., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey, 3rd Edition*, Harper & Row, Publishers, Inc., New York [NY], 1990.
- Gallarotti, Giulio M., *Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism, and Constructivism*, Cambridge University Press, New York [NY], 2010.

³¹ Erica Benner, “Political Realism and Human Nature”, in: Robert Schuett and Miles Hollingworth (eds), *The Edinburgh Companion to Political Realism*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, pp. 11-22; Giulio M. Gallarotti, *Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism, and Constructivism*, Cambridge University Press, New York [NY], 2010, pp. 78-124.

- Gross Stein, Janice, "Foreign Policy Decision Making: Rational, Psychological, and Neurological Models", in: Smith Steve, Hadfield Amelia and Dunne Tim (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 130-146.
- Hansen, Lene, "Discourse Analysis, Post-Structuralism, and Foreign Policy", in: Smith Steve, Hadfield Amelia and Dunne Tim (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 95-110.
- Jackson, Robert and Sørensen, Georg, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches, 6th Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
- Jervis, Robert, "Hypotheses on Misperception", in: Mingst, Karen A. and Snyder, Jack L. (eds), *Essential Readings in World Politics, 3rd Edition*, W. W. Norton & Company, New York [NY] – London, 2008, pp. 227-241.
- Jervis, Robert, "Theories of International Politics", in: Costigliola, Frank and Hogan, Michael J. (eds), *Explaining the History of American Foreign Relations*, Cambridge University Press, New York [NY], 2016, pp. 9-24.
- Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton [NJ] – Oxford, 2017.
- Jović, Nikola, „Racionalnost, emocije i afektivna revolucija: zašto su emocije zanemarene u politikološkim istraživanjima u Srbiji?“, *Srpska politička misao*, Vol. 63, br. 1, 2019, str. 133-154.
- Keck, Margaret E. and Sikkink, Kathryn, "Transnational Activist Networks", in: Art Robert J. and Jervis Robert (eds), *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues, 8th Edition*, Pearson-Longman, New York [NY], 2007, pp. 532-538.
- Kegley, Jr., Charles W. and Raymond Gregory A., *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2002.
- Lišanin, Mladen, „Održivost istraživačkog programa realizma u međunarodnim odnosima“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 2-3, 2017, str. 206-226.
- Nau, Henry R., *Perspectives on International Relations: Power, Institutions, Ideas, 3rd Edition*, CQ Press, Washington, D.C., 2012.

- Ripsman, Norrin M., Taliaferro Jeffrey W. and Lobell, Steven E., *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
- Rosenau, James N., *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1990.
- Shaw, Malcolm, *International Law, 5th Edition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Singer, David J., "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, Vol. 14, No. 1, Oct., 1961, pp. 77-92.
- Viotti, Paul R. and Kauppi, Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond, 3rd Edition*, Allyn & Bacon, Needham Heights [MA], 1999.
- Volc, Kenet N., *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose – Alexandria Press, Beograd, 2008.
- Waltz, Kenneth N., *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York [NY], 2001.
- Wohlforth, William C., "Realism and Foreign Policy", in: Smith Steve, Amelia Hadfield Amelia and Dunne Tim (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 35-53.

Mladen LIŠANIN

**WELCOME TO THE MACHINE:
THE INDIVIDUAL AS AN OBJECT OF INTERNATIONAL
RELATIONS**

Abstract: The growing importance and role of the individual in international theory and practice is an almost unavoidable motif in contemporary thinking about world politics. Regardless of theoretical and methodological approaches, the notion that the contemporary position of the individual in international relations is far more prominent than conceived within traditional concepts – and indeed than it actually had been in earlier historical epochs, dominantly, although not exclusively, due to the difference in degrees of technological development – is almost a wide academic consensus. However, whether we speak of individuals who exert their influence in international politics by armed or unarmed means, they are regularly either government officials within states as the crucial and most powerful actors in the international system, or their – metaphorical or actual – hostages and victims: biographies of statesmen and military officials such as Donald J. Trump, Angela Merkel, Vladimir Putin, Qasem Soleimani, or Colin Powell on one side, or whistleblowers and journalists like Chelsea Manning, Edward Snowden, Julian Assange or Jamal Khashoggi on the other side, testify to this quite persuasively. In other words, between Kenneth Waltz’s “first and second images” of international relations – whereas the status of a subject does not necessarily correspond to the level of analysis – there is an inherent tension dominantly resolved to the benefit of the state as the more powerful actor and to the disadvantage of the individual. To be even more precise, while obtaining a role of the subject of international politics, the individual necessarily becomes its object as well. Drawing on the realist assumption about the state as crucial and the most powerful actor, it is the author’s intention to analyze this ambiguous position of the individual in world politics.

Keywords: subjects of international relations, levels of analysis, realism, neorealism, social constructivism, the individual in international relations.

„DŽON OLIVEROV EFEKAT“ U MEĐUNARODNOJ BEZBEDNOSTI(?)

*Mihajlo KOPANJA*¹

Apstrakt: U radu se ukazuje na specifičnu ulogu koju pojedinac može imati u međunarodnim odnosima i međunarodnoj bezbednosti – ulogu pojednostavljiivača. Sa sve većom kompleksnošću međunarodnih zbivanja u XXI veku, sposobnost građana da razumeju i aktivno učestvuju u javnim debatama po pitanjima međunarodne bezbednosti biva sve ograničenija. Navedena složenost dovela je do potrebe da se kompleksna pitanja predstave na jednostavan način običnim građanima, navodeći određene pojedince da preuzmu na sebe ulogu pojednostavljiivača. Kao primer, u ovom radu uzet je britanski i američki komičar i voditelj Džon Oliver, koji je svojim jednostavnim i prijemčivim predstavljanjem složenih pitanja postao pokretačka sila iza suprotstavljanja određenim politikama od strane građana. Sam rad je organizovan u tri celine. U prvoj celini posmatra se uloga pojednostavljiivača iz teorijske perspektive radova američkog politikologa Džejsma Rozenaua o mikro-makro vezama i ulogama pojedinaca u međunarodnim odnosima. Druga celina fokusirana je na televizijsku emisiju Džona Olivera i na predstavljanje njegovih segmenata koji se bave pitanjima međunarodne bezbednosti. Na kraju, poslednja celina nastoji da odgovori na centralno pitanje ovog rada, odnosno da li pojedinac u ulozi pojednostavljiivača može da utiče na međunarodnu bezbednost. Autor rada zaključuje da je uloga pojednostavljiivača relevantna za razumevanje savremene međunarodne bezbednosti, ali i da slučaj emisije Džona Olivera nije ostvario isti stepen mobilizacije građana za delanje kao u slučaju unutardržavnih pitanja.

Ključne reči: pojedinac, međunarodna bezbednost, uloge, međunarodni sistem, građani.

¹ Autor je istraživač-pripravnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail: mihajlo.kopanja@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Uvod

Kada je britanski i američki komičar Džon Oliver (*John Oliver*) 2014. godine postao voditelj humorističko-informativnog programa *Last Week Tonight with John Oliver* na kanalu HBO, retki su mogli da pretpostave kakav će efekat njegov program imati na državne politike. Za kratko vreme, Oliverov program postao je ne samo značajan izvor informisanja i razumevanja savremenih dešavanja, već i pokretačka sila iza suprotstavljanja određenim politikama od strane građanstva. Ovo je navelo medije da imenuju ovaj fenomen „Džon Oliverovim efektom”.² Verovatno najbolji primer jeste segment Oliverove emisije o neutralnosti interneta (*Net Neutrality*) iz juna 2014. godine. Predstavljajući vrlo složenu debatu na jednostavan i prijemčiv način, Oliver je svojim gledaocima ukazao na probleme do kojih može doći prestankom neutralnosti interneta. Ovo je rezultovalo navodnim slanjem oko 45.000 mejlova i 3,7 miliona komentara građana američkoj Saveznoj komisiji za telekomunikacije (*Federal Communications Commission*), sa ishodom promene dotadašnje pozicije Komisije u pravcu očuvanja neutralnosti interneta.³

² Victor Luckerson “How the ‘John Oliver Effect’ Is Having a Real-Life Impact”, *Time*, 10 July, 2015, <https://time.com/3674807/john-oliver-net-neutrality-civil-forfeiture-miss-america/>, 02/08/2020; Terrance F. Ross, “How John Oliver Beats Apathy”, *The Atlantic*, 14 August 2014, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2014/08/how-john-oliver-is-procuring-latent-activism/376036/>, 02/08/2020; Alissa Wilkinson, “5 years in, HBO’s Last Week Tonight is a lot more than ‘just comedy’: No matter what John Oliver says”, *Vox*, 17 February 2019, <https://www.vox.com/culture/2019/2/14/18213228/last-week-tonight-john-oliver-hbo-season-six>, 02/08/2020; Ben Brody, “How John Oliver Transformed the Net Neutrality Debate Once and for All”, *Bloomberg*, 26 February 2015, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-02-26/how-john-oliver-transformed-the-net-neutrality-debate-once-and-for-all>, 02/08/2020; Jon Dakel, “The John Oliver effect: How the Daily Show alum became the most trusted man in America”, *National Post*, 18 February 2015, <https://nationalpost.com/entertainment/television/the-john-oliver-effect-how-the-daily-show-alum-became-the-most-trusted-man-in-america>, 02/08/2020; Sadaf Ahsan, “It’s always risky, but it’s worked so far: How John Oliver walks a tricky tightrope with Last Week Tonight”, *National Post*, 7 February 2020, <https://nationalpost.com/entertainment/television/its-always-risky-but-its-worked-so-far-how-john-oliver-walks-a-tricky-tightrope-with-last-week-tonight>, 02/08/2020.

³ Victor Luckerson “How the ‘John Oliver Effect’ Is Having a Real-Life Impact”, op. cit.; Ben Brody, “How John Oliver Transformed the Net Neutrality Debate Once and for All”, op. cit.

Suštinski, ovo predstavlja srž „Džon Oliverovog efekta“. Kao pojedinac, Džon Oliver je svojim prijemčivim i jednostavno iskazanim ukazivanjem na aspekte politikâ koje je on označio kao problematične, uspeo da mobilise širu populaciju u suprotstavljanju njihovom ostvarenju. Međutim, označiti „Džon Oliverov efekat“ kao novinu ili izolovan slučaj bilo bi pogrešno. Uticaj humorističko-informativnih programa na politička zbivanja je već prepoznat u postojećoj literaturi.⁴ Ipak, među navedenom literaturom prvenstveni fokus leži na unutrašnjoj politici. I drugi segmenti Oliverovog programa koji se navode kao pokretači „Džon Oliverovog efekta“ prevashodno se odnose na pitanja i probleme sa kojima se prvenstveno američko društvo suočava. Otuda se postavlja pitanje – da li se logika „Džon Oliverovog efekta“ može primeniti i na međunarodnu bezbednost?

Polazeći od radova američkog politikologa Džejsma Rozenaua (*James N. Rosenau*) o ulogama pojedinaca u proizvođenju efekata u međunarodnom sistemu, ovaj rad u svojoj osnovi počiva na alternativnom pogledu na ulogu pojedinca u međunarodnoj bezbednosti – ulogu pojednostavljiivača (*simplifier*).⁵ U kompleksnom međunarodnom okruženju XXI veka, uloga onih pojedinaca koji će opštoj populaciji omogućiti lakše razumevanje složenih događaja biva sve bitnija. Ukoliko se u teoriji međunarodnih odnosa sve više insistira na odbacivanju posmatranja države kao „crne kutije“ (*black box*), a međunarodna zbivanja postaju sve manje razumljiva običnom građaninu, pojedinac koji je u stanju da adekvatno predstavlja

⁴ Jody Baumgartner, “The Daily Show Effect: Candidate Evaluations, Efficacy and American Youth”, *American Politics Research*, Vol. 34, No. 3, 2006, pp. 341-367; Jody C. Baumgartner and Jonathan S. Morris, “One `Nation` Under Stephen? The Effects of the Colbert Report on American Youth”, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, Vol. 52, No. 4, 2008, pp. 622-643; Geoffrey Baym, “The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism”, *Political Communication*, Vol. 22, No. 3, 2005, pp. 259-276; Geoffrey Baym, “Crafting New Communicative Models in the Televisual Sphere: Political Interviews on The Daily Show”, *The Communication Review*, Vol. 10, No. 2, 2007, pp. 93-115; Lisa Colletta, “Political Satire and Postmodern Irony in the Age of Stephen Colbert and Jon Stewart”, *The Journal of Popular Culture*, Vol. 42, No. 5, 2009, pp. 856-874; Slično je i sa javnim ličnostima. Videti: Asteris Huliaras and Nikolaos Tzifakis, “Celebrity Activism in International Relations: In Search of a Framework for Analysis” *Global Society*, Vol. 24, No. 2, 2010, pp. 255-274; Andrew F. Cooper, *Celebrity Diplomacy*, Routledge, London and New York, 2016.

⁵ James N. Rosenau, *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, Boulder and London: Paradigm Publishers, 2008.

„sponu“ između građana, donosilaca odluka i međunarodnih prilika, postaje relevantan akter za izučavanje.⁶ Štaviše, ukoliko je relativno prihvaćeno da naučni rad počiva na „pojednostavljanju“ realnosti zarad razumevanja iste, zar nije logično očekivati da i ostali pojedinci imaju manje-više istovetan pogled, čineći značajnim one koji mogu takva pojednostavljenja pružiti.⁷

Prihvatajući pretpostavku da je svet današnjice sve kompleksniji, sa bezbednosnim debatama koje se vode sve tehnicističkim jezikom u epohi hiperinflacije informacija, ovaj rad počiva na međupovezanosti tri nivoa analize u međunarodnim odnosima.⁸ Ukazujući na vezu između pojedinca, društva i međunarodnog okruženja, u radu će biti primenjena razmatranja Džejsma Rozenaua o vezi između mikro događaja i makro posledica kroz sagledavanje načina na koji različiti pojedinci sa različitim ulogama utiču na međunarodna dešavanja. Razumevanje uloge koju Džon Oliver i pojedinci slični njemu imaju, kao i njihove mogućnosti da utiču na međunarodnu bezbednost, zahteva prvo detaljniju razradu logike iza samog „Džon Oliverovog efekta“, pa zatim mogućnosti uticaja na međunarodnu bezbednost. Kako Rozenau navodi, „iako možda može delovati očigledno da su ljudi bitni, razumevanje kako su bitni – kako njihov uticaj i uloge oblikuju ili ograničavaju događaje – je sve samo ne očigledno.“⁹

⁶ Gideon Rose, „Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy“, *World Politics*, Vol. 51. No. 1, 1998, p. 148; Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (eds.), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. 17-18; Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Stephen E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2016. Za kritiku ovakvog pristupa, prevashodno u tradiciji realizma, videti: B. I. Finel, „Black Box or Pandora’s Box: State Level Variables and Progressivity in Realist Research Programs“, *Security Studies*, Vol. 11, No. 2, 2001, 187-227.

⁷ Sidney Verba, „Simulation, Reality, and Theory in International Relations“, *World Politics*, Vol. 16, No. 3, 1964, p. 495; Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Waveland Press, Long Grove, 2010, p. 8; Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, „The end of International Relations Theory?“, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 409-410; James M. Scott, Ralph G. Carter, A. Cooper Drury, *IR: International, Economic and Human Security in a Changing World*, 3rd Edition, CQ Press, Thousand Oaks, 2018, p. 152.

⁸ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War: a Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001; J. David Singer, „The Level-of-Analysis Problem in International Relations“, *World Politics*, Vol. 14, No.1, 1961, pp. 77-92.

⁹ James N. Rosenau, *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, op. cit., p. 8.

Kako (koji) pojedinac utiče na međunarodna zbivanja?

Da li je pojedinac relevantan akter u međunarodnim zbivanjima? U postojećoj literaturi može se pronaći pluralitet pozicija koji pojedincu pridaju veći ili manji stepen relevantnosti po međunarodnu politiku. Ukoliko se fokus suzi na savremeno izučavanje međunarodnih odnosa, može se čak reći da dolazi do svojevrzne renesanse u posmatranju uloge pojedinaca koja su donekle bila odbačena predominacijom strukturalnih teorija počevši od Keneta Volca (*Kenneth Waltz*).¹⁰ Međutim, iz perspektive delanja pojedinaca i međunarodnih efekata koje takvo delovanje proizvodi, umesto generalnog pitanja relevantnosti pojedinca kao aktera u međunarodnim zbivanjima, svrsishodnije je zapitati se da li svaki pojedinac proizvodi na istovetan način međunarodne efekte, i ukoliko ne, kakve efekte proizvodi delanje pojedinaca sa različitim ulogama?

Svako ko je pohađao makar uvodna predavanja iz međunarodnih odnosa upoznat je sa konceptom nivoa analize u međunarodnim odnosima: pojedincem, državom i međunarodnim sistemom. U svojoj osnovi, nivo analize se prvenstveno odnosi na izbor one referentne tačke čijim posmatranjem će se pružiti odgovor na određeni problem.¹¹ Objašnjenje problema A može se pružiti sagledavanjem iz x, y ili z perspektive, tj. razumevanjem stanja ili trendova x, y ili z referentne tačke. Fokus na rečju izbor referentne tačke, odnosi se na činjenicu da je u načelu moguće sagledavati određeni problem iz ugla svakog nivoa analize. Međutim, svaka referentna tačka, tj. nivo analize, vuče sa sobom kako određene pretpostavke, tako i mogućnost proizvođenja odgovora sa različitim stepenima potpunosti i eksplikacije. Značaj monografije Keneta Volca pod

¹⁰ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Waveland Press, Long Grove, 2010; Daniel L. Byman and Kenneth M. Pollack, "Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In", *International Security*, Vol. 25, No. 4, 2001, pp. 107-146; Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Stephen E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, op. cit; Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (eds.), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009; Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2017; Robert Jervis, "Do Leaders Matter and How Would We Know?", *Security Studies*, Vol. 22, No. 2, 2013, pp. 153-179.

¹¹ J. David Singer, "International Conflict: Three Levels of Analysis", *World Politics*, Vol. 12, No. 3, 1960, p. 453.

nazivom „Čovek, država i rat“, je upravo što se jedan problem (uzrok rata) sagledao kroz različite referentne tačke, pruživši sistematičan pregled prednosti i mana koje odabir svake donosi.¹² Otuda, odabir nivoa analize nosi sa sobom i ontološke i epistemološke pretpostavke, iz razloga što na implicitan način nagoveštava (ne)relevantnost određenih aktera u realnosti, ali i naglašava saznajni momenat koji omogućava istraživaču da pruži objašnjenje međunarodnih zbivanja.

Međutim, koncepcija nivoa analize ne podrazumeva isključivost u smislu da ukoliko se autor osloni na jednu koncepciju time po automatizmu negira relevantnost preostala dva nivoa analize. Fokus na pojedinca, državu ili međunarodni sistem predstavlja, kao što je rečeno, referentnu tačku za posmatranje i objašnjenje međunarodnih zbivanja. I sam Volc insistira da je analitički gotovo nemoguće fokusirati se isključivo na jedan nivo analize bez apsolutno ikakvog pomena drugih.¹³ Time se pri odabiru određenog nivoa analize ontološke i epistemološke postavke preuveličavaju, izobličavajući stvarnost zarad pružanja što jednostavnijeg (*parsimonious*) ali zadovoljavajućeg objašnjenja. Upravo je navedeni momenat doveo je do razvoja alternativnih teorijskih pravaca koji uvažavaju posmatranje određenog problema sa više nivoa analize zarad potpunijeg objašnjenja međunarodnih zbivanja. Iako danas neoklasični realizam (*neoclassical realism*) predstavlja, verovatno, najreferentniju teorijsku poziciju koja insistira na neophodnosti posmatranja različitih nivoa analize, prisutnost opozicije strogoj analitičkoj distinkciji između nivoa analize može se pronaći i u ranijim radovima.¹⁴

Značaj prethodne rasprave za potrebe ovog rada jeste dvostruk. Kao prvo, pojedinac može biti jedinica ispitivanja zarad razumevanja međunarodnih zbivanja. Kako se ovim radom nastoji posmatrati uloga Džona Olivera kao pojednostavljivača, koji svojim delovanjem u načelu može uticati na proizvođenje međunarodnih efekata, značajno je razumeti poglede na pojedinca kao jedinicu za razumevanje međunarodnih događaja. S druge strane, ona je takođe značajna i da bi se shvatilo, da ne samo da ne postoji

¹² Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War: a Theoretical Analysis*, op. cit.

¹³ *Ibid.*, p. 160.

¹⁴ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Stephen E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, op. cit; Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (eds.), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, op. cit.

imperativ za fokusiranje isključivo na jedan nivo analize nego je neretko neophodno, u većoj ili manjoj meri, obuhvatiti i druge nivoe zarad pružanja potpunijeg objašnjenja i razumevanja međunarodnih zbivanja.

Raznolikost uloga pojedinaca i njihov uticaj na međunarodna zbivanja

Iako je pojednostavljeni odgovor na pitanje da li pojedinac može da utiče na međunarodna dešavanja potvrđan, potpuniji odgovor je daleko od tako jednostavnog. Zdravorazumski je reći da pojedinac može da utiče na međunarodna dešavanja kada je objavljeno nebrojano mnogo analiza, članaka i naučnih radova koji u prvi plan stavljaju pojedince poput Donalda Trampa (*Donald Trump*) ili Vladimira Putina (*Владимир Путин*). S druge strane, ukoliko se zapitamo da li svaki pojedinac može da utiče na međunarodna dešavanja, onda nas zdravorazumska logika vodi u drugom pravcu. Reći da neki poljoprivrednik, rudar ili beskućnik utiče na međunarodna dešavanja deluje podjednako preterano, kao i tvrditi da Tramp ili Putin ne utiču. Izuzeci svakako postoje, i dovoljno je samo prisetiti se početka Arapskog proleća u Tunisu da bi se utvrdilo kako običan pojedinac može uticati na međunarodnu bezbednost.¹⁵ Ipak, kao što je rečeno, ovo predstavlja pre izuzetak nego pravilo, i otuda postaje očigledna relevantnost i svrsishodnost pitanja postavljenog u prethodnom poglavlju, odnosno da li svaki pojedinac deluje na istovetan način u međunarodnom sistemu i na istovetan način proizvodi efekte po međunarodna zbivanja?

Ukoliko sagledamo radove Džejsma Rozenaua, iako se mogu pronaći zajedničke osnove koje pokreću sposobnosti pojedinaca da utiču na međunarodna zbivanja, iza delanja pojedinaca u različitim ulogama postoje različite logike njihovog uticaja. U svojoj knjizi „Ljudi se računaju!: Povezani pojedinci u globalnoj politici“, Rozenau je nastojao da prikaže kako različiti profili pojedinaca, svojim specifičnim ulogama u društvu, mogu uticati na makro promene na međunarodnoj sceni.¹⁶ Iako je tematika rada prvenstveno usmerena na pojedince kao mikro aktere koji svojim delanjem utiču na međunarodna zbivanja, Rozenau zapravo ukazuje na postojanje

¹⁵ U pitanju je slučaj Muhameda Buazizija (Mohamed Bouazizi), uličnog prodavca u Tunisu, čiji je čin samozapaljivanja u decembru 2010. godine predstavljao katalizator masovnih protesta protiv režima u ovoj državi koji su se ubrzo prelili i na druge arapske države u regionu.

¹⁶ James N. Rosenau, *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, op. cit.

strukturacijske (*structuration*) logike između mikro nivoa pojedinca i makro nivoa međunarodnih zbivanja.¹⁷ Parafrazirajući Roberta Putnama (*Robert Putnam*), zajedničke osnove koje pokreću različite logike delovanja različitih pojedinaca počivaju na svojevrsnoj „igri na dva nivoa“, gde je makro nivo oblikovan procesom fragegracije (*fragegration*) – kao spoja fragmentacije i integracije, koja po Rozenauu „označava promenjivu dinamiku svetske politike“¹⁸, dok je mikro nivo oblikovan ulogama pojedinca i revolucije veština (*skill revolution*).¹⁹

Navedena zapažanja Rozenaua predstavljaju kontinuitet njegovog interesovanja za veze (*linkage*) između unutrašnje i međunarodne politike koji seže još u šezdesete godine XX veka.²⁰ Prvobitno postavljena u cilju istraživanja onih fenomena koji „preskaču“ granicu između unutrašnje i spoljne politike, veza predstavlja „svaki ponavljajući sled događaja koji proističe iz jednog sistema i na koji se reaguje u drugom.“²¹ Odnosi mikro i makro nivoa, fragegrativnost sveta i uloga pojedinca u njemu, u suštini oslikavaju ovu ideju veze. Međutim, razlika između sveta šezdesetih i sveta XXI veka je značajna u smislu mogućnosti ostvarivanja pomenute veze. Rozenauu nije promakao ovaj momenat, i on se u nekoliko svojih dela osvrnuo na tehnološke ali i strukturalne promene koje su se odigrale nakon okončanja Hladnog rata, i koje su dovele do sve učestalijih ali i snažnijih veza između spoljnih i unutardržavnih zbivanja.²² Za samog Rozenaua,

¹⁷ Kako sam Rozenau kaže, makro nivo „istovremeno oblikuje i biva oblikovan njihovim delovanjem (pojedina)“ *ibid* str. 6; *Ibid* 6-11, za strukturaciju videti Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1984.

¹⁸ James N. Rosenau, *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, *op. cit.*, p. 6.

¹⁹ Robert D. Putnam, „Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games“, *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 1988, pp. 427-460; Interesantno jeste da se i sam Putnam u svom radu poziva na prethodna Rozenauova dela: *Ibid.*, 430.

²⁰ James N. Rosenau, „Towards the Study of National-International Linkages“, In: J. N. Rosenau (Ed.), *Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems*, (pp. 44-63), The Free Press and Collier-Macmillan Limited, New York and London, 1969.

²¹ *Ibid.*, p. 45.

²² James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990; James N. Rosenau, *Along the domestic-foreign Frontier: Exploring governance in a turbulent world*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997; James N. Rosenau, „Information Technologies and the Skills,

tehnološki napredak je omogućio revoluciju veština kod pojedinaca, odnosno tezu da su pojedinci XXI veka analitički veštiji i emocionalno kompetentniji nego prethodnici.²³ Takvi pojedinci u fragementativnom svetu XXI veka mogu da imaju značajno mesto u međunarodnim zbivanjima.

Iako dele zajedničke osnove, samo insistiranje na raznolikim ulogama upućuje na postojanje različitosti u delanju kod pojedinaca. Kako svaka uloga počiva na određenom skupu očekivanja koje ostatak društva ima od tih pojedinaca, iza svake uloge i pojedinca koji je ostvaruje leži drugačija logika, tj. način na koji on može uticati na međunarodna zbivanja.²⁴ Značaj pomenute monografije Džejsma Rozenaua počiva manje u teorijskim razmatranjima (s obzirom na to da su ona znatno detaljnije obrađena u njegovim ranijim radovima), a više na pregledu onih pojedinaca koji svojim ulogama mogu ostvariti uticaj na međunarodna dešavanja. Navođenjem dvadeset specifičnih uloga koje pojedinci mogu imati (grupisanih u tri velike celine: ljude u pokretu, ljude na poslu i ljude u društvu i kulturi), Rozenau implicitno ukazuje da ne postoji jedinstveni obrazac delanja na mikro nivou koji može proizvesti makro efekte.²⁵ Od vojnika i radnika, studenata i umetnika, teroriste i potrošača, do novinara i uzbunjivača, svaka od navedenih uloga koju Rozenau navodi, počiva na različitim „putanjama“ od mikro uticaja pojedinca ka efektima na makro nivou. Uzbunjivač poput Edvarda Snoudena (*Edward Snowden*), terorista poput Osame bin Ladena, kompanijski direktor poput Marka Zakenberga (*Mark Zuckerberg*), vojnik poput Kasema Sulejmanija (*Qasem Soleimani*), novinar poput Džamala Kašogija (*Jamal Khashoggi*) ili aktivistkinja poput Malale Jusufzai (*Malala Yousafzai*) zasigurno ne utiču na isti način na međunarodna zbivanja i međunarodnu bezbednost, ali daleko od toga da uopšte ne utiču.

„Džon Oliverov efekat“ – uloga pojednostavljiivača

U pluralitetu uloga koje je Džejsms Rozenau naveo, ideja komičara/voditelja kao pojedinca koji svojim delanjem može da proizvede makro

Networks, and Structures that Sustain World Affairs”, In: J. N. Rosenau and J. P. Singh (eds.), *Information Technologies and Global Politics*, (pp. 275-287), State University of New York Press, Albany, 2002.

²³ James N. Rosenau, *Along the domestic-foreign Frontier: Exploring governance in a turbulent world*, op. cit., p. 59.

²⁴ James N. Rosenau, *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, op. cit., p. 9.

²⁵ Ibid.

efekte je izostala. Doduše, važno je naglasiti da je sam Rozenau u pomenutoj monografiji vrlo eksplicitno izrazio nepotpunost predstavljenih uloga.²⁶ Time, nedostatak pomena uloge pojednostavljiivača i pojedinaca poput Džona Olivera donekle je razumljiv iz razloga što je implicitan fokus Rozeana na značajnijim i vidljivijim ulogama. Ipak, interesantno je to što su u potpunosti izostavljeni donosioci odluka, odnosno ona kategorija pojedinaca koji se najčešće nalaze u osnovi objašnjavanja međunarodnih zbivanja na nivou analize pojedinca. Poput Singera, koji stavlja gotovo znak jednakosti između nivoa države i nivoa pojedinca, time implicirajući postojanje na neki način neraskidive veze između ova dva nivoa, deluje da Rozenau takođe izjednačava državu (kao nivo analize) sa donosiocima odluka, smatrajući da se pojedinac (kao nivo analize) odnosi gotovo isključivo na osobe koje nemaju „državnu afilijaciju“.²⁷

S druge strane, značajan momenat Rozenauovih razmatranja leži u nagoveštavanju specifičnog mesta koje građanstvo u celini igra kao posrednik između pojedinca i međunarodnih zbivanja. Prema Rozenauu, „uloga građana je krucijalna za sprovođenje svetske politike iz razloga što države delaju u njihovo ime, ili makar tvrde da imaju njihovu podršku za državne spoljne politike.“²⁸ Time su uloga pojedinaca poput novinara, aktiviste i uzbunjivača, i njihov efekat na međunarodna zbivanja, neodvojivi od opšte populacije koju mobilisu, pokreću na delovanje i tako ostvaruju svoj uticaj. Bilo da je reč o formiranju podrške ili suprotstavljanju određenoj spoljnoj politici, oblikovanju spoljnopolitičkih preferencija ili otkrivanju određenih propusta ili loše prakse, dejstvo pojedinih uloga se ne može posmatrati odvojeno od njihovih sposobnosti da oblikuju ili usmere pozicije ostatka populacije. Iako svaka uloga ne zadovoljava ovaj kriterijum, one uloge od interesa za ovaj rad je poseduju.

Insistiranje na pomenute tri uloge nije bezrazložno iz razloga što uloga Džona Olivera, kao komičara i voditelja humorističko-informativnog programa, na neki način leži između uloga aktiviste, novinara i uzbunjivača. Vraćajući se na epizodu posvećenu neutralnosti interneta, Oliver je naličio

²⁶ Ibid., p. 8.

²⁷ J. David Singer, "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", op. cit.; Izuzetak od ovoga bi bili javni službenici kojima Rozenau posvećuje pažnju: James N. Rosenau, *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, op. cit., pp. 92-96.

²⁸ Ibid., p. 34.

na novinara (s obzirom na to da je prenosio informacije), na uzbunjivača (s obzirom na to da je ukazivao na probleme i potencijalno štetnu praksu javnih institucija), ali i na aktivistu (s obzirom na to da je zagovarao delovanje građana u pravcu suprotstavljanja ovom problemu). Međutim, kao što postoje sličnosti, postoje i razlike u logici iza delovanja Olivera kao pojedinca, i pojedinaca sa ulogom novinara, aktiviste ili uzbunjivača. Oliver ne predstavlja lice koje ima informacije „iz prve ruke“ kako funkcioniše određena organizacija, poput uzbunjivača; niti se amaterski bavi zagovaranjem određenih politika, poput aktiviste; niti stremlji ka čistom i neutralnom prenošenju informacija, što je na neki način novinarski ideal.²⁹ Oliverova specifičnost leži u tome što ukazuje na probleme poput uzbunjivača, implicitno poziva na delanje poput aktiviste, prenosi informacije putem medija, poput novinara, ali na jednostavan i gledaocima prijemčiv (humoristički) način, u čemu leži srž pojednostavljivača.

Veza između pojedinca u ulozi pojednostavljivača, kao mikro aktera, i međunarodnih zbivanja, kao makro efekata, ne može se odvojiti od donosioca odluka i građana. Naglašavanje načina na koji Rozenau posmatra mesto donosilaca odluka i građana u svojim razmatranjima mikro-makro veze je više nego opravdano, jer služi svrsi teorijskog uokviravanja uloge pojednostavljivača. Kako sam termin naglašava, uloga pojednostavljivača jeste da određeno pitanje (u ovom slučaju međunarodnog karaktera) predstavi građanima na način kojim bi se njegova kompleksnost lako razumela. Svet XXI veka nije samo, kako navodi Rozenau, u procesu fragegracije, već je i izrazito kompleksan i iz dana u dan biva sve kompleksniji. Da bi građani aktivno mogli da budu „nadzirači“ delovanja vlasti koje u njihovo ime sprovode spoljnu politiku, oni moraju da razumeju kako same odnose u kompleksnom svetu, tako i politike koje države sprovode. Pored toga, složenost sveta zahteva složena rešenja, čime se proizvodi neophodnost vođenja kompleksnih debata oko što povoljnijeg pravca delovanja. Međutim, kompleksan svet, sa složenim debatama oko „ispravnog“ delovanja u tom svetu, može biti nezanimljiva tema za razgovor. Rasprave oko, primera radi, kvota za uvoz i izvoz voća i povrća, ili gvožđa i čelika, između dve države će se zasigurno retko čuti u razgovorima po

²⁹ Za objašnjenja pomenutih uloga videti: James N. Rosenau, *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, op. cit., pp. 63-66, 95, 109-112.

kafićima. Ipak, za privrede država, ovo može predstavljati vrlo značajno pitanje čije nepovoljno rešenje može dovesti do njihovog ugrožavanja.

Na osnovu navedenog, uloga pojednostavljiivača postaje evidentnija. Njihova uloga u svetu XXI veka jeste da složena dešavanja, ali i njihova potencijalna rešenja, predstave opštoj populaciji na jednostavan i prijemčiv način. Značaj jednostavnosti leži u ograničenjima svakoga od nas da u određenim pitanjima promišlja, razgovara i odlučuje, zbog nedovoljne potkrepljenosti bilo znanjem bilo informacijama. Veštom „retoričkom gimnastikom“ moguće je svako pitanje predstaviti na način koji ide u korist govorniku, i bez predstavljanja na što jednostavniji način (koji bi omogućio velikoj većini ljudi da razume) može doći do široko rasprostranjene zablude sa značajnim posledicama po građane. S druge strane, značaj prijemčivosti načina na koji se informacije prenose, leži u tome što činjenica da je određena tema značajna ne znači i da će slušalac biti zainteresovan da je čuje. Da bi građani mogli da kolektivno delaju u određenom pravcu, neophodno je da razumeju dešavanja; da bi mogli da razumeju dešavanja neophodno je prvo da saslušaju poruku. Time, prijemčivost načina na koji se informacije prenose postaje vrlo važna, naročito kod onih pitanja koja su u svojoj biti manje interesantna većini populacije. Prethodno navedeno se odnosi prvenstveno na perspektivu građana. Uloga pojednostavljiivača utiče i na donosiocce odluka pa čak, u načelu, i na čitav međunarodni sistem. Protivljenje građana određenim politikama može ograničiti, pa čak i onemogućiti njihovo donošenje i sprovođenje od strane političke elite. Takođe, lanac događaja pokrenut pojedincem u ulozi pojednostavljiivača, preko građana i donosilaca odluka, može uticati da određene spoljne politike dovedu i do (pre)oblikovanja međunarodnog sistema.³⁰

Moglo bi se primetiti da je navedeno viđenje uloge pojednostavljiivača u izvesnoj meri u suprotnosti sa tezom Rozenaua o revoluciji veština. Kako Rozenau vidi opštu populaciju danas kao veštiju u odnosu na svoje prethodnike, i time sposobniju da utiče na međunarodna zbivanja, stepen značaja onih pojedinaca koji pojednostavljaju stvarnost time deluje marginalno. Možda pojedinci danas i jesu analitički veštiji i emocionalno kompetentniji da se uključe u debate po pitanju međunarodnih zbivanja,

³⁰ Za teorijsko viđenje načina na koji spoljne politike mogu oblikovati međunarodni sistem videti: Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Stephen E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, op. cit., pp. 33-57.

međutim pitanje je da li je porast veština i kompetencija, koje Rozenau navodi, dovoljan da razumeju sve kompleksnije međunarodno okruženje? I sam Rozenau iskazuje kontroverznost ove teze, i kao razlog se može navesti to što analitički veštiji i emocionalno kompetentniji pojedinci ne moraju nužno biti u mogućnosti da razumeju složenost međunarodne politike, ali i posedovati stepen znanja da pojme i vode složene tehničke debate o međunarodnim zbivanjima. Štaviše, pored pomenute činjenice da i sami istraživači simplifikuju stvarnost zarad njenog razumevanja, čak i oni koji se bave pitanjima međunarodnih odnosa i međunarodne bezbednosti nisu kompetentni po svim pitanjima obuhvaćenim ovim disciplinama, već imaju uzak teritorijalni, problemski ili teorijski fokus. Otuda, iako je relativno nesumnjivo da jeste došlo do porasta sposobnosti pojedinaca, upitno je da li se to ostvarilo u toj meri da je uloga pojednostavljiivača suvišna u svetu XXI veka.

Džon Oliver i pitanja međunarodne bezbednosti

Iako medijski često istican, „Džon Oliverov efekat“ zapravo nije sagledavan detaljnije u smislu načina na koji se sam efekat ostvaruje. Razumevanjem mikro-makro veza, uloge pojednostavljiivača i čitavog lanca koji polazi od samog Džona Olivera, preko građana i donosilaca odluka, do zbivanja na međunarodnoj sceni, omogućava se i razumevanje logike koja leži iza „Džon Oliverovog efekta“. Uloga pojednostavljiivača svakako se ne može izjednačiti isključivo sa Džonom Oliverom, niti se isto može učiniti sa „njegovim efektom“. Slučaj Džona Olivera predstavlja konkretizaciju generalnijih odnosa koji objašnjavaju načine na koji određeni pojedinci mogu uticati na međunarodna zbivanja. Takođe, predstavljena logika iza „Džon Oliverovog efekta“ prilagođena je potrebama ovog rada, u smislu da uključuje i međunarodnu komponentu koju sam „efekat“ ne mora uključivati. Kao što je u uvodu jasno naglašeno, segmenti Oliverove emisije, ali i postojeća isticanja „Džon Oliverovog efekta“ odnosili su se prevashodno na unutardržavna pitanja. Ipak, međunarodna pitanja nisu retka u njegovoj emisiji. Tokom dosadašnjeg emitovanja svoje emisije, Džon Oliver nije se ustručavao od sučeljavanja ne samo sa međunarodnim nego i sa pitanjima iz domena međunarodne bezbednosti.

Za mnoge autore, međunarodna bezbednost predstavlja subdisciplinu međunarodnih odnosa čiji fokus leži, kako samo ime kaže, na

bezbednosnim aspektima međunarodnog okruženja.³¹ Međutim, konkretno viđenje onoga što potpada pod skup bezbednosnih aspekata je u poslednjim decenijama XX veka doživelo preobražaj. Od relativno uskog hladnoratovskog fokusa na vojna pitanja bezbednosti država, početkom devedesetih godina, studije bezbednosti su bile podvrgnute procesu „proširivanja i produblivanja“, odnosno proširivanju obuhvata pitanja ali i jedinica posmatranja.³² U zavisnosti od toga da li se bezbednost posmatra tradicionalnije, odnosno prvenstveno kroz vojna pitanja, ili u svojoj „proširenoj i produbljenoj“ formi, varira i određenje pojedinih epizoda Oliverovog programa pojednostavljivanja pitanja međunarodne bezbednosti.

Kao adekvatan primer teme koja se odnosi na tradicionalnije viđenje međunarodne bezbednosti može se uzeti epizoda iz septembra 2014. godine koja je posvećena dronovima. U ovom trinaestominutnom segmentu, Oliver je ukazao na brojne sporne tačke pri američkoj upotrebi vojnih dronova u akcijama u drugim državama, uprkos porastu njihove upotrebe pod administracijom Baraka Obame (*Barack Obama*) i široke podrške od strane američkih građana. Navodeći kao ključne probleme u procesu odlučivanja kada i gde će biti upotrebljen napad dronovima – nedoumicu šta to karakteriše neizbežnu pretnju po bezbednost Sjedinjenih Država i šta se to smatra civilnim žrtvama napada, nepouzdanost podataka koje imaju državni službenici oko stvarnog broja žrtava, tegoban život stanovnika tih država pod konstantnom pretnjom da budu žrtve napada dronova i uticaj napada na percepciju SAD među stanovnicima tih država – Oliver na jednostavan i humorističan način predstavlja svojim gledaocima do koje mere je ova praksa zapravo problematična.³³ Svakako, za one koji izučavaju problematiku upotrebe dronova u vojnim operacijama, aspekti koje je Oliver naveo ne

³¹ Paul D. Williams, "Security Studies: An Introduction", In: P. D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction*, (pp. 1-12), Routledge, New York and London, 2008; Barry Buzan and Lene Hansen, "Editors' Introduction", In: B. Buzan and L. Hansen (Eds.), *International Security Vol. 1*, (pp. 16-21), SAGE Publications, London, 2007; Barry Buzan and Lene Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

³² Keith Krause and Michael C. Williams, "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, Vol. 40, No. 2, 1996, pp. 229-254.

³³ Last Week Tonight, "Drones: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 29 September 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=K4NRJocNHIs>. 14/08/2020.

predstavljaju novinu, i može se naći značajan broj akademskih publikacija koje posvećuju pažnju ovim pitanjima.³⁴ Za ostatak populacije ova pitanja su daleko van sfere interesovanja, ne računajući trenutak kada ih njihova država brani od onih koji im žele našao. Sličan primer, istina više okrenut ka američkim sposobnostima, predstavlja i epizoda posvećena nuklearnom naoružanju, gde Oliver ukazuje na značajne nedostatke američkih nuklearnih kapaciteta, u smislu zastarele opreme, tehnologije ali i neobučenog kadra.³⁵ Značaj nuklearnih kapaciteta po sposobnosti odvratanja (*deterrence*) i očuvanje logike sigurnog uzajamnog uništenja (*mutually assured destruction*) čini ovo vrlo relevantnim pitanjem međunarodne bezbednosti.³⁶

Pitanja međunarodne bezbednosti, u svojoj tradicionalnoj formi, u Oliverovoj emisiji nisu ograničena isključivo na pomenute slučajeve. Možda značajnije, Oliver je u brojnim emisijama posvetio pažnju drugim državama, ali i odnosima SAD sa njima po bezbednosnim pitanjima. Bilo da je reč o remilitarizaciji Japana, opadanju meke moći SAD pod Donaldom Trampom, odnosima SAD sa Rusijom, Saudijskom Arabijom i Iranom, nuklearnom programu Severne Koreje, ili religijskim odnosima u Indiji pod Narendrom Modijem (*Narendra Modi*), kao i kineskoj politici prema svojim autonomnim pokrajinama Tibetu i Sinkjangu i stanovnicima tih pokrajina, Oliver je svojim gledaocima pojednostavio i približio krajnje složena pitanja međunarodne bezbednosti na razumljiv način.³⁷ Vrlo upečatljiv primer predstavlja epizoda posvećena odluci Donalda Trampa da povuče trupe iz Sirije i efektu te

³⁴ Srđan T. Korać, "Depersonalisation of Killing: Towards A 21st Century Use of Force 'Beyond Good And Evil?'," *Philosophy and Society*, Vol. 29, No. 1, 2018, pp. 49-64; Srđan T. Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019; Vanja Rokvić i Milovan R. Subotić, „Pravne dileme upotrebe dronova u borbi protiv terorizma“, *Srpska politička misao*, Vol. 64, No. 2, 2019, str. 187-205.

³⁵ Last Week Tonight, "Nuclear Weapons: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 27 July 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=1Y1ya-yF35g>. 14/08/2020.

³⁶ Vladimir Trapara, „Problem protivrakete odbrane u odnosima Rusije i Sjedinjenih Država“, *Međunarodni problemi*, Vol. 64, No. 1-2, 2014, str. 104-107.

³⁷ Last Week Tonight, "Dalai Lama: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 5 March 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=bLY45o6rHm0> 15/08/2020; Last Week Tonight, "Trump vs. The World: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 19 February 2018, https://www.youtube.com/watch?v=QCjk_NPslqU 15/08/2020; Last Week Tonight, "China & Uighurs: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 26 July 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=17oCQakzll8&> 15/08/2020; Last Week Tonight, "Modi: Last Week Tonight with

odluke po Kurde. Naglašavajući ulogu koju su Kurdi imali u borbama ne samo protiv Islamske države, već i u oba Zalivska rata (odnosno snažno savezništvo između SAD i Kurda), Oliver snažno kritikuje Trampovu odluku da „napusti“ Kurde uoči turskih vojnih akcija u Siriji. Pored same situacije u Siriji, predstavljeni su i odnosi između Turske i Kurda, humanitarne posledice turskih vojnih akcija po civile, posledice napuštanja Sirije u smislu porasta uticaja Rusije, odnosi između SAD i Turske, ali i posledice po američke interese u regionu.³⁸ Iz perspektive ovog rada, posebno je interesantno Oliverovo eksplicitno isticanje da je za njega razumljivo da gledaoci ne razumeju svu kompleksnost ovog pitanja, kao i prilike u Siriji. Ovim se naslućuje čak i Oliverovo prihvatanje toga da je njegova uloga da pojednostavi složene događaje svojim gledaocima u nadi da će im predstavljeni sadržaj omogućiti da razumeju sav značaj i posledice odluke da se Kurdi u Siriji napuste.

Iako su prethodni pasusi bili fokusirani na tradicionalnije aspekte međunarodne bezbednosti, važno je istaći da se među sadržajima koji su obrađivani u Oliverovoj emisiji mogu pronaći i jasni primeri onih aspekata koji su procesom „proširivanja i produbljivanja“ postali deo korpusa izučavanja međunarodne bezbednosti. Otuda, među temama pokrivenim u emisiji, mogu se pronaći sadržaji poput globalnog zagrevanja, kao i Pariskog ugovora, pitanja migracija, kako u smislu odnosa između SAD i Meksika, tako i u smislu migrantske krize u Evropskoj uniji, trgovinskih ratova, ali i mučenja, kako u Gvantanamu, tako i na tajnim lokacijama Centralne obaveštajne agencije SAD i zatvoru Abu Graib.³⁹ U određenoj

John Oliver (HBO)", *Youtube*, 23 February 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=qVIXUhZ2AWs> 15/08/2020; Last Week Tonight, "Saudi Arabia: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 14 October 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=ViDPIyisZoo> 15/08/2020; Last Week Tonight, "Iran Deal: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 22 April 2018, https://www.youtube.com/watch?v=5xnZ_CeTqyM 15/08/2020; Last Week Tonight, "North Korea: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 13 August 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=TrS0uNBuG9c> 15/08/2020; Last Week Tonight, "Putin: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 20 February 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=0utzB6oDan0> 15/08/2020.

³⁸ Last Week Tonight, "Trump & Syria: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 27 October 2019, https://www.youtube.com/watch?v=2u_pZ-SgACK 15/08/2020.

³⁹ Last Week Tonight, "Torture: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 14 June 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=zmeF2rzsZSU> 16/08/2020; Last

meri, pojednostavljuvanje ovih pitanja međunarodne bezbednosti je čak i značajnije iz razloga što se može reći su još ređe na agendi razmatranja među građanima. Kod tradicionalnijih pitanja međunarodne bezbednosti, izvor ugrožavanja je uglavnom jasan svakom građaninu i može se reći da postoji svest da je taj izvor u stanju da svakog pojedinca manje-više direktno ugrozi. S druge strane, „prošireni i produbljeni“ korpus pitanja često se ne odnosi na tako jasan izvor pretnje, i otuda je naizgled znatno dalji i manje uticajan u očima građana.

Epizoda iz aprila 2015. godine koja se fokusira na problem prisluškivanja i nadziranja od strane obavешtajnih službi je posebno značajna, jer je ukazala kako naizgled dalja i manje uticajna pitanja mogu imati značajne posledice, kako po međunarodnu tako i bezbednost samih građana.⁴⁰ Tema nadziranja od strane američkih obavешtajnih službi, kao i ogroman nadzorni potencijal koji je savremena tehnologija omogućila, iznenada je dospela u javni diskurs sa uzbunjivačem Edvardom Snoudenom. U junu 2013. godine, Snouden je javnosti ukazao na postojanje mnogobrojnih tajnih programa američke Nacionalne bezbednosne agencije (*National Security Agency*) koji im omogućavaju da prisluškuju i prikupljaju podatke o velikom broju Amerikanaca i građana drugih država. Međutim, američki zvaničnici su vrlo brzo uspeli da „spinuju“ situaciju u svoju korist, time što su Snoudena označili kao osobu koja je ugrozila nacionalnu bezbednost SAD i ugrozila sve njene građane. Jedan od razloga zašto je ova vrlo značajna tema uspela da bude relativno olako okrenuta u korist SAD, i nauštrb Snoudena, jeste činjenica da velika većina ljudi nije u potpunosti razumela stepen sposobnosti NSA da prikuplja podatke o njima.

Week Tonight, “Migrants and Refugees: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)”, *Youtube*, 28 September 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=umqvYhb3wf4> 16/08/2020; Last Week Tonight, “Refugee Crisis: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)”, *Youtube*, 20 September 2016, https://www.youtube.com/watch?v=_kZsOISarzg 16/08/2020; Last Week Tonight, “Guantanamo: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)”, *Youtube*, 9 October 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=KEbFtMgGhPY> 16/08/2020; Last Week Tonight, “Paris Agreement: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)”, *Youtube*, 4 June 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=5scez5dqtAc> 16/08/2020; Last Week Tonight, “Trade: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)”, *Youtube*, 20 August 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=etkd57IPfPU> 16/08/2020.

⁴⁰ Last Week Tonight, “Government Surveillance: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)”, *Youtube*, 6 April 2015, https://www.youtube.com/watch?v=XEVlyP4_11M 16/08/2020.

Važnost priloga o nadziranju i prisluškivanju leži prvenstveno u tome što je sadržavao i intervju sa Snoudenom u kojem je Oliver Snoudenova komplikovana objašnjenja o praksi NSA pojednostavljivao na način da i običan pojedinac može da ih razume. Objašnjavajući svaki od tajnih programa nadziranja i prisluškivanja na primeru mogućnosti NSA da dođe do kompromitujućih fotografija običnih građana, Oliver je Snoudenove informacije predstavio na jednostavan i prijemčiv način i time doveo do podizanja svesti o problematičnim aspektima praksi američkih obaveštajnih službi. Suštinski, Oliver i Snouden su govorili o istim stvarima. Međutim, iako je Snouden informisao javnost o štetnim praksama američkih obaveštajnih službi, njegov način prenošenja informacija nije bio u potpunosti razumljiv građanima i samim tim je doveo do nedovoljnog suprotstavljanja nastavku tih praksi. U svojoj suštini, upravo se kroz intervju u ovoj epizodi najbolje odražava razlika između uloge uzbunjivača i pojednostavljivača, odnosno značaj koji pojedinac u ulozi pojednostavljivača može imati.

Hoćemo li videti „Džon Oliverov efekat“ u međunarodnoj bezbednosti?

Ljudima je krajnje prijemčiva ideja da pojedinac može da dovede do promena na međunarodnoj sceni. Osećaj važnosti, ako ne sebe samog onda makar nekog pojedinca sa kojim može da se poistoveti, pruža određeni osećaj kontrole sopstvene sudbine. Međutim, realnost je retko tako idealistična. Sposobnost pojedinaca, pa čak i onih na najvišim državnim funkcijama, da samostalno utiču na međunarodna zbivanja je upitna. Koncept duboke države (*deep state*), koji je zbog Trampa toliko pominjan u poslednje vreme, namenjen je objašnjavanju nemogućnosti donosilaca odluka da u potpunosti određuju delovanje sopstvene države.⁴¹ Na neki način, upitnost mogućnosti pojedinca da dovedu do međunarodnih promena je u koliziji sa centralnom tezom rada, u kojem se insistira na važnosti i značaju pojedinca. Ukoliko je upitno da li pojedinac može da proizvede efekte po međunarodna zbivanja generalno, a međunarodnu

⁴¹ Na primer videti: Patrick H. O'Neil, "The Deep State: An Emerging Concept in Comparative Politics" (November 20, 2017). Dostupno na: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2313375> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2313375>; Jon D. Michaels, "The American Deep State", *Notre Dame Law Review*, Vol. 93, No. 4, 2018, pp. 1653-1670.

bezbednost partikularno, dovodi se u pitanje i svrsishodnost ispitivanja uloge pojednostavljiivača.

Međutim, sposobnost pojedinca u ulozi pojednostavljiivača da bude relevantan faktor u međunarodnoj bezbednosti prevashodno počiva na indirektnim uticaju koji ide preko građana i/ili donosilaca odluka. Prosto razlaganje složenog problema i predstavljanje na jednostavan i gledaocima prijemčiv način samo po sebi ne može proizvesti gotovo nikakve efekte po međunarodnu bezbednost. Time bi se moglo reći za gotovo svaki od priloga emisije Džona Olivera, predstavljenih u prethodnom poglavlju, da nose značajnu težinu pri razumevanju međunarodnih prilika. Iako je ova tvrdnja manje-više očigledna i zdravorazumska, ona je izvučena iz konteksta složenog sistema kao što je međunarodni. U složenim sistemima indirektni, nelinearni i odloženi efekti mogu imati značajne posledice, i otuda desetominutni ili dvadesetominutni humoristički televizijski prilozii pojedinca, makar u načelu, mogu imati snažan uticaj na događaje na međunarodnoj sceni.⁴² Štaviše, upravo uključivanje „u jednačinu“ građana i/ili donosilaca odluka u velikoj meri omogućava da dođe do efekata koje pojedinac u ulozi pojednostavljiivača proizvodi. Segment emisije Džona Olivera nije značajan sam po sebi, tj. zato što je pojednostavio određeno kompleksno pitanje međunarodne bezbednosti, već po tome kako je uspeo da ga „objasni“ prosečnom gledaocu i podstakne ga na delanje. Otuda, uloga pojednostavljiivača je relevantna prvenstveno u slučajevima kada uspe da mobiliše podršku. U suprotnom, pronašli bismo se u okolnostima gde bi svaka televizijska emisija ili drugi oblik pojednostavljiivanja događaja dovela do posledica po međunarodnu bezbednost.

Time, ukoliko bismo uticaj pojednostavljiivača, poput Džona Olivera, posmatrali kroz prizmu kauzalnog mehanizma, njegovo delovanje bi predstavljalo nezavisnu varijablu logičkog algoritma, međunarodno-bezbednosni efekti zavisnu, dok bi građani i donosioci odluka predstavljali intervenišuću varijablu. Bez pojedinca u ulozi pojednostavljiivača, lanac događaja koji vodi od nezavisne, preko intervenišućih, do konačno zavisne varijable teško može da bude otpočet. Svakako, u načelu je moguće zamisliti situaciju gde je pojedinac u ulozi pojednostavljiivača suvišan, međutim takva situacija zahteva postojanje: a) dobro informisane javnosti; b) javnosti koja

⁴² Robert Jarvis, *System Effects: Complexity in Political and Social Life*, Princeton University Press, Princeton, 1999.

je kompetentna da razume stanje pred kojim se nalazi; i c) spremnost da dela u određenom pravcu. Očekivati da će se „kockice poklopiti“ na takav način gotovo je podjednako idealističko kao i uzdanje u sposobnost pojedinca da samostalno utiče na međunarodne prilike. Pojednostavljiivač je katalizator koji „poklapa kockice“ u pravcu delanja građana i njihovog uticaja ili direktno na pitanja međunarodne bezbednosti ili posredstvom njihovog uticaja na donosiocce odluka.

Ipak, posmatrati predstavljeni kauzalni mehanizam van konteksta generalnijih međunarodnih zbivanja donekle može dovesti do opasnosti svojevrsnog *Innenpolitik* redukcionizma. Da bi pojednostavljiivač imao „plodno tlo“ za svoj rad, neophodno je postojanje međunarodno-bezbednosnog stanja koje treba pojednostaviti, ali i samih strukturalnih okolnosti koje neće onemogućavati uspešnost uticaja pojednostavljiivanja na međunarodnu bezbednost. Jednostavno, ukoliko ne postoje oni događaji u međunarodnoj areni koje treba pojednostaviti, pojedinac poput Džona Olivera biće irelevantan po međunarodnu bezbednost. S druge strane, ukoliko je struktura međunarodnog sistema takva da postoje duboke razlike između određenih država i njihovih građana, sposobnost pojednostavljiivača da utiče na građane biva znatno ograničeno drugim faktorima. Snaga dihotomije sopstvo-drugost, u određenim situacijama, teško da ostavlja dovoljno prostora za reviziju sopstvenih stanovišta pomoću delanja pojedinca u ulozi pojednostavljiivača.⁴³ Kada, kako Semjuel Hantington (*Samuel Huntington*) navodi „mi znamo ko smo samo kada znamo ko nismo i, često, kada znamo protiv koga smo“,⁴⁴ postaje gotovo nemoguće da se pojednostavljiivanjem određenog događaja proizvedu promene iz razloga što duboka ukorenjenost sučeljenih pozicija sprečava mobilizaciju građana koja je neophodna da bi do promena došlo.

Vraćajući se na Džona Olivera i „njegov efekat“, puka činjenica da je on na jednostavan i prijemčiv način predstavio određena pitanja iz sfere međunarodne bezbednosti ne znači da možemo odmah staviti znak jednakosti između priloga njegove emisije i dešavanja u međunarodnoj

⁴³ Za razmatranja sopstva i drugosti, videti na primer: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: "Istok" u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.

⁴⁴ Semjuel P. Hantington, *Sukob Civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID i Romanov, Podgorica i Banja Luka, 2000, str. 28.

areni. Svakako nije beznačajno da su epizode predstavljene u prethodnom poglavlju pregledane više stotina miliona puta, međutim ukoliko sam čin gledanja Oliverove emisije ne proizvede kvalitativne promene u odnosu građana i/ili donosilaca odluka prema određenim pitanjima međunarodne bezbednosti, ona ostaje ono što prvenstveno i jeste – humoristički program. „Džon Oliverov efekat“ počiva na promenama u odnosu ljudi prema određenim pitanjima i mobilizaciji tih ljudi u pravcu (prevashodno) njihovom suprotstavljanju. Otuda, veće suprotstavljanje građana programu prisluškivanja i nadziranja od strane NSA, veća podrška Pariskom sporazumu i borbi protiv globalnog zagrevanja, protivljenje napuštanju Kurda, insistiranje na većoj odgovornosti (*accountability*) donosilaca odluka pri upotrebi dronova u vojnim operacijama, bili bi indikatori uspešnosti „Džon Oliverovog efekta“ u međunarodnoj bezbednosti.

S druge strane, „Džon Oliverov efekat“ postoji u kontekstu određenih međunarodnih okolnosti. Turbulentnost trenutnog stanja u međunarodnom sistemu, koja istovremeno prouzrokuje kako izrazitu kompleksnost tako i nepostojanje jasno suprotstavljenih tabora, pruža veće mogućnosti za uspeh „Džon Oliverovog efekta“. Tokom Hladnog rata, kada je struktura međunarodnog sistema bila relativno jasnija, potreba za pojednostavljiivačem koji će predstaviti građanima određena pitanja međunarodne bezbednosti bila je manje izražena. Još značajnije, u tom periodu postojala je relativno jasna blokovska podela koja je do određene mere odbacivala težnju za razumevanjem druge strane. Gotovo nikakvo razumevanje druge strane nije proizvelo negaciju činjenice da je u pitanju neprijatelj, čineći pojednostavljiivanje neučinkovitim ako ne i bespotrebim. Međutim, treća dekada XXI veka, kao i dekada pre nje, ne odlikuju se u toj meri stepenom jasnoće kao period Hladnog rata.⁴⁵ Previranja i tenzije postoje kod dojučerašnjih saveznika, gotovo na sličan način kao što postoji saradnja između bivših neprijatelja. Kompleksniji i nejasniji svet, u kojem neprijatelj još nije precizno utvrđen, omogućava pojednostavljiivaču strukturalne osnove za svoje delanje.

Odgovor na pitanje hoćemo li videti „Džon Oliverov efekat“ u međunarodnoj bezbednosti glasi da, ali samo uslovno, ukoliko strukturalne

⁴⁵ O jasnoći strukturalnih uticaja međunarodnog sistema videti: Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Stephen E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, op. cit., 46-52.

okolnosti i građanska aktivnost to omogućuje. Ranije pozivanje na rad Roberta Putnama nije slučajno, jer „Džon Oliverov efekat“ odnosno efekti pojedinaca u ulozi pojednostavljivača predstavljaju kontinuiranu „igru na dva nivoa“, istovremeno uključujući i strukturalne sile na nivou međunarodnog sistema, ali i građane unutar država. Štaviše, insistiranje Rozenaua na važnosti fragmentiranog sveta za mogućnost pojedinaca da utiču na međunarodna zbivanja relativno je kompatibilno sa koncepcijom efekata pojednostavljivača kao „igre na dva nivoa“. Zbog karakteristike svojih uticaja pojedinac u ulozi pojednostavljivača, poput Džona Olivera, može biti relevantan faktor u međunarodnoj bezbednosti, prvenstveno u onim situacijama kada struktura međunarodnog sistema ne pruža jasne signale državama, i kada građani država čuju poruku i spremni su da delaju u pravcu podrške ili suprotstavljanja određenoj politici.

Dosadašnji uticaj „Džon Oliverovog efekta“ i uloge Džona Olivera kao pojednostavljivača je ipak malo drugačiji. Za razliku od unutardržavnih pitanja, gde se može reći da su epizode emisije Džona Olivera ostvarili određeni uticaj, aspekti međunarodne bezbednosti (isključujući segment o Snoudeu) imali su manje uspeha. S obzirom na to da fokus ovog rada počiva na pitanju da li se logika iza „Džon Oliverovog efekta“ može primeniti u međunarodnoj bezbednosti, neophodno je pružiti kratko objašnjenje zašto je emisija Džona Olivera imala ograničen uspeh u domenu međunarodne bezbednosti. Centralni razlog ograničenog uticaja po međunarodnu bezbednost leži u ograničenosti interesovanja i pažnje američke javnosti za spoljopolitička pitanja.⁴⁶ S obzirom na to da je Oliverova emisija prvenstveno namenjena američkom tržištu, njegova sposobnost da utiče na pitanja međunarodne bezbednosti je ograničena karakteristikama samih američkih građana, koje, iako povoljnije nego tokom Hladnog rata, i dalje onemogućavaju aktivniji efekat samog Olivera kao pojednostavljivača.

Zaključak

Kada je televizijska emisija *Last Week Tonight with John Oliver* počela da biva prepoznata kao katalizator suprotstavljanja građana određenim javnim

⁴⁶ Benjamin I. Page and Jason Barbas, "Foreign Policy Gaps Between Citizens and Leaders", *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 3, 2000, p. 346.

politikama, mediji su brzo proglasili postojanje „Džon Oliverovog efekta“ i njegovu važnost za sagledavanje događaja. Pojednostavljeno rečeno, ukoliko želite da razumete zašto se neki događaj odigrao na određeni način, pogledajte da li je Oliver obradio tu temu i možda ćete pronaći svoje objašnjenje. Dosadašnja (prvenstveno medijska) razmatranja „Džon Oliverovog efekta“ odnosila su se na unutardržavna pitanja, međutim skup tema koje Oliver obrađuje i pojednostavljuje nije ograničen samo na probleme američkog društva, već i na pitanja međunarodne bezbednosti. Bilo da je reč o tradicionalnom viđenju korpusa pitanja međunarodne bezbednosti, bilo da je reč o „proširenom i produbljenom“ skupu, Oliver je od početka emitovanja kontinuirano pristupao njihovom pojednostavljivanju svojim gledaocima i time otvarao mogućnost pokretanja „lanca događaja“ koji bi vodili do makro efekata u međunarodnoj bezbednosti.

Nadovezujući se na razmatranja Džejmsa Rozenaua o ulogama pojedinaca u savremenom društvu, „Džon Oliverov efekat“ počiva na ulozi pojednostavljivača, odnosno onih pojedinaca koji složena pitanja međunarodne bezbednosti predstavljaju građanima na jednostavan i prijemčiv način, omogućavajući da razumeju njihove uzroke, implikacije, ali i moguće pravce delanja. Razlaganjem i jednostavnim i prijemčivim predstavljanjem pitanja međunarodne bezbednosti, pojednostavljiivač može mobilisati građane da utiču na donosiocce odluka, i posredstvom ovog mehanizma dovedu do odvijanja bezbednosnih procesa u međunarodnoj areni. Otuda „Džon Oliverov efekat“, odnosno uloga pojednostavljivača, počiva na svojevrsnoj intersekciji tri nivoa analize u međunarodnim odnosima. Međunarodni sistem istovremeno predstavlja kontekst koji omogućava pojedincu u ulozi pojednostavljivača da svojim delanjem otpočne pomenuti „lanac“, ali i arenu u okvirima kog se posledice delanja pojedinca ostvaruju. Građani, uz donosiocce odluka, predstavljaju most između pojedinca i međunarodnog sistema, tj. između mikro i makro nivoa. Pojedinaac predstavlja „inicijalnu kapislu“ koja pokreće „lanac“, pojednostavljujući složenost bezbednosnih procesa na međunarodnom planu i mobilisući građane da delaju, čiji ishod mogu biti međunarodno-bezbednosne posledice.

Međutim, poteškoća pri utilizaciji logike poput „Džon Oliverovog efekta“ leži u pitanju kako da znamo da je upravo pomenuto pojednostavljivanje predstavljalo presudni faktor po međunarodnu bezbednost? Iako sama logika ima svoju teorijsku potporu, empirijsko istraživanje kojim bi se potvrdilo ili

opovrglo njegovo postojanje predstavlja kompleksniji deo slagalice. Jednostavno, da bi „Džon Oliverov efekat“ zaista bio presudan faktor koji je doveo do određenih zbivanja, neophodno je da se utvrdi postojanje korelacije između gledanja njegove emisije od strane građana i njihovog delanja koje bi dovelo do bezbednosnih efekata u međunarodnoj areni. Iako po određenim pitanjima postoje empirijska istraživanja koja utvrđuju korelaciju između gledanja određenog humorističko-informativnog programa i političkih događaja, u slučaju međunarodne bezbednosti deluje da takva istraživanja trenutno nisu u fokusu.⁴⁷

Primer Džona Olivera i njegove emisije, predstavlja adekvatan slučaj na kojem se može jednostavno razložiti i predstaviti uticaj pojedinca u ulozi pojednostavljiivača po međunarodnu bezbednost. Međutim, iako je slučaj pogodan za razumevanje načina na koji pojednostavljiivač utiče na međunarodna zbivanja, sama Oliverova emisija nije postigla istovetan stepen uticaja po međunarodnim pitanjima kao po unutardržavnim. Na pitanje da li se „Džon Oliverov efekat“ može primeniti po razumevanje međunarodne bezbednosti, odgovor je dvojak: generalno posmatrano – da; konkretno, u slučaju samog Džona Olivera – još uvek ne. Jednostavno, specifičnost američkog društva koje je relativno nezainteresovano za spoljnopolićka pitanja, onemogućava značajniji uticaj Džona Olivera kao pojednostavljiivača pri pitanjima međunarodne bezbednosti. Ipak, humorističko-informativni programi, iako verovatno proizvod SAD, nisu isključiva privilegija samo njihovog društva i slični programi se mogu naći i u drugim državama sveta, uključujući i Republiku Srbiju. Otuda, svojevrsni „neuspeh“ Džona Olivera da utiče na međunarodnu bezbednost ne znači nužno i „neuspeh“ same logike iza uticaja pojednostavljiivača po pitanjima međunarodne bezbednosti.

Po mnogo čemu, pojednostavljiivač je uloga XXI veka. Iako se u trećoj dekadi XXI veka može pronaći pluralitet uloga pojedinaca koji svojim delanjem poseduju kapacitete da dovedu do makro efekata, većina njih je dobrim delom nasleđe prošlosti. S druge strane, uloga pojednostavljiivača predstavlja relativno „nov dodatak“ koji je proistekao iz sve veće dostupnosti

⁴⁷ Bruce W. Hardy, Jeffrey A. Gottfried, Kenneth M. Winneg and Kathleen Hall Jamieson, „Stephen Colbert’s Civics Lesson: How Colbert Super PAC Taught Viewers about Campaign Finance“, *Mass Communication and Society*, Vol. 17, No. 3, 2014, pp. 329-353.

informacija, zainteresovanosti građana (ali i nepoverenja prema donosiocima odluka) za širi korpus političkih pitanja, ali i same složenosti današnjice. Sa sve kompleksnijim međunarodnim okruženjem, sve složenijim debatama, i sve većom preopterećenošću brojnim informacijama, došlo se do toga da se određena pitanja moraju pojednostaviti da bi se razumela od strane većine ljudi. Važnost razumevanja logike iza „Džon Oliverovog efekta“, tj. pojedinca u ulozi pojednostavljivača, je više predstojeća nego što je potonja. Uprkos mogućim ograničenjima, porastom „analitičara“ međunarodnih pitanja, spoljnopolitičkih komentatora, pa čak i sve učestalijeg uključivanja javnih ličnosti u debate o međunarodnoj bezbednosti i „proboja“ ovakvih sadržaja na netradicionalne platforme poput Jutjuba (*Youtube*), u decenijama pred nama međunarodna bezbednost može više nego ikad biti oblikovana raznolikim pojednostavljivačima.

Bibliografija

- Baumgartner, Jody C., and Morris, Jonathan S., „One `Nation` Under Stephen? The Effects of the Colbert Report on American Youth”, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, Vol. 52, No. 4, 2008, pp. 622-643.
- Baumgartner, Jody, „The Daily Show Effect: Candidate Evaluations, Efficacy and American Youth”, *American Politics Research*, Vol. 34, No. 3, 2006, pp. 341-367.
- Baym, Geoffrey, „Crafting New Communicative Models in the Televisual Sphere: Political Interviews on The Daily Show”, *The Communication Review*, Vol. 10, No. 2, 2007, pp. 93-115.
- Baym, Geoffrey, „The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism”, *Political Communication*, Vol. 22, No. 3, 2005, pp. 259-276.
- Buzan, Barry and Hansen, Lene, „Editors` Introduction”, In: B. Buzan and L. Hansen (Eds.), *International Security Vol. 1*, (pp. xvi-xl), SAGE Publications, London, 2007.
- Buzan, Barry and Hansen, Lene, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Byman, Daniel L., and Pollack, Kenneth M., „Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In”, *International Security*, Vol. 25, No. 4, 2001, pp. 107-146.

- Colletta, Lisa, "Political Satire and Postmodern Irony in the Age of Stephen Colbert and Jon Stewart", *The Journal of Popular Culture*, Vol. 42, No. 5, 2009, pp. 856-874.
- Cooper, Andrew F., *Celebrity Diplomacy*, Routledge, London and New York, 2016.
- Dunne, Tim, Hansen, Lene and Wight, Colin, "The end of International Relations Theory?", *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 405-425.
- Finel, B. I., „Black Box or Pandora’s Box: State Level Variables and Progressivity in Realist Research Programs“, *Security Studies*, Vol. 11, No. 2, 2001, 187-227.
- Giddens, Anthony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1984.
- Hantington, Semjuel P., *Sukob Civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID i Romanov, Podgorica i Banja Luka, 2000.
- Hardy, Bruce W., Gottfried, Jeffrey A., Winneg, Kenneth M., and Jamieson, Kathleen Hall, "Stephen Colbert’s Civics Lesson: How Colbert Super PAC Taught Viewers about Campaign Finance", *Mass Communication and Society*, Vol. 17, No. 3, 2014, pp. 329-353.
- Huliaras, Asteris, and Tzifakis, Nikolaos, "Celebrity Activism in International Relations: In Search of a Framework for Analysis" *Global Society*, Vol. 24, No. 2, 2010, pp. 255-274.
- Jarvis, Robert, *System Effects: Complexity in Political and Social Life*, Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Jervis, Robert, "Do Leaders Matter and How Would We Know?", *Security Studies*, Vol. 22, No. 2, 2013, pp. 153-179.
- Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2017.
- Korać, Srđan T., "Depersonalisation of Killing: Towards A 21st Century Use of Force `Beyond Good And Evil?`", *Philosophy and Society*, Vol. 29, No. 1, 2018, pp. 49-64.
- Korać, Srđan T., *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.

- Krause, Keith and Williams, Michael C., "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, Vol. 40, No. 2, 1996, pp. 229-254.
- Lobell, Steven E., Ripsman, Norrin M., and Taliaferro, Jeffrey W. (eds.), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Michaels, Jon D., "The American Deep State", *Notre Dame Law Review*, Vol. 93, No. 4, 2018, pp. 1653-1670.
- Nojman, Iver B., *Upotrebe drugog: "Istok" u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.
- Page, Benjamin I., and Barbas, Jason, "Foreign Policy Gaps Between Citizens and Leaders", *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 3, 2000, pp. 339-364.
- Putnam, Robert D., "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 1988, pp. 427-460.
- Ripsman, Norrin M., Taliaferro, Jeffrey W., Lobell, Steven E., *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
- Rokvić, Vanja i Subotić, Milovan R., „Pravne dileme upotrebe dronova u borbi protiv terorizma“, *Srpska politička misao*, Vol. 64, No. 2, 2019, str. 187-205.
- Rose, Gideon, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51. No. 1, 1998, pp. 144-172.
- Rosenau, James N., "Information Technologies and the Skills, Networks, and Structures that Sustain World Affairs", In: J. N. Rosenau and J. P. Singh (Eds.), *Information Technologies and Global Politics*, (pp. 275-287), State University of New York Press, Albany, 2002.
- Rosenau, James N., "Towards the Study of National-International Linkages", In: J. N. Rosenau (Ed.), *Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems*, (pp. 44-63), The Free Press and Collier-Macmillan Limited, New York and London, 1969.
- Rosenau, James N., *Along the domestic-foreign Frontier: Exploring governance in a turbulent world*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Rosenau, James N., *People Count! Networked Individuals in Global Politics*, Boulder and London: Paradigm Publishers, 2008.

- Rosenau, James N., *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990.
- Scott, James M., Carter, Ralph G., Drury, A. Cooper, *IR: International, Economic and Human Security in a Changing World*, 3rd Edition, CQ Press, Thousand Oaks, 2018.
- Singer, J. David, "International Conflict: Three Levels of Analysis", *World Politics*, Vol. 12, No. 3, 1960, pp. 453-461.
- Singer, J. David, "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, Vol. 14, No.1, 1961, pp. 77-92.
- Trapara, Vladimir, „Problem protivrakete odbrane u odnosima Rusije i Sjedinjenih Država“, *Međunarodni problemi*, Vol. 64, No. 1-2, 2014, str. 101-136.
- Verba, Sidney, "Simulation, Reality, and Theory in International Relations", *World Politics*, Vol. 16, No. 3, 1964, pp. 490-519.
- Waltz, Kenneth N., *Man, the State and War: a Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Waveland Press, Long Grove, 2010.
- Williams, Paul D., "Security Studies: An Introduction", In: P. D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction*, (pp. 1-12), Routledge, New York and London, 2008.

Izvori sa interneta

- Ahsan, Sadaf, "It's always risky, but it's worked so far: How John Oliver walks a tricky tightrope with Last Week Tonight", *National Post*, 7 February 2020, <https://nationalpost.com/entertainment/television/its-always-risky-but-its-worked-so-far-how-john-oliver-walks-a-tricky-tightrope-with-last-week-tonight>. 02/08/2020.
- Brody, Ben, "How John Oliver Transformed the Net Neutrality Debate Once and for All", *Bloomberg*, 26 February 2015, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-02-26/how-john-oliver-transformed-the-net-neutrality-debate-once-and-for-all>; 02/08/2020.
- Dakel, Jon, "The John Oliver effect: How the Daily Show alum became the most trusted man in America", *National Post*, 18 February 2015, available at: <https://nationalpost.com/entertainment/television/the-john-oliver->

effect-how-the-daily-show-alum-became-the-most-trusted-man-in-america; 02/08/2020.

Last Week Tonight, "China & Uighurs: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 26 July 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=17oCQakzIl8&>; 15/08/2020.

Last Week Tonight, "Dalai Lama: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 5 March 2017, [https://www.youtube.com/watch?v=bLY45o6rHm0](https://www.youtube.com/watch?v=bLY45o6rHm0;); 15/08/2020.

Last Week Tonight, "Drones: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 29 September 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=K4NRJocNHIs>. 14/08/2020.

Last Week Tonight, "Government Surveillance: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 6 April 2015, https://www.youtube.com/watch?v=XEVlyP4_11M. 16/08/2020.

Last Week Tonight, "Guantanamo: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 9 October 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=KEbFtMgGhPY>; 16/08/2020.

Last Week Tonight, "Iran Deal: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 22 April 2018, https://www.youtube.com/watch?v=5xnZ_CeTqyM; 15/08/2020.

Last Week Tonight, "Migrants and Refugees: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 28 September 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=umqvYhb3wf4>; 16/08/2020.

Last Week Tonight, "Modi: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 23 February 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=qVIXUhZ2AWs>; 15/08/2020.

Last Week Tonight, "North Korea: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 13 August 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=TrS0uNBuG9c>; 15/08/2020.

Last Week Tonight, "Nuclear Weapons: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 27 July 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=1Y1ya-yF35g>. 14/08/2020.

Last Week Tonight, "Paris Agreement: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 4 June 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=5scez5dqtAc>; 16/08/2020.

Last Week Tonight, "Putin: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 20 February 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=0utzB6oDan0>. 15/08/2020.

Last Week Tonight, "Refugee Crisis: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 20 September 2016, https://www.youtube.com/watch?v=_kZsOISarzg; 16/08/2020.

Last Week Tonight, "Saudi Arabia: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 14 October 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=ViDPiyiszoo>; 15/08/2020.

Last Week Tonight, "Torture: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 14 June 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=zmeF2rzsZSU>; 16/08/2020.

Last Week Tonight, "Trade: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 20 August 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=etkd57IPfPU> 16/08/2020.

Last Week Tonight, "Trump & Syria: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 27 October 2019, https://www.youtube.com/watch?v=2u_pZ-SgACk. 15/08/2020.

Last Week Tonight, "Trump vs. The World: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)", *Youtube*, 19 February 2018, https://www.youtube.com/watch?v=QCjk_NPsIqU; 15/08/2020.

Luckerson, Victor, "How the `John Oliver Effect` Is Having a Real-Life Impact", *Time*, 10 July, 2015, <https://time.com/3674807/john-oliver-net-neutrality-civil-forfeiture-miss-america/>; 02/08/2020.

Ross, Terrance F., "How John Oliver Beats Apathy", *The Atlantic*, 14 August 2014, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2014/08/how-john-oliver-is-procuring-latent-activism/376036/>; 02/08/2020.

Wilkinson, Alissa, "5 years in, HBO's Last Week Tonight is a lot more than `just comedy`: No matter what John Oliver says", *Vox*, 17 February 2019, <https://www.vox.com/culture/2019/2/14/18213228/last-week-tonight-john-oliver-hbo-season-six>; 02/08/2020.

“JOHN OLIVER EFFECT” IN INTERNATIONAL SECURITY (?)

Mihajlo KOPANJA

Abstract: The paper focuses on a specific role an individual can have in international relations and international security – the role of the simplifier. With ever greater complexity of international affairs in the 21st century, the ability of everyday citizens to comprehend and actively participate in the debates revolving around international security is getting ever more limited. The stated complexity has led to the need for such questions to be presented in a simple and receptive way to the citizens, leading certain individuals to take on themselves the role of the simplifier. As an example of such an individual, this paper focuses on the British and American comedian and TV host John Oliver, who, by presenting complex questions in a simple and receptive way, has become a driving force behind citizens' opposition towards certain policies. The paper itself is organized into three parts, with the first focusing on the role of the simplifier through the theoretical perspective of American political scientist James N. Rosenau on micro-macro linkages and roles of individuals in international relations. The second part is focused on John Oliver's TV show and on presenting his segments, which deal with the questions of international security. Finally, the last part strives to answer the central question of this paper - whether an individual in the role of the simplifier can affect international security? The paper concludes that the simplifier role is relevant to the understanding of contemporary international security, but also that John Oliver's show did not accomplish the same level of influence on the citizens as in the case of internal American questions.

Keywords: individual, international security, roles, international system, citizens.

BEZBEDNOST U DOBA PANDEMIJA

Vanja ROKVIĆ¹

Apstrakt: Period od pojave prve pandemije, pandemije kuge u VI veku, pa do pandemije COVID-19 u XXI veku, obilovao je pojavom velikog broja zaraznih bolesti koje su imale značajan uticaj na državu i društvo, pa i međunarodnu zajednicu u celini. Pored velike stope morbiditeta i mortaliteta, kroz istoriju su zarazne bolesti ostavljale nesagledive posledice i na ekonomiju, upravljanje državom, snage bezbednosti, vođenje ratova i ravnotežu snaga u međunarodnim odnosima. Korišćenjem originalnih i preglednih naučnih radova, baze podataka *Lokacije i događaji u vezi sa oružanim sukobima: COVID-19 – praćenje nereda*, Matrice za praćenje raseljavanja Međunarodne organizacije za migracije, izveštaja i analiza zvaničnih institucija, nevladinih organizacija i medijskih članka, u ovom preglednom radu analizirani su i prikazani neki od dostupnih podataka o uticajima i posledicama pandemija kako na nacionalnu, tako i međunarodnu bezbednost, sa posebnim osvrtom na pandemiju COVID-19. Autorka dolazi do zaključka da, iako su pandemije tokom istorije čovečanstva ostavile mnogobrojne posledice po zdravlje stanovništva, ekonomiju, sistem uređenja vlasti i ravnotežu snaga – nespremnost i globalni haos koji je nastupio nakon pandemije COVID-19, pokazali su da savremeno društvo, kada su u pitanju zarazne bolesti i njihov odnos sa bezbednošću, ima kratkotrajno kolektivno pamćenje.

Ključne reči: pandemija, nacionalna bezbednost, međunarodna bezbednost, COVID-19.

Uvod

Istorija čovečanstva prožeta je pojavama pandemija zaraznih bolesti koje su imale veliki uticaj na bezbednost, politiku, društvo i ekonomiju. Prve i smrtonosne pandemije kuge, Justinijanova kuga u VI veku i tzv. „crna smrt“ u XIV veku, kao i smrtonosna pandemija španskog gripa u XX veku,

¹ Autorka je vanredni profesor na Fakultetu bezbednosti, Beograd, e-mail: vanjarokvic@fb.bg.ac.rs

značajno su uticale na ravnotežu snaga i ekonomski balans moći, kraj određenih oblika vladavine, pa i sam ishod Prvog svetskog rata. Međutim, razmatranje zaraznih bolesti i zdravlja u kontekstu bezbednosti, započinje tek krajem 90-ih godina XX veka, kada se pažnja sa tradicionalnih (vojnih) pretnji bezbednosti pomera na netradicionalne pretnje bezbednosti. Zbog posledica po zdravlje ljudi i velikih ekonomskih gubitaka, HIV/AIDS bila je prva bolest (virus) koju je Savet bezbednosti 2000. godine proglasio netradicionalnom pretnjom bezbednosti i miru.² Iako su period nakon 2000. godine obeležile mnoge druge epidemije i pandemije zaraznih bolesti (prema podacima Svetske zdravstvene organizacije samo u periodu između 2011. godine i 2018. godine, zabeleženo je 1.483 epidemije u 172 države)³, a samo neke od njih smatrane su pretnjama kako nacionalnoj, tako i međunarodnoj bezbednosti (SARS, H5N1, H1N1, ebola). Prema Endrjuu Prajs-Smitu (*Andrew Price-Smith*), pitanje da li će se neki patogen smatrati pretnjom po bezbednost zavisi od nekoliko kriterijuma: mortaliteta, prenosivosti, straha i ekonomskih gubitaka.⁴ Analizom navedenih kriterijuma moglo bi se pak zaključiti da je najdominantniji onaj koji se odnosi na ekonomske gubitke. Tako su procenjeni ekonomski gubici zbog prve pandemije u XXI veku, pandemije H1N1 2009. godine, iznosili između 45 i 55 milijardi dolara, a procenjeni gubici usled epidemije ebola u periodu između 2014. godine i 2016. godine 53 milijarde dolara. Prema procenama Međunarodnog monetarnog fonda, globalna ekonomija zbog pandemije COVID-19 može opasti za oko 3%, zbog čega bi se svet suočio sa krizom težom od svetske ekonomske krize iz 2008. godine. Ujedno, zbog nespremnosti međunarodne zajednice na pojavu novog virusa, više od 200 država i teritorija uvelo je razne restriktivne mere, poput izolacije, karantina, vanrednog stanja,

² Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije od pojave HIV-a do 2020. godine umrlo je 32 miliona ljudi. Afrika, kao najpogođeniji region u kojem je samo 2018. godine registrovano 1,1 milion novo-inficiranih, suočava se umanjnjem ekonomskog rasta za 2-4% na godišnjem nivou. Videti: "HIV/AIDS Global Trends and Data", WHO, <https://www.who.int/gho/hiv/en/>; 14/05/2020; Simon Dixon, Scott McDonald and Jennifer Roberts, "The Impact of HIV and AIDS on Africa's Economy", *BMJ*, Vol. 324, January 2002, p. 233.

³ "A World at Risk: annual report on global preparedness for health emergencies", Global Preparedness Monitoring Board, World Health Organization, Geneva, 2019, p. 12.

⁴ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London, 2009, p. 4.

policijskog časa i zatvaranja granica. Nedostatak medicinske opreme naveo je države da stupe u tzv. „rat nabavkama/licitacijama”, a mnoge od njih su usvojile legislative kojima se privremeno zabranjuje izvoz određene medicinske opreme. Preduzimanje restriktivnih mera dovelo je u pitanje vladavinu prava i poštovanje ljudskih i manjinskih prava i stavilo „demokratiju u karantin”. Optužbe da je Kina kriva za pandemiju pokrenule su talas mržnje i ksenofobije, a kineska „diplomacija maskama” političke podele u pojedinim državama i regionima.

Iako pojedini autori smatraju da lekcije o posledicama koje su tokom istorije zarazne bolesti imale po društvo, ekonomiju i politiku, mogu doprineti našem razumevanju uticaja i posledica zaraza u savremenom društvu,⁵ suočavanje, kao i odgovor država i međunarodne zajednice na COVID-19, dovodi u pitanje navedenu tvrdnju. Stoga opravdano možemo postaviti pitanje – da li smo naučili lekcije iz prošlosti ili pak imamo kratkotrajno kolektivno pamćenje?

Istorijski i teorijski konstrukt pandemija i bezbednosti

Zarazne bolesti smatraju se jednim od „najstarijih i najgorih neprijatelja čovečanstva”,⁶ a ako ih posmatramo kao novu pretnju bezbednosti, političkoj i ekonomskoj stabilnosti to je zbog toga što, kako navodi Prajs-Smit, „naša vrsta u velikoj meri pokazuje tendenciju kratkotrajnog kolektivnog pamćenja”.⁷ Prema pisanju Janžong Huanga (*Yanzhong Huang*), zarazne bolesti su imale mnogo značajniji uticaj na svetsku istoriju nego što bi većina ljudi mogla i da zamisli,⁸ dovodeći do značajnih destabilizacija društava i politike.⁹ Pa tako Džared Dajmond (*Jared Diamond*) navodi da „pobednici proteklih ratova nisu uvek bile vojske s najboljim generalima i

⁵ Ibid., p. 35.

⁶ Andrew T. Price-Smith, *The Health of Nations Infectious Disease, Environmental Change, and Their Effects on National Security and Development*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London, 2002, p. 3.

⁷ Ibid.

⁸ Yanzhong Huang, “Pandemics and security”, in: Simon Rushton and Jeremy Youde (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, Routledge, London and New York, 2015, p. 83.

⁹ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 35.

oružjem, već su često to bile one vojske koje su nosile najgore klice koje se mogu preneti neprijateljima.”¹⁰

Tokom istorije pandemije su uticale na „narušavanje ravnoteže snaga i promene međunarodnog i strateškog pejzaža”.¹¹ Kao primer može se navesti prva pandemija, Justinijanova kuga u VI veku, koja se smatra jednom od prvih negativnih posledica rane faze „globalizacije”, budući da se trgovinom i migracijama „putem svile” raširila iz Centralne Azije u Evropu i Istočnu Aziju. Kuga je oslabila Vizantijsko carstvo, onemogućila ponovno ujedinjenje teritorija Rimskog carstva i pomerila regionalni balans ekonomske moći u korist-područja koja nisu bila pogođena kugom. Prema pisanju Prajs-Smita, kuga je delovala kao „stresor ili rastvarač mašinerije carstva” dovodeći do „erozije društvene i državne kohezije, prosperiteta i moći.”¹² Slabljenje Vizantijskog carstva omogućilo je kretanje nomadskih arapskih plemena kroz slabo naseljena područja, stvarajući na taj način uslove za brzo širenje islama.¹³ Pored navedenog, Justinijanova kuga imala je veliki uticaj na demografiju, ali je, kako navodi Džo Hajs (*Jo N. Hays*), tačan broj preminulih veoma spekulativan.¹⁴

Potom je u srednjem veku Evropu pogodila tzv. „crna smrt” koja je imala dalekosežne posledice po bezbednost, ekonomsku, socijalnu i političku stabilnost. Procenjuje se da je od posledica ove kuge umrlo između 30% i 60% stanovništva Evrope.¹⁵ U svom radu „Zaraza i kaos” Prajs-Smit piše da je kuga „generisala moralnu, socio-političku i ekonomsku dezintegraciju”.¹⁶ Kuga je uticala na moć Mamelučkog sultanata, oslabila

¹⁰ Jared M. Diamond, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, WW Norton & Company, New York, 1999, p. 197.

¹¹ Yanzhong Huang, „Pandemics and security”, in: Simon Rushton and Jeremy Youde (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, op. cit., p. 83.

¹² Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 38.

¹³ Damir Huremović, „Brief History of Pandemics (Pandemics Throughout History)”, *Psychiatry of Pandemics: A Mental Health Response to Infection Outbreak* 7–35, 16 May 2019, p. 14, 16 May 2019, doi:10.1007/978-3-030-15346-5_2.

¹⁴ Jo N. Hays, *Epidemics and Pandemics. Their Impacts on Human History*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, 2005, p. 23.

¹⁵ Jo N. Hays, *The Burdens of Disease Epidemics and Human Response in Western History*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, 2009, p. 37.

¹⁶ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 40.

vojsku i, prema pojedinim autorima, doprinela otomanskom osvajanju Egipta.¹⁷ Ujedno, ova zaraza dovela je do destabilizacije i delegitimizacije Rimokatoličke crkve, promene ekonomskog balansa moći ka regionima koji nisu bili zaraženi, i na kraju je uticala i na krah samog feudalnog sistema. Kako navodi Džejson Mur (*Jason Moor*), „crna smrt“ je dramatično pomerila odnos snaga u korist kmetova i „potpisala smrtnu presudu feudalizmu”.¹⁸ Pojava zaraze manifestovala se i ksenofobijom, odnosno pogromom Jevreja u Evropi koji su bili optuživani da hrišćanima truju bunare, ali je i dovela do stigmatizacije i diskriminacije ostalih društvenih grupa.¹⁹ U ovom periodu ujedno je došlo i do razvoja prvih struktura posvećenih upravljanju javnim zdravljem. Tako praksa karantina (*quaranteneria – od italijanske reči quaranta giorni – četrdeset dana*) potiče iz Venecije, kada je 20. marta 1348. godine uveden karantin za brodove. Mere karantina radi kontrolisanja protoka zaražene robe i izolacije bolesnih razvio je Bernabo Viskonti (*Viscount Bernabo of Reggio*), i prvi put su uspostavljene 1374. godine u gradovima Mantovi (Lombardija) i u Dubrovniku (mediteranskoj luci oblasti Raguzia).²⁰ Odluka Viskontija bila je da se svaka osoba obolela od kuge „odvede van grada na poljane, da bi se oporavila ili umrla”.²¹

Tokom pandemije kuge posao oružanih snaga bio je da obezbeđuju red u gradovima i regionima, odnosno oružane snage igrale su ulogu tzv. sanitarnog kordona (*cordon sanitaire*). U Firenci je čak zahtevano da ljudi nose „zdravstvene pasoše”, kojima bi dokazali da nemaju kugu.²² Tokom 1604. godine u Engleskoj je svako, pod sumnjom da ima kugu a nalazi se na ulici, mogao biti obešen.²³ Španija je takođe 1679. godine primenila slične modele, koristeći oružane snage za kontrolu kretanja između zaraženih i nezaraženih područja. Habzburški režim je 1739. godine uspostavio „zonu kontrole kuge”, u kojoj su oružane snage imale dozvolu da pucaju na

¹⁷ Ibid., p. 41

¹⁸ Jason W Moor, “THE CRISIS OF FEUDALISM: An Environmental History”, *Organization & Environment*, Vol. 15, No. 3, September 2002, p. 306.

¹⁹ Ibid., p. 42.

²⁰ Ibid., pp. 43-45.

²¹ Philip A. Mackowiak, Paul S. Sehdev, “The Origin of Quarantine”, *Clinical Infectious Diseases*, Vol. 35, No. 91, November 2002, p. 1072.

²² Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., pp. 43-44.

²³ Ibid., p. 44.

putnike. Ovi tzv. *sanitarni kordoni* bili su raspoređeni na teritoriji Hrvatske, Transilvanije i regionima južno od Dunava.²⁴

U razmatranju uticaja pandemija na bezbednost, gotovo nezaobilazna tema je španski grip ili „purpurna smrt” koja je pogodila svet u završnici Prvog svetskog rata. Procenjuje se da je 25% svetske populacije bilo zaraženo, odnosno, da je od posledica ove bolesti preminulo oko 50 miliona ljudi (samo u Indiji između 18 i 20 miliona).²⁵ Španska groznica imala je veliki uticaj na oružane snage, budući da je rat doprineo širenju infekcije. Pored visoke stope morbiditeta i mortaliteta, zaraza je uticala i na moral, koheziju i efikasnost oružanih snaga kao i na sam ishod Prvog svetskog rata.²⁶ Deo ratne propagande bilo je optuživanje neprijatelja za širenje zaraze, pa je tako bilo rasprostranjeno uverenje da je pandemija nastala u Kini, jer su Nemci za pandemiju optuživali kineske radnike koje su savezničke sile unajmile za rad.²⁷ Ujedno, kako navodi Prajs-Smit, zaraza je imala „sklerotičan uticaj na upravljanje”²⁸ u pogođenim državama, budući da je prevazilazila kapacitete država da odgovore na zarazu i da se na efikasan način suoče sa njenim posledicama. Mnoge države preduzele se određene mere u cilju sprečavanja širenja zaraze, poput zabrane javnih okupljanja, zatvaranja škola, verskih objekata i sl. Takođe, kako navodi Eudžinija Tonjoti (*Eugenia Tognotti*), tadašnji mediji (novine) zauzeli su suprotnu stranu u odnosu na preduzete mere i time doprinele širenju panike. Zbog toga su vlasti u Italiji primorale najuticanije novine *Corriere della Sera*, da prestanu da objavljuju broj preminulih u Milanu (150–180 smrtnih slučajeva po danu), zbog stvaranja velike anksioznosti među građanima.²⁹ Smatra se da bi u savremenom svetu, u slučaju pojave zaraze slične virulentnosti kao španski grip, za manje od 36 sati moglo umreti od 50 do 80 miliona ljudi. Pandemija ovakvih razmera

²⁴ Ibid.

²⁵ Jo N. Hays, *Epidemics and Pandemics. Their Impacts on Human History*, op. cit., p. 385.

²⁶ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 78.

²⁷ Jo N. Hays, *Epidemics and Pandemics. Their Impacts on Human History*, op. cit., p. 390.

²⁸ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 78.

²⁹ Eugenia Tognotti, “Lessons from the history of quarantine, from plague to influenza A”, *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 19, No. 2, February 2013, p. 257.

izazvala bi opštu paniku, destabilizovala nacionalnu bezbednost i ozbiljno ugrozila globalnu ekonomiju.³⁰

Međutim, i pored navedenih slučajeva iz istorije (kojih je bilo mnogo više nego što je u ovom delu rada prikazano),³¹ prvo istraživanje veze između javnog zdravlja i bezbednosti uspostavio je Denis Piraž (*Dennis Pirages*) 1995. godine. On je u svom radu naveo da širenju bolesti doprinose demografski faktori (poput rasta populacije, urbanizacije, ekonomskog pada, migracija, izbeglica); potom promene u ljudskom ponašanju; promene u životnoj sredini i tehnološke inovacije (transport, distribucija hrane, proizvodnja antibiotika i drugo). Zalažući se za koncept „mikrobezbednosti“ i posmatranje bezbednosti ne samo sa stanovišta tradicionalnih (vojnih), već i netradicionalnih pretnji, Piraž predlaže da prvi korak u rešavanju problema bude razumevanje veze između ljudskih aktivnosti i opasnosti od budućih zaraza, ali i da se o zarazama razmišlja sa vojnog stanovišta, odnosno stanovišta nacionalne bezbednosti.³² Kolin Makins (*Colin McInnes*) navodi da se za „početak tretiranja zdravlja kao bezbednosnog pitanja“ uzima period kraja 90-ih godina XX veka, kada se pažnja sa vojnih pretnji bezbednosti pomera na „difuznije opasnosti“.³³ Ovome je, svakako, doprinelo i usvajanje prve rezolucije o netradicionalnim pretnjama bezbednosti, odnosno usvajanje Rezolucije 1308 (2000), kojom je po prvi put u istoriji jedna bolest (HIV/ AIDS) proglašena pretnjom po međunarodni mir i bezbednost. Rezolucijom je naglašeno da pandemija HIV/ AIDS ima „razarajući uticaj na sve sektore i nivoe društva“ i da „predstavlja rizik po stabilnost i bezbednost“.³⁴ Od ovog perioda, posmatranje zdravlja „kroz prizmu bezbednosti postaje integralni deo upravljanja javnim zdravljem u XXI veku“,³⁵ a Dejvid Fidler (*David P.*

³⁰ “A World at Risk: annual report on global preparedness for health emergencies”, Global Preparedness Monitoring Board, World Health Organization, Geneva, 2019, p. 15.

³¹ Videti: Jo N. Hays, *Epidemics and Pandemics. Their Impacts on Human History*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, 2005.

³² Dennis Pirages, “Microsecurity: Disease organisms and human well-being”, *Washington Quarterly* Vol. 18, Issue 4, 1995, pp. 5-12.

³³ Kolin Makins, „Zdravlje“, u: Pol Vilijams (ur), *Uvod u studije bezbednosti*, Fakultet bezbednosti i JP Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 361.

³⁴ “Resolution 1308 (2000)”, Security Council of the United Nations, 17 July 2000.

³⁵ Collen O'Manique and Piter Fouire, “Security and health in the twenty-first century”, in: Myriam Dunn Cavely and Victor Mauer (eds), *Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 243.

Fidler) čak govori o „političkoj revoluciji” u odnosima između zdravlja, spoljne politike i međunarodnih odnosa.³⁶ Ovome su pored posledica koje decenijama ostavlja pandemija HIV/AIDS, doprinele i posledice epidemija i pandemija u XXI veku, kao što su SARS (2003), H5N1 (2004), H1N1 (2009), ebola (2014)³⁷ i druge. U literaturi se navodi da su navedene bolesti smatrane pretnjom po bezbednost ne zbog toga što su usmratile veliki broj ljudi (od posledica SARS-a preminule su 774 osobe), već zbog toga što se veliki broj ljudi plašio da hoće.³⁸ Krajst Enmark (*Christ Enmark*) navodi da su u slučaju SARS-a velika neizvesnost i strah proistekli zbog nedovoljnih medicinskih podataka o bolesti, kao i zbog velikog medijskog publiciteta koji je potpirivao neizvesnost i dovodio do prekomernih reakcija.³⁹ Zapravo, veći broj patogena u kontekstu mortaliteta i morbiditeta samo je potencijalno destruktivan, ali pojava novih patogena „nužno uključuje veliki stepen neizvesnosti”, što utiče na (ne)efikasnost kolektivnog odgovora na iste.⁴⁰ Pojava SARS-a, ali i drugih zaraznih bolesti, dovele su do velikih ekonomskih posledica i ukazale na nespremnost i nedovoljne kapacitete država da na njih odgovore. Zbog navedenog, kao i zbog širenja straha i panike, uvođenja restriktivnih mera, kao najznačajnije naučene lekcije prethodnih zaraza (prevashodno SARS-a) Enmark navodi sledeće: 1. vlade koje žele da spreče širenje zarazne bolesti za koje se smatra da predstavljaju pretnju bezbednosti moraju da uspostave ravnotežu između očuvanja javnog zdravlja i poštovanja ljudskih prava; 2. medicinski radnici moraju biti dobro pripremljeni i opremljeni; i 3. pravovremena komunikacija, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou od suštinske je važnosti za sprečavanje širenja zaraze.⁴¹ Ali se s pravom možemo zapitati – da li smo zaista nešto i naučili?

³⁶ David P. Fidler, “Health as Foreign Policy: Between Principle and Power”, *Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, Vol. 6, No. 2, 2005, pp. 179-194.

³⁷ Nakon usvajanja Rezolucije 1308, Savet bezbednosti UN usvojio je Rezoluciju 2177, 2014. godine kojom se Ebola proglašava pretnjom po međunarodni mir i bezbednost.

³⁸ Christ Enmark, *Disease and Security. Natural plagues and biological weapons in East Asia*, op. cit., p. 32.

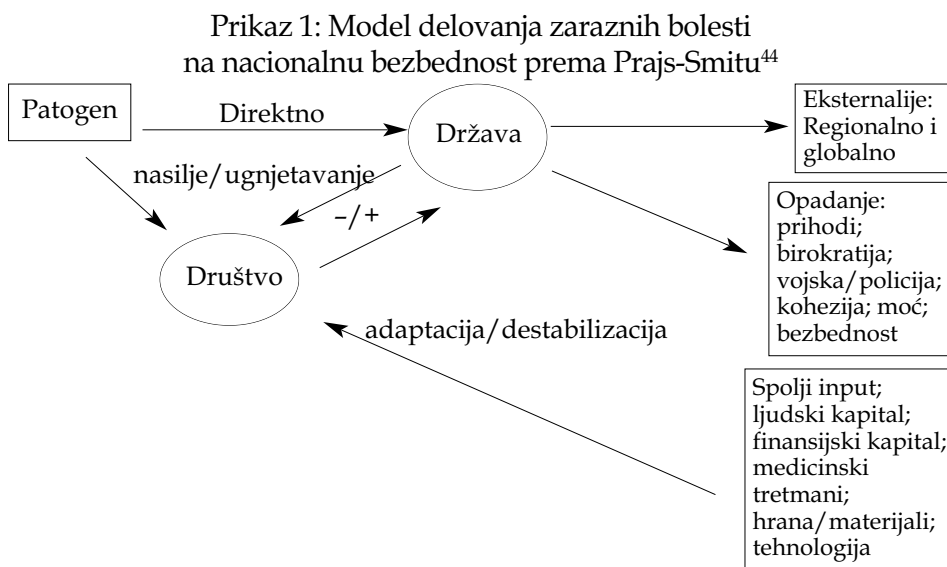
³⁹ Ibid.

⁴⁰ Kristian, Bjørkdahl, Benedicte Carlsen, (eds), *Pandemics, Publics, and Politics*. Palgrave, Singapore, 2019, p. 1.

⁴¹ Christ Enmark, *Disease and Security. Natural plagues and biological weapons in East Asia*, op. cit., p. 33.

Pandemije i nacionalna bezbednost

Mnogi autori iz oblasti sekuritizacije zdravlja u svojim istraživanjima o uticaju bolesti na bezbednost polaze od rada Ričarda Ulmana (*Richard Ullman*),⁴² koji smatra da definisanje nacionalne bezbednosti samo sa vojnog stanovišta stvara lažnu sliku stvarnosti, i dovodi do toga da se države fokusiraju na vojne pretnje i zanemaruju mnoge druge pretnje koje mogu biti čak i opasnije. Prema Ulmanovoj definiciji, pretnje nacionalnoj bezbednosti su radnja ili niz događaja koji: (1) „prete da drastično i u relativno kratkom vremenskom periodu degradiraju kvalitet života građana, ili (2) prete da drastično suze izbor praktičnih politika koje su dostupne vladama ili privatnim, nevladinim subjektima u okviru države”.⁴³ Polazeći od Ulmanove definicije i kriterijuma da li određeni patogen predstavlja pretnju bezbednosti (mortalitet, prenosivost, strah i ekonomski gubici), Prajs-Smit je razvio model delovanja zaraznih bolesti na nacionalnu bezbednost (prikaz br. 1).

⁴² Andrew T. Price-Smith, Yanzhong Huang, Christ Enmark i drugi.

⁴³ Citirano prema: Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 78.

⁴⁴ Ibid., p. 17.

U navedenom modelu patogen predstavlja nezavisnu varijablu, budući da su etiologija, smrtnost, kao i vektori transmisije novonastalog patogena na početku nejasni, te on stoga može stvoriti ogromnu neizvesnost, anksioznost i strah kod pogođene/izložene populacije. Virulentni i destruktivni patogen može direktno uticati na državu, ili se njegovo dejstvo na državu može reflektovati preko uticaja na društvo (intervenišuća varijabla). Prajs-Smit navodi da zaraza može uticati na društvo u mnogim sferama, poput demografije, ekonomije, politike i psihologije. U domenu demografije, patogeni dovode do morbiditeta i mortaliteta populacije, ali mogu uticati i na fertilitet, kao i podstaći migracije iz pogođenih regiona.⁴⁵ Zapravo, zarazne bolesti čine najveći udeo morbiditeta i mortaliteta u svetu, „prevazilazeći rat kao najveću pretnju ljudskom životu i prosperitetu”.⁴⁶ Radi ilustracije, Prajs-Smit navodi podatke da je 1990. godine zabeleženo 49.971.000 smrtnih slučajeva, od koji je 34,4% posledica zaraznih bolesti, a svega 0,64% posledica ratnih dešavanja.⁴⁷ Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije samo od sezonskog gripa na godišnjem nivou umire i do 650.000 ljudi,⁴⁸ a od pojave HIV-a do 2020. godine umrlo je 32 miliona ljudi.⁴⁹ U domenu ekonomije, patogeni utiču na produktivnost radnika i mogu nametnuti niz direktnih i indirektnih troškova kompanijama i makroekonomiji. Zaraza može destabilizovati tržište kroz prekid snabdevanja, umanjeње domaće štednje, priliv stranih investicija i drugo. Uticaj na ekonomiju može se odraziti i kroz smanjenje trgovine (uvoza i izvoza), prihoda od poreza, smanjenje kapaciteta pružanja javnih usluga, ugrožavajući samim tim i legitimitet države, ali i bezbednost.⁵⁰ Kao primer možemo navesti zabranu EU na izvoz govedine iz Velike Britanije,

⁴⁵ Ibid., p.78.

⁴⁶ Andrew T. Price-Smith, *The Health of Nations. Infectious Disease, Environmental Change, and Their Effects on National Security and Development*, op. cit., 2.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ “Up to 650 000 people die of respiratory diseases linked to seasonal flu each year”, WHO, 14 December 2017, <https://www.who.int/news-room/detail/14-12-2017-up-to-650-000-people-die-of-respiratory-diseases-linked-to-seasonal-flu-each-year>, 17/05/2020.

⁴⁹ „HIV/AIDS Global Trends and Data“, WHO, <https://www.who.int/gho/hiv/en/>; 14/05/2020.

⁵⁰ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 20.

koja je trajala je deset godina, zbog bolesti „ludih krava“ (od 1996. godine do 2006. godine). Pre marta 1996. godine ovaj sektor činio je 0,5% BDP Velike Britanije,⁵¹ a samo u prvoj godini epidemije ukupni ekonomski gubici za Britaniju iznosili su oko 980 miliona dolara.⁵² Ujedno, procenjeni gubici za Britaniju tokom pandemije H1N1 u periodu od juna 2009. do marta 2011. godine iznosili su 45,3 miliona britanskih funti.⁵³ Tokom epidemije ebole u periodu od 2013. godine do 2014. godine pad BDP u Liberiji iznosio je 8%,⁵⁴ dok su tokom 2015. godine direktni gubici za Gvineju, Liberiju i Sijera Leone procenjeni na 2,2 milijarde dolara.⁵⁵ Kada je u pitanju pandemija COVID-19 možemo navesti dokument Evropskog parlamenta u kome su predviđeni mogući scenariji za nekoliko država. Tako, npr. Centralna banka Portugalije razmatra dva moguća scenarija – osnovni i negativni. U slučaju osnovnog scenarija BDP Portugalije tokom 2020. smanjiće se za 3,7%, dok će prema negativnom scenariju portugalska ekonomija ući će u još veću recesiju i BDP će pasti za 5,7% tokom 2020. godine. Holandski Biro za analizu ekonomske politike napravio je četiri moguća scenarija koji obuhvataju projekcije za 2020. i 2021. godinu. Svi scenariji ukazuju na recesiju 2020. godine, i predviđaju pad do 7,7%.⁵⁶ Prema izveštaju Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) ekonomija u Srbiji ući će u recesiju 2020. godine, a procenjeni gubici u infrastrukturi i transportu

⁵¹ “Economic Impact and International Trade”, BSE Inquiry Report, Vol. 10, 1996, <http://www.fao.org/livestock/AGAP/FRG/Feedsafety/PDFs/philips10.pdf>, 15/04/2020.

⁵² Colin A. Carter, Jascqueline Huie, “Market Effects of Searching for Mad Cows”, *Giannini Foundation of Agriculture and Economics*, Vol. 8, No. 2, Sep/Oct 2004, p. 6.

⁵³ Angelos Delivorias, Nicole Scholz, “Economic impact of epidemics and pandemics”, European Parliamentary Research, February 2020, p. 2. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646195/EPRS_BRI\(2020\)646195_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646195/EPRS_BRI(2020)646195_EN.pdf), 23/05/2020.

⁵⁴ David E. Bloom, Daniel Cadarette and J.P. Sevilla, “Epidemics and Econimics”, *Finance & Development*, Vol.55, No. 2, June, 2018, p. 46.

⁵⁵ “2014-2015 West Africa Ebola Crisis: Impact Update”, World Bank Group, 10 May 2016, p. 2. <http://pubdocs.worldbank.org/en/297531463677588074/Ebola-Economic-Impact-and-Lessons-Paper-short-version.pdf>, 22/05/2020.

⁵⁶ Saverio Lenzi, Andrea Di Filippo, Javier Vega Bordell, “The economy and coronavirus: Weekly Picks”, European Parliament, 06 April 2020, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/645717/IPOL_BRI%282020%29645717_EN.pdf, 23/05/2020.

u martu 2020. godine iznosili su više od 110 miliona evra, a gubici u turizmu u periodu između marta i aprila 2020. godine 2,7 miliona evra.⁵⁷

U domenu psihologije, zaraza može izazvati niz negativnih posledica, kao što su povećana neizvesnost, pogrešna percepcija, stigmatizacija, diskriminacija, emotivni problemi i slično.⁵⁸ Huang navodi, da zbog straha i neizvesnosti zarazne bolesti često deluju kao katalizator društvene nestabilnosti.⁵⁹ Iako diskriminacija i stigmatizacija određenih grupa u vreme zaraznih bolesti nije nov fenomen, on je za vreme pandemije COVID-19 postao globalan.⁶⁰ Prema rečima generalnog sekretara UN Antonija Gutereša (*António Guterres*), pandemija je oslobodila „cunami mržnje i ksenofobije, žrtvovanja i zastrašivanja“.⁶¹ Podaci *Human Right Watch-a* pokazuju da su u mnogim zemljama zabeleženi slučajevi diskriminacije i nasilja nad Azijatima.⁶² Prema pisanju Adama Berka (*Adam Burke*) u Pakistanu je manjinska muslimanska grupa šiita optužena da je donela virus iz Irana, a slični slučajevi zabeleženi su i u drugim državama.⁶³ Pojedine države našle su se u fokusu zbog nejednakog tretmana i pružanja pomoći svim društvenim grupama. Tako je npr. u Bangladešu vlada ukinula pristup internetu za oko 900.000 pripadnika Rohinja, grupe u izbegličkom kampu

⁵⁷ "The Covid-19 Crisis in Serbia", OECD, 25 May 2020, <https://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Serbia.pdf>, 30/05/2020.

⁵⁸ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit.

⁵⁹ Yanzhong Huang, "Pandemics and security", in: Simon Rushton and Jeremy Youde (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, op. cit., p. 86.

⁶⁰ „COVID-19-related discrimination and stigma: a global phenomenon?", UNESCO, 25 May 2020, <https://en.unesco.org/news/covid-19-related-discrimination-and-stigma-global-phenomenon>, 29/05/2020.

⁶¹ "Secretary-General Denounces 'Tsunami' of Xenophobia Unleashed amid COVID-19, Calling for All-Out Effort against Hate Speech", United Nations, Meetings Coverage and Press Releases, 08 May 2020, <https://www.un.org/press/en/2020/sgsm20076.doc.htm>, 27/05/2020.

⁶² Beyza Binnur Donmez, "Report says virus fuels anti-Asian racism, xenophobia Governments should take urgent steps to counter intolerance, says Human Rights Watch amid coronavirus pandemic", *Andaolu Agency*, 13 May 2020, <https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/report-says-virus-fuels-anti-asian-racism-xenophobia/1839509>, 30/05/2020.

⁶³ Adam Burke, "Peace and the pandemic: the impact of COVID-19 on conflict in Asia", *Devpolicy Blog*, 14 April 2020, <https://devpolicy.org/peace-and-the-pandemic-the-impact-of-covid-19-on-conflict-in-asia-20200414/>, 26/05/2020.

Cox's Bazar, čime je smanjena dostupnost informacija o virusu, a stigmatizacija potencijalno obolelih dovela je do toga da se eventualni simptomi bolesti ne prijavljuju i da se ne traži adekvatan medicinski tretman.⁶⁴ Nažalost, i Srbija se našla među onim državama u kojima je izostala podrška određenim grupama. Zbog neadekvatnog tretmana i izostanka podrške najosetljivim grupama, pre svega romskoj populaciji koja živi u neformalnim naseljima, Evropski sud za ljudska prava pokrenuo je postupak protiv Srbije.⁶⁵

U predstavljenom modelu država čini zavisnu varijablu na koju negativan uticaj patogena može biti indirektan, preko društva, ali i direktan kada zaraza dovodi do slabljenja ili uništenja ljudskih resursa (vojnika, policije, birokrata), kao i slabljenja državnih institucija. U ovakvim situacijama vlast može primeniti određene mere kako bi kontrolisala zarazu, što za posledicu može dovesti do konflikata. Enmark navodi da u slučajevima epidemija i pandemija, kao u slučaju SARS-a 2003. godine, vlada može uvesti mere izolacije i karantina, koje će uticati na ljudska prava (pravo na slobodu kretanja, privatnost i sl.), ali i vladavinu prava.⁶⁶ Zapravo, u mnogim državama uvođenje ovakvih mera doprinelo je diskriminaciji i stigmatizaciji, što je rezultiralo ogorčenjem građana i raznim protestima i nemirima.⁶⁷ Tonjoti smatra da istorijska perspektiva uvođenja mera karantina i izolacije može pomoći u razumevanju do koje mere panika, stigmatizacija i predrasude mogu uticati na napore države da se kontroliše širenje zaraze, što je naročito važno u globalizovanom svetu gde se strah i panika podstaknuti novim medijama šire brže i dalje.⁶⁸ I opet se postavlja pitanje – da li je lekcija iz prošlosti naučena?

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ "European Court Of Human Rights Has Initiated Procedure Against Serbia For Lack Of Support For The Most Vulnerable In The Fight Against Coronavirus", Forum Roma Srbije, 2020, <http://www.frs.org.rs/en/european-court-of-human-rights-has-initiated-procedure-against-serbia-for-lack-of-support-for-the-most-vulnerable-in-the-fight-against-coronavirus/>, 27/05/2020.

⁶⁶ Christ Enmark, *Disease and Security. Natural plagues and biological weapons in East Asia*, The Routledge, New York & London, 2007, p. 7.

⁶⁷ Eugenia Tognotti, "Lessons from the history of quarantine, from plague to influenza A", *Emerging Infectious Diseases*, op. cit., p. 258.

⁶⁸ Ibid.

Naime, dok su u slučaju SARS-a i drugih zaraznih bolesti navedene mere preduzimate samo u određenim državama (u slučaju SARS-a u Kanadi, Kini, Singapuru, Hong Kongu, Tajvanu i Vijetnamu), u slučaju pandemije COVID-19 one su postale planetarne. Do kraja marta 2020. godine više od 100 država u potpunosti ili delimično uvele su restriktivne mere poput izolacije, karantina, vanrednog stanja, policijskog časa i zatvaranja granica.⁶⁹ U okviru sistema *Matrica za praćenje raseljavanja (Displacement Tracking Matrix)* Međunarodne organizacije za migracije, razvijena je baza *Monitoring ograničenja putovanja usled pandemije COVID-19 (COVID-19 Travel Restriction Monitoring)*. Na dnevnoj bazi vrši se ažuriranje mera ograničenja koje države uvode ili pak ukidaju. Tako je 10. marta 2020. godine zabeleženo 5.430 raznih ograničenja uvedenih u 105 država, dok je 28. maja 2020. godine, taj broj iznosio 63.381 u 220 država i teritorija.⁷⁰ Uvođenje određenih mera u pojedinim državama izazvalo je otpor građana. Prema podacima baze podataka *Lokacije i događaji u vezi sa oružanim sukobima: COVID-19 – praćenje nereda (ACLED – Armed Conflict Location and Event Data Project: COVID-19 Disorder Tracker)* koja prikuplja podatke o uticaju pandemije na različite vrste nasilja i događaja (političko nasilje, represija, protesti, demonstracije, oružani sukobi i drugo),⁷¹ u mnogim zemljama došlo je do antivladinih demonstracija zbog odgovora države na pandemiju i preduzete mere. Tako su demonstracije zabeležene u Kambodži, Vijetnamu, Tajlandu, Južnoj Koreji, Hong Kongu, Tajvanu, Hondurasu, Guatemali, Meksiku, El Salvadoru, Panami, Trinidad i Tobagu, Kolumbiji, Venecueli, Argentini, Ekvadoru, Brazilu, Peruu, Boliviji, Bugarskoj, Grčkoj, Rumuniji, Nemačkoj, Ukrajini, Velikoj Britaniji, Mađarskoj, Španiji, Sloveniji i mnogim drugim državama. Razlozi protesta odnosili su se na socio-ekonomske mere, nemogućnost rada, ugrožavanje

⁶⁹ Daniel Dunford et al, „Coronavirus: The world in lockdown in maps and charts”, *BBC News*, 7 April 2020, <https://www.bbc.com/news/world-52103747>, 15/05/2020.

⁷⁰ “Covid-19 Disease Response”, Situation Report 17, IOM, 23-29 May 2020, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/iom_covid-19_sitrepre17_23-29may2020_final.pdf, 31/05/2020.

⁷¹ U bazi su prikazani podaci o mestu, vremenu, akterima, vrsti i posledicama političkog nasilja, sa posebnim osvrtom na građanske, lokalne sukobe, nasilje nad civilima, proteste i nered, kao i podaci o uticaju pandemije na različite vrste nasilja i događaja. Više o ovoj i ostalim bazama u: Ivan Dimitrijević, Ana Paraušić, *Katalog baza podataka za istraživanja u oblasti bezbednosti*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2017.

građanskih sloboda, a u velikom broju država protestvovali su i zdravstveni radnici zbog neadekvatne zaštite, nedostatka medicinske opreme i uslova rada. Ujedno, prema podacima iz ove baze, u pojedinim državama došlo je do povećanja državne represije, pa se tako navodi da je vlada u Meksiku usvojila dekret kojim se daju veća ovlašćenja oružanim snagama za delovanje u sferi javne bezbednosti.⁷² U Mađarskoj je usvojen nov zakon kojim su za širenje vesti za koje se smatra da su lažne propisane kazne od nekoliko godina zatvora,⁷³ a ove, kao i druge uvedene mere u Mađarskoj, dovele su do preispitivanja demokratskih vrednosti i ukazivanja na to da se pod velom pandemije uvodi „korona diktatura”.⁷⁴ Na Filipinima je, nakon što je predsednik Duterte izjavio da snage bezbednosti mogu slobodno pucati na osobe koje ne poštuju policijski čas, ubijena jedna osoba, dok je u velikom broju država primenjena prekomerna sila od strane snaga bezbednosti u cilju sprovođenja vladinih mera (npr. u Rumuniji nad romskom populacijom).⁷⁵

Slično viđenje uticaja zaraznih bolesti na nacionalnu bezbednost imaju i drugi autori, pa tako Huang navodi da pandemije mogu oslabiti nacionalnu ekonomiju, društvenu stabilnost i političke institucije.⁷⁶ Štaviše, prema Huangu, pandemije se mogu smatrati pretnjom nacionalnoj bezbednosti čak i ako prihvatimo tradicionalno određenje bezbednosti koje se fokusira na upotrebu vojne moći u zaštiti nacionalnih interesa. Naime, pandemije mogu značajno uticati na efektivnost oružanih snaga, kao i na sprovođenje vojnih operacija.⁷⁷ Kao primer možemo navesti epidemiju tifusa 1915. godine u Srbiji. Procenjuje se da je od posledica tifusa umrlo

⁷² “Increased Demonstration Activity Over Government Response”, ACLED: COVID-19 Disorder Tracker, 2020 <https://acleddata.com/analysis/covid-19-disorder-tracker/#1585775314361-2ee40e97-5aec>, 28/05/2020.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Jamie Dettmer, “Hungary: The First Dictatorship in the EU?”, *VOA News*, 06 May 2020, <https://www.voanews.com/covid-19-pandemic/hungary-first-dictatorship-eu>, 12/05/2020.

⁷⁵ “Increased Demonstration Activity Over Government Response”, ACLED: COVID-19 Disorder Tracker, 2020 <https://acleddata.com/analysis/covid-19-disorder-tracker/#1585775314361-2ee40e97-5aec>, 28/05/2020.

⁷⁶ Yanzhong Huang, “Pandemics and security”, in: Simon Rushton and Jeremy Youde (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, op. cit., p. 86.

⁷⁷ Ibid., p. 85.

35.000 srpskih vojnika.⁷⁸ Veliki uticaj na oružane snage imala je i pandemija španskog gripa. Od posledica ovog gripa umrlo više od 45.000 pripadnika oružanih snaga SAD.⁷⁹ Istraživanje prevalence HIV-a među pripadnicima oružanih snaga u afričkim zemljama, koje je sproveo Nacionalni obaveštajni savet SAD, pokazao je da se ona kreće od 10% u Eritreji, do 60% u DR Kongo.⁸⁰ Takođe, pripadnici oružanih snaga mogu doprineti širenju zaraze kao učesnici oružanog sukoba,⁸¹ ali i u svojstvu pripadnika mirovnih misija čime se otežava održavanje mira i bezbednosti.⁸²

Iako se veliki broj istraživanja i radova fokusira na uticaj epidemija i pandemija na nacionalnu bezbednost, činjenica je da, kako navode Denis Piraž i Pol Runci (*Paul Runci*), virusi i bakterije ne poznaju državne/nacionalne granice: „virusi, bakterije i razne vrste biljaka i životinja, nikada nisu poštovala državne granice. Prelazili su granice sa vetrom, vodom, istraživačima, trgovcima i najamnicima. Većinom su ovakvi prelasci bili bez posledica, ali su zato povremeno čitava društva i ekosistemi bili preoblikovani. Danas pak raste zabrinutost zbog povećanog uticaja globalizacije na potencijalni razvoj i širenje novih i oživljavanje starih bolesti preko sve poroznijih granica”.⁸³ U uslovima globalizacije, brzih promena i međuzavisnosti država, kako piše Džejsms Rozenau (*James Rosenau*), „razdvajanje nacionalnih i međunarodnih odnosa je problematično”,⁸⁴ a pojava zarazne bolesti u jednom delu sveta „je samo

⁷⁸ Vanja Rokvic, Zoran Jeftić, Vladimir Aizenhamer, “Public health in Serbia through the lens of security”, *IJPH*, Vol. 4, No. 9, September 2016, pp. 1136-1145.

⁷⁹ Eric Durr, “Worldwide flu outbreak killed 45,000 American Soldiers during World War I”, 31 August 2018, U.S. Army, https://www.army.mil/article/210420/worldwide_flu_outbreak_killed_45000_american_soldiers_during_world_war_i_10/05/2020.

⁸⁰ “The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States”, The U.S. National Intelligence Council, 2000, https://www.dni.gov/files/documents/infectiousdiseases_2000.pdf, 19/05/2020.

⁸¹ Stefan Elbe, “HIV/AIDS and the Changing Landscape of War in Africa.” *Quarterly Journal: International Security*, Vol. 27, No. 2., Fall 2002, pp. 159-177.

⁸² Kolin Makins, „Zdravlje”, u: Pol Vilijams (ur), *Uvod u studije bezbednosti*, Fakultet bezbednosti i JP Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 366.

⁸³ Dennis Pirages and Paul Runci, “Ecological Interdependence and the Spread of Infectious Disease” in Maryann Cusimano (Ed), *Beyond Sovereignty: Issues for a Global Agenda*, New York, St. Martin’s Press, 2000, p176.

⁸⁴ James N. Rosenau, *Along the domestic-foreign Frontier. Exploring governance in a turbulent world*, Cambridge University Press, New York, 1997, p. 3.

nekoliko sati udaljena od toga da postane neposredna pretnja bilo gde".⁸⁵ Prema Prajs-Smitu, destabilizacija jedne države uzrokovana patogenom može proizvesti negativne eksternalije koje će uticati na druge države u međunarodnom sistemu, ekonomsku destabilizaciju, poremećaje u protoku robe i ljudi, ali i političke nestabilnosti. U određenim situacijama zaraza može podstaći politički nesklad, narušiti efikasno funkcionisanje međunarodnih organizacija i stvoriti probleme u saradnji između nacionalnih država i drugih subjekata u domenu upravljanja javnim zdravljem.⁸⁶

Pandemije i međunarodna bezbednost

Ukoliko pođemo od stava da se u kontekstu pretnji međunarodnoj bezbednosti najbolje mogu uočiti one „makropojave značajne za ceo svet”,⁸⁷ mogli bismo reći da je jedna od najznačajnijih upravo ona koja pokreće svet – ekonomija. Odnosno, da se u kontekstu posledica pandemija na međunarodnu bezbednost najviše ističu ekonomske posledice. Tako se u istraživanju Dejvida Bluma (David Bloom), Danijela Kadarete (Daniel Cadarette) i Sevilja (JP Sevilla) navodi da očekivani ekonomski gubici od pandemijskog gripa na godišnjem nivou iznose oko 500 milijardi dolara (0,6% globalnog prihoda).⁸⁸ Ukoliko bi pak svet pogodila pandemija ranga španskog gripa, BDP na globalnom nivou umanjio bi se za oko 5%, a 60% tog smanjenja odnosilo bi se na borbu protiv zaraze.⁸⁹ Prema procenama Svetske banke, pandemija virulentnosti španskog gripa koštala bi modernu ekonomiju tri biliona dolara ili 4,8% BDP, dok bi gubici u slučaju pandemije umerene virulentnosti iznosili oko 2,2%. Prema ovom modelu gubici za Južnu Aziju iznosili bi 53 milijarde dolara, a za podsaharsku Afriku i do 28

⁸⁵ "The world health report 2007: a safer future: global public health security in the 21st century", WHO, Geneva, 2007.

⁸⁶ Andrew T. Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit., p. 21.

⁸⁷ Filip Ejodus, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, JP Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 261.

⁸⁸ David E Bloom, Daniel Cadarette and JP Sevilla, "Epidemics and Economics", *Finance & Development*, op. cit., p. 46.

⁸⁹ Victoria Y Fan, Dean T Jamison and Lawrence H Summers, "Pandemic risk: how large are the expected losses?", *Bulletin of the World Health Organization*, Vol. 96 No. 2, December 2018, p. 129.

milijardi dolara.⁹⁰ Iako se navedeni podaci odnose na predikcije pandemija, evidentno je da su zarazne bolesti u skorijoj istoriji imale negativne posledice na ekonomiju, dok se posledice pandemije COVID-19 smatraju katastrofalnim. Tako su procenjeni ekonomski gubici usled SARS-a 2003. godine iznosili 40 milijardi dolara, a prema procenama Azijske razvojne banke ekonomski uticaj SARS-a u Istočnoj Aziji iznosio je 18 milijardi dolara – oko 0,6% BDP.⁹¹ Ekonomski gubici usled pandemije H1N1 2009. godine procenjeni su između 45 i 55 milijardi dolara, a troškovi epidemije ebole u periodu između 2014. godine i 2016. godine, 53 milijarde dolara.⁹² Prema podacima Međunarodnog monetarnog fonda, globalna ekonomija zbog pandemije COVID-19 mogla bi opasti za oko 3%,⁹³ što predstavlja goru situaciju od svetske ekonomske krize 2008. godine. Projekcije Svetske banke za područje Zapadnog Balkana, pokazuju negativan regionalni rast koji se može kretati od -3% do -5,6%, a smatra se da će stopa rasta u evrozoni u kojoj se nalaze glavni trgovinski partneri za države sa ovog područja usporiti za 1%.⁹⁴

Gubici su zabeleženi u svim sferama, dok se zbog uvedenih mera avio-industrija našla u najvećoj krizi ikada. Prema izveštaju Međunarodne organizacije za civilno vazduhoplovstvo u odnosu na 2019. godinu broj međunarodnih putnika na početku 2020. godine opao je od 44% do 80%. Za oporavak se predviđaju dva moguća scenarija: „V- oblik“ (*V- Shaped*) – normalan oblik recesije gde nakon kraćeg prekida sledi brzi oporavak i „U-

⁹⁰ “A World at Risk: annual report on global preparedness for health emergencies”, Global Preparedness Monitoring Board, World Health Organization, Geneva, 2019, p. 13.

⁹¹ David L. Heyman, Alison West, “Emerging infections: Threats to health and economic security”, in: Simon Rushton and Jeremy Youde (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, Routledge, London and New York, 2015, p. 99.

⁹² “A World at Risk: annual report on global preparedness for health emergencies”, op. cit., p. 13.

⁹³ “World Economic Outlook: The Great Lockdown”, International Monetary Fund, April 2020. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>, 18/05/2020.

⁹⁴ “The Economic and Social Impact of COVID-19”, Western Balkans Regular Economic Report No. 17, World Bank Group, Spring 2020, <http://documents.worldbank.org/curated/en/301261588088338100/pdf/The-Economic-and-Social-Impact-of-COVID-19-Setting-the-Stage.pdf>, 31/05/2020.

oblik" (*U-Shape*) – produženi prekid i slab ekonomski oporavak sa mogućnošću da se ne vrati trend linija rasta „L oblik" (*L-shaped*).⁹⁵

Podaci Svetske turističke organizacije Ujedinjenih nacija (UNWTO) pokazuju da je 100% svetskih destinacija uvelo restikcije na putovanja, što je dovelo do gubitaka u turizmu između 910 milijardi i 1,2 biliona dolara, kao i gubitaka između 100 i 120 miliona radnih mesta.⁹⁶ U zavisnosti od trajanja pandemije i restriktivnih mera, gubici će verovatno biti umnogome veći.

Pandemija je uticala i na pad cene sirove nafte dovodeći do finansijske nestabilnosti pojedinih država,⁹⁶ kao i značajnog potresa na berzi.⁹⁷

Međutim, pandemija COVID-19 nije uticala samo na ekonomiju, već i na druge aspekte međunarodnih odnosa i bezbednosti, dovodeći do „geopolitičkog zemljotresa"⁹⁸ i „preusmeravanja sveta u novu, opasno nestabilnu, fazu".⁹⁹ Geopolitičko rivalstvo i već narušeni odnosi između SAD i Kine, tokom pandemije postali su još zategnutiji. SAD smatraju da je Kina odgovorna za pandemiju, a u političkom diskursu COVID-19 često nazivaju „kineskim virusom".¹⁰⁰ Kao što je naveo Prajs-Smit, zaraza može

⁹⁵ "Effects of Novel Coronavirus (Covid-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis" ICAO, 07 May 2020, https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO_Coronavirus_Econ_Impact.pdf, 15/05/2020.

⁹⁶ Claudiu Tiberiu Albuiescu, "Coronavirus and oil price crash", March 2020, https://www.researchgate.net/publication/339946321_Coronavirus_and_oil_price_crash_A_note, 13/05/2020.

⁹⁷ Angela Weiss, "Coronavirus: Stock markets suffer worst quarter since 1987", BBC, 31 March 2020, <https://www.bbc.com/news/business-52113841>, 20/05/2020.

⁹⁸ Javi Lopez, "The coronavirus: A geopolitical earthquake", European Council on Foreign Relations, 2nd April 2020, https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_coronavirus_a_geopolitical_earthquake, 16/05/2020.

⁹⁹ Robert Muggah, David Steven, Liv Torres, "We urgently need major cooperation on global security in the COVID-19 era", World Economic Forum, 23 April 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/we-need-major-cooperation-on-global-security-in-the-covid-19-era/>, 02/06/2020.

¹⁰⁰ Prema podacima baze Factabse samo u periodu između 16. i 20. marta 2020. godine, predsednik Tramp je koristio izraz „kineski virus" više od 20 puta, Jérôme Viala-Gaudefroy, Dana Lindaman, "Donald Trump's 'Chinese virus': the politics of naming", 21 April, 2020, <https://theconversation.com/donald-trumps-chinese-virus-the-politics-of-naming-136796>, 11/08/2020. U jednom od tvitova napisao je: „SAD će snažno podržati one industrije, poput avio i drugih, koje su posebno pogođene kineskim virusom. Bićemo jači nego ikad pre!", <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1239685852093169664>, 11/08/2020.

uticati i na efikasno funkcionisanje međunarodnih organizacija i stvoriti probleme u saradnji između nacionalnih država i drugih subjekata¹⁰¹, što se i desilo u slučaju pandemije COVID-19. Naime, SAD su optužile Svetsku zdravstvenu organizaciju da je pod uticajem i kontrolom Kine, a pokušaj glasanja u Savetu bezbednosti UN o rezoluciji o prekidu vatre na globalnom nivou završen je vetom SAD, zbog toga što je rezolucija sadržala referencu o Svetskoj zdravstvenoj organizaciji.¹⁰² Na kraju, 29. maja 2020. godine, SAD su donele odluku da istupe iz Svetske zdravstvene organizacije.¹⁰³

Pandemija je dovela u pitanje i demokratske vrednosti, poput solidarnosti i saradnje, budući da je nespремnost za pandemiju i nedostatak medicinske opreme doveo svet u „globalnu džunglu“, gde države „ratuju u nabavkama/licitaciji“.¹⁰⁴ Oprema predviđena za jednu državu, često je u poslednjem trenutku sa aerodroma preusmeravana ka drugoj državi, koja bi ponudila više novca.¹⁰⁵ Za ovakve aktivnosti angažovane su diplomate, službe bezbednosti i mnogi drugi subjekti („moderni pirati“),¹⁰⁶ a predsednik SAD pozvao se čak na legislativu iz perioda Korejskog rata (*Korean War-era Defense Production Act*) kojom se kompanije primoravaju da daju prednost vladi SAD u odnosu na konkurente.¹⁰⁷ Ujedno, prema podacima Svetske

¹⁰¹ Price-Smith, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, op. cit.

¹⁰² Kylie Atwood, „US blocks UN resolution on global coronavirus ceasefire after China pushes WHO mention“, CNN, 09 May 2020, <https://edition.cnn.com/2020/05/09/politics/us-rejects-un-coronavirus-resolution-china-who/index.html>, 21/05/2020.

¹⁰³ Jason Hoffman and Maegan Vazquez, „Trump announces end of US relationship with World Health Organization“, CNN, 29 May 2020, <https://edition.cnn.com/2020/05/29/politics/donald-trump-world-health-organization/index.html>, 30/05/2020.

¹⁰⁴ Clary Estes, „States are Being Forced Into Bidding Wars To Get Medical Equipment To Combat Coronavirus“, *Forbes*, 28 March 2020, <https://www.forbes.com/sites/claryestes/2020/03/28/states-have-are-being-forced-into-bidding-wars-to-get-medical-equipment-to-combat-coronavirus/#5635bd601cde>, 16/05/2020.

¹⁰⁵ „EU warns of global bidding war for medical equipment“, *Financial Times*, 07 April 2020, <https://www.ft.com/content/a94aa917-f5a0-4980-a51a-28576f09410a>, 21/05/2020.

¹⁰⁶ Rade Maroević, „Bitka za masku više, Divlji zapad na tržištu zaštitne opreme“, *RTS*, 4. april 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3138/koronavirus-u-svetu/3911977/koronavirus-svet-maske-otimacina.html>, 14/05/2020.

¹⁰⁷ Ana Swanson, Zolan Kanno-Youngs, Maggie Haberman, „Trump Seeks to Block 3M Mask Exports and Grab Masks From Its Overseas Customers“, *The New York Times*,

carinske organizacije, više od 80 država (među kojima su SAD, Rusija, Velika Britanija, Švajcarska, Turska, Tajland, Indija, Mađarska, Norveška, EU, Evroazijska ekonomska unija, ali i Srbija), usvojile su legislative kojima se privremeno zabranjuje izvoz određene medicinske opreme.¹⁰⁸

Kina se izuzela iz ove „džungle” svojom, kako je nazvana, „diplomacijom maski”,¹⁰⁹ odnosno pružanjem medicinske pomoći drugim državama. Američke unilateralne odluke, poput zabrane putovanja za EU s jedne strane, i kineska asertivnost u pružanju pomoći s druge strane, „pokrenula su preispitivanje strateškog pejzaža EU”.¹¹⁰ Međutim, prema shvatanju EU, odluka Kine da pošalje medicinsko osoblje i opremu nije samo akt solidarnosti, već i „vežba iz geopolitike”. Naime, još 2019. godine u dokumentu Evropske komisije (*EU-China – A strategic outlook*) Kina je označena kao „strateški partner” ali i „sistemski rival”,¹¹¹ dok se u istraživanju Francuskog instituta za međunarodne odnose navodi, da su „odnosi sa Kinom usred pandemije podstakli unutrašnji politički razdor u pojedinim državama, istovremeno naglašavajući podele unutar Evrope”.¹¹² Promene u odnosima osetile su se i u Srbiji. Iako je članstvo u EU definisano

3 April 2020, <https://www.nytimes.com/2020/04/03/us/politics/coronavirus-trump-3m-masks.html>, 21/05/2020.

¹⁰⁸ “List of national legislation of countries that adopted temporary export restrictions on certain categories of critical medical supplies in response to COVID-19”, World Custom Organization, 2020, <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/activities-and-programmes/natural-disaster/list-of-countries-coronavirus.aspx> 29/05/2020.

¹⁰⁹ Brian Wong, “China’s Mask Diplomacy”, *The Diplomat*. 25 March 2020, <https://thediplomat.com/2020/03/chinas-mask-diplomacy/>, 15/05/2020.

¹¹⁰ Mario Esteban, et al. (eds), “Europe in the Face of US-China Rivalry”, A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC), January 2020, p. 15 <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/82e36c36-03a1-40f2-81a0-9a78ea6dfa95/ETNC-Europe-in-the-face-of-US-China-rivalry.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=82e36c36-03a1-40f2-81a0-9a78ea6dfa95>, 24/05/2020.

¹¹¹ “Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council. EU-China – A strategic outlook”, European Commission, 2019, <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>, 22/05/2020.

¹¹² “Covid-19 and Europe-China Relations A country-level analysis”, French Institute of International Relations, European Think-tank Network on China (ETNC) Special Report – 29 April 2020 p. 9, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/etnc_special_report_covid-19_china_europe_2020.pdf, 29/05/2020.

kao jedan od nacionalnih interesa, pandemija je, prema rečima predsednika Vučića, pokazala da „evropska solidarnost ne postoji“, dok je Kini garantovao „vekovno i čelično prijateljstvo“.¹¹³

Pandemija je uticala i na intezitet oružanih sukoba. Prema istraživanju Ide Tobiasa (Ide Tobias), u tri od devet analiziranih država došlo je do smanjenja inteziteta sukoba, dok je u ostalim državama on pak eskalirao (poput Avganistana), kako zbog slabosti unutar država, tako i zbog smanjene pažnje i mera međunarodne zajednice usled pandemije.¹¹⁴ Prema podacima baze podataka *Lokacije i događaji u vezi sa oružanim sukobima: COVID-19 – praćenje nereda*, nakon izbijanja pandemije došlo je povećanja „mob nasilja“, nasilja koje vrše spontano formirane grupe. Podaci pokazuju da su sukobi između ovih grupa i državnih snaga bezbednosti porasli za 75% u periodu nakon izbijanja pandemije.¹¹⁵

Pored navedenih, posledice pandemije COVID-19 po međunarodnu bezbednost mogle bi se sagledavati i sa drugih aspekata. Tako je direktor Svetskog programa hrane UN upozorio na pandemiju gladi zbog širenja COVID-19, ukazujući na to da bi svet 2020. godine mogla pogoditi najveća humanitarna kriza od Drugog svetskog rata. U svom izlaganju on je izneo podatke da svake noći 821 milion ljudi odlazi gladno na spavanje, a da je 135 miliona ljudi na ivici izgladnjivanja. Ovakva situacija dodatno je pogoršana pandemijom COVID-19, usled velikih ekonomskih gubitaka i preduzetih mera. Tako je, npr. zbog zatvaranja škola, više od 370 miliona dece ostalo bez neophodnih nutritijenata/obroka koje dobijaju u školi.¹¹⁶ Pandemija je uticala i na sferu sajber bezbednosti. Prema istraživanju Instituta UN za istraživanje interregionalnog kriminala i pravde (*UN Interregional Crime and Justice Research Institute*) u januaru 2020. godine Gugl

¹¹³ Julija Simić, „Serbia turns to China due to ‘lack of EU solidarity’ on coronavirus“, *EURACTIV*, 18 May 2020, <https://www.euractiv.com/section/china/news/serbia-turns-to-china-due-to-lack-of-eu-solidarity-on-coronavirus/>

¹¹⁴ Ide Tobias, „COVID-19 and Armed Conflict“, 17 May 2020, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3603248, 27/05/2020.

¹¹⁵ „CDT Spotlight: Mob Violence“, *ACLEDDATA*, 2020, <https://acleddata.com/2020/05/21/cdt-spotlight-mob-violence/>, 22/05/2020.

¹¹⁶ „WFP Chief warns of hunger pandemic as COVID-19 spreads (Statement to UN Security Council)“, *World Food Programme*, 21 April 2020, <https://www.wfp.org/news/wfp-chief-warns-hunger-pandemic-covid-19-spreads-statement-un-security-council>, 30/05/2020.

(Google) je registrovao 149.000 aktivnih „phising“ sajtova. U februaru je registrovano duplo više ovakvih sajtova (293.000), dok je u martu taj broj iznosio 522.000 (povećanje za 350% od januara) (Radoini, 2020). Tokom pandemije zabeležen je i veliki broj sajber napada, a meta je, između ostalih, bila i Svetska zdravstvena organizacija. Više od 450 aktivnih imejl adresa i šifri je „procurilo“, a potom su isti korišćeni za prevare u cilju preusmeravanja donacija namenjenih za Fond solidarnosti u odgovoru na COVID-19 (*COVID-19 Solidarity Response Fund*).¹¹⁷ Ujedno, pandemija je podstakla širenje dezinformacija i lažnih vesti, straha, ksenofobije i mržnje, najviše putem društvenih mreža, u toj meri da je uporedo sa borbom protiv pandemije proglašena i borba protiv infodemije. Analiza komunikacije putem društvenih mreža, pokazala je da je debata o uzroku i/ili poreklu virusa bila rasno obojena i ksenofobična (uglavnom se koristio haštag #KungFlu ili #ChinaVirus), da su dominirale teorije zavere (povezivanje 5G tehnologije sa pandemijom, prikazivanje Gejtsa (Gates) kao tvorca virusa, kontrola populacije, čipovanje, novi svetski poredak), a širile su se i dezinformacije o lekovima u kućnim uslovima koji su u pojedinim slučajevima ozbiljno ugrozili zdravlje i živote ljudi (konzumacija čistog alkohola, kolidnog srebra, hemijskih sredstava i sl).¹¹⁸

Ovim se ne iscrpljuju aspekti bezbednosti na koje pandemija COVID-19 ima uticaja. Možemo govoriti i uticaju COVID-19 na organizovani kriminal, terorizam, korupciju i transparentnost u nabavkama medicinske opreme, migrantsku krizu, nasilje nad ženama, kao i mnogim drugim. Međutim, sagledavanje svih aspekata odnosa pandemije i bezbednosti umnogome prevazilazi okvire ovog rada.

Zaključak

Tokom perioda od petnaest vekova pandemije zaraznih bolesti značajno su uticale na tok istorije čovečanstva. Zaraze su uticale na demografiju,

¹¹⁷ “WHO reports fivefold increase in cyber attacks, urges vigilance”, WHO, 23 April 2020, <https://www.who.int/news-room/detail/23-04-2020-who-reports-fivefold-increase-in-cyber-attacks-urges-vigilance>

¹¹⁸ Melanie Smith, Erin McAweeney, Lea Ronzaud, “The Covid-19 ‘Infodemic’. A Preliminary Analysis of the Online Conversation Surrounding the Coronavirus Pandemic”, 21 April 2020, <https://graphika.com/reports/the-covid-19-infodemic/>, 30/05/2020.

ekonomiju, balans moći u međunarodnim odnosima i dovodile u pitanje opstanak pojedinih država i sistema društvenog uređenja. Tako su se pored velike stope mortaliteta, posledice pandemija kuge u VI i XIV veku manifestovale i promenama regionalnog balansa moći, razvoja ksenofobije, slabljenja i nestanka Vizantijskog carstva, osvajanja Mamelučkog carstva i raspada feudalnog sistema. Uvođenje prvih zdravstvenih mera i nastanak karantina u XIV veku uslovio je diskriminaciju manjinskih grupa i stigmatizaciju obolelih, što je postalo obeležje svih budućih epidemija i pandemija. Velike posledice u svim sferama ostavila je i pandemija španskog gripa 1918. godine, koja je uticala i na sam tok Prvog svetskog rata, a mere koje su države preduzimale u cilju sprečavanja zaraze preispitivane su u tadašnjim medijima, što je doprinosilo širenju panike. I pored svega navedenog, razmatranje zaraznih bolesti sa stanovišta bezbednosti započinje tek krajem 90-ih godina XX veka, kada se pažnja sa tradicionalnih (vojnih) pretnji bezbednosti pomera na netradicionalne pretnje bezbednosti. Od tog perioda, a naročito od usvajanja Rezolucije 1308, zdravlje počinje da se posmatra kroz prizmu bezbednosti. Međutim, ne smatra se svaki patogen pretnjom bezbednosti, već to zavisi od nekoliko kriterijuma, od kojih u savremenom društvu dominira onaj ekonomski. Tako su procenjeni ekonomski gubici usled SARS-a 2003. godine iznosili 40 milijardi dolara, pandemije H1N1 2009. godine između 45 i 55 milijardi dolara, a epidemije ebole u periodu između 2014. godine i 2016. godine, 53 milijarde dolara. Sve ove zaraze povlačile su za sobom i niz restriktivnih mera koje su države preduzimale u cilju kontrole i sprečavanja širenja zaraze. Ovakve mere često su se kosile sa ljudskim i manjinskim pravima, doprinosile diskriminaciji i stigmatizaciji, što je neretko rezultiralo protestima i nemirima. Stoga pojedini autori smatraju, da upravo istorijska perspektiva pojava zaraznih bolesti i uvođenja restriktivnih mera može da nam posluži za razumevanje i pravovremeno reagovanje na neke nove pandemije. Ali pandemija COVID-19 2020. godine, pokazala je da lekcije ipak nisu naučene. Mnoge nepoznanice u vezi sa virulentosti, širenjem i posledicama novog virusa, izazvale su globalni strah među ljudima, a države su preduzele niz restriktivnih mera. Pandemija je ugrozila svetsku ekonomiju, prizemljila avione, zatvorila svetske turističke destinacije, dovela do pada cene nafte i kraha finansijskog tržišta. Pandemija je izazvala potrese na području geopolitike i međunarodnih odnosa i dovela u pitanje demokratske vrednosti, poput solidarnosti i saradnje, budući da je nespremnost za pandemiju i nedostatak medicinske opreme prinudio

države da „ratuju u nabavkama/licitaciji“. Ujedno, mnoge države usvojile su legislative kojima se privremeno zabranjuje izvoz određene medicinske opreme. Zatvaranje granica, uvođenje karantina i izolacije, ugrožavanja ljudskih i manjinskih prava, u mnogim državama podstaklo je antivladine demonstracije. Diskriminacija i stigmatizacija postala je globalni fenomen, a zbog širenja ksenofobije, dezinformacija i straha putem novih medija, proglašena je i borba protiv infodemije. Iako radom nisu obuhvaćene sve pandemije i njihov uticaj na bezbednost, niti su predstavljene sve posledice pandemije COVID-19, ipak se iz onog što je prikazano može zaključiti da lekcije iz prošlosti nisu savladane, da savremeni svet nije spreman na pojavu novih pandemija jer, između ostalog, kada su u pitanju zarazne bolesti imamo kratkotrajno kolektivno pamćenje. Imajući u vidu predikcije da bi u savremenom svetu u slučaju pojave zaraze slične virulentnosti kao španski grip za manje od 36 sati umrlo od 50 do 80 miliona ljudi; da bi ovakva zaraza izazvala opštu paniku, destabilizovala nacionalnu bezbednost, ozbiljno ugrozila globalnu ekonomiju i međunarodnu bezbednost, zbog toga mnogo više pažnje mora da se posveti izučavanju događaja iz prošlosti i primeni naučenih lekcija.

Bibliografija

- A World at Risk: annual report on global preparedness for health emergencies*, Global Preparedness Monitoring Board, World Health Organization, Geneva, 2019.
- Bjørkdahl, Kristian, Carlsen, Benedicte (eds), *Pandemics, Publics, and Politics*. Palgrave, Singapore, 2019.
- Bloom, E. David, Cadarette, Daniel and Sevilla, J.P., „Epidemics and Economics“, *Finance & Development*, Vol.55, No. 2, June, 2018, pp. 46-49.
- Carter, A. Colin, Huie, Jascqueline, „Market Effects of Searching for Mad Cows“, *Giannini Foundation of Agriculture and Economics*, Vol. 8, No. 2, Sep/Oct 2004, pp. 4-7.
- Diamond, M. Jared, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, WW Norton & Company, New York, 1999.
- Dimitrijević, Ivan, Paraušić, Ana, *Katalog baza podataka za istraživanja u oblasti bezbednosti*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2017.

- Dixon, Simon, McDonald, Scott and Roberts, Jennifer, "The Impact of HIV and AIDS on Africa's Economy", *BMJ*, Vol. 324, January 2002, p. 233.
- Elbe, Stefan, "HIV/AIDS and the Changing Landscape of War in Africa." *Quarterly Journal: International Security*, Vol. 27, No. 2., Fall 2002, pp. 159-177.
- Ejdus, Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, JP Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012.
- Enmark, Christ, *Disease and Security. Natural plagues and biological weapons in East Asia*, The Routledge, New York & London, 2007.
- Fan, Y. Victoria, Jamison, T. Dean and Summers, H. Lawrence, "Pandemic risk: how large are the expected losses?", *Bulletin of the World Health Organization*, Vol. 96 No. 2, December 2018, pp. 129-134.
- Fidler, P. David, "Health as Foreign Policy: Between Principle and Power". *Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, Vol. 6, No. 2, 2005, pp. 179-194.
- Hays, N. Jo, *Epidemics and Pandemics. Their Impacts on Human History*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, 2005.
- Hays, N. Jo, *The Burdens of Disease Epidemics and Human Response in Western History*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, 2009.
- Heyman, L. David, West, Alison, "Emerging infections: Threats to health and economic security", in: Rushton, Simon and Youde, Jeremy (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, Routledge, London and New York, 2015, pp. 92-105.
- Huang, Yanzhong, "Pandemics and security", in: Rushton, Simon and Youde, Jeremy (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, Routledge, London and New York, 2015, pp. 83-92.
- Huremović, Damir, "Brief History of Pandemics (Pandemics Throughout History)", *Psychiatry of Pandemics: A Mental Health Response to Infection Outbreak* 7-35, 16 May 2019, doi:10.1007/978-3-030-15346-5_2.
- Makins, Kolin, „Zdravlje”, u: Vilijams, Pol (ur), *Uvod u studije bezbednosti*, Fakultet bezbednosti i JP Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 358-377.
- Mackowiak, A. Philip, Sehdev, S. Paul, "The Origin of Quarantine", *Clinical Infectious Diseases*, Vol. 35, No. 91, November 2002, pp. 1071-1072.
- Moor, W. Jason, "THE CRISIS OF FEUDALISM: An Environmental History", *Organization & Environment*, Vol. 15, No. 3, September 2002, pp. 301-322.

- O'Manique, Collen and Fouire, Piter, "Security and health in the twenty-first century", in: Cavelti, Dunn Myriam and Mauer, Victor (eds), *Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 243.
- Pirages, Dennis and Runci, Paul, "Ecological Interdependence and the Spread of Infectious Disease", in Cusimano Maryann (Ed), *Beyond Sovereignty: Issues for a Global Agenda*, New York, St. Martin's Press, 2000, pp. 173-194.
- Pirages, Dennis, "Microsecurity: Disease organisms and human well-being", *Washington Quarterly* Vol. 18, Issue 4, 1995, pp. 5-12.
- Price-Smith, T. Andrew, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London, 2009.
- Price-Smith, T. Andrew, *The Health of Nations. Infectious Disease, Environmental Change, and Their Effects on National Security and Development*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London, 2002.
- "Resolution 1308 (2000)", Security Council of the United Nations, 17 July 2000.
- Rokvic, Vanja, Jetic, Zoran, Ajzenhamer, Vladimir, "Public health in Serbia through the lens of security", *IJPH*, Vol. 4, No. 9, September 2016, pp. 1136-1145.
- Rosenau, N. James, *Along the domestic-foreign Frontier. Exploring governance in a turbulent world*, Cambridge University Press, New York, 1997.
- "The world health report 2007: a safer future: global public health security in the 21st century", WHO, Geneva, 2007.
- Tognotti, Eugenia, "Lessons from the history of quarantine, from plague to influenza A", *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 19, No. 2, February 2013, p. 257.

Internet izvori

- Albulescu, Tiberiu Claudiu, "Coronavirus and oil price crash", March 2020, https://www.researchgate.net/publication/339946321_Coronavirus_and_oil_price_crash_A_note, 13/05/2020.
- Atwood, Kylie, "US blocks UN resolution on global coronavirus ceasefire after China pushes WHO mention", CNN, 09 May 2020, <https://edition.cnn.com/2020/05/09/health/who-un-resolution-intl/index.html>.

- [cnn.com/2020/05/09/politics/us-rejects-un-coronavirus-resolution-china-who/index.html](https://www.cnn.com/2020/05/09/politics/us-rejects-un-coronavirus-resolution-china-who/index.html), 21/05/2020.
- Burke, Adam, "Peace and the pandemic: the impact of COVID-19 on conflict in Asia", Devpolicy Blog, 14 April 2020, <https://devpolicy.org/peace-and-the-pandemic-the-impact-of-covid-19-on-conflict-in-asia-20200414/>, 26/05/2020.
- "CDT Spotlight: Mob Violence", ACLED, 2020, <https://acleddata.com/2020/05/21/cdt-spotlight-mob-violence/>, 22/05/2020.
- "Covid-19 and Europe-China Relations A country-level analysis", French Institute of International Relations, European Think-tank Network on China (ETNC) Special Report - 29 April 2020, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/etnc_special_report_covid-19_china_europe_2020.pdf, 29/05/2020.
- „COVID-19-related discrimination and stigma: a global phenomenon?", UNESCO, 25 May 2020, <https://en.unesco.org/news/covid-19-related-discrimination-and-stigma-global-phenomenon>, 29/05/2020.
- „Covid-19 Disease Response", Situation Report 17, IOM, 23-29 May 2020, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/iom_covid-19_sitrep17_23-29may2020_final.pdf, 31/05/2020.
- Delivorias, Angelos, Scholz, Nicole, "Economic impact of epidemics and pandemics", European Parliamentary Research, February 2020, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646195/EPRS_BRI\(2020\)646195_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646195/EPRS_BRI(2020)646195_EN.pdf), 23/05/2020.
- Dettmer, Jamie, „Hungary: The First Dictatorship in the EU?", *VOA News*, 06 May 2020, <https://www.voanews.com/covid-19-pandemic/hungary-first-dictatorship-eu>, 12/05/2020.
- Dundorf, Daniel, et al, „Coronavirus: The world in lockdown in maps and charts", *BBC News*, 7 April 2020, <https://www.bbc.com/news/world-52103747>, 15/05/2020.
- Durr, Eric, "Worldwide flu outbreak killed 45,000 American Soldiers during World War I", 31 August 2018, U.S Army, https://www.army.mil/article/210420/worldwide_flu_outbreak_killed_45000_american_soldiers_during_world_war_i 10/05/2020.
- Donmez, Binnur Beyza, "Report says virus fuels anti-Asian racism, xenophobia Governments should take urgent steps to counter intolerance, says Human Rights Watch amid coronavirus pandemic",

- Andaolu Agency*, 13 May 2020, <https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/report-says-virus-fuels-anti-asian-racism-xenophobia/1839509>, 30/05/2020.
- “Economic Impact and International Trade”, BSE Inquiry Report, Vol. 10, 1996, <http://www.fao.org/livestock/AGAP/FRG/Feedsafety/PDFs/philips10.pdf>, 15/04/2020.
- “Effects of Novel Coronavirus (Covid-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis” ICAO, 07 May 2020, <https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO%20Coronavirus%202020%2005%2007%20Economic%20Impact.pdf>, 15/05/2020.
- Estes, Clary, “Satates are Being Forced Into Bidding Wars To Get Medical Equipment To Combat Coronavirus”, *Forbes*, 28 March 2020, <https://www.forbes.com/sites/claryestes/2020/03/28/states-have-are-being-forced-into-bidding-wars-to-get-medical-equipment-to-combat-coronavirus/#5635bd601cde>, 16/05/2020.
- Esteban, Mario, et al. (eds), “Europe in the Face of US-China Rivalry”, A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC), January 2020, <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/82e36c36-03a1-40f2-81a0-9a78ea6dfa95/ETNC-Europe-in-the-face-of-US-China-rivalry.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=82e36c36-03a1-40f2-81a0-9a78ea6dfa95>, 24/05/2020.
- “EU warns of global bidding war for medical equipment”, *Financial Times*, 07 April 2020, <https://www.ft.com/content/a94aa917-f5a0-4980-a51a-28576f09410a>, 21/05/2020.
- “European Court Of Human Rights Has Initiated Procedure Against Serbia For Lack Of Support For The Most Vulnerable In The Fight Against Coronavirus”, Forum Roma Srbije, 2020, <http://www.frs.org.rs/en/european-court-of-human-rights-has-initiated-procedure-against-serbia-for-lack-of-support-for-the-most-vulnerable-in-the-fight-against-coronavirus/>, 27/05/2020.
- Hoffman, Jason and Vazquez, Maegan, “Trump announces end of US relationship with World Health Organization”, CNN, 29 May 2020, <https://edition.cnn.com/2020/05/29/politics/donald-trump-world-health-organization/index.html>, 30/05/2020.
- „HIV/AIDS Global Trends and Data“, WHO, <https://www.who.int/gho/hiv/en/>; 14/05/2020.

- “International Tourism and Covid-19”, UNWTO, 2020, <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>, 22/05/2020.
- „Increased Demonstration Activity Over Government Response“, ACLED: COVID-19 Disorder Tracker, 2020, <https://acleddata.com/analysis/covid-19-disorder-tracker/#1585775314361-2ee40e97-5aec>, 28/05/2020.
- “Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council. EU-China – A strategic outlook”, European Commission, 2019, <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>, 22/05/2020.
- Lenzi, Saverio, Di Filippo Andrea, Bordell Vega Javier, “The economy and coronavirus: Weekly Picks”, European Parliament, 06 April 2020, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/645717/IPOL_BRI%282020%29645717_EN.pdf, 23/05/2020.
- “List of national legislation of countries that adopted temporary export restrictions on certain categories of critical medical supplies in response to COVID-19”, World Custom Organization, 2020, <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/activities-and-programmes/natural-disaster/list-of-countries-coronavirus.aspx>, 25/05/2020.
- Lopez, Javi, “The coronavirus: A geopolitical earthquake”, European Council on Foreign Relations, 2nd April 2020. https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_coronavirus_a_geopolitical_earthquake, 26/05/2020.
- Maroević, Rade, “Bitka za masku više, Divlji zapad na tržištu zaštitne opreme”, RTS, 04. April 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3138/koronavirus-u-svetu/3911977/koronavirus-svet-maske-otimacina.html>, 14/05/2020.
- Muggah, Robert, Steven, David, Torres, Liv, “We urgently need major cooperation on global security in the COVID-19 era”, World Economic Forum, 23 April 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/we-need-major-cooperation-on-global-security-in-the-covid-19-era/>, 02/06/2020.
- Radoini, Adil, “Cyber-crime during the COVID-19 Pandemic”, The United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, 11 May 2020, http://www.unicri.it/news/article/covid19_cyber_crime, 30/05/2020.

- “Recession Looms for Western Balkans as Countries Respond to COVID-19”, Press Release No: 2020/ECA/91, The World Bank, 29 April 2020. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/29/recession-looms-for-western-balkans-as-countries-respond-to-covid-19>, 30/05/2020.
- “Rising State Repression”, ACLED: COVID-19 Disorder Tracker, 2020. <https://acleddata.com/analysis/covid-19-disorder-tracker/#1585775314361-2ee40e97-5aec>, 24/05/2020.
- “Secretary-General Denounces ‘Tsunami’ of Xenophobia Unleashed amid COVID-19, Calling for All-Out Effort against Hate Speech”, United Nations, Meetings Coverage and Press Releases, 08 May 2020, <https://www.un.org/press/en/2020/sgsm20076.doc.htm>, 27/05/2020.
- Simić, Julija, “Serbia turns to China due to ‘lack of EU solidarity’ on coronavirus”, *EURACTIV*, 18 May 2020, <https://www.euractiv.com/section/china/news/serbia-turns-to-china-due-to-lack-of-eu-solidarity-on-coronavirus/>, 25/05/2020.
- Smith, Melanie, McAweeney, Erin, Ronzaud, Lea, “The Covid-19 ‘Infodemic’: A Preliminary Analysis of the Online Conversation Surrounding the Coronavirus Pandemic”, 21 April 2020, <https://graphika.com/reports/the-covid-19-infodemic/>, 30/05/2020.
- Swanson, Ana, Kanno-Youngs, Zolan and Haberman, Maggi, “Trump Seeks to Block 3M Mask Exports and Grab Masks From Its Overseas Customers”, *The New York Times*, 3 April 2020, <https://www.nytimes.com/2020/04/03/us/politics/coronavirus-trump-3m-masks.html>, 21/05/2020.
- “The Covid-19 Crisis in Serbia”, OECD, 25 May 2020, <https://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Serbia.pdf>, 30/05/2020.
- “The Economic and Social Impact of COVID-19”, Western Balkans Regular Economic Report No. 17, World Bank Group, Spring 2020, <http://documents.worldbank.org/curated/en/301261588088338100/pdf/The-Economic-and-Social-Impact-of-COVID-19-Setting-the-Stage.pdf>, 31/05/2020.
- “The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States”, The U.S. National Intelligence Council, 2000, https://www.dni.gov/files/documents/infectiousdiseases_2000.pdf, 19/05/2020.

- Tobias, Ide, "COVID-19 and Armed Conflict", 17 May 2020, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3603248, 27/05/2020.
- "Up to 650 000 people die of respiratory diseases linked to seasonal flu each year", WHO, 14 December 2017, <https://www.who.int/news-room/detail/14-12-2017-up-to-650-000-people-die-of-respiratory-diseases-linked-to-seasonal-flu-each-year>, 17/05/2020.
- Viala-Gaudefroy, Jérôme, Lindaman, Dana, "Donald Trump's 'Chinese virus': the politics of naming", 21 April, 2020, <https://theconversation.com/donald-trumps-chinese-virus-the-politics-of-naming-136796>, 11/08/2020.
- Weiss, Angela, "Coronavirus: Stock markets suffer worst quarter since 1987", BBC, 31 March 2020, <https://www.bbc.com/news/business-52113841>, 20/05/2020.
- Wong, Brian, "China's Mask Diplomacy", *The Diplomat*, 25 March 2020, <https://thediplomat.com/2020/03/chinas-mask-diplomacy/>, 15/05/2020.
- "WFP Chief warns of hunger pandemic as COVID-19 spreads (Statement to UN Security Council)", World Food Programme, 21 April 2020, <https://www.wfp.org/news/wfp-chief-warns-hunger-pandemic-covid-19-spreads-statement-un-security-council>, 30/05/2020.
- "WHO reports fivefold increase in cyber attacks, urges vigilance", WHO, 23 April 2020, <https://www.who.int/news-room/detail/23-04-2020-who-reports-fivefold-increase-in-cyber-attacks-urges-vigilance>, 31/05/2020.
- "World Economic Outlook: The Great Lockdown", International Monetary Fund, April 2020, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>, 18/05/2020.
- "World Tourism Barometer: Special Focus on the Impact of Covid-19", UNWTO World Tourism Barometer May 2020, May 2020. https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/Barometer_May2020_full.pdf, 26/05/2020.
- "2014-2015 West Africa Ebola Crisis: Impact Update", World Bank Group, 10 May 2016, <http://pubdocs.worldbank.org/en/297531463677588074/Ebola-Economic-Impact-and-Lessons-Paper-short-version.pdf>, 22/05/2020.

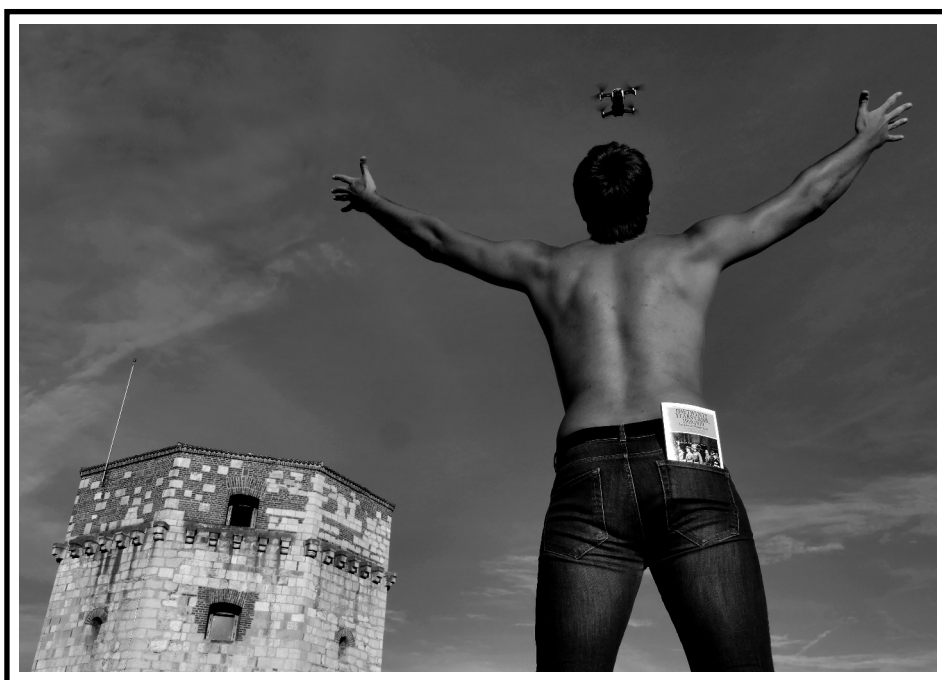
Vanja ROKVIĆ

SECURITY IN AN ERA OF PANDEMICS

Abstract: The period from the outbreak of the first pandemic, the plague pandemic in the 6th century, to the Covid-19 pandemic in the 21st century, abounded in numerous infectious disease outbreaks that had a significant impact on the state and society and the international community as a whole. In addition to high morbidity and mortality rates, infectious diseases through history have had profound effects on the economy, state governance, security forces, armed conflicts, and the balance of power in international relations. Original and peer-reviewed academic articles, reports of official institutions, and media articles have been drawn to prepare this review article. Also, the relevant databases such as the ACLED – Armed Conflict Location and Event Data Project: COVID-19 Disorder Tracker and International Organization for Migration Displacement Tracking Matrix have been used to summarize and discuss the current state of knowledge about the impact and the consequences of pandemics on both national and international security, with special reference to the Covid-19 pandemic. In this paper, the author concludes that, although throughout human history pandemics have left numerous health effects, the impact on the economy, state governance, the balance of power in international relations, the unpreparedness and global chaos that followed the Covid-19 pandemic have revealed that modern society is afflicted by short collective memory in terms of infectious diseases and their relationship to security.

Keywords: pandemic, national security, international security, Covid-19.

2. Prostor

NACIONALNA DRŽAVA: SMISAO I PERSPEKTIVE

Vladimir N. CVETKOVIĆ¹

„Predskazivanje budućnosti svoj
izvor ima samo u sagledavanju prošlosti“

H. G. Gadamer

Apstrakt: U prvom delu rada autor raspravlja o osnovama i evoluciji legitimacijskih načela kojima se opravdava delatnost i svrha moderne države. Pored toga, u radu se daje pregled mogućih političkih formi i strukturnih odnosa pomoću kojih je nastojalo da se dođe do uspešne (efikasne) i legitimne (prihvaćene) vlasti, odnosno društvenog i političkog poretka koji funkcionišu u skladu sa proklamovanim načelima. U središnjem delu rada autor prikazuje postepeni nastanak moderne (nacionalne) države i kritički sagledava pojedine teze iz korpusa političke filozofije, koje su služile kao opravdanje za stvaranje modernih država. Prema mišljenju autora, moderna država je postala korporacija koja upravlja drugim korporacijama, kao i amalgam društvenih veza i odgovornosti usmeravan od strane legitimnih (ovlašćenih) posvetovljenih vođa. Takođe, po njegovom mišljenju, u pokušajima da legitimiše nove forme vladanja, država je naizmenično igrala ulogu „noćnog čuvara“ (minimalistički liberalni koncept), ili pak „Velikog brata“ (maksimalistički totalitarni koncept), bila je i „socijalni inženjer“ (komunizam) i „svetovno božanstvo“ (fašizam/nacizam), vrednosno neutralni „regulator slobodnog tržišta“ (liberalizam) i vrednosno zainteresovani „distributer bogatstva“ (socijal-demokratija). Iako je u hladnoratovskom nadmetanju pobedila liberalna ideologija, „sistemska kriza“ koja je od samog početka činila privredno i političko jezgro liberalizma (i/ili modernog sveta), nije iščezla zajedno sa svojim neprijateljem (sovjetskim modelom), pa se, po mišljenju autora, ne može govoriti o kraju istorije, dok se budući svetski duhovni i politički tokovi ne mogu sa sigurnošću predviđati, već samo naslućivati.

Ključne reči: legitimitet, država, ideologija, politička filozofija, istorija.

¹ Autor je redovni profesor i dekan na Fakultetu bezbednosti, Beograd, e-mail: vcvetkovic@fb.bg.ac.rs.

Uvod

Na koji način i uz koja načela uspostaviti i održati unutrašnje jedinstvo potrebno da se postigne sigurnost i poveća moć političke zajednice? To su bila i ostala dva osnovna pitanja i zadatka tokom svekolike istorije politike. U modernom diskurzivnom ključu ona se oblikuju kroz pojmove pravde, suvereniteta i bezbednosti, pri čemu svaki od njih ima svoju unutrašnju i spoljašnju dimenziju, tj. značenje i upotrebu. Pravda je nužan uslov društvene solidarnosti i osnovna pretpostavka dugoročne održivosti unutrašnjeg poretka. Isto važi i za uspostavljanje i održavanje političkog suvereniteta (nezavisnosti), kao glavne brane spoljašnjim, po pravilu negativnim uticajima. Zajedno, pravda i suverenitet obezbeđuju uređen i stabilan politički poredak koji je ujedno pretpostavka i posledica bezbednosti političke zajednice. U tom pojmovnom trouglu i iskustvenom ambijentu nastaje i traje nacionalna država – glavni politički proizvod modernosti.²

Međutim, nezavisno od brojnih kontroverzi oko značenja i domašaja pravde, suvereniteta i bezbednosti nacije i/ili države, izvesno je da u datom hermeneutičkom kontekstu, kao i uvek, sve zavisi od legitimiteta. Čime se opravdava postojanje države? Da li time što poseduje monopol nad upotrebom sile? Možda zato što je „agent“ društvene i lične bezbednosti, čuvar imovine i pouzdani poslodavac? Država svakako može da bude i više ili „uzvišeniije“ od svojih funkcionalnih uloga (idol, svetinja, smisao, ponos za svoje građane/državljanke), kao i mnogo manje, a fatalnije: gospodar-nasilnik, nemilosrdni upravitelj, hladnokrvni dželat... Mada se na prvi pogled čini da je ovde, kao i uvek u ljudskim poslovima, „sve moguće“, te da je „svaki razlog – dobar razlog“, pogotovo ako se može potkrepiti argumentima prinude, ponuda autentičnih, ne i izvedenih (posrednih ili čisto utilitarnih) legitimacijskih političkih načela, zapravo i nije naročito velika: desetak, ne više! Pojavljuju se praktično u svim vrstama političkih zajednica, ali nemaju svuda i uvek isto značenje i „težinu“.

Predmoderna istorija iznedrila je nekoliko legitimacijskih načela koje navodimo po rangu upotrebljivosti, odnosno korisnosti: moć, slava,

² Otuda ne iznenađuje što se u modernoj političkoj teoriji i praksi gotovo po pravilu izjednačavaju državna suverenost i nacionalna bezbednost. Vidi: Vladimir N. Cvetković, „Državna suverenost i/ili nacionalna bezbednost“, u: *Državni poredak – Suverenitet u vremenu globalizacije*, SANU, Beograd, 2019.

identitet, mir i pravda. To su najstarija i ujedno univerzalna legitimacijska načela, nasleđena od klasičnih političkih zajednica (kraljevstva, carstva, polisi, patesijati i dr.). Uz određene modalitete i politička akcentovanja ona važe i danas. Zato se u već odgovarajuće prepakovanim varijantama nalaze u svim modernim ideološkim programima i političkim parolama, uključujući tu i ustave ili statute nacionalnih država. Navedenoj rukovodećoj sumi političkih ciljeva i/ili razloga opravdanja vlasti, modernost je u svom herojskom dobu (XVIII–XIX vek) pridodala pojmove slobode i jednakosti koji se nalaze u disjunktivnim i alternativnim vezama sa politikom i ekonomijom. Tako se u ideološkim talasima i političkim modama potiru ili izjednačavaju ekonomske i političke slobode, sukobljavaju ili međusobno podržavaju politička i ekonomska jednakost itd. Neobično je što uz njih parazitira i za politiku neobičan zahtev-načelo koji se odnosi na ostvarivanje individualne, odnosno kolektivne sreće!³

Komplotu datih legitimacijskih načela kojima se opravdava delatnost i svrha moderne (nacionalne) države, savremenost je pridodala još dva, podjednako kontroverzna pojma-načela: suverenitet i demokratiju. Oni se istovremeno vezuju za državu (kao oblik i organizaciju vlasti), kao i za njen politički izvor i utoku – „narod”, koji je u moderni transcendirao u svoj „viši” oblik – naciju (kao sredstvo i smisao identiteta). Tu se faktički iscrpljuje lista političko-etičkih ciljeva i/ili teorijsko-ideoloških načela pomoću kojih se opravdava postojanje države. Delokrug ovlašćenja i delotvornosti takve (moderne = nacionalne; desakralizovane i depersonalizovane) države, vremenom se proširio do neviđenih i neslućenih političkih, ekonomskih i kulturnih granica, uz sve kontroverze koju takva uloga i moć sobom nose.

Teorijske kontroverze

Relativno limitirani broj ideoloških ciljeva i/ili legitimacijskih političkih načela ne ograničava i izbor načina da se oni dosegnu. Gotovo svi najvažniji društveni i politički problemi, da ne kažemo „bezbednosni izazovi” sa

³ U ključnom programskom dokumentu modernog liberalizma – Deklaracija o nezavisnosti (britanskih kolonija u Severnoj Americi, 1776), pojam sreće se pojavljuje uz „narodnu sigurnost” koju obezbeđuje vlada zasnovana na „saglasnosti onih nad kojima se vlada”. Pravo na sreću se vezuje uz druga dva neotuđiva prava – život i slobodu – koje je Bog dodelio ljudima koji su stvoreni, tj. rođeni međusobno jednaki. Priroda te jednakosti (p)ostaće glavni kamen spoticanja u modernoj političkoj eri.

kojima se suočavaju političke zajednice, svode se u krajnjem slučaju na pronalaženje adekvatnog načina/sredstva da se institucionalizaciju legitimacijska načela. Štaviše, delotvornost institucija je često preča od „ispravnosti” ideja koje obrazuju legitimacijske principe/načela. U iskušenju smo da zaključimo, posle navođenja svih (ne)ubedljivih razloga za opravdanje vlasti, kako se sve što je „praktičko” svodi na organizaciju institucionalnog okvira unutar koga funkcionišu odnosi između onih koji vode (subjekti moći) i onih koji su vođeni (predmeti moći).

Istorija poznaje više političkih recepata po tom pitanju: (a) vladavina najjačih ratnika i/ili vladavina mudrih i pravednih vladara (koji mogu ali i ne moraju biti vođe-ratnici); (b) vladavina svetih ljudi u likovima verskih vođa (gnevnih pravednika, gordih mučenika i sl.), ili za ovozemaljske stvari nezainteresovanih svetaca (Platonovi filozofi, hrišćanski isposnici, budistički sveštenici i sl.); (v) vladavina oligarhijske manjine (koju čine plemeniti aristokrati ili bogati oligarsi – ili svi oni zajedno), ili vladavina demokratske većine (koju čini masa vođena emocijama i demagozima); (g) vladavina stručnjaka (koji su, obično po vlastitom sudu, školovani i profesionalno osposobljeni za „upravljanje sistemima”) ili pak (d) predstavnička vladavina (u kojoj svaka društvena grupa štiti svoje interese preko izabраниh posrednika) itd. To su tek neke od mogućih političkih formi i strukturnih odnosa pomoću kojih se nastojalo i nastoji doći do uspešne (efikasne) i legitimne (prihvaćene) vlasti, odnosno društvenog i političkog poretka koji funkcionišu u skladu sa proklamovanim načelima.

Međutim, uprkos prividnom postojanju beskrajnih mogućnosti za modeliranje odnosa između vođa i vođenih, tj. elita koje donose i sprovode odluke s jedne, i drugih tj. preostale „mase”, „narodne baze” ili „izbornog tela” koji trpe posledice donesenih odluka s druge strane, čini se da su i ovom aspektu konkretne politike realne mogućnosti ograničene. Tako su bar mislili antički mislioci: Platon, a pre njega i Herodot, pokazali su da se političke formacije i/ili oblici vlasti svagda vrte u zatvorenom istorijskom krugu naizmeničnog smenjivanja režima aristokratije, oligarhije, demokratije i tiranije. Njihovim nalazima Aristotel i potonji filozofi nisu imali šta bitno novo i drugačije da dodaju. U datom vidokrugu, „istorija” politike, tj. političkih formi, nalikuje na „večno isto” kretanje planeta u kosmosu: ciklično ponavljanje istih putanja i ishodišta. Slično razumevanje politike i istorije imali su i drugi ondašnji civilizacijski krugovi na Bliskom i Dalekom istoku: od Vavilona i Egipta, do Indije i Kine, svuda je reč o

cikličnom poimanju politike i istorije. Neočekivana promena je došla sa novom monoteističkom verom nastalom na starom Bliskom istoku.

Hrišćanski teolozi su, posle dugo iskazivane ravnodušnosti spram istorije i njenih političkih formi, ciklično kruženje zamenili transcendentnim čudom, intervencijom transcendentalnog bića u vremenu: Bog je stvorio svet i vreme u njemu, vanvremenski raj i sve što je savršeno, da bi potom sišao među „pale“, tj. grešne ljude koji su ga iznevereli i čak sebe žrtvovao radi njihovog ponovnog oboženja, tj. povratka u rajsko okrilje. Istorija ljudskog (kao političkog) postojanja dobila je tako svoj smisao, štaviše – (konačan) cilj. Bog, odnosno Sveti duh, kao njegova emanacija u istoriji, prepoznaje ili unosi svrhu u (činilo se) beskrajne ljudske borbe oko vlasti i moći. Tako je, pomalo neočekivano, ideja o božijem prisustvu na zemlji i njegovoj dobrovoljnoj žrtvi za spasenje čovečanstva, posredno promovisala narativ o evoluciji u istoriji, odnosno o postojanom napretku koji vodi ka eshatološkom cilju.⁴

Preokret date refleksije došao je sa modernom, tj. desakralizovanim svetom politike, privrede i kulture u kome su novi, samoimenovani „prosvetitelji“ (književnici i deo političke elite tradicionalnog staleškog društva) i njihovi manje pompezni ali zato mnogo uticajniji savremenici (poslovna i delimično vojna elita), istoriju počeli da tumače kao čisto ljudsku delatnost, a politiku kao proizvod sukoba volja i interesa u potrazi za „kompromisom“ ili konačnom pobedom. Tako je onaj „večno isti“ istorijski krug moći, koga su na praktičkom nivou „otkrili“ grčki filozofi, a u religijskoj dimenziji „prevazišli“ hrišćanski teolozi, naizgled iščezao, a da bi na njegovo mesto stupala politička teorija kao „moralna nauka“, ubrzo potom i kao otvoreno „politička nauka“, odnosno scijentističko „uputstvo za upotrebu“ znanja i vlasti. Centralna kategorija oko koje se pri tome sve vrtelo bila je (i ostala) nova, moderna vrsta političke zajednice – država.

⁴ U prvom (filozofskom) pristupu politika je teorijski važna, ali iskustveno limitirana priča večnog vraćanja istih ili sličnih formi vladavine, dok su u drugom (teološkom) viđenju stvari, možda baš zbog prethodnog filozofskog zaključka, politika i oblici vlasti prebačeni na nivo božanskih planova koji imaju transcendentni smisao učitani u iskustveni svet istorije. Više o tome: vidi analize Platonove i Avgustinove političke filozofije, na koje se nadovezuju refleksije o modernim filozofskim učincima po tom pitanju do kojih su došli Dekart, Kant i Hegel – Vladimir N. Cvetković: „Filozofsko sabiranje epohe“, u: *Moć i mudrost (O političkoj dimenziji filozofije)*, Službeni list SRJ, Beograd 2001.

Moderna država je nastajala postupno, zajedno sa širenjem svetskog privredno-političkog sistema. Potreba za centralizovanom vlašću, predvidljivim, dakle zakonitim, delotovornim i dugoročnim upravljanjem, zajedno sa razvojem kapitalizma, učinili su da se srednjovekovna dinastička uprava u najvećim evropskim zemljama pretoči najpre u „apsolutističke monarhije“, a odmah potom i nacionalne države sa depersonalnim sistemom vlasti. Tako je u XIX veku formiran političko-privredni ambijent pogodan za uspostavljanje nacionalnih država na globalnom nivou, tj. na doslovno svakom kutku Zemljine površine. Utoliko se sve današnje države zasnivaju se na manje-više istim ili sličnim ekonomskim osnovama i razvijaju političke institucije koje zahtevaju iste ili slične legitimacijske osnove.

Onda kada je, uz puno slučajnosti i nepredvidljivih okolnosti, konačno konstituisana moderna (nacionalna) država, politika i sve u vezi sa njom prešlo je u domen „naroda“ i novostvorenih „nacija“. Time je politika po prvi put u istoriji dospela u ruke svetovnih vođa – „političara“, tj. profesionalnih političkih zanatlija ili „stručnjaka za politiku“. Moderne posvetovljene vođe se razlikuju u odnosu na svoje predmoderne divinizovane pandane (knezove, kraljeve, careve i druge vladare) utoliko što vlastitu moć mogu i moraju da grade više na snazi organizacije i njenih unutrašnjih pravila, a manje ili nikako na osnovu lične harizme, „poziva sudbine“, „plemenitog porekla“ ili „božanskog nadahnuća“. Razlog tome jesu promenjene osnove legitimnosti zajedničkog života (politička zajednica i njeno dobro više nisu po definiciji iznad pojedinca, naprotiv), baš kao i promenjeni način organizacije privrednog i duhovnog bivstvovanja (kapitalizam je postao model funkcionisanja svih aspekata društva, a „sekularizacija“, odnosno posvetovljenje, univerzalni model mišljenja i delovanja).⁵

Istovremeno, političku filozofiju i teologiju nadomestila je moderna (društvena) nauka i scijentistička vera u moć političke (pred)vidljivosti pomoću (pro)računa, objektivnih indikatora i (ne)zavisnih varijabli. Metodološki ideal moderne nauke – matematičko modelovanje iskustvenog

⁵ Rečena sekularizacija, kao preobražaj svetog u svetovno, nije niti može biti prosto „preokretanje“ starog ili možda konačno sticanje „prvobitnosti“, već je zapravo „padanje“ u novo u kome nema nikakve „supstancije“, tj. čvrstog (transcendentnog) oslonca iz koga sve niče po određenom logičkom redu ili smislu. Više o tome: vidi Hans Blumenberg, *Legitimitnost novog veka*, Izdavačka kljižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovcí – Novi Sad 2004. Iz drugog ugla isto – Vladimir N. Cvetković, *Volja za novo (O genealogiji modernosti)*, Dereta, Beograd 2007.

istraživanja prirode uz postupno osvajanje ili ovladavanje njenim „zakonitostima“, preneo se u svet politike i potonjih „društvenih“ i „duhovnih“ nauka koje, navodno, po istom modelu, mogu i treba da zagospodare istorijom i/ili društvom.

Legitimitet je u tom slučaju, kao i svaki drugi „predmet istraživanja“, postao merljiva vrednost, političko dobro koje se može „izračunavati“ i kao takvo upotrebljavati. Njegova društvena, politička i ekonomska cena mogu se ukalkulisati u celokupni politički paket, tj. ideološki pogon koji po potrebi povećava ili smanjuje, onako kako već nalažu prilike na tržištu moći. Upravo tome i služe sve one brojne ankete i ispitivanja javnog mnjenja preko kojih se prave rang liste i indeksi apstraktnih političkih stanja i očekivanja. Tako se dolazi do često besmislenih merenja „indeksa slobode“ ili „indeksa sreće“, koji kompromituju nešto smislenije ali isto tako neuhvatljive top-liste demokratije ili korupcije. Politički legitimitet, kao i sve druge vrednosti u datom kontekstu, (p)ostaje tek neka vrsta „političke robe“ koja se kupuje i prodaje na tržištu ideja i interesa, pri čemu „cena“ varira u zavisnosti već od aktuelne ponude i potražnje države.

Sve što je rečeno ne predstavlja karikaturalan opis političke savremenosti, niti je lamentiranje nad modernošću. Još uvek smo na nivou puke deskripcije onoga što je na delu i što se pred našim očima ubrzano razvija u nejasnom pravcu. Pravo pitanje je da li moderna merkantilizacija i scijentizacija politike znači da je sa „izvornim“ političkim legitimitetom gotovo? Da li se politika, kao mišljenje i delovanje, konačno utopila u kalkulativnom „jednodimenzionalnom umu“ koji postepeno odustaje čak i od privida pluralnosti i slobode? Da li će svaka borba za i oko političkih vrednosti i njihove institucionalizacije (i) ubuduće o(p)stajati samo u kontekstu modernog gospodarenja prirodom i društvom? Drugim rečima, da li su klasična legitimacijska načela danas naprosto „prevaziđena“ u svetu „naučnog praznoverja“ i uz tiransku vladavinu javnosti koja stalno očekuje novi i savršeniji – „srećniji svet“, koji je utemeljen na tehnološkom napretku i menadžerskim mantrama? Da li će se održati trend redukcije političke delatnosti na „adekvatno“, dakle „naučno utemeljeno“ organizovanje društva, tj. na tehničke inovacije pomoću kojih se oblikuju očekivanja i emocije jednih, a zadovoljavaju interesi i potrebe drugih aktera u političkoj areni? Da li sve to znači da politika kao „umetnost mogućeg“ zapravo više i ne postoji? Sve navedene nedoumice vode ka istom sudbonosnom pitanju: koja je sudbina države?

Doslovno do juče su se postavljala otrcana retorička pitanja „o kraju” istorije, epohe ili države, da bi se danas, u vremenu pandemija i pankriza, interes saznanja okrenuo u drugom pravcu, manje optimističnom a više fatalističkom, i čak konspirativnom. Ono što, međutim, ne prestaje da provocira političko i svako drugo diskurzivno mišljenje o društvu jeste pitanje – da li se politika i njena legitimacija i dalje odvijaju u domenu nacionalne države? Da li druge dimenzije političkog (međunarodna, regionalna, klasna, rasna, ekološka ili neka druga politika) otpremaju nacionalnu državu u prošlost? Postavljeno sa manje retoričke strasti, glavno teorijsko i praktično pitanje savremenosti glasi: da li postupni ali očigledni nadolazak „svetske civilizacije” označava potiranje tradicionalnih regionalnih kultura i zajedno sa njima nestanak modernih (nacionalnih) država?

Potvrđan odgovor na datu upitanost prevladavao je na katedrama političkih nauka prestižnih univerziteta i čak dominirao realpolitikom u vremenu prelaska iz starog u novi milenijum. Razlog za to je bio dvostruk: poslovični ideološki optimizam univerzitetskih prosvetitelja s jedne, te politička i ekonomska dominacija SAD u međunarodnom poretku, s druge strane.

Sve to nije dugo potrajalo – svega par decenija. Istorijski *intermezzo* u kome su SAD dominirale kao jedina svetska sila (Pax americana: 1989–2008) prestao je da postoji, dok je značaj uloge nacionalnih država iznova porastao. Međunarodni poredak i dalje funkcioniše kao (novi) svetski nered. Da bismo razumeli takvo ishodište i ujedno pojмили političke tendencije koje ono sadrži, morali bi najpre da se osvrnemo na neka iskustva nastanka moderne, tj. nacionalne države.

Istorijska geneza

Država kao forma i/ili struktura političke zajednice ne postoji oduvek. Štaviše, ona je moderno političko čedo, staro ne više od dva-tri veka. Sve druge, prethodeće političke zajednice, jednostavno nisu bile države: one nisu imale institucije, aktere i legitimacijska načela koja ima moderna, tj. nacionalna država. Za razliku od predmodernih zajednica, država razdvaja moć od metafizike, vlast od boga i pritom preuzima mnoštvo društvenih funkcija koje nikada pre nisu bile u fokusu politike. Tako je (moderna; nacionalna) država postala moćan privredni akter i regulator tržišta, garant pravne i socijalne zaštite, lekar i učitelj društva..., sve to na način koji je

radikalno razdvaja od ranijih političkih zajednica koje su, bez izuzetka, bile zasnovane na transcendentnim vrednostima, strogim društvenim hijerarhijama i nesumnjivom političkom autoritetu.

Predmoderne političke zajednice su se urušavale onda kada više nisu mogle da odgovore na pitanje svoje metafizičke opravdanosti. Moderni kapitalizam i prosvetiteljstvo, zajedno sa globalnim širenjem moći Zapada, učinili su da se svekoliki predmoderni svet uruši pred neodoljivim talasima modernosti koji su od XVI veka nagrizali, da bi u XIX veku konačno potopili gotovo sve ono što je politički postojalo od kada je čovek izašao iz pećina ledenog doba.

Na mesto starih imperija, kraljevstva, kneževina i drugih dinastičkih poredaka, stupile su nacionalne države kao depersonalizovani oblik vladavine zasnovan na kapital-odnosu i samodovoljnom političkom umeću. Kao novi oblik političkog organizovanja država istovremeno afirmiše identitet zajednice (u čije ime nastupa) i slobodu pojedinca (građana/državljanina) čiju pravnu jednakost štiti obavezujućim pravnim normama jednakim za sve članove zajednice. Dotadašnja uobičajena legitimacijska načela (sloboda, jednakost, pravda itd.) dobijaju nova značenja zahvaljujući političkim ideologijama koje, opet, ne mogu da otklone napetost između zaštite kolektivnog identiteta i garantovanja ličnih sloboda. Dugotrajna, ogorčena i krvava borba između političkih ideologija – pseudoreligijskih formi mišljenja/delovanja koje nastoje da formiraju „čiste“ i „pravoverne“ društvene sisteme u skladu sa svojim temeljnim dogmama, dovela je do zajedničke kompromitacije i opšteg nepoverenja u svaki postojeći politički poredak. Nepoverenje vođeno sumnjom donela je razočaranost, ravnodušnost i najzad ogorčenost sa kojima stiže i novi radikalizam. Jedino (pre)ostaje neutoljiva potreba za bezbednošću, univerzalni transistorijski, transreligijski i transideološki politički zahtev i cilj. Problem je u tome što ta potreba i zahtev nisu nimalo bezazleni, a nisu ni (sasvim) ispražnjeni od posebnih vrednosti, kako bi se to na prvi pogled moglo pomisliti.

Naravno, sve predmoderne političke zajednice, a posebno njihovi čelnici, uvek su imali principijelni zadatak da unapređuju bezbednost i blagostanje svojih podanika (članova zajednica), no tek je moderna država takva nastojanja izmestila iz domena pravičnosti i dobre volje personalnih vođa („očeva zajednice“). Moderna politika bezbednost i blagostanje zajednice stavlja u ruke bezimenog državnog aparata koji načelno funkcioniše „u ime svih“. Državna uprava nije više zavisna od samovolje i odluka vladara, već

postaje deo „javnog dobra“, a njeno vođstvo podložno je redovnim izborima, baš kao i drugi ograni vlasti, posebno oni sudski i zakonodavni. Utoliko upražnjena sveta mesta bogova i monarha sada (u moderni) popunjavaju bezbožni preduzetnici i desakralizovane birokrate. Takav ishod stvari, gledano iz ugla istorije političke misli, niko nije mogao da predvidi, što ne znači da takve tendencije nisu bile uočavane i kao takve tumačene.⁶

Za neke od mislećih to je značilo „skraćivanje političkog“, odnosno odricanje od tradicionalne politike i njene vaspitne dimenzije (grč. *paideia* – moralno oblikovanje slobodnog građanina), dok je za druge sve upućivalo na dramatično proširenje delokruga politike i države koja, za razliku od premodernih vremena, zadire u sve pore društvenog i privatnog života i razvlašćuje druge (para)političke institucije (počev od porodice do staleških, verskih, cehovskih i drugih organizacija). Rečju, moderna država je postala korporacija koja upravlja drugim korporacijama, amalgam društvenih veza i odgovornosti usmeravan od strane legitimnih (ovlašćenih) posvetovljenih vođa.⁷

⁶ Makijaveli je to znao, ali nije slavio (već je politički koristio), Hobs se toga pribojavao (ali koristio u argumentaciji), dok je Lok možda sve već dobro razumeo, ali je ćutao jer je, kao i mnogi drugi njegovi prethodnici i poneki savremenici, u svemu tome i sam neposredno učestvovao (bio je državni činovnik zadužen za rad britanskih kolonija u Severnoj Americi). Isto tako, liberali Monteskiye i Tokvil npr. su o nastupanju i posledicama modernog sveta politike sudili hladno i razborito, dok je „liberalni konzervativac“ Berk glasno negodovao, pa opet, ni niko od njih, kao ni većina drugih političkih mislilaca, nije se upuštala u pripovesti o restauraciji srednjovekovne monarhije, niti su sa entuzijazmom govorili o božanskoj misiji kralja da miri zavađene građane i njihove suprotstavljene interese – bar ne onako kako su o tome sa izveštačenom nostalgijom pisali Bonal, De Mestr i njima slični „reakcionarni“ pisci iz doba Restauracije.

⁷ Ipak, legitimnost je manjkava i ništavna ako nema legalnosti. Temeljne ideje ili vrednosti legitimnosti ostaju prazne reči ako nema formalnih pravila pomoću kojih se one „otelotvoruju“, tj. realizuju. Moderni politički proces, pogotovo u liberalnim državama, podrazumeva sukcesivno menjanje i potiranje klasifikovanih ciljeva, odnosno legitimizujućih ideja i vrednosti, što dovodi do kontroverzi u pogledu opšteg smera kretanja političke zajednice. Najzad se došlo do toga da ne samo da nije moguće, već je i (navodno) pogrešno, propisivati bilo kakav zajednički cilj ili rukovodeću vrednost koja bi bila obavezujuća u političkoj zajednici, tj. državi. S druge strane, političko delanje zasnovano na nekoj pretpostavljenoj supstancijalnoj vrednosti koja je, navodno, „imanentna“ konkretnoj naciji (narodu), političkim vođama ili već nekoj ekskluzivnoj društvenoj grupi, uskraćuje ili čak potire slobodu izbora, a po definiciji suspenduje obavezujuće procedure. Utoliko je svagda traženo

U pokušajima da legitimise nove forme vladanja država je naizmenično igrala ulogu „noćnog čuvara“ (minimalistički liberalni koncept) ili pak „Velikog brata“ (maksimalistički totalitarni koncept), bila je i „socijalni inženjer“ (komunizam) i „svetovno božanstvo“ (fašizam/nacizam), vrednosno neutralni „regulator slobodnog tržišta“ (liberalizam) i vrednosno zainteresovani „distributer bogatstva“ (socijal-demokratija). U poslednjoj velikoj ekonomskoj recesiji (2008) postala je „država-dadilja“ za najbogatije slojeve društva, dok u aktuelnoj svetskoj pandemiji (2020) funkcioniše kao dobrovoljni „država-zatvor“ za (gotovo) sve građane. Sve te obaveze, odgovornosti i moći državnih upravitelja, mnogo su veće od snage i dometa (premda svakako ne i ambicija) koje su imali ili pokazivali predmoderni vladari i ondašnje političke institucije. Zato su i legitimacijski narativi u modernim, čisto svetovnim političkim zajednicama složeniji no što su to bili oni u predmodernim, sakralnim zajednicama. Za svaku od novih „uloga“ i „funkcija“ moderne države stvarani su odgovarajući ideološki predlošci pomoću kojih su opravdavani konkretni koncepti političkog ustrojstva.

Praktično, sve ideološke priče koje su do sada ponuđene u tom smislu pojavljivale su se u parovima suprotnosti: počev od onog inicijalnog – liberalizam vs. konzervativizam (XVIII–XIX vek), preko temeljenog sukoba: liberalizam vs. socijalizam/komunizam (XX vek), kao i uporednih i znatno pogubnijih alternativa: fašizam/nacizam vs. liberalizam i/ili komunizam (XX vek), sve do savremenih kombinacija, ukrštanja i suprotstavljanja različitih derivata starih ideoloških predložaka koji uspostavljaju nove „mešovite“ – postmoderne političke poretke pravljene po sistemu „od svega po malo“. Razlog za aktuelnu političku šizofreniju krije se u razočaranju koje je došlo nakon neuspeha svih izvornih ideoloških obećanja i pozivanja na slobodu i jednakost, čast i tradiciju, solidarnost i napredak, snagu i moć rase, nacije, klase ili elite, kao i dokazane nesposobnosti da se zaista reguliše slobodna privreda, uredi javna sfera i stvore uslovi za bezbedan i ujedno slobodan i/ili dostojanstven život.

„jedinstvo“ unutar države više predmet proklamacija i očekivanja, obaveznog nadgledanja i čestog kažnjavanja, a mnogo manje ili nikako afirmacija jednakosti i slobode, uključujući i nagrađivanje. Legitimnost se nadmeće sa legalnošću, norma sa istinom i vrednostima. Samim tim ostaje nedohvatna politička stabilnost, sa njom i svaka politička predvidljivost.

*

Ideološka obećanja i institucionalna rešenja za slobodu i bezbednost, dostojanstvo i sigurnost, imaju svoju dugu, viševjekovnu tradiciju: počev od rane modernosti (stvaranje regionalnog, delimično liberalnog privrednog sistema unutar velikih sila Zapada, XVI–XVII vek), preko kolonijalnog pustošenja i izrabljivanja ostatka sveta (XVIII–XX vek), sve do aktuelnog obrta i novih relacija na globalnoj osi Zapad – Istok. Svaki put je akcentovanje ili apsolutizacija jedne vrednosti izazivalo potiskivanje ili čak zatiranje druge. Onako kako je privredni liberalizam prelazio u svet politike i političkog liberalizma, tako su i ideje demokratske političke jednakosti dobijale svoju socijalnu dimenziju koja je afirmisala komunističku ideologiju.

Komunizam je obećavao prevazilaženje protivrečja između nacionalnih ekonomija i svetske privrede, socijalne bede i industrijskog razvoja, političkih prava (jednakost pred zakonom; politička egalitarnost) i novih društvenih nepravdi (socijalna raslojavanja; ekonomska nejednakost). Kada je „lanac imperijalizma kao poslednjeg stadijuma kapitalizma” (Lenjin) pukao tamo gde je u tom trenutku bio možda najtanji – u bogatoj a nerazvijenoj najvećoj zemlji na svetu (Carska Rusija), nastala je fingirana „zemlja proletera”, eksperimentalna komunistička država (SSSR). Iznikla iz Velikog rata, doslovno najvećeg ratnog sukoba u istoriji (do tada), ona je imala ambiciju da postane stožer „svetske proleterske revolucije” koji bi bio u stanju da prevlada ekonomsku, političku i etičku ograničenost kapitalizma kao svetske privrede. To je, bar u teoriji, značilo i prevladavanje nacionalnih država i stvaranje uistinu novog, do tada nikada institucionalno postojećeg međunarodnog (naddržavnog) poretka.

Međutim, uprkos očekivanjima da će prva proleterska država brzo postati deo internacionalnog sveta „slobodnog rada”, Sovjetski Savez se po logici real-politike i odnosa moći, pretvorio u državu poput svih drugih nacionalnih država i kao takav nastavio je da traje tokom većeg dela XX veka.⁸ Zato i ne čudi što će se svi potonji politički pokušaji izmirenja „sveta

⁸ Ipak, postojala je i izvesna razlika koja se sastojala u tome što je nacionalni identitet (inače svuda na Zapadu zasnovan na nekom etničkom, jezičkom ili kulturalnom osnovu) u slučaju SSSR-a dobio svoju „čistiju” ideološku potku. Naime, nekadašnji građani i/ili podanici Carske Rusije, postali su „Sovjeti”, državljani SSSR-a, tj. građani čije je etničko ili nacionalno poreklo bilo potčinjeno njihovom ideološkom – komunističkom, dakle nadržavnom statusu. Tako je SSSR na određeni

rada i sveta kapitala", koji povezuju tako različite političke poretke kao što su komunističke države na Dalekom istoku nastale nakon Drugog svetskog rata (Kina, Vijetnam, Koreja itd.) i evropske socijaldemokratske „države blagostanja“ (Francuska, Zapadna Nemačka, Švedska itd.), po pravilu odigravati unutar nacionalnih država. To je bio i ostao jedini stvarni politički okvir u kome je moguće realizovati legitimitet i svrhu poretka.⁹

Zbog toga su doslovno sve nacionalne države, pogotovo one najmoćnije (uz razumljivi, ali samo relativni izuzetak SAD),¹⁰ nastojale, a i još uvek to čine, da vlastiti legitimitet spoje sa „svojom“ stvarnom ili izmišljenom prošlošću, odnosno etničkim identitetom većinskog naroda ili vladajuće dinastije na datom području – teritoriji. Potraga za kontinuitetom političke zajednice, očitovana u nalaženju dubokih („što dubljih“) istorijskih korena konkretne države, predstavlja izraz potrebe koju zajednički dele vlast i stanovništvo/građani. Najzad, nacionalna država već samim svojim postojanjem upućuje na izvesne „istorijske ciljeve“ koji nadilaze neposrednu

paradoksalan način baštinio i nastavljao tradiciju ruske monarhije koja je svoje dinastičko poreklo i vladavinu smatrala primarnim određenjem u odnosu na versko, jezičko ili neko drugo poreklo svojih podanika. U tom smislu je politička legitimacija sovjetske države, oličena u komunističkom – nadnacionalnom identitetu njenih građana, stajala izvan, preciznije – ispod standarda liberalnih nacionalnih država koje su se temeljile na individualnim političkim pravima svojih građana/državljana, što je obično podrazumevalo, ali nije i potenciralo njihova kolektivna (verska, jezička, kulturna) prava.

⁹ Ideja internacionalizma biće prenetu u svet real-politike nacionalnih država, sve da bi kasnije doživela i svoje perverzno izdanje u vidu neoliberalističkog „novog svetskog poretka“ i pratećih vojnih „humanitarnih intervencija“ za sve one koje odbijaju ili ne mogu da se u njega ukllope.

¹⁰ Za razliku od drugih modernih „velikih sila“ (evropskih i azijskih), koje su sa više ili manje opravdanosti mogle da se pozivaju na svoju „slavnu prošlost“ ili „velike pretke“, SAD su nastale na zemlji ili prostoru koji, takoreći, nema svoje istorijsko poreklo, niti je na njega polagano pravo vlasništva od strane „civilizovanih naroda“ (da upotrebimo tu tako rado i često korišćenu formulaciju evropskih kolonijalnih sila). Međutim, već od druge polovine XX veka, a danas posebno, upravo se u slavnoj istoriji „herojskih pionira“ (prvih naseljenika), borbe za samostalnost u odnosu na ondašnje evropske sile („Američka revolucija“), a posebno u građanskom ratu (navodna „borba protiv ropstva“) i naseljavanju Divljeg zapada (ekspanzija „od jednog do drugog okeana“), pronalaze osnove za američki nacionalni identitet koji bi trebao da (p)ostane temelj američke budućnosti i uzor za svakodnevne moralne orijentire za njene građane – nezavisno od njihovog pripadanja posebnim konfesijama i nacijama.

rutinu političke i svake druge svakodnevnice, njene stvarne ili izmišljene nepravde, društvenu (ne)jednakost i uvek postojeću nesigurnost u odnosu na druge. Otuda potraga za istorijskim korenima nije samo pokazatelj manipulativnih (ne)sposobnosti aktuelne vlasti unutar dotične države, već je i izraz autentične potrebe za smislom i svrhom koji unose red i spokojstvo u haos svakodnevnog preživljavanja. U tom duhu sagledan, nacionalni identitet nije samo „relikt prošlosti“ ili neki „zaostatak“ istorije zagledane u vrednosti ograničenih (etničkih, plemenskih ili dinastičkih) društvenih grupa, već je i svrsishodan i legitiman politički konstrukt koji obezbeđuje osećaj pripadnosti (pa tako i važnosti) za svakog pojedinačnog građanina, i čemu pruža i objektivan okvir za efikasnu realizaciju političkih težnji i potreba.

Zahvaljujući liberalnim procesima u politici, privredi i kulturi, koji su istrgli individuum iz klasičnih oblika društvenosti (porodica, lokalna kultura i zajednica), moderni građani u naciji i „njenoj“ državi nalaze poslednje utočište za društveni identitet i solidarnost. Učešće u nacionalnom životu prevazilazi ograničenost individualne egzistencije. Na tom osnovu izgrađuje se lojalnost političkoj zajednici, tj. državi koja tako nešto svakako ne bi mogla da očekuje u svojoj ogoljenoj formi obezličene birokratskog aparata sa monopolom vlasti u kapitalističkoj privredi i dramatičnom socijalnom raslojavanju.

Pored obavezne pravne i fizičke bezbednosti, moderna, dakle nacionalna država, svojim državljanima (građanima) mora da pruži (premda retko to uspeva) i neku višu svrhu/smisao sazdanu u vidu moralne odgovornosti pojedinaca spram zajedničkog istorijskog nasleđa, kolektivnog dostojanstva i budućnosti. Naravno, sve su to nasleđeni, tradicionalni politički zahtevi iz predmodernih vremena, s tim da ih delom možemo razumeti i kao sasvim nove – moderne zahteve koji ranije nisu bili toliko eksplicitni jer je postojala zajednička „slika sveta“ i opšteprihvaćene regulatorne vrednosti unutar lokalne kulture i/ili civilizacije.

Država mora da čuva (brani, obezbeđuje) fizičku i pravnu bezbednost, ali isto tako delom i onu „duhovnu“ kolektivnu bezbednost. Zato je moderna (nacionalna) država, često neopravdano – što ne znači i nepotrebno – tradiranim uslugama bezbednosti dodavala i nove samopreuzete obaveze ili „zadatke“ koji imaju svoju praktičnu i simboličku dimenziju. U prvom slučaju reč je o nizu različitih načina zaštite od životnih rizika (briga o radu, zdravlju, starosti itd.), dok je u drugom reč o formiranju svesti o zajedničkom dobru u vidu nacionalnog identiteta, koje bi trebalo

da podrazumeva istovremeno racionalno samopoštovanje (svest o sebi) i racionalnu svest o pravima i interesima drugih država i nacija. Za te i takve potrebe (samo)spoznaje, nužno je bilo i ostalo poznavati i „negovati“ zajedničku (nacionalnu) istoriju, sve uz sticanje znanja o tokovima svetske istorije. Ipak, nužno, primat uvek ima sopstvena nacionalna istorija. Sticanje i održavanje znanja o zajedničkoj prošlosti zalog je za racionalno vođenje politike u sadašnjosti i uslov zajedničke (nacionalne) budućnosti. Nažalost, ali i po pravilu, sve to je često znalo ići u pravcu prostog izmišljanja nacionalne istorije (pogotovo tamo gde nacije, odnosno države nikada nije ni bilo) i stvaranja lažne slike o prošlosti koja je stvarana radi „rešavanja“ problema u sadašnjosti. U tom slučaju problemi su se samo gomilali a rešenja su izostajala i ostavljena za neka „bolja vremena“.

Nezavisno od svega toga, pa čak i uprkos nepobitnoj činjenici da je moderna politika „raskrstila“ sa etikom (preciznije: sa religijom/verom), moguće je tvrditi da koncept nacionalne države imanentno sadrži zahtev za novom vrstom veze između politike i etike, tj. za uspostavljenjem novog jedinstva između vlasti i morala, načina vladanja i njegovog opravdanja (legitimacije). Ako bi se svela samo na animalnu borbu za vlast, politika bi izgubila dostojanstvo, pa čak i smisao svog postojanja. Činjenica da „jači tlači“, ne bi smela da bude i „poslednja istina“ u refleksiji ljudskih odnosa. Međutim, veliko je pitanje da li do neke nove sinteze politike i morala zaista i može doći, pogotovo ako imamo u vidu ciljeve i strukturu moderne privrede i kontinuiranu krizu identiteta samog koncepta moderne države. U svakom slučaju izvesno je da država, kao trenutno univerzalna forma funkcionisanja političke zajednice, nije i ne može biti poslednja reč politike i političkog. Kao što današnji oblik i refleksija države nisu identični onima iz XIX ili XX veka, tako isto ni budući izgled i način funkcionisanja države verovatno neće odgovarati ovom aktuelnom momentu. To ni u kom slučaju ne znači da države neće biti. Prirodno je očekivati da će se ona (država) vremenom menjati, ali kako i u kom pravcu o tome možemo samo da nagađamo. Između nagađanja i sanjarenja gotovo da nema razlike.

Ideološke metamorfoze

Lucidini analitičar modernog kapitalizma i gorljivi komunistički revolucionar Karl Marks je mislio da će moderna, tj. nacionalna ili „buržoaska država“ iz njegovog vremena (XIX vek), svagda slediti logiku

razvoja kapital-odnosa (akumulacija, eksploatacija, profit), te da će to imati za posledicu revolucionarno nezadovoljstvo i društvene promene koje će učiniti da takva država postepeno nestaje sve dok na njeno mesto ne stupi „slobodna zajednica udruženih proizvođača“.

Prema Marksovim očekivanjima, takva istorijski potpuno nova – transkapitalistička i transnacionalna politička zajednica, bila bi rezultat političke aktivnosti novog „istorijskog subjekta“ – svetskog proletarijata. U modernom dobu on je potlačena klasa koja raspolaže samo i jedino svojom radnom snagom. Međutim, sledeći logiku svoje „emancipatorske istorijske uloge“, kroz upornu političku i privrednu borbu, proletarijat će uspeti da kontroliše tokove proizvodnje, rada i kapitala i tako će najzad „razotuđiti čoveka“, što će biti vraćanje njegovoj „rodnoj suštini“, odnosno „slobodnoj stvaralačkoj praksi“. To su bili fragmentarni uvidi „ranog Marksa“ koji su poslužili potonjoj komunističkoj ortodoksiji da od utopijskih slika konstruiše „istorijske zakone“ razvoja društva (u načelu) i političke dogme zasebne totalitarne države (u pojedinostima).

Ukidanje „eksploatacije čoveka od strane drugog čoveka“ Marks je vezivao za sferu proizvodnje, ali isto tako i za njeno naličje ili posledicu – svet politike, kulture, ideologije, dakle – državu. Istorija je pokazala da Marksova teorija promašuje u pogledu budućnosti „emancipacije rada“ i njegovih društvenih i političkih nosioca (proleter, komunistička partija, diktatura proletarijata i sl.), ali zato ostaje aktuelna za razumevanje kapital-odnosa, ključne proizvodne matrice modernosti i njene tendencije da stvara (globalne) monopole uz stalno povećavanje socijalnih razlika i animoziteta između nosioca moći i onih koji moć samo trpe, tj. podnose. Istorijsko trajanje kapitalizma je pokazalo da politika (kao deo „društvene nadgradnje“) ne samo da nije prosti pratilac ekonomije („društvene baze“), već ima autonomiju koja je u stanju da postavlja smernice privredi – uprkos logici ponude i potražnje, „zdravog“ i bilo kog drugog razuma. Dotična „nadgradnja“, dakle, može i hoće da postane „baza“. Takve ambicije mogu da budu razumne ili nasilne, sve zavisi od konkretnih oklonosti, aktera i političke tradicije iz koje dolaze.

Premda često izgleda suprotno, politika nikada nije iracionalna delatnost, naprotiv, uvek je posvećena istom cilju: brzom i efikasnom putu da se dođe do vlasti. Politika postaje iracionalna tek u fazi održavanja vlasti – tu su i najluđa sredstva „dozvoljena“, samo ako mogu da produže vlast makar samo za još „ovaj put“ i za „još jedan dan više“. Utoliko, ne da nije

moguće predvideti sudbinu moderne države, već je takav naum zaludan već po definiciji. Naravno, Marks i njegovi sledbenici nisu mislili tako, ali isto to važi i za njihove liberalne ili fašističke rivale. Svejedno je odakle dolaze ideološke parole i njihovi tvorci – oni uvek obećavaju određenu izvesnost jer navodno „znaju budućnost“, tj. imaju pouzdan uvid u istorijske zakone. Podsetimo se zato ukratko glavnih ideoloških „predviđanja“ i očekivanja po pitanju dalje sudbine države.

Marks je u lakanskoj sintagmi „diktatura proletarijata“ video prelaznu formu od čvrste revolucionarne vlasti proletera ka konačnom nestajanju ili samoukidanju nacionalne države. Bila je to prigodna polemička konstrukcija („Kritika Gotskog programa“) koja se nigde više nije koristila niti teorijski razvijala. Njegovi potonji, sasvim neočekivani komunistički naslednici u liku ruskih boljševika, od te improvizovane političke sintagme napravili su dogmu „države proletarijata“ koja svojom „revolucionarnom delatnošću“ – radikalnom voljom i radnim elanom priprema „svetsku revoluciju“. Rečena koncepcija je imala svoju prevashodno lokalnu real-političku dimenziju (srušiti monarhiju u Rusiji i stvoriti novu vlast u njoj), ali i globalnu utopističku „viziju“ (proširiti komunističku revoluciju na ceo svet).¹¹

Ideologija diktature proletarijata kao „privremenog“ revolucionarnog nasilja, nužno se u društvenoj stvarnosti pretočila, a za trockiste i druge ultraleve marksiste – „izvitoperila“ u neku vrstu neoklasične oligarhije: umesto nekadašnje aristokratske i potonje plutokratske (kapitalističke) vlasti i privilegovanih elita po poreklu ili bogatstvu, nastala je komunistička vladavina i nove privilegovane elite utemeljene na političkom monopolu. Komunizam se utoliko svodio na aktivnost jedne političke organizacije (komunističke partije), koja upravlja celokupnim političkim, privrednim i kulturnim životom države. Po prirodi stvari, svaki dalji korak rečene diktature proletarijata, tj. revolucionarne partije, predstavljao je dalje sužavanje svekolike političke i društvene moći na partijsko rukovodstvo i najzad na njihovog vođu. Simptomatično je da se ista stvar dogodila i sa potonjim glavnim komunističkim protivnikom – fašizmom/nacizmom.

¹¹ Prva, real-politička dimenzija iznedrila je „staljinizam“, okrutni, ali efikasni sistem vlasti nazvan po svom tvorcu, zapravo spretnom političkom improvizatoru Staljinu, dok je utopijska dimenzija – „trockizam“, ništa manje okrutna i nasilna, ali intelektualno „prihvatljivija“ za mondijalističke aktiviste, dobila naziv po drugom revolucionarnom vođi boljševičke strahovlade.

Razlika je u tome što je fašizam/nacizam otvoreno propagirao i temeljio svoju moć na tzv. rasnim ili pseudoistorijskim osnovama, dok je komunizam (baš kao liberalizam u isto vreme) vlastito postojanje opravdavao univerzalističkim parolama koje su propagirale transdržavne ciljeve.

Marksova kritika desne strane političkog spektra (monarhisti, nacional-konzervativci, nacional-šovinisti i dr.) funkcionisala je na tragu revolucionarnih transnacionalnih zamisli i nije se previše osvrtila na revolucionarno levičarenje koje je bilo poznato još od ranih dana Francuske revolucije (jakobinci i njihov „revolucionarni teror“). Zato je strah od „diktature proletarijata“, uz podrazumevajuću podršku vlasnika kapitala, iskorišćen da se kritika modernog liberalizma, kao noseće forme moderne (nacionalne) države, formira i na suprotnom delu političkog spektra – konzervativnoj i šovinističkoj desnici. Na tom osnovu ustoličio se se „desni totalitarizam“, koji, za razliku od onog „levog“, nije računao na privremenu diktaturu, već na večnu vlast.¹² Štaviše, nasuprot „diktature proletarijata“, koja već sama po sebi sugerise ili upućuje na neko ograničeno vreme trajanja, fašizam/nacizam je više nalikovao na klasičnu tiraniju (zaodenutu modernim ruhom): „duče“, odnosno „firer“ bili su izvor i utoka vlasti, dok je krupan kapital (takoreći „industrijsko plemstvo“) funkcionisao kao neka vrsta korisnog posrednika između idealizovanog vođe i naroda (u nemačkom slučaju: „germanske rase“).

Obe vrste predimenzioniranja, štaviše – apsolutizovanja državne moći: „levi“ i „desni“ totalitarizam (u sociologiji i politikologiji je dugo bio u upotrebi nešto neutralniji pojam „etatizam“), proizvele su dramatične istorijske posledice, koje opet, nisu istorijski unikatne: velike nepravde u ime „velikih ideja“, sveti ratovi i pokolji – imanentni su deo mračnog nasleđa čovečanstva. Istorijske razlike između antičkih despotija i modernih diktatura uglavnom se odnose na kvantitativne, a ne kvalitativne momente.¹³ Isto tako, istorijska je činjenica da oba ekstremna pristupa državi (njeno navodno negiranje, odnosno apsolutizovanje), predstavljaju reakciju

¹² Takva je bar bila zvanična ideologija italijanskog fašizma i nemačkog nacizma koji su govorili o nastajanju „hiljadugodišnjeg carstva“ i koji, za razliku od zvaničnog komunizma, ni na koji način nisu računali sa vlastitim samoukidanjem. Povrh toga, mnoštvo onovremenih (uzmeđu dva svetska rata) i potonjih „desničarskih režima“ (posle II svetskog rata), posebno u Južnoj Americi, Aziji i Africi, oslanjali su se na ideologiju čiste vojne moći i nisu imali milenijarske ambicije.

¹³ Misli se na broj žrtava i ratnu tehniku.

ili odgovor na status države u teoriji i praksi liberalizma – idejnom i iskustvenom osnovu svekolikog modernog sveta.

Razvijajući se na istorijskim osnovama tzv. zapadne, nadasve anglosaksonske političke (pravne i običajne) kulture s jedne, odnosno na privrednom i kulturalnom modernizmu mediteranskih gradova (Firenca i Venecija, pre svih) s druge strane, liberalizam je stvarao društvo u kome je nesputana privatna inicijativa podržana silom centralizovane vlasti postajala uslov razvoja i smisla zajednice. Vlast je osiguravala bezbednost kapitalu, dok je ovaj zauzvrat obezbeđivao konstituisanje političke zajednice (sa ili bez monarha) koja je vremenom i sama postajala preduzetnik i učesnik u kapital-odnosu. Tako je promovisan i glavni socijalni konstrukt i ujedno ključni simbol liberalizma – Novi svet i/ili Amerika (SAD).

U ideološkoj ravni, Sjedinjene Države su od svog osnivanja, odnosno sticanja nezavisnosti, kao glavni legitimacijski motiv isticale obezbeđivanje slobode i „šansi za sreću“ svih građana. To je sažeti sadržaj onoga što čini liberalni koncept „minimalne države“. Sve preko ili izvan pružanja bezbednosti za život i svojinu, smatralo se ne samo suvišnim, već i direktno štetnim za samu svrhu države koja treba da obezbedi političku autonomiju svim svojim građanima (uključujući tu i slobodu odlučivanja). Osnovni zadatak države je da obezbedi jednakost svih građana pred zakonom, tj. ravnopravnu poziciju pred izgledima za kažnjavanje ili nagrađivanje), fizičku bezbednost i bezbednost svojine (uključujući tu i sankcionisanje zloupotrebe zakona pri različitim transakcijama između ovlašćenih ličnosti). Sve što je izvan toga – posao, zdravlje, obrazovanje, vera, moralna ili politička uverenja – mora biti prepušteno slobodnoj volji i ličnim sposobnostima građana/državljana SAD.

Drugim rečima, sve ono što spada u domen socijalnih ili ekonomskih prava, a što je danas opšte mesto političkog ustrojstva države (npr. određivanje dužine plaćenog radnog vremena i eventualnog odsustvovanja sa posla, penziono osiguranje, minimalna zdravstvena zaštita, obavezno osnovno obrazovanje itd.) u ranom devetnaestovekovnom, ali isto tako i u razvijenom dvadesetovekovnom liberalizmu, bilo je tretirano isključivo kao domen privatne inicijative, ličnog humanizma ili milosrđa (danas – „filantropija“). U tom vidokrugu promišljanja, država je dužna da obezbedi slobodu poslovanja, tj. da ne ograničava privatnu inicijativu i da ne nameće prevelike poreze. Jedino što ona neizostavno mora da čini jeste da finansira i organizuje rad policije i

vojske koji štite poredak iznutra i spolja. Ništa više, ali i ništa manje od toga! Utoliko liberalizam, u svim svojim „neo“, „socijal“, „hrišćanskim“, „demokratskim“ i drugim varijantama, ima neizbežnu posledicu: otvorenu i nemilosrdnu borbu za opstanak na svim mogućim vrstama „tržišta“ – od privrednog, preko političkog do moralnog (verskog), etičkog ili estetičkog. To bi bila neizbežna cena slobode ili autonomije pojedinca!

Tako utemeljen liberalizam iznedrio je velike pomake u slobodnom i kreativnom oblikovanju ljudskih potencijala, ali je isto tako proizveo i mnoge pogubne socijalne i političke učinke: od istorijski nezabeleženog socijalnog raslojavanja do analognog monopolizovanja moći od strane „najuspešnijih“. Tako se stvorilo društvo nove aristokratije i stare sirotinje. Razlika u odnosu na klasične aristokratske sisteme je u tome što su današnje „vođe“ i „pobednici“ (oni koji su na vrhu društvene piramide), navodno izdanak nove vrste „prirodne aristokratije“ (T. Džeferson) – preduzimljivi, marljivi i razumni ljudi, dok su svi drugi (poraženi gubitnici), naprosto „neuspešni“ ljudi jer nisu spremni na kontinuiran kreativni rad, stalni rizik i pokretljivost. Problem je bio i ostao da se dati način razmišljanja uklopi u proklamovani ideološki ideal liberalizma: jednake šanse za sve i pravna jednakost svih!

Kako god, liberalizam je bio i ostao izvor kontinuirane krize modernog doba koja se manifestuje u bezbroj različitih dimenzija društvenog i individualnog života. Odgovori na tu „sistemsku krizu“ modernosti bili su narečeni („levi“ i „desni“) totalitarni režimi koji su nastajali na realnim – egzistencijalnim osnovama, poput straha od nemaštine, zapostavljenosti i zaboravljenosti, a da bi na tom tragu stvarali svoje političke i ideološke sadržaje koji su pružali samo privide sigurnosti, solidarnosti i nade u bolje sutra. Komunistička revolucija u Rusiji (1917), fašistička revolucija u Italiji (1923) i nacistički državni (polu)udar u Nemačkoj (1933), bili su paradigmatični modernistički totalitarni odgovori na preteći i stvarni nihilizam vladajućeg liberalizma. Veoma brzo se pokazalo da su takve nade i delovanje ne samo jalovi, već i kranje pogubni, te da je obećana sigurnost zapravo siguran put u ropstvo, a veštačka solidarnost samo izgovor za uspostavljanje starih privilegija od strane novih oligarhija.

Vojni poraz militantnog fašizma/nacizma koga su zajedničkim snagama ostvarile snage neočekivanih saveznika – zapadni liberalizam (Velika Britanija i SAD) i istočni komunizam (SSSR), doveo je do novog sučeljavanja te dve osnovne ideološke paradigme modernosti. Zahvaljujući

ne očekivanom istorijskom paradoksu (mada možda samo privremenom!): razvoj vojne tehnologije, tj. atomskog naoružanja zamrzava mogućnost otvorenog frontalnog rata između velikih sila, vreme tokom druge polovine XX veka proteklo je u tzv. Hladnom ratu, ne i klasičnom modernom vojnom sukobu sa milionskim žrtvama. Hladni rat je podrazumevao stalno ideološko takmičenje i oružano sukobljavanje velikih sila ali samo preko trećih lica – država u razvoju i onih koje su izjedali unutrašnji sukobi, tj. građanski ratovi. Pobjednik u tom vatrenom ideološkom, a uzdržanom i relativno kontrolisanom oružanom sukobu bile su SAD i njeni zapadnoevropski saveznici. Oni su imali znatno više kapitala, vremena, pa čak i resursa, ako ne i oružja u odnosu na komunistički blok predvođen SSSR-om.

Kada je posle duge i neizvesne borbe, sovjetski komunizam faktički „odustao od trke” i prestao da postoji kao ideološki poredak i vizija, liberalizam je došao u priliku da obznani ideološki „kraj istorije”. Međutim, „sistemska kriza” koja je od samog početka činila privredno i političko jezgro liberalizma (i/ili modernog sveta), nije iščezla zajedno sa svojim neprijateljem. Naprotiv, razobručena najnovija verzija (neo)liberalizma u vidu nemuštog parafraziranja izvorno fašističke parole o „novom svetskom poretku”, ovaj put predstavljena kao sistem svetskog poretka kojim upravljaju međunarodne institucije predvođene navodno benevolentnom političkom voljom jedine preostale „super-sile” (SAD), uprkos očekivanjima i čak možda i iskrenim namerama, veoma brzo je dovela svet u zaoštrenije, ako ne i gore stanje nego ono u kome je bilo tokom ideološkog „Hladnog rata”. Sada su se uništavajućim klasičnim ratovima (unutrašnji/građanski i međudržavni) i dramatičnoj neravnoteži moći na globalnom planu, pridružile i ekološke nedaće izazvane ljudskom aktivnošću, odnosno pohlepom koja sledi iz nesputane borbe globalnih monopolista na neregulisano svetskom tržištu. Dodatni dramatični rast socijalnih i/ili političkih razlika između država i unutar njih, kao i stalni porast nezaposlenosti usled brojnih interenih i eksternih razloga (od lokalnih monopola i međunarodne korupcije do razvoja veštačke inteligencije), učinili su da modernu politiku ponovo sagledavamo/razumevamo iz ugla velikih i malih država, moćnih i krhkih političkih zajednica, a ne ideoloških „velikih priča”, obećanja i pravdanja, zvali se oni „liberalizam”, „socijalizam”, „populizam” ili kako već drugačije.

Zahvaljujući najpre štamparskoj, a odmah zatim i elektronskoj, odnosno digitalnoj tehnologiji, svet je danas postao „manji” i pregledniji, a vreme

takoreći „zgnusnuto“, tako da je ono što je svagda bilo na delu – ali sa odloženim dejstvom i zakasnelom refleksijom – međusobna povezanost svake lokalne privrede, kulture i politike sa svetskim trendovima, danas postalo belodano i svima raspoloživo. Postavši medijsko „globalno selo“, svet je samo predočio većem broju „korisnika“ ono što su vodeći privrednici, političari ili istoričari oduvek znali, samo što nisu imali potrebe, interese ili mogućnosti da saopšte i drugima. Primera radi, još mnogo ranije nego što je to postalo opšte mesto XX veka, dobro se znalo da svaki rat na Bliskom istoku ima direktne posledice po Evropu i Centralnu Aziju, a sledstveno tome i na ostale delove sveta. Međutim, to je dugo vremena bilo najpre „tajno“ znanje političkih delatnika i vojnih čelnika, tj. „ekspertsko znanje“, privilegija velikih preduzetnika i državnika na čelu velikih sila. Danas je to opšte mesto neobaveznog ćaskanja u provincijskim kafanama. Isto vredi i za sve druge vrste vesti i njihovu globalnu relevantnost: od „demonstracija kišobrana“ u Hong Kongu i protesta „žutih prsluka“ u Parizu, preko napada hladnim oružjem na slučajne prolaznike u Zapadnoj Kini ili Nemačkoj, pucanja na muslimane u džamiji na Novom Zelandu, ideoloških sukoba i rasnih nemira u Iranu ili Americi, do požara u Australiji ili Kaliforniji. O promenama na svetskim berzama i/ili privrednim recesijama da i ne govorimo.

Budućnost bez proricanja

Futurolozi su verovatno najsporniji predstavnici potrebe za „naučnom predikcijom“ u društvenim naukama. Oni su oduvek postojali, samo što su se ranije zvali vračevi i veštice, magovi i proroci. Kao takvi, najčešće su bili i ostali – prevaranti. Za razliku od njih, futurolozi su u obavezi da isporučuju „čvršće dokaze“ za svoja predviđanja. Stoga moraju da se oslanjaju na „nauku“ – šta god pod tim podrazumevali.

Moderno doba je sa napretkom i hegemonijom „naučnog pristupa“ od novouspostavljenih društvenih nauka očekivalo ne samo da objašnjavaju i tumače, već nadasve da predviđaju društveni razvoj i tokove, posebno ekonomske. Rečeno predviđanje, kao „naučna predikcija“, ima svoju čisto upotrebnu vrednost i zato je tako popularno i konjuktorno u savremenom svetu. U kojoj meri je zaista i „naučno“, ostaje naizgled neodlučeno, mada je sasvim izvesno da ne može biti egzaktno i pouzdano. Samim tim najčešće ostaje u sferi sanjarenja, sve i kada se naziva „futurolologija“. Najčešće je reč

o prostom priželjkivanju, strahu (distopije) ili nadi (utopije) ili pak naivnom očekivanju da aktuelni društveni i tehnološki trendovi imaju svoj prepoznatljivi „zacrtani razvoj“ (nekada se to zvalo upisanom sudbinom ili usudom) koji se može zdravorazumski pratiti i dokučiti. Preduzetnici na osnovu toga nastoje da zarade, političari da se (možda) pripreme, a ostali da se rasonode.¹⁴

Slično Marksovim očekivanjima, tako je i dobar deo savremenih „futurologa“ u likovima pojedinih filozofa, sociologa, pravnika i ponekog političara, donedavno predviđao da će moderna, tj. nacionalna država vremenom sve brže „nestajati“ ili „propadati“, te da će na njeno mesto stupiti, ako ne već „svetska vlada“, a ono sigurno (jer je, navodno, to već uveliko na delu), transdržavni, tj. „međunarodni poredak“ formiran delovanjem vodećih nacionalnih država, kao i različitih transnacionalnih (međunarodnih) političkih, privrednih, kulturnih, sportskih i drugih sličnih organizacija.

Na tragu takvog razmišljanja i razumevanja moderne političke scene dolazilo se do zaključaka da će „međunarodna zajednica“, otelotvorena u vidu brojnih (ne)formalnih grupa i foruma: od Ujedinjenih nacija i njenih različitih agencija i tela (UNICEF, UNHCR...), preko političkih i ekonomskih saveza nacionalnih država (onih „zapadnih“: NATO, MMF, Svetska banka, a možda i „istočnih“: BRIK i dr.), do manje obavezujućih „političkih formata“ kao što su okupljanja aktuelnih i potencijalno velikih sila (sastanci država koje ulaze u sastav G7 ili G8, možda G20 itd.), postupno obrazovati transnacionalni institucionalni (politički i ekonomski), odnosno vrednosni (moralni i kulturni) poredak, koji će postati obavezujući za sve političke zajednice na planeti.

Korak dalje u tom razumevanju stvari i projektovanju odnosa bilo bi, ako ne već stvaranje svetske države i njene vlade, ono svakako neko konkretnije institucionalizovanje globalnog (svetskog) sistema u kome bi sve političke zajednice delile iste vrednosti i tako bivale podjednako motivisane da ih ostvaruju ili štite. To bi predstavljalo razumno razrešenje suprotnosti između posebnih (nacionalnih) i opštih (međunarodnih) interesa, put ka međunarodnoj stabilnosti od koje bi svi podjednako imali korist – države i narodi, korporacije i radnici, društvene grupe i pojedinci. Ipak, koliko god takva nastojanja bila razumna i potencijalno plemenita,

¹⁴ U tom smislu vredi čitati i porediti futurološka predviđanja nastala u poslednja pola veka – od Alvina Toflera, preko Žaka Atalija do Noa Havarija ili Martina Risa.

ona obično samo prikrivaju posebne interese (najačih), pri čemu je gotovo svejedno da li se radi o „lošim namerama“ ili „naivnosti“.

Iskustvo i zdrav razum nam govore da to nije moguće ostvariti, pogotovo ne u svetu nacionalnih država koje sve, bez izuzetka, sa punim opravdanjem, prvo strahuju za svoju bezbednost, a tek potom misle na sve drugo (i druge). Gledano iz tog ugla, svetska država bi mogla da funkcioniše samo kao ideal ili vizija, nipošto ne i kao politička realnost. Kada bi ovo drugo bilo na delu, svet bi bio izložen najvećoj mogućoj tiraniji – svetskoj izvršnoj vlasti bez demokratske (ali i bilo koje druge) kontrole.¹⁵ Isto tako, istorija poznaje nepregledan niz običajnih, pravnih i političkih institucija koje su se odnosile na regulisanje odnosa između pojedinaca, svakog od njih ponaosob prema političkoj zajednici i najzad zajednica između sebe. Ne postoji nijedan stvarni argument u prilog tezi da bi se svi oni jednog dana mogli (ili trebali) pretočiti u neki jedinstven – uniformni obrazac, tj. zajedničke institucije i obavezujuća pravila jedinstvenog („svetskog“) sistema vrednosti. Najzad, nije realno očekivati da „bogatstvo u razlikama“ proizvodi samo plodove miroljubivosti i saradnje. Milenijumsko iskustvo čovečanstva svedoči upravo suprotno.

Bibliografija

- Blumenberg, Hans, *Legitimnost novog veka*, Izdavačka kljižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004.
- Cvetković, Vladimir N., „Filozofsko sabiranje epohe“, u: *Moć i mudrost (O političkoj dimenziji filozofije)*, Službeni list SRJ, Beograd 2001.
- Cvetković, Vladimir N., *Volja za novo (O genealogiji modernosti)*, Dereta, Beograd, 2007.
- Cvetković, Vladimir N., „Državna suverenost i/ili nacionalna bezbednost“, u: *Državni poredak – Suverenitet u vremenu globalizacije*, SANU, Beograd, 2019.
- Ingeborg, Maus, *Ljudska prava, demokratija i mir (Perspektive globalne organizacije)*, Albatros plus, Beograd, 2017.

¹⁵ Vidi Imanuel Kant: „Večni mir“ u: *Um i sloboda*, Beograd 1974. Ono što je Marks bio za doktrinarne komuniste- ideološki vodič i teorijski oslonac – to je Kant za današnje (neo)liberale. Vidi: Ingeborg Maus, *Ljudska prava, demokratija i mir (Perspektive globalne organizacije)*, Albatros plus, Beograd, 2017.

Vladimir N. CVETKOVIĆ

NATIONAL STATE: MEANING AND PERSPECTIVES

Abstract: In the first part of this paper, the author discusses the foundations and evolution of the legitimization principles by which the action and purpose of the modern state are justified. Also, the paper gives an overview of the possible political forms and structural relations through which people strive to establish a successful (efficient) and legitimate (accepted) rule or the social and political order which functions in accordance with its proclaimed principles. In the middle section of the paper, the author shows the gradual appearance of the modern (national) state and critically assesses some theses from the corps of political philosophy, which have served as the justification for the creation of modern states. Many authors have pointed out that the modern state has become a corporation that governs other corporations, as well as an amalgamation of social connections and responsibilities directed by the legitimate (authorized) leaders. Likewise, in its attempts to legitimize new forms of governing, the state has intermittently played the part of the "Night Guardian" (the maximalist liberal concept) or the "Big Brother" (the maximalist totalitarian concept), or the state has also served as a "social engineer" (Communism) and "Earthly Divinity" (Fascism/Nazism), value-neutral "free market regulator" (Liberalism), and morally interested "wealth distributor" (Social-Democracy). Although liberal ideology prevailed following the end of the Cold War, the "systemic crisis" which was from the very beginning the economic and political core of liberalism (and/or modern world), did not fade with its enemy (the Soviet model). Therefore, according to this author, we cannot speak about the end of history as long as the future political and spiritual streams cannot be foreseen with certainty but can only be anticipated.

Keywords: legitimacy, state, ideology, political philosophy, history.

ODGOVOR KINE NA NOVI BEZBEDNOSNI IZAZOV

Ivona LAĐEVAC¹

Apstrakt: Poslednje decenije XX veka bile su vrlo turbulentne i uzrokovale su velike promene u međunarodnim odnosima. U značajnoj meri promenjen odnos snaga između vodećih država sveta odrazio se na međunarodnu bezbednost. Promene su postale još drastičnije prelaskom u XXI vek. I dok ih je najveći broj država sveta dočekaao nespreman, Narodna Republika Kina (NR Kina) se izdvojila sposobnošću da na njih odgovori na način koji joj je obezbedio rastuću ulogu u međunarodnim odnosima.

Ključne reči: međunarodni odnosi, međunarodna bezbednost, Narodna Republika Kina, strateško partnerstvo, Ruska Federacija

Uvodne napomene

Kraj XX veka obeležio je krah međunarodnog poretka uspostavljenog završetkom II svetskog rata. Posledica tog kraha bila je suočavanje sveta sa procesom pregrupisanja snaga u posthladnoratovskim međunarodnim odnosima, dok je ishod pregrupisanja bilo stvaranje formalno multipolarnog sveta u kojem se isticala dominacija jedne države – Sjedinjenih Američkih Država (SAD). Na taj način je započeo period *Pax Americana*, koji jedan broj teoretičara međunarodne politike označava i vremenom hegemonije SAD.

Svoj dominantan položaj SAD su utvrđivale bilo angažovanjem sopstvenih vojnih kapaciteta, bilo kroz akcije NATO koji je, opet pod

¹ Autorka je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail: ivona@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

njihovim presudnim uticajem, u poslednje dve i po decenije znatno proširio ne samo članstvo, već i sferu uticaja. Granice tog vojno-političkog saveza značajno su pomerene ka Rusiji, premda su toj državi neposredno pre ujedinjenja dve Nemačke data obećanja da se, u zamenu za njeno neprotivljenje tom činu, „NATO neće širiti na istok“.² Međutim, protokom vremena pojavile su se tvrdnje, i one su sve češće, da takvih obećanja nikada nije ni bilo, da je reč o pogrešnim tumačenjima izjava zvaničnika SAD, odnosno da, u krajnjoj liniji, potpisani dokument takve sadržine ne postoji.³

Apsolutna dominacija jedne države, ili makar utisak da takva dominacija postoji, u međunarodnim odnosima dovodi do transformacije odnosa snaga koja, kao takva, predstavlja izazov ostalim državama. U takvim okolnostima date države, najpre, menjaju svoju spoljnopolitičku strategiju, a potom se, ukoliko već same ne mogu da dostignu takmaca, opredeljuju i za saveze sa sebi sličnim državama kako bi osujetile aktuelnog hegemonu.

U savremenim međunarodnim odnosima tu hipotezu potvrđuje spoljnopolitička strategija Narodne Republike Kine (NR Kine), očigledno uzrokovana „nezadovoljstvom svetskim poretom predvođenim Amerikom“.⁴

U tom kontekstu ne bi bilo preterano reći da je u toku razvoj novog vida politike zaprečavanja (*containment policy*) Džordža Kenana (*George Kennan*).⁵ Nesporno je da je ograničavanje jačanja uticaja Amerike, i to ne samo na

² Mark Kramer, *The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia*, *The Washington Quarterly*, April 2009, 32:2, DOI: 10.1080/01636600902773248, Center for Strategic and International Studies, Washington, Internet, <http://dialogueeurope.org/uploads/File/resources/TWQ%20article%20on%20Germany%20and%20NATO.pdf>. 08/08/2020.

³ Videti: Mary Elise Sarotte, „A Broken Promise? What the West Really Told Moscow About NATO Expansion“, *Foreign Affairs*, September/October 2014, <http://www.foreignaffairs.com/articles/141845/mary-elise-sarotte/a-broken-promise>, 20/08/2020; Mark Kramer, *The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia*, op. cit.; Bill Bradley, „A Diplomatic Mystery“, *Foreign Policy*, August 22, 2009, <http://foreignpolicy.com/2009/08/22/a-diplomatic-mystery>; Michael Rühle, „NATO enlargement and Russia: myths and realities“, *NATO Review Magazine*, <http://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Nato-enlargement-Russia/EN/index.htm>, 20/12/2017.

⁴ Paul Bolt, „Sino-Russian Relations in a Changing World Order“, *Strategic Studies Quarterly*, Winter 2014, p. 49.

⁵ Videti: John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1982.

prostoru Evroazije već i u globalnim okvirima, u interesu NR Kine. Tako definisan interes suprotan je interesima SAD za koje je još Zbignjev Bžežinski (*Zbigniew Brzezinski*), u svojoj „Velikoj šahovskoj tabli“, rekao da imaju „imperativ da spreče pojavu izazivača na području Evroazije, izazivača sposobnog da dominira njome, a time istovremeno sposobnog da predstavlja pretnju Americi“.⁶

Zbog svega navedenog, pitanje bezbednosti postaje centralno pitanje međunarodnih odnosa na kraju XX i početku XXI veka.

Savremeni izazovi međunarodne bezbednosti

Pitanje savremenih izazova međunarodne bezbednosti je prioritarno za sve aktere u međunarodnoj politici. Činjenica je da postoje brojni bezbednosni izazovi, rizici i pretnje na koje države pojedinačno ne mogu adekvatno da odgovore i zbog kojih je neophodan jedinstven odgovor međunarodne zajednice. Sem toga, otvoreno je i pitanje odnosa snaga između „velikih igrača“ u međunarodnim odnosima.

Jedan od ključnih faktora za oblikovanje struktura svetskog političkog sistema je ravnoteža snaga. Ravnoteža snaga u međunarodnim odnosima proističe iz teorije strukturalnog realizma i podrazumeva da se slabije države, akteri sa manjim potencijalom moći, okupljaju jer su u takvom okruženju cenjenije i sigurnije, i tako objedinjuju svoje defanzivne snage zarad odvrtačanja jače strane od napada.⁷

Pri tome, međunarodna bezbednost se određuje kao stanje nepostojanja pretnji u sistemu međunarodnih odnosa. Ovo je izvedena definicija, koja se oslanja na jedno od klasičnih tumačenja pojma bezbednosti.⁸ Bezbednost se najčešće određuje kao stanje nepostojanja pretnji, odnosno ugrožavanja usvojenih vrednosti. Tako gledano, pojam bezbednosti je veoma široko definisan, pa je stoga i pojam međunarodne bezbednosti široko definisan. Na prvi pogled, čini se da nije moguće utvrditi ko je subjekat međunarodne

⁶ „... it is imperative that no Eurasian challenger emerges, capable of dominating Eurasia and thus of also challenging America.“ Zbigniew Brzezinski, *The Great Chess Board: American primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, A Member of the Perseus Book Group, New York, 1997, p. 15.

⁷ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Pub. Co, 1979, pp. 125-126.

⁸ Radoslav Gaćinović, *Uvod u studije bezbednosti*, Draslar partner, Beograd, 2007, str. 6.

bezbednosti, koji su izazovi, a koje pretnje. Suština i jeste u tome da se subjekti, izazovi i pretnje bezbednosti različito definišu u zavisnosti od promena u međunarodnim odnosima.⁹ Od vremena kada su države bile jedini subjekti na međunarodnoj sceni, a izazovima i pretnjama bezbednosti se smatralo samo ono što direktno ugrožava državni interes, došlo se do toga da se danas subjektima međunarodnih odnosa smatra širok spektar aktera – od međunarodnih organizacija, pa do pojedinaca – a izazovi i pretnje bezbednosti su sve ono što može ugroziti bilo koga od njih.

Uprkos brojnim prognozama, pobeda Zapadnog bloka u Hladnom ratu nije dovela i do dugoročnog održavanja jednopolarne strukture svetskog političkog sistema sa Zapadom kao jedinim polom (konceptija “*The West and the Rest*”).¹⁰ Uzdizanje NR Kine i Ruske Federacije, kao i njihovo multilateralno organizovanje (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika – BRIKS, Šangajska organizacija za saradnju i sl.) pokazalo je težnju da se napravi balans snaga u svetskom političkom sistemu. Želja NR Kine i RF da i one budu nosioci političkih impulsa, ekonomskih aktivnosti i razvojnih programa na globalnom nivou, utiče na to da se struktura svetskog političkog sistema menja, da ove zemlje igraju sve značajniju ulogu u međunarodnim odnosima i više se pitaju o stvarima koje se tiču međunarodne bezbednosti.¹¹

Promene u međunarodnim odnosima, novi pokretački procesi i pravci razvoja, nisu samo subjektivna doživljaja država članica međunarodne zajednice, već objektivna činjenica priznata i u sistemu Organizacije ujedinjenih nacija. Iako se ovoj organizaciji, s pravom, često prigovara da ne uspeva da svoje delovanje prilagodi promenjenim okolnostima, pod njenim okriljem je bilo pokušaja utvđivanja izazova sa kojima su akteri međunarodnih odnosa suočeni.

Tako je na zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, krajem 2004. godine, tadašnji Generalni sekretar Kofi Anan (*Koffi Annan*), predstavio dokument kojim je ukazao na činjenicu da se svet nalazi na raskršću, te da je

⁹ Filip Ejodus, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori, nivoi*, BCBP, Beograd, 2012, str. 68.

¹⁰ Aleksandar Dugin, *Geopolitika postmoderne – doba novih imperija: osvrti na geopolitiku XXI veka*, Prevodilačka radionica Rosić, Beograd, Nikola Pašić, Beograd, Srpski sabor Dveri, Beograd, 2009, str. 26-27.

¹¹ Robert D. Kaplan, *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, Random House Trade Paperbacks New York, 2012.

neophodno postići konsenzus u vezi sa pretnjama i izazovima sa kojima se svetska organizacija, ali i njene članice pojedinačno, svakodnevno sreću. Uz posebno isticanje razlika u karakteristikama međunarodnih odnosa 1945. godine i međunarodnih odnosa 2004. godine, pomenutim dokumentom je sumirano šest kategorija pretnji sa kojima je svet danas suočen:

1. Pretnje ekonomske i socijalne prirode, koje uključuju siromaštvo, zarazne bolesti i uništavanje prirode;
2. Međudržavni sukobi;
3. Unutrašnji konflikti, uključujući građanske ratove, genocid i druge oblike teških krivičnih prekršaja;
4. Nuklearno, radiološko, hemijsko i biološko oružje;
5. Terorizam, i
6. Transnacionalni organizovani kriminal.¹²

Pored ovih novih ili netradicionalnih izazova, bez obzira na globalizaciju kao fenomen koji briše granice, države se i dalje suočavaju sa tradicionalnim, realističkim, izazovima, pitanjima jačanja i očuvanja moći što pokazuje da teritorija, kao jedna od osnovnih kategorija realizma, baš kao ni politička geografija, nije izgubila na značaju.

Saradnja sa Ruskom Federacijom kao odgovor na bezbednosni izazov

Bilateralna saradnja

Međunarodni odnosi obiluju primerima raznorodnih okolnosti i faktora koji su uticali na države da se, umesto odnosa konfrontacije, opredele za odnose savezništava i/ili partnerstava. U pozadini takvih opredeljenja uvek je stajao interes očuvanja teritorije i stanovništva, a onda i, u onoj meri u kojoj je to bilo moguće, političke stabilnosti. Ipak, savremeni međunarodni odnosi, pod uticajem globalizacije i njome uzrokovane rastuće međuzavisnosti, razlikuju se i po tome što se države, ali i njihovo stanovništvo, suočavaju sa novim izazovima i pretnjama na koje nije uvek lako naći odgovor. Upravo

¹² „Executive Summary – A more secure world: Our shared responsibility“, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change“, United Nations, 2004, https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/secure_world_exec_summary.pdf 08/08/2020.

ti novi izazovi i načini njihovog prevazilaženja pokazuju koliki je značaj partnerskih odnosa.

Jedan od takvih primera je strateško partnerstvo između Rusije i Kine, čijim su uspostavljanjem obe države predupredile mnoge potencijalne izazove, rizike i pretnje.

Razvoj događaja u poslednjoj deceniji XX veka, dramatično urušavanje istočnog bloka, promene na političkoj karti Evrope i ubrzano jačanje SAD, predstavljali su razlog više za približavanje Kine i Rusije.

Dve susedne države su, izuzev ekonomskih, imale i zajedničke geopolitičke i bezbednosne interese. I mada su se obe i po pojedinačnim geografskim, ekonomskim i vojnim pokazateljima, kao i po političkom značaju, mogle ubrojiti u vodeće zemlje sveta, kod obe je postojala svest da bi ih partnerski odnos mogao učiniti daleko snažnijim. Sem toga, delile su iste stavove u vezi sa reformama međunarodnih političkih i finansijskih institucija, ali i sa potrebom očuvanja i poštovanja principa međunarodnog prava, koji se odnose na teritorijalni integritet i suverenitet, drugim rečima povratkom u okvire vestfalskog poretka.

Sve navedeno ušlo je u temelje strateškog partnerstva između ove dve zemlje. Najpre je 1992. godine, prilikom posete Kini tadašnjeg ruskog predsednika Borisa Nikolajeviča Jeljcina (*Борис Николаевич Ельцин*), doneta zajednička izjava o prijateljskim odnosima, da bi 1994. godine, tokom uzvratne posete Moskvi kineskog predsednika Đanga Cemina (*Jiang Zemin*), oba predsednika izjavila da su uspostavili „konstruktivne partnerske odnose orijentisane ka 21. veku“ (*“constructive partnership relations oriented toward the 21st century”*). Prilikom nove posete Jeljcina Kini, aprila 1996, međusobni odnosi su podignuti na nivo „strateških, odnosa saradnje, partnerstva...“ (*“strategic, cooperative, partnership relations...”*).

Naredne, 1997. godine, na samitu u Moskvi dvojica predsednika objavila su „Zajedničku deklaraciju o multipolarnom svetu i stvaranju novog međunarodnog poretka“ (*Российско-китайская совместная декларация о многополярном мире и формировании нового международного порядка*). Očekivano, Deklaracija je sa naročito velikom pažnjom propraćena u SAD, pošto je, po mišljenju mnogih, predstavljala direktan izazov njihovom položaju hegemonu u posthladnoratovskom dobu.¹³ Ovo protivljenje

¹³ Videti: Bobo Lo, “The Long Sunset of Strategic Partnership_Russia’s Evolving China Policy”, *International Affairs*, Vol. 80, No. 2, Israeli-Palestinian Conflict (Mar., 2004),

hegemonizmu je naišlo na otpor, pa su se mogla čuti i mišljenja da je reč o indirektnoj konfrontaciji sa SAD i NATO.¹⁴ Nema sumnje da su takvu reakciju izazvali delovi deklaracije u kojima Rusija i Kina objavljuju da će „u duhu partnerskih odnosa, raditi na promovisanju multipolarnog sveta i uspostavljanju novog svetskog poretka“.¹⁵

Taj poredak bi se, po njihovoj zamisli, morao zasnivati na odnosima razumevanja i uzajamnog poštovanja svih zemalja, jednakosti, dijaloga i saradnje, dok bi hegemonizam, politika moći, konfrontacija i sukobi bili isključeni. Istovremeno, nije prihvatljiva ni podela država na „velike i male, jake i slabe, bogate i siromašne“, budući da su sve one ravnopravne članice međunarodne zajednice. U tom duhu, nijedna država nema pravo da, koristeći politku sile, nameće sebe kao hegemonu, niti da monopolizuje svetski poredak.¹⁶

Zbog svega navedenog, neophodno je jačanje uloge Ujedinjenih nacija, njenih organa, u prvom redu Saveta bezbednosti, kao i striktno poštovanje Povelje kako bi se očuvali svetski mir i bezbednost. Izgradnja mirnog, stabilnog, pravednog i racionalnog međunarodnog političkog i ekonomskog poretka je nužna i imperativ je istorijskog razvoja. Uz ocenu da je čovečanstvo na pragu novog doba, dve države pozvale su sve ostale da, putem otvorenog dijaloga, zajedno oblikuju novi, stabilan i pravedan poredak.¹⁷

Negativne reakcije na Zapadu su, u suštini, samo potvrdile da je deklaracija Rusije i Kine odgovor na stvarno stanje u međunarodnim odnosima. Pokazalo se da bezbednosni koncept za koji se zalažu SAD nije izašao iz hladnoratovskih okvira, te da NATO i dalje ima nameru da pomera svoje granice i jača vojne kapacitete. Sa stanovišta Rusije i Kine to je „tendencija koja može da ugrozi bezbednost pojedinačnih zemalja, ali i da stvori tenzije u regionalnim i međunarodnim okvirima.“¹⁸

Blackwell Publishing on the behalf of the Royal Institute of International Affairs, pp. 295-309, <http://www.scribd.com/doc/44764020/The-Long-Sunset-of-Strategic-Partnership-Russia-s-Evolving-China-Policy>, 08/08/2020.

¹⁴ Stroupe W. Joseph, "Russia And China 'Cooking Something Up'", *Asia Times* 10-1-6, Internet, <http://www.rense.com/general73/cook.htm>. 09/08/2020.

¹⁵ „Российско-Китайская совместная декларация о многополярном мире и формировании нового международного порядка“, <http://docs.cntd.ru/document/190215509/08/2020>.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Российско-Китайская совместная декларация о многополярном мире и формировании нового международного порядка, op. cit.

Nasuprot pozivu Rusije i Kine da „putem otvorenog dijaloga, zajedno oblikuju novi, stabilan i pravedan poredak“, SAD su bile odlučne da „testiraju“ ostatak sveta nekada samostalno, a nekada korišćenjem snaga NATO.¹⁹ Tako su od 1991. do 2001. godine izvele čak pet vojnih intervencija: u Kuvajtu, Somaliji, Haitiju, Bosni i Hercegovini i SR Jugoslaviji. Od svih navedenih, najkontroverznija je bila odluka o sprovođenju vazdušnih napada na teritoriju SRJ, zbog navodnog kršenja ljudskih prava albanske manjine na Kosovu i Metohiji. Saglasno međunarodnom pravu i sistemu međunarodnih odnosa utemeljenom i opšteprihvaćenom u XX veku, intervencija ove vrste je morala biti odobrena od strane Saveta bezbednosti nakon konstatovanja povrede Glave VII Povelje OUN. Međutim, takvo odobrenje nikada nije dato. S druge strane, niti SAD niti članice NATO nisu pretrpele nikakve sankcije zbog te akcije, čime je samo potvrđen dominantan status SAD.²⁰

Kina i Rusija su se sve vreme protivile upotrebi sile i vazdušnim napadima na teritoriju SRJ, pozivajući se na, od osnivanja sistema Ujedinjenih nacija, opšteprihvaćene principe poštovanja međunarodnog prava, principe nemešanja u unutrašnje poslove država i poštovanja teritorijalnog suvereniteta i integriteta. Međutim, s obzirom na činjenicu da su SAD zaobišle svetsku organizaciju, uticaj ove dve zemlje je, u najmanju ruku, marginalizovan. S druge strane, takvo ponašanje SAD je samo ubrzalo približavanje Rusije i Kine u nastojanju da osujete njihovu želju za globalnom dominacijom. Obe zemlje nastoje da smanje američko prisustvo makar u onim regionima koje pripadaju njihovim tradicionalnim interesnim sferama. Iako se ponekada i njihove interesne sfere poklapaju, Amerika, sama po sebi, predstavlja izazov sa kojim se, bar u ovom trenutku, lakše suočiti zajednički nego pojedinačno. Ispoljenom arogancijom, propagiranjem stava da je „Amerika jedina spremna i pozvana da uređuje svet, jer ima moć, najuzvišenije vrednosti i osoben osećaj za međunarodnu odgovornost,

¹⁹ Videti: Miroslav Glišić, Dejan Stojković, Ivona Lađevac, „NATO Crisis Management Concept: Twenty Years After Bombing of The Federal Republic of Yugoslavia“, in: Nebojša Vuković (ed.), *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, Institute of International Politics and Economics, Faculty of Security Studies of Belgrade University, Belgrade, 2019, pp. 327-349.

²⁰ Videti: Dušan Proroković, Ivona Lađevac, „Kosovo case and the role of the United Nations“, in: Dušan Proroković (ed.), *Kosovo: sui generis or precedent in international relations*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018, pp. 170-183.

odnosno sposobnost „da tvori poredak“,²¹ samo učvršćuje odluku RF i NRK da adekvatno odgovore na taj izazov.

„Adekvatan odgovor“ predstavljala je njihova odluka da najpre proklamuju, a potom i formalno ozvaniče strateško partnerstvo za XXI vek potpisivanjem „Ugovora o dobrosusedstvu, prijateljstvu i saradnji“ (*Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой*) 16. jula 2001. godine.²² Zaključen je na period od 20 godina, uz mogućnost automatskog produženja za narednih pet.

U periodu koji je usledio, na osnovama Ugovora o dobrosusedstvu, prijateljstvu i saradnji, odnosi između dve zemlje dostigli su izuzetno visok nivo. Najbolja ilustracija ove tvrdnje je činjenica da su na desetogodišnjicu njegovog potpisivanja, predstavnici obe zemlje izjavili da se međusobno smatraju „glavnim i najvažnijim strateškim i kooperativnim partnerom“ (*“each other’s principal and most important strategic, cooperative partners”*).²³ O visokom stepenu saradnje govori i činjenica o velikom broju potpisanih dodatnih ugovora kojima su regulisana pitanja ekonomske razmene, energetske saradnje, kao i trgovine naoružanjem.

Ekonomska i trgovinska saradnja važe za jednu od najznačajnijih oblasti saradnje budući da njihova realizacija doprinosi napretku i razvoju svake zemlje. S druge strane, reč je o oblasti u kojoj se dogovori najlakše mogu postići zbog uvek prisutnog interesa i mogućnosti za sticanje višestrukih dobiti. Kada je reč o Rusiji i Kini i njihovom razvoju odnosa u ovoj sferi, on

²¹ Miroslav Mladenović, Jelena Ponomareva, „Kina-Amerika-Rusija – globalni trougao 21. veka“, *Sociološki pregled*, Srpsko sociološko društvo, Beograd, vol. 45, br. 4, str. 473.

²² Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой, 17 июля 2001 г. в “РГ” – Федеральный выпуск №2746, Internet, <http://www.rg.ru/2009/03/20/russia-kitai-dok.html>, 20/12/2017. Za Rusku Federaciju potpisnik je bio Vladimir Vladimirovič Putin, a za Narodnu Republiku Kinu Đang Cemin. Ugovor je stupio na snagu sedam godina kasnije, nakon što su obe zemlje ratifikovale akcione planove za njegovu primenu.

²³ Jingjie Li, “Sino-Russian Strategic Partnership Cooperative Relations and the US Factor”, *The ASAN Forum*, Online ISSN 2288-5757, November–December 2014, Vol. 2, No. 6, <http://www.theasanforum.org/sino-russian-strategic-partnership-cooperative-relations-and-the-us-factor/> p. 2. 10/08/2020.

se postepeno pokrenuo tokom devedesetih godina prošlog veka, a sa Sporazumom o strateškom partnerstvu počeo da se ubrzava.

Po dostupnim podacima, prvi značajan skok u obimu trgovinske razmene između Rusije i Kine dogodio se 2011. godine, kada je došlo do uvećanja od skoro 14 puta (od 5,72 milijarde dolara na 79,3 milijarde) u odnosu na devedesete.²⁴ Na polju investicija takođe je zabeležen rast, i to sa 100 miliona dolara kineskih investicija u Rusiji na 2,6 milijardi, dok su ruske u Kini porasle sa 220 miliona na skoro milijardu dolara.²⁵ Važno je napomenuti, da je izbijanje svetske finansijske krize 2009. godine imalo negativan uticaj, te neminovno dovelo do pada obima trgovinske razmene. Tako je u 2009. godini došlo do pada od 31,8 odsto u odnosu na prethodnu, 2008. godinu.²⁶

Kada je reč o strukturi robe, Kina je u Rusiju izvozila uglavnom poljoprivredne proizvode, mašine i opremu, dok su okosnicu ruskog izvoza u Kinu činili energenti, bilo kao sirovine, bilo kao gotovi proizvodi.

I u periodu posle 2015. godine, trgovinska razmena između Rusije i Kine nastavila je trend konstantnog rasta i to po stopi od oko 20 odsto godišnje. U 2016. obim razmene je bio 69,5 milijardi dolara, dok je u 2017. godini dostigao 84,07 milijardi. Naredne dve godine trebalo je da dovedu do rasta na čak 200 milijardi dolara u 2020. godini, međutim, taj rast je izostao zbog izbijanja pandemije korona virusa (COVID-19) početkom 2020.²⁷

Kada je reč o kineskom izvozu u Rusiju, njegova godišnja stopa rasta je oko 14,8 odsto, i u 2017. godini iznosio je 42,88 milijardi dolara. S druge strane, uvoz robe iz Rusije je uvećan za oko 28 odsto, odnosno premašio je 40 milijardi.²⁸

²⁴ "General Administration of Customs People's Republic of China", China Customs Statistic Details, <http://english.customs.gov.cn/newsroom/statisticsdetail/4728765b-001b-4a5b-b3cf-3c904bd38782>, 02/02/2018.

²⁵ "China in Focus: Lessons and Challenges 2012", OECD, <http://www.oecd.org/china/50011051.pdf>, 02/02/2018.

²⁶ "General Administration of Customs People's Republic of China", China Customs Statistic Details, op. cit.

²⁷ "Russia's Trade With China Up 22%", *The Moscow Times*, Oct. 17 2017, <https://themoscowtimes.com/articles/russias-trade-with-china-up-22-to-59285>, 22/02/2018.

²⁸ "Russia-China trade volume exceeds expectations, hitting \$84bn", RT, published time: 12 Jan, 2018 10:49, <https://www.rt.com/business/415692-russia-china-trade-turnover/>, 22/01/2018.

Postignutim rezultatima zadovoljni su politički vrhovi obe zemlje. Tako je prilikom posete Pekinga, novembra 2017. godine, ruski predsednik, Vladimir Putin (*Владимир Путин*), izrazio zadovoljstvo „vidljivim rezultatima“ koji „...odražavaju nivo dostignutog strateškog partnerstva“.²⁹ Međutim, uzimajući u obzir da se saradnja i dalje može unapređivati, kao i pronalaziti novi modaliteti, podsetio je da su u maju 2017. Rusija i Kina osnovale zajednički fond od 68 milijardi juana (preko 10 milijardi dolara) namenjen daljem razvoju trgovine, investicija i naučne saradnje. Važno je naglasiti da obe zemlje favorizuju uvođenje novih preferencijalnih aranžmana kako bi se povećala upotreba rublje i juana u međusobnim transakcijama.

Do sada plasirane investicije su uglavnom vezane za velike infrastrukturne projekte, među kojima prednjače ulaganja u izgradnju gasovoda i postrojenja za preradu sirovih energenata. Primeri takvih investicionih projekata su izgradnja sibirskog gasovoda i postrojenje na poluostrvu Jamal, na ruskom Arktiku.

Sibirski gasovod, *Snaga Sibira*, dužine 3.000 km je „Gaspromova“ investicija vrednosti 55 milijardi dolara. To je prvi gasovod koji je povezao direktno Rusiju i Kinu, najvećeg svetskog proizvođača gasa i najvećeg svetskog potrošača, i koji je počeo sa radom 2. decembra 2019. godine. Ova investicija je deo ugovora o 30-godišnjem snabdevanju Kine ruskim gasom u količini od preko 1,15tn kubnih metara gasa i vrednosti od 400 milijardi dolara.³⁰ Planirana je i izgradnja drugog kraka gasovoda koji će ići do Mongolije i Kazahstana kako bi se mogao koristiti i za transport gasa u zemlje Evrope, ali i druge delove Kine, odnosno unutrašnju Kinu i njene zapadne provincije.

Izuzev ovog projekta, značajan je i projekat izgradnje gasnog postrojenja na poluostrvu Jamal, koji predstavlja najveći zajednički ekonomski projekat Rusije i Kine pokrenut 8. decembra 2017. godine.³¹ Iz ovog postrojenja, ukupnog kapaciteta od 5,5 miliona tona godišnje, sa bogatog ruskog

²⁹ Ibidem

³⁰ “Power of Siberia”, Gazprom, <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>, 11/08/2020.

³¹ “Yamal, Largest China-Russia Cooperative Project, Now Supplies China With Arctic LNG”, *Yicai global*, <https://www.yicaiglobal.com/news/yamal-largest-china-russia-cooperative-project-now-supplies-china-arctic-lng>, 22/01/2018.

Arktika, Kina će se na godišnjem nivou snabdevati sa četiri miliona tona tečnog gasa.³²

Projekat je značajan još i zato što predstavlja prvi završeni prekomorski projekat nakon pokretanja inicijative *Pojas i put*, odnosno njegov polarni krak, ali i zbog toga što će omogućiti Kini značajnije snabdevanje čistim energentima koji će, u krajnjoj liniji, dovesti do sprovođenja jednog od zaključaka 18. Kongresa KP Kine o podizanju kvaliteta životne sredine i izgradnji „lepše Kine“.³³

Dve zemlje takođe rade i na stvaranju prolaza na Severnom moru, na arktičkoj ruti, kako bi smanjile vreme potrebno za transport robe iz Kine u Evropu. Očekivano, takvi planovi nailaze na protivljenje bivših sovjetskih baltičkih republika i Finske, koje su posvećene realizaciji projekta izgradnje pruge *Arktičkog koridora* koji bi se protezao od Helsinkija do Kirkenea u arktičkom krugu.³⁴

Pogrešno bi bilo zaključiti da se ekonomska saradnja Rusije i Kine odnosi samo na infrastrukturne projekte, trgovinsku razmenu i energente. Obe zemlje rade i na uvođenju novih tehnologija u sve segmente svojih odnosa, pa tako razvijaju 5G tehnologije, ali i razrađuju planove radi pospešivanja internet trgovine.³⁵ Za to je naročito zainteresovana Kina, s obzirom na značajan skok životnog standarda i postojanje srednje klase od oko pola milijarde ljudi, uz napomenu da milijardu Kineza ima pristup onlajn trgovini.

To je razlog što obe zemlje angažuju veliki broj IT stručnjaka za rad na razvijanju onlajn platformi koje će biti primenjive i u Evropi, pošto su i Kina i Rusija zainteresovane za učešće na evropskom tržištu.

Uprkos velikom obimu trgovinske razmene, kao i postojanju ekonomske saradnje na visokom nivou, činjenica je da između dve zemlje postoji izvesna neravnoteža. Jedan od uzroka je globalne prirode, budući

³² Prema procenama, rezerve tečnog gasa na Jamalu iznose 1,3 triliona kubnih metara.

³³ „CPC incorporates ‘Beautiful China’ into two-stage development plan“, Xinhua, http://europe.chinadaily.com.cn/china/2017-10/18/content_33404345.htm, 22/01/2018.

³⁴ „Russia-China Bilateral Trade Up 30% In Q1 2017“, *Russia Briefing*, Posted on May 4, 2017, <https://www.russia-briefing.com/news/russia-china-bilateral-trade-30-q1-2017.html/>, 22/01/2018.

³⁵ Ibidem

da je Kina prvi izvoznik sveta a Rusija 16, dok se, kada je o uvozu reč, Kina nalazi na drugom a Rusija na 25. mestu.³⁶

Međutim, iako neravnoteža postoji, ona se ne odražava na postojeću ekonomsku saradnju koja je u stalnom usponu i, s obzirom na pokrenute projekte i nagoveštene planove, sve je kompleksnija. Uostalom, tome su doprinele i Evropska unija i SAD koje su sistemom svojih sankcija, figurativno rečeno, „gurnule“ Rusiju u kinesko naručje na duži rok.

Saradnja u multilateralnim okvirima

Izuzev posvećenosti unapređivanju i produbljivanju međusobnih odnosa, za dve zemlje veliki značaj imaju i multilateralni oblici saradnje. Iako su obe članice velikog broja organizacija, sa aspekta strateškog partnerstva značajno je nekoliko njih.

Šangajska organizacija za saradnju

Šangajska organizacija za saradnju je proistekla iz mehanizma „Šangajske petorke“ u koji su se 1996. godine, na inicijativu Rusije i Kine, sem ove dve zemlje uključili Kazahstan, Kirgistan i Tadžikistan.³⁷ Osnovni razlog za njihovo okupljanje bila je težnja pet pomenutih država da se verifikuje „saglasnost o učvršćivanju poverenja u vojnoj sferi i o smanjenju oružanih snaga u graničnom pojasu“.³⁸

Pet godina kasnije, 15. juna 2001. godine, ovaj mehanizam saradnje postao je prava međunarodna organizacija sa sedištem u Pekingu, a tom

³⁶ U kineskom izvozu su najzastupljeniji računari, oprema za kablovsku komunikaciju, telefoni, integralna kola i delovi za razne mašine, dok najviše uvozi energente, zlato i rudu gvožđa. Glavni izvozni artikli Rusije su energenti, i to gas i gasni derivati i ugajl. Kada je o uvozu reč, Rusija najviše uvozi lekove, automobile, delove za razne mašine i grejna postrojenja. Videti: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/> i <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/>.

³⁷ Šangajska petorka je nastala zbog potrebe demarkacije granica četiri bivše sovjetske republike sa Kinom i, istovremeno, njihove demilitarizacije. Od kada je u Šangaju 1996. godine održan prvi samit predsednika svih pet država postala je praksa da se oni održavaju svake godine.

³⁸ Miroslav Mladenović, Zoran Kilibarda, „Šangajska organizacija za saradnju“, *Vojno delo*, proleće 2011, str. 25.

prilikom je doneta i Deklaracija o osnivanju ŠOS-a.³⁹ Postojećim članicama tada se priključio i Uzbekistan.

Na sledećem sastanku šefova država i vlada članica, održanom u Sankt Petersburgu, 7. juna 2002. godine usvojena je i Povelja organizacije.⁴⁰ Usvajanje Povelje označilo je „definisanje ciljeva i principa, područja saradnje, radna tela i način funkcionisanja“.⁴¹

Među navedenim ciljevima, posebno se ističe jačanje međusobnog poverenja, unapređenje multidisciplinarnе saradnje, zajednička borba protiv terorizma, separatizma, različitih oblika ekstremizama i kriminalnih aktivnosti, saradnja u prevenciji konflikata i dr.⁴²

Članstvo ŠOS-a, prvi put od osnivanja, prošireno je 2017. godine pristupanjem Indije i Pakistana.⁴³ Obe zemlje su, inače, od 2005. godine imale status posmatrača. Ovaj događaj ispraćen je sa velikim interesovanjem s obzirom na oštra neslaganja koja između dve države postoje u vezi sa teritorijom Kašmira još od 1947. godine.

Među posmatračima su ostali Mongolija (2004),⁴⁴ Iran (2005),⁴⁵ Avganistan (2012)⁴⁶ i Belorusija (2015).⁴⁷

³⁹ “Declaration on the Establishment of the Shanghai Cooperation Organization”, eng.sectsc.org/load/193054/, 02/04/2018.

⁴⁰ “Charter of the Shanghai Cooperation Organization”, The Shanghai Cooperation Organisation (SCO), eng.sectsc.org/load/203013/ 10/08/2020.

⁴¹ Miroslav Mladenović, Zoran Kilibarda, „Šangajska organizacija za saradnju“, op. cit., str. 26.

⁴² Ibidem

⁴³ “Accession of India, Pakistan to SCO carries historical significance: SCO leaders”, *Xinhua*, 2017-06-09, http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/09/c_136353604.htm, 10/08/2020.

⁴⁴ “Mongolia Receives Observer Status IN SCO”, Sputnik, 17.06.2004, <https://sputniknews.com/onlinenews/2004061739763081/> 10/08/2020.

⁴⁵ Farrukh Usmonov, “The Shanghai Cooperation Organization: Russia’s View on Iran’s Candidacy”, *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 15, Issue 3, 2014, <https://cyberleninka.ru/article/n/the-shanghai-cooperation-organization-russia-s-view-on-iran-s-candidacy>, 10/08/2020.

⁴⁶ “The Shanghai Cooperation Organisation (SCO) has decided to grant Afghanistan observer status”, Pajhwok, 07 June 2012, <https://www.pajhwok.com/en/2012/06/07/sco-accepts-afghanistan-observer>, 20/04/2018.

⁴⁷ “Belarus becomes observer in Shanghai Cooperation Organization”, Belsat, 2015. 07.10, <http://belsat.eu/en/news/belarus-becomes-observer-shanghai-cooperation-organization/>, 20/04/2018.

Organizacija pokriva gotovo celu Evroaziju i gotovo polovinu svetske populacije. Države članice imaju velika očekivanja od ove organizacije, a naročito Rusija i Kina. Tako je Vladimir Putin jednom prilikom, neposredno pre održavanja jednog od samita ŠOS-a, rekao da organizacija „gaji duh Šangaja na prostoru za koji zapadni analitičari smatraju da postoji sukob civilizacija i da ona pospešuje saradnju između hrišćansko-pravoslavne, budističke i muslimanske zajednice“.⁴⁸

Jačanje vojno-bezbednosne saradnje zemalja okupljenih u ŠOS-u, može se dovesti u vezu sa njihovim protivljenjem dominaciji SAD u svim delovima sveta, pa i na teritoriji Centralne Azije i Evroazije uopšte. Još jedan od razloga za zajedničko nastupanje u ovoj organizaciji je, bez sumnje, dugotrajni građanski rat u Avganistanu i opasnost od prelivanja tog sukoba i širenja fundamentalističkih islamskih ideja. Bojeći se takvih scenarija, vlade zemalja Centralne Azije su intenzivirale saradnju sa svojim moćnim susedima, od kojih su, bez obzira na izraze prijateljstva, donekle i zazirale.

Međutim, vojno-bezbednosna saradnja ni u kom trenutku nije ograničila ove zemlje da šire polja međusobne saradnje, premda su stavovi Rusije i Kine po tom pitanju bili drugačiji. Naime, Kinu su interesi usmerili da posmatra ŠOS kao „perspektivno tržište i izvor sirovina, dok Rusija nastoji da usmeri aktivnost ŠOS u oblasti borbe protiv „tri zla“: terorizam, ekstremizam, separatizam“.⁴⁹

I jedna i druga su uspele u svojim nastojanjima. Kina je ekonomsku saradnju između članica podigla na visok nivo, šireći svoje tržište, ali i diverzifikujući izvore energenata. Za članice ŠOS-a efekti te saradnje su poželjni, i one uglavnom posmatraju Kinu kao „motor“ daljeg razvoja.

ŠOS veliku pažnju posvećuje i saradnji u oblasti kulture i to na vrlo visokom nivou. Tako je 2008. godine formiran i Univerzitet ŠOS u čiji je sastav ušlo 53 univerziteta iz zemalja članica.⁵⁰ Očekuje se ispunjenje nekoliko funkcija, poput „jačanja međusobnog poverenja i dobrosusedskih odnosa; razvoja integrativnih procesa u oblasti obrazovanja, nauke i tehnologije;

⁴⁸ “The Shanghai Cooperation Organization: Prospects For A Multipolar World”, *Global research*, May 22, 2009, <https://www.globalresearch.ca/the-shanghai-cooperation-organization-prospects-for-a-multipolar-world/13707>, 20/04/2018.

⁴⁹ Miroslav Mladenović, Zoran Kilibarda, „Šangajska organizacija za saradnju“, op. cit., str. 28.

⁵⁰ Op. cit., str. 30.

obezbeđivanja novih podsticaja širenju multilateralne obrazovne, naučne i kulturne saradnje; povećanja mogućnosti da mladi steknu kvalitetno moderno obrazovanje i da nastavnici i naučni radnici uspostavljaju naučne kontakte; promovisanja efiksane saradnje zemalja članica u oblasti političke, ekonomske, naučno-tehnološke i kulturne saradnje“.⁵¹

Što se Rusije tiče, njen uspeh je što je približila ŠOS Organizaciji dogovora (ugovora) o kolektivnoj bezbednosti (ODKB). Naime, u oktobru 2007. godine članice ŠOS-a potpisale su Memorandum o saradnji sa ODKB, organizacijom koja predstavlja klasični vojni savez.⁵² Potpisanim Memorandumom dogovoreno je proširivanje saradnje u oblasti bezbednosti, a u vezi sa pitanjima organizovanog kriminala i krijumčarenja narkotika.

Sem Rusije i Kine i ostale članice ŠOS-a imaju neke svoje interese. Tako, recimo, kroz članstvo u ŠOS-u Uzbekistan i Kazahstan uspevaju da Rusiju drže na pristojnoj udaljenosti, gradeći bliže odnose sa Kinom. Sa svoje strane, Kirgistan i Tadžikistan se trude da i u okviru ove organizacije slede politiku Rusije. A opet, interes Rusije je bio i da se u punopravno članstvo ŠOS-a primi i Indija. Naravno, Kina je na isti način razmišljala zalažući se za prijem Pakistana.

Bez obzira na interese koji se uvek ne poklapaju, kao i različite poglede na pojedina pitanja, ŠOS predstavlja uspešan oblik multilateralne saradnje, forum u kojem se raspravlja o različitim izazovima bezbednosti. Jedan od stalnih oblika saradnje koji kontinuirano sprovode je održavanje zajedničkih antiterorističkih vežbi.

Osnov za održavanje antiterorističkih vežbi predstavlja „Šangajska konvencija o borbi protiv terorizma, separatizma i ekstremizma“ (*The Shanghai Convention on terrorism, separatism and extremism*) doneta 2001. godine.⁵³ Značaj ove konvencije je veliki i sa stanovišta međunarodne zajednice u celini, budući da je „ona prva, na međunarodnom planu,

⁵¹ Ibidem

⁵² Ugovor kojim je osnovana Organizacija (ugovora) dogovora o kolektivnoj bezbednosti (*The Collective Security Treaty (CST)*), potpisan je 15. maja 1992. godine. Članice ove organizacije postale su Jermenija, Belorusija, Kazahstan, Kirgizija, Ruska Federacija i Tadžikistan. Ugovor je od 1. novembra 1995. registrovan i u OUN.

⁵³ Navedeno prema: Miroslav Mladenović, Zoran Kilibarda, „Šangajska organizacija za saradnju“, op. cit., str. 29.

definisala separatizam i ekstremizam kao nasilne metode koje predstavljaju krivično delo“.⁵⁴

Na osnovama *Šangajske konvencije o borbi protiv terorizma, separatizma i ekstremizma* je i formirana Regionalna antiteroristička struktura (RATS). Zadaci i funkcije glavnog organa, Izvšnog komiteta, RATS-a su određeni „u tri prioriteta pravca: 1) koordinaciono-operativni pravac (koordinacija i saradnja kompetentnih organa zemalja članica u borbi s terorizmom, ekstremizmom, provođenje antiterorističkih vežbi i dr.; 2) međunarodno-pravno usmerenje (učesće u pripremi međunarodnih dokumenata po pitanjima borbe s terorizmom, uključujući i onu u okviru OUN, saradnja sa Svetom bezbednosti itd.), i 3) informaciono-analitički pravac (formiranje i popunjavanje baze podataka RATS, prikupljanje i analiza informacija po pitanju borbe sa terorizmom i dr.).“⁵⁵

Od presudnog značaja za produblivanje ovog domena saradnje unutar ŠOS-a je ugovor zaključen avgusta 2007. godine, na sedmom samitu, održanom u Biškeku, „Ugovor o dugoročnom dobrosusedstvu, prijateljstvu i saradnji Šangajske organizacije za saradnju“ (*Treaty on Long-Term Good-Neighborliness, Friendship and Cooperation Between the Member States of the Shanghai Cooperation Organization*).⁵⁶ Ovaj dokument predstavlja prvi multilateralni dokument političke sadržine koji su potpisale države članice. Uporedo sa potpisivanjem ovog dokumenta, održana je i prva antiteroristička vežba u kojoj su učestvovalе sve države članice, „Mirovna misija 2007“ (*Peace Mission 2007*).⁵⁷

Važno je istaći, da sve države članice nemaju obavezu da učestvuju u svim vežbama, to zavisi od dogovora, ali je pravilo da je lokacija uvek na teritoriji ŠOS-a.

⁵⁴ Ibidem

⁵⁵ Miroslav Mladenović, Zoran Kilibarda, „Šangajska organizacija za saradnju“, op. cit., str. 30.

⁵⁶ „Treaty on Long-Term Good-Neighborliness, Friendship and Cooperation Between the Member States of the Shanghai Cooperation Organization“ in: *Key Normative Documents of the Shanghai Cooperation Organization*, pp. 173-178, <https://www.hrichina.org/sites/default/files/PDFs/Reports/SCO/2011-HRIC-SCO-Whitepaper-AppendixA-SCO-Docs.pdf> 11/08/2020.

⁵⁷ Marcel De Haas, „The ‘Peace Mission 2007’ Exercises: The Shanghai Cooperation Organisation Advances“, Advanced Research and Assessment Group, September 2007, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070900_cscp_paper_haas.pdf 11/08/2020

Posmatrajući prirodu odnosa Ruske Federacije i Narodne Republike Kine unutar ŠOS-a, prevlađuje utisak da obe države nastoje da, prilagođavajući ih svojim interesima, podjednako jačaju i ekonomsku i bezbednosnu saradnju u organizaciji.

Organizacija ujedinjenih nacija

Ruska Federacija i Narodna Republika Kina, zajedno sa Velikom Britanijom i SAD, na konferenciji u Dambarton Ouksu 1944. godine,⁵⁸ započele su rad na dokumentu čijim je usvajanjem naredne godine osnovana Organizacija ujedinjenih nacija. Kao država koja je prva ušla u rat sa silama osovine, Kina je dobila čast da osnivački akt organizacije koja je zamenila nekadašnju Ligu naroda, Povelju Ujedinjenih nacija, prva potpiše.

Međutim, zbog unutrašnjih prilika u Kini i postojanja dve vlade, od kojih je svaka branila svoj legitimitet, Narodna Republika Kina se tek Rezolucijom 2758 Generalne skupštine „vratila“ u Ujedinjene nacije i u Savet bezbednosti koji je do tada, zbog kineskog iznuđenog odsustva, bio prilično disfunkcionalan.⁵⁹

Ruska Federacija i Narodna Republika Kina su kao države osnivači OUN i stalne članice Saveta bezbednosti, po Glavi VII Povelje OUN najznačajnijeg organa ove međunarodne organizacije, čuvara svetskog mira, ostale verne principima na kojima one funkcionišu. U uslovima promenjenog odnosa snaga one i dalje insistiraju na ovim principima, smatrajući ih garancijom suverenosti država članica.

Međutim, promene koje su usledile po završetku Hladnog rata, promenjene prilike unutar samih Ujedinjenih nacija, činjenica da je pod pritiskom Amerike došlo do nametnute potrebe sučeljavanja principa poštovanja suvereniteta i principa zaštite ljudskih prava, učinile su ovu

⁵⁸ Više o konferenciji u Dambarton Ouksu videti: <https://www.doaks.org/research/library-archives/dumbarton-oaks-archives/historical-records/75th-anniversary/blog/the-dumbarton-oaks-conversations-1944>, 25/04/2018.

⁵⁹ Resolution 2758 (XXVI), Restoration of the Lawful Rights of the People's Republic of China in the United Nations, General Assembly, 25 October 1971, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/327/74/IMG/NR032774.pdf?OpenElement>. 11/08/2020.

borbu težom. Brojni su primeri zloupotrebe ljudskih prava radi ostvarenja nekih drugih, prikrivenih interesa i ciljeva.⁶⁰

Paralelno sa promenom okolnosti, dolazi i do promena u ponašanju stalnih članica Saveta bezbednosti, odnosno, pravo na veto kao mehanizam koji im stoji na raspolaganju, počinju da koriste čak i one članice koje mu nisu bile sklone.

Naime, dok je nekadašnji SSSR, danas Ruska Federacija, rekorder po broju uloženih veta, Narodna Republika Kina je na poslednjem mestu.

Kina je svoj prvi veto uložila 1972. godine na predlog prijema Bangladeša u OUN, a sledeća dva tokom devedestih. Jedan se odnosio na situaciju u Centralnoj Americi (1997), a drugi na Bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju (1999).⁶¹

Primetno je da su se tokom devedesetih godina prošlog veka Rusija i Kina sa ostalim članicama razmimoilazile na pitanju Savezne Republike Jugoslavije koja se našla na udaru brojnih sankcija trpevši optužbe da snosi krivicu zbog upotrebe sile na teritorijama bivših republika. U najvećem broju slučajeva one su bile uzdržane, nisu glasale, a u tri slučaja iskorišćeno je pravo veta.⁶²

U odnosu na ove prostore, najčvršći stav su zauzele u odnosu na situaciju na Kosovu i Metohiji.

Koristeći kanale unutar SB UN, SAD su pokušavale da pridobiju ostale članice ovog tela da odobre upotrebu vojne sile za intervenciju protiv SR Jugoslavije zbog, navodne, humanitarne krize koju trpi stanovništvo albanskog porekla na KiM zbog dejstava srpskih oružanih snaga. Tako je 23. septembra 1998. usvojena Rezolucija 1199 (1998) kojom se pozivaju strane na prekid sukoba. Ipak, pošto su Rusija i Kina bile rezolutno protiv upotrebe sile, intervenciju nije bilo moguće organizovati pod okriljem UN.

⁶⁰ Justin Conlon, "Sovereignty vs. Human Rights or Sovereignty and Human Rights?", July 1, 2004, SAGE Journals, <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0306396804045516?journalCode=racb>. 11/08/2020.

⁶¹ Pregled svih uloženih veta je dostupan na: Veto List, UN Documentation Research Guide, <http://research.un.org/en/docs/sc/quick>. 11/08/2020.

⁶² United Nations Resolutions on the Former Yugoslavia, http://www.aphref.aph.gov.au_house_committee_jfadt_bosnia_bos_app4.pdf. 11/08/2020.

U odnosu na političku saradnju, kao bitnu komponentu strateškog partnerstva koje su potpisale, uočava se da su, počev od januara 2007. godine, u čak osam slučajeva ove dve zemlje imale isti stav, odnosno iskoristile su pravo veta.⁶³ U pitanju su bile odluke vezane za Mijanmar i Zimbabve (po jedna) i Siriju (6).

Ovakvim glasanjem RF i NRK pokazuju da su čvrsto rešene da odbrane osnivačke principe UN: principe teritorijalnog integriteta, poštovanja suvereniteta, nemešanja u unutrašnje stvari država i pravo legitimno izabrane vlasti da tu vlast i vrši.

U prošlosti je moglo da se dogodi da jedna od ove dve države na glasanju po nekom pitanju bude uzdržana, a da druga uloži pravo veta. Međutim, slučaj izbivanja krize u Siriji pokazao je da dele iste pozicije, te da jedna drugoj pružaju punu podršku. Jedna od rezolucija na koju su obe uložile veto odnosila se na sankcije čije je uvođenje predloženo zbog navodne upotrebe hemijskog oružja od strane vojnih snaga Bašara Al-asada.⁶⁴

Ovako koordinirani nastupi Rusije i Kine svedoče o visokom stepenu dostignutih odnosa saradnje, ali i o postojanju svesti o neophodnosti zajedničke akcije u Ujedinjenim nacijama kao jednom od dostupnih sredstava za održavanje kontrateže Americi, ali i jedinom sigurnom načinu usmeravanja sveta od unipolarnog ka multipolarnom sistemu.

Zaključne napomene

Postojeće bliske veze NR Kine i Ruske Federacije uzrokovane su zajedničkom bezbednosnom pretnjom oličenom u hegemonističkoj ulozi SAD. Upravo iz tog razloga, budući razvoj odnosa između Kine i Rusije umnogome će zavisi od ponašanja i aktivnosti SAD. U slučaju da Amerika sa NATO nastavi da „pritiska“ Rusiju, a Kinu politikom rebalansiranja u Aziji i Pacifiku, nema sumnje da će se učvrstiti veze između Rusije i Kine i na bilateralnom i na multilateralnom nivou. U tom slučaju, ne bi trebalo da iznenadi ukoliko dve zemlje odluče da saradnju u oblasti ekonomije i

⁶³ Veto List, *UN Documentation Research Guide*, op. cit.

⁶⁴ Rusija i Kina uložile veto na rezoluciju o sankcijama Siriji, N1, 28.02.2017 <http://rs.n1info.com/a231490/Svet/Svet/Rusija-i-Kina-ulozile-veto-na-rezoluciju-o-sankcijama-Siriji.html>, 11/08/2020.

bezbednosti obogate saradnjom koja ima za cilj unapređenje njihovih vojnih sposobnosti.

Bibliografija

- Brzezinski, Zbigniew, *The Great Chess Board: American primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, A Member of the Perseus Book Group, New York, 1997.
- Dugin, Aleksandar, *Geopolitika postmoderne – doba novih imperija: osvrti na geopolitiku XXI veka*, Prevodilačka radionica Rosić, Beograd, Nikola Pašić, Beograd, Srpski sabor Dveri, Beograd, 2009.
- Ejdus, Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori, nivoi*, BCBP, Beograd, 2012.
- Gaddis, Lewis John, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1982.
- Gaćinović, Radoslav, *Uvod u studije bezbednosti*, Draslar partner, Beograd, 2007.
- Glišić, Miroslav, Stojković, Dejan, Lađevac, Ivona, "NATO Crisis Management Concept: Twenty Years After Bombing of The Federal Republic of Yugoslavia", in: Nebojša Vuković (ed.), *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications* Institute of International Politics and Economics, Faculty of Security Studies o Belgrade University, Belgrade, 2019, pp. 327-349.
- Jović-Lazić, Ana, *Odnosi između Evropske unije i Ruske Federacije – kraj XX i početak XXI veka*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.
- Kaplan, Robert D., *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, Random House Trade Paperbacks New York, 2012.
- Mladenović, Miroslav, Ponomareva, Jelena, „Kina-Amerika-Rusija – globalni trougao 21. veka“, *Sociološki pregled*, Srpsko sociološko društvo, Beograd, vol. 45, br. 4, str. 459-476.
- Mladenović, Miroslav, Kilibarda, Zoran, „Šangajska organizacija za saradnju“, *Vojno delo*, proleće 2011, str. 40-58.

Proroković, Dušan, Lađevac, Ivona, "Kosovo case and the role of the United Nations", in: Dušan Proroković (ed.), *Kosovo: sui generis or precedent in international relations*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018, pp. 170-186.

Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Pub. Co, 1979.

Dokumenti

"Charter of the Shanghai Cooperation Organization", The Shanghai Cooperation Organisation (SCO), eng.sectsc.org/load/203013/.

Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой, 17 июля 2001 г. в "РТ" – Федеральный выпуск №2746, <http://www.rg.ru/2009/03/20/russia-kitai-dok.html> 20/12/2017.

"Executive Summary – A more secure world: Our shared responsibility", Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change", United Nations, 2004, https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/secure_world_exec_summary.pdf 08/08/2020.

"General Administration of Customs People's Republic of China", China Customs Statistic Details, <http://english.customs.gov.cn/newsroom/statisticsdetail/4728765b-001b-4a5b-b3cf-3c904bd38782> 02/02/2018.

"Partnership and Co-operation Agreement between Russian Federation and the European Union", 24 June 1994, European Commission, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-95-533_en.htm

Resolution 2758 (XXVI), Restoration of the Lawful Rights of the People's Republic of China in the United Nations, *General Assembly*, 25 October 1971, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/327/74/IMG/NR032774.pdf?OpenElement> 11/08/2020.

Российско-Китайская Совместная Декларация о Многополярном Мире и Формировании Нового Международного Порядка, <http://docs.cntd.ru/document/1902155> 09/08/2020.

"Treaty on Long-Term Good-Neighborliness, Friendship and Cooperation Between the Member States of the Shanghai Cooperation Organization", in: *Key Normative Documents of the Shanghai Cooperation Organization*, pp. 173-178, <https://www.hrichina.org/sites/default/files/PDFs/Reports>

/SCO/2011-HRIC-SCO-WhitepaperAppendixA-SCO-Docs.pdf
11/08/2020.

United Nations Resolutions on the Former Yugoslavia, http://www.aphref.aph.gov.au_house_committee_jfadt_bosnia_bos_app4.pdf. 11/08/2020.

Veto List, UN Documentation Research Guide, <http://research.un.org/en/docs/sc/quick>. 11/08/2020.

Izvori sa Interneta

“Accession of India, Pakistan to SCO carries historical significance: SCO leaders”, Xinhua, 2017-06-09, http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/09/c_136353604.htm 10/08/2020.

“Belarus becomes observer in Shanghai Cooperation Organization”, Belsat, 2015.07.10, <http://belsat.eu/en/news/belarus-becomes-observer-shanghai-cooperation-organization> 20/04/2018.

Borko, Yuri, “Rethinking Russia-EU Relations”, *Russia in Global Affairs*, No. 3, Moscow, 2004, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/rethinking-russia-eu-relations/>.

Bradley, Bill, “A Diplomatic Mystery”, *Foreign Policy*, August 22, 2009, <http://foreignpolicy.com/2009/08/22/a-diplomatic-mystery>

“China in Focus: Lessons and Challenges 2012”, OECD, <http://www.oecd.org/china/50011051.pdf> 02/02/2018.

Conlon, Justin, “Sovereignty vs. Human Rights or Sovereignty and Human Rights?”, July 1, 2004, *SAGE Journals*, <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0306396804045516?journalCode=racb>. 11/08/2020.

“CPC incorporates ‘Beautiful China’ into two-stage development plan”, *Xinhua*, http://europe.chinadaily.com.cn/china/2017-10/18/content_33404345.htm 22/01/2018.

De Haas, Marcel, “The ‘Peace Mission 2007’ Exercises: The Shanghai Cooperation Organisation Advances”, *Advanced Research and Assessment Group*, September 2007, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070900_cscp_paper_haas.pdf 11/08/2020.

Joseph, Stroupe W., “Russia And China ‘Cooking Something Up’”, *Asia Times* 10-1-6, Internet, <http://www.rense.com/general73/cook.htm> 09/08/2020.

- Kramer, Mark, "The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia", *The Washington Quarterly*, April 2009, 32:2, DOI: 10.1080/01636600902773248, Center for Strategic and International Studies, Washington, Internet, <http://dialogueeurope.org/uploads/File/resources/TWQ%20article%20on%20Germany%20and%20NATO.pdf> 08/08/2020.
- Li, Jingjie, "Sino-Russian Strategic Partnership Cooperative Relations and the US Factor", *The ASAN Forum*, Online ISSN 2288-5757, November-December 2014, Vol. 2, No. 6, Internet, <http://www.theasanforum.org/sino-russian-strategic-partnership-cooperative-relations-and-the-us-factor> 10/08/2020.
- Lo, Bobo, "The Long Sunset of Strategic Partnership_Russia's Evolving China Policy", *International Affairs*, Vol. 80, No. 2, Israeli-Palestinian Conflict (Mar., 2004), Blackwell Publishing on the behalf of the Royal Institute of International Affairs, pp. 295-309, Internet, <http://www.scribd.com/doc/44764020/The-Long-Sunset-of-Strategic-Partnership-Russia-s-Evolving-China-Policy>. 08/08/2020.
- "Mongolia Receives Observer Status IN SCO", Sputnik, 17.06.2004, <https://sputniknews.com/onlinenews/2004061739763081/> 10/08/2020.
- "Power of Siberia", Gazprom, <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/> 11/08/2020.
- Rühle, Michael, "NATO enlargement and Russia: myths and realities", *NATO Review Magazine*, Internet, <http://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Nato-enlargement-Russia/EN/index.htm> 20/12/2017.
- "Russia-China Bilateral Trade Up 30% In Q1 2017", *Russia Briefing*, Posted on May 4, 2017, <https://www.russia-briefing.com/news/russia-china-bilateral-trade-30-q1-2017.html> 22/01/2018
- "Russia-China trade volume exceeds expectations, hitting \$84bn", RT, published time: 12 Jan, 2018 10:49, <https://www.rt.com/business/415692-russia-china-trade-turnover> 22/01/2018.
- "Russia's Trade With China Up 22%", *The Moscow Times*, Oct. 17 2017, <https://themoscowtimes.com/articles/russias-trade-with-china-up-22-to-59285> 22/02/2018.
- „Rusija i Kina uložile veto na rezoluciju o sankcijama Siriji“, *N1*, 28.02.2017 <http://rs.n1info.com/a231490/Svet/Svet/Rusija-i-Kina-ulozile-veto-na-rezoluciju-o-sankcijama-Siriji.html> 11/08/2020.

- Sarotte, Mary Elise, "A Broken Promise? What the West Really Told Moscow About NATO Expansion", *Foreign Affairs*, September/October 2014 Issue, Internet, <http://www.foreignaffairs.com/articles/141845/mary-elise-sarotte/a-broken-promise> 08/08/2020.
- "The Shanghai Cooperation Organisation (SCO) has decided to grant Afghanistan observer status", Pajhwok, 07 June 2012, <https://www.pajhwok.com/en/2012/06/07/sco-accepts-afghanistan-observer> 20/04/2018.
- "The Shanghai Cooperation Organization: Prospects For A Multipolar World", Global research, May 22, 2009, <https://www.globalresearch.ca/the-shanghai-cooperation-organization-prospects-for-a-multipolar-world/13707> 20/04/2018.
- Usmonov, Farrukh, "The Shanghai Cooperation Organization: Russia's View on Iran's Candidacy", *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 15, Issue 3, 2014, <https://cyberleninka.ru/article/n/the-shanghai-cooperation-organization-russia-s-view-on-iran-s-candidacy>. 10/08/2020.
- "Yamal, Largest China-Russia Cooperative Project, Now Supplies China With Arctic LNG", *Yicai global*, <https://www.yicai.com/news/yamal-largest-china-russia-cooperative-project-now-supplies-china-arctic-lng> 22/01/2018.

CHINA'S RESPONSE TO THE NEW SECURITY CHALLENGE

Ivona LAĐEVAC

Abstract: The last decades of the 20th century were very turbulent and caused great changes in international relations. The significantly changed balance of power between the world's leading countries has affected international security. In the 21st century, changes have become even more drastic. And while most of the countries of the world welcomed them unprepared, the People's Republic of China (PRC) stood out with its ability to respond to them in a way that provided it with a growing role in international relations. China's response was mainly provoked by the dissatisfaction with the American-led world order and unilateralism as the predominant action. In order to overcome such circumstances, China decides to put all its strengths into boosting not only the bilateral but the multilateral cooperation as well. The most prominent examples of those types of cooperation are the cooperation with the Russian Federation, the United Nations Organization, and the Shanghai Cooperation Organization.

Keywords: international relations, international security, the People's Republic of China, strategic partnership, the Russian Federation.

3. Tehnologija

HIPERSONIČNO ORUŽJE: POREMEĆAJ STRATEŠKOG BALANSA ILI NOVA TRKA U NAORUŽANJU?

Bogdan STOJANOVIĆ¹

Apstrakt: Testiranje i uvođenje hipersoničnog oružja u operativnu upotrebu obesmisli je megalomanske projekte ulaganja u raketnu odbranu. Pokušaj izbegavanja uzajamnog osiguranog uništenja, kroz razvijanje efikasnog raketnog štita od strane SAD, oslikavao je nameru poremećaja strateškog balansa onemogućavanjem eventualne odmazde i sprečavanjem drugog udara protivnika. Hladnoratovski koncepti uzajamnog osiguranog uništenja (*MAD*) i strategije odvrćanja bili bi dovedeni u pitanje. Hipersonično oružje – iako poslednja reč nauke i tehnologije – ne predstavlja revoluciju u vojnim poslovima. Ono nije sposobno da poremeti strateški vojni balans između nekadašnjih hladnoratovskih protivnika, ali predstavlja vid garancije njegovog očuvanja. Uvođenjem hipersoničnog oružja u operativnu upotrebu, Rusija nije poremetila strateški balans u svoju korist već je onemogućila SAD da to uradi razvijanjem sistema protivraketne odbrane. Počela je nova trka u naoružanju koje se kreće pet i više puta brže od brzine zvuka. Obrisi nove trke nalik su osvajanju svemira, bez ugrožavanja strateške ravnoteže, ali je ta trka izuzetno značajna u kontekstu prestiža. Članstvo u „hipersoničnom klubu“ biće privilegija najmoćnijih država, poput nekadašnjeg ekskluziviteta koji je nudilo članstvo u klubu nuklearnih sila.

Ključne reči: hipersonično oružje, strateški balans, strategija odvrćanja, uzajamno osigurano uništenje, protivraketni štit, revolucija u vojnim poslovima, SAD, Rusija, Kina.

¹ Autor je istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail: bogdan.stojanovic@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Uvodne napomene

Govor ruskog predsednika Vladimira Putina (*Владимир Путин*), od 1. marta 2018, u kome je objavio nove tipove ruskog naoružanja, označio je ulazak u novu eru tehnologije ratovanja.² Osim što je šokirao javnost tehnološkim iskorakom koji je Rusija nesumnjivo napravila, Putin je uveo svet u novu trku u naoružanju. Uz novu vazduh-zemlja balističku raketu „Kinžal“, novu interkontinentalnu balističku raketu „Sarmat“, prve krstareće rakete na nuklearni pogon neograničenog dometa kodnog imena „Burevestnik“, podvodnog drona na nuklearni pogon „Posejdon“ i mornaričke hipersonične rakete „Cirkon“, posebnu pažnju privukao je novi tip hipersoničnog oružja kodnog imena „Avangard“, koje leti 20 puta brže od brzine zvuka „cik-cak“ trajektorijom što ga čini neuhvatljivim za protivraketnu odbranu.³ Upečatljiva je rečenica u navedenom govoru: „Niste nas slušali, ali od sada ćete morati“, upućena je nekadašnjem hladnoratovskom protivniku – Sjedinjenim Američkim Državama (dalje: SAD).⁴

Više od dvadeset meseci nakon govora ruskog predsednika Rusija je postala prva država koja je zvanično u svoj operativni vojni arsenal uvela hipersonično naoružanje, tačnije sistem „Avangard“. ⁵ Time je kreirala nove tehnološke izazove u globalnoj trci u naoružanju koje će nesumnjivo pratiti SAD i Kina, a potencijalno i neke druge države. Posledice do kojih će dovesti uvođenje novog tipa oružja nisu revolucionarnog karaktera u smislu da menjaju prirodu rata, ali će doći do znatnog povećanja efikasnosti neutralisanja meta u prvom udaru, lakšeg prodiranja kroz neprijateljske odbrane i decentralizacije operativne komande koja mora da reaguje u daleko kraćem roku. Ukoliko bi hipersonično oružje bilo korišćeno protiv država sa ograničenim strateškim kapacitetima za drugi udar (*eng. second strike capability*), ono bi moglo da spreči odmazdu protivnika, što bi konstantno provociralo preventivni udar na obe strane. Prvo, strana koja poseduje hipersonično oružje snažnim prvim udarom mogla bi da

² “Putin unveils new nuclear weapons”, 1.3.2018, *CBC News: The National*, Youtube video, <https://www.youtube.com/watch?v=X7bUHc4jAI0>, 2/2/2020.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ “Avangard: Russia deploys hypersonic nuclear-capable missiles”, *Al Jazeera*, 27 December 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/avangard-russia-commissions-intercontinental-hypersonic-weapon-191227142922561.html>, 13/3/2020.

neutrališe protivnikov skromni kapacitet da odgovori. Drugo, država koja nema garanciju efikasnog odgovora kroz drugi udar razmišljala bi da prva otpočne napad.

Na prvi pogled deluje da hipersonično oružje unosi nestabilnost u odnose između država i da predstavlja generator kriza, što ipak nije slučaj. Naime, ovo oružje je rezervisano za vojno najsposobnije države koje već poseduju dovoljne kapacitete za drugi udar i kojima u tom smislu hipersonično oružje ne predstavlja značajnu prednost. Hipersonično oružje zapravo osigurava stabilnost između vojno najmoćnijih država sveta kroz garanciju „uzajamnog osiguranog uništenja“ (*eng. mutual assured destruction*).⁶ Može se zaključiti da ono unosi stratešku ravnotežu koja bi mogla biti poremećena efikasnim protivraketnim štitom, sposobnim da neutrališe napade drugim strateškim naoružanjem koje nije hipersonično. Američki predsednik Džordž Buš (*George Walker Bush*), 2002. godine naveo je da je Sporazum o antibalističkim raketama (*eng. Anti-Ballistic Missile Treaty*) iz 1972. sada „iza nas“ i da je neophodno razviti protivraketni štit „što je pre moguće“ kako bi se zaštitili od „rastućih raketnih pretnji”.⁷ Rusija kao odgovor na američki protivraketni štit razvija hipersonično oružje koje bez problema može da probije svaku odbranu, pa i pomenuti „štit“, čime je osigurala „drugi udar“ u eventualnom vojnom sukobu. Hipersonično oružje osigurava stratešku ravnotežu, ali verovatno označava i jednu novu trku u naoružanju. Za razliku od hladnoratovske trke, u kojoj su postojale dve supersile, nova trka osim Rusije i SAD sasvim sigurno uključuje i Kinu, a možda i neke druge vojno sposobne države poput Francuske, Indije ili Ujedinjenog Kraljevstva.

Hipersonično oružje i budućnost ratovanja

Govoreći vojnim rečnikom, sva oružja od pištolja, preko artiljerije do interkontinentalnih balističkih raketa, spadaju u grupu balističkog

⁶ Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012, стр. 140-141.

⁷ Wade Boese, “U.S. Withdrawal From ABM Treaty; Global Response Muted”, *Arms Control Today*, July/August 2002, <https://www.armscontrol.org/act/2002-07/news/us-withdraws-abm-treaty-global-response-muted>, 15/3/2020.

naoružanja. Trajektorija ispaljenog projektila bez obzira da li je reč o metku ili raketi, usmerena je nišanskim spravama i zakonima fizike. Putanja kretanja projektila unapred je determinisana bez mogućnosti da se autonomno na nju utiče. Zajednička osobina celokupnog balističkog oružja je nepreciznost, što je moralo biti nadomešteno velikom destruktivnom moći i masovnim ispaljivanjem. Prosečan vojnik koji nosi pušku nije bio u stanju da pogodi metu koja se kreće, posebno kada je i on sam bio pod oružanom vatrom. Niska verovatnoća da ćete pogoditi metu balističkim oružjem povećavana je brojem ispaljenih metaka. Tako je matematika rata zahtevala velike vojske, ogromnu industrijsku proizvodnju i mnogo utrošenog vremena.⁸ Posle Drugog svetskog rata u vojne arsenale uvodi se precizno navođeno oružje koje menja prirodu ratovanja. Preciznost je omogućila efikasnost vojski uz korišćenje manjeg broja ljudi na frontu, ali je istovremeno rasla i verovatnoća da će vojnik nastradati u ratu. Stoga se razvijaju i sistemi zaštite od preciznijeg oružja. Tenk je postao oklopljen snažnijim materijalima, bombarderi su razvijali streljivo tehnologiju, a brodovi i nosači aviona postaju „glineni golubovi“ ukoliko nemaju antiraketne sisteme. Istovremeni napredak ofanzivnih i defanzivnih sistema dovodi do „začaranog kruga“ nadmetanja. Napadač je razmišljao o tome kako da porazi protivnikovu odbranu, dok je onaj koji se brani razmišljao kako da neutrališe ofanzivne kapacitete protivnika. Razvoj novog tipa ofanzivnog naoružanja koje nazivamo „hipersoničnim“, uvelo je stratege, inženjere i tehnološke inovatore u problem kako da odgovore na izazov i razviju efikasnu odbranu od takvog oružja.

Termin „hipersonično“ označava kretanje nekog objekta pet i više puta od brzine zvuka koja se označava Mahovim brojem 1.⁹ Još šezdesetih godina XX veka avioni sa posadom leteli su hipersoničnim brzinama. Američki avion „X-15“ još pre 53 godine napravio je rekord u brzini letelice sa pilotom

⁸ George Friedman, „Where Hypersonic Weapons Fit in the Future of War“, *Geopolitical Futures*, January 10, 2018, <https://geopoliticalfutures.com/hypersonic-weapons-fit-future-war/>, 12/3/2020.

⁹ Mahov broj označava odnos brzine kretanja objekta i brzine zvuka. Ime je dobio po austrijskom fizičaru Ernstu Mahu iz kasnog XIX veka. Označava se slovom „M“ i zavisi od gustine vazduha. Pri normalnim uslovima brzina zvuka (Mahov broj 1) iznosi 330m/s ili 1223 km/h. Videti: „Mach number“, National Aeronautics and Space Administration, Glenn Research Center, <https://www.grc.nasa.gov/www/k-12/airplane/mach.html>, 12/1/2020.

koji je do danas na snazi i iznosi neverovatnih 6,7 Maha.¹⁰ Međutim, kvalitativna razlika novog hipersoničnog oružja u odnosu na prethodnike nije isključivo u brzini kretanja jer su hipersonične brzine postizale mnoga druga oružja decenijama unazad. Neverovatna ofanzivna sposobnost hipersoničnog oružja leži u manevarbilnosti i neobičnim visinama na kojima se kreće, što ih čini potpuno nepredvidivim za protivničku odbranu.

Postoje dva osnovna tipa novog hipersoničnog oružja. Prvo, hipersonični „klizeći“ objekti (*eng. hypersonic glide vehicles – HGV*) koji se lansiraju sa raketa, tj. odvajaju od njih u jednom momentu leta, i hipersonične krstareće rakete (*hypersonic cruise missiles – HCM*) koje pokreće autonomni motor, poput naprednih mlaznih ili najsofisticiranijeg „skramdžet“ (*eng. scramjet*) motora.¹¹ Potrebno je da se napomene da i hipersonična, poput klasične raketne tehnologije, može biti upotrebljena u vojne ili civilne svrhe. Dualna upotreba tehnologije (*eng. dual use technology*), osim kao oružje u ratnim akcijama, znači i nevojnu upotrebu u svemirskim lansiranjima, istraživačkim misijama i transportu robe i ljudi.

Oba tipa hipersoničnog oružja predstavljaju značajno ubojitija sredstva u odnosu na sve dosadašnje tipove krstarećih i balističkih raketa. Bez obzira na tu činjenicu, hipersonično naoružanje ne čini ništa ranjivijim države koje nemaju efikasni protivraketni štiti za dosadašnje tipove oružja. Potencijalno, isključivo države posednice efikasnog protivraketnog štita imaju razloga za brigu zbog hipersoničnog oružja, jer ono onemogućava odbranu od raketnog napada. U prevodu, širenje hipersoničnog oružja u geopolitičkom i geostrateškom smislu ne ide na ruku SAD koje su milijarde dolara uložile u svoj sistem protivraketne odbrane, koji predviđa radarske i lansirne stanice daleko izvan američke teritorije.¹² U izveštaju RAND korporacije o širenju hipersoničnih raketa, navodi se uloga novog oružja kao „game changer“ u budućim strateškim razmatranjima zbog sposobnosti da probije

¹⁰ J. R. Wilson, “The emerging world of hypersonic weapons technology”, *Special report*, Military & Aerospace Electronics, 2019, p. 16.

¹¹ Richard H. Speier, George Nacouzi, Carrie A. Lee and Richard M. Moore, “Hypersonic Missile Nonproliferation: Hindering the Spread of a New Class of Weapons”, *Report*, RAND Corporation, 2017, pp. 2-5.

¹² Više o američkom projektu antiraketne odbrane u: Andrew Futter, *Ballistic Missile Defence and US National Security Policy: Normalization and acceptance after the Cold War*, Routledge, New York, 2013.

sve aktuelne odbrambene sisteme.¹³ Iako još uvek nedovršen, američki raketni štit je obesmišljen novim tipom ofanzivnog oružja.

HGV su vrhunac tehnologije jer se „otpuštaju” sa balističke rakete na visinama preko 50 km, ali mogu prelaziti i visinu od 100 km, koje potom „klize” ka meti prelazeći gornje slojeve atmosfere.¹⁴ HGV lete na nižim visinama od balističkih raketa, a nepredvidivost trajektorije letenja koja može da varira tokom cele putanje do mete, čini je neuhvatljivom za protivraketnu odbranu.¹⁵ HGV nemaju samostalni motor, ali su dizajnirane tako da proizvode jednak potisak i održavaju neverovatne brzine i bez motora.¹⁶ Trajektorije kretanja HGV su značajno nepredvidljivije u odnosu na nekadašnju tehnologiju MaRV (*eng. maneuvering reentry vehicles*) koje menjaju trajektoriju samo u terminalnoj fazi leta. MaRV lete na velikim visinama u balističkom modu tokom najvećeg dela leta, što ih čini ranjivim za antiraketne sisteme koji operišu na egzozatmosferskim visinama i obaraju rakete dok su na srednjem kursu.¹⁷ Na drugoj strani, HGV zanemarljivi deo leta u početnoj fazi provode u balističkom modu, dok se nakon toga „otpuštaju” i na malim visinama lete ka meti potpuno nepredvidivom trajektorijom, što ih čini neranjivim za sve postojeće protivraketne sisteme.¹⁸ Suštinska razlika u odnosu na balističke rakete nije brzina, jer i balističke rakete lete hipersoničnim brzinama, već u tome što HGV lete na malim visinama i što gotovo tokom čitavog leta menjaju trajektoriju.

HGV dodatno kompresuju vreme za reagovanje protivničkih odbrambenih sistema. Države koje nemaju pristup satelitskim radarima za detekciju lansiranja balističkih raketa i oslanjaju se na zemaljske radare, u najboljem slučaju mogu detektovati HGV šest minuta pre udara, što je prekasno za bilo kakav pokušaj obaranja.¹⁹

¹³ Richard H. Speier, George Nacouzi, Carrie A. Lee and Richard M. Moore, “Hypersonic Missile Nonproliferation: Hindering the Spread of a New Class of Weapons” *op. cit.*, p. 1.

¹⁴ *Ibid.*, p. 2.

¹⁵ *Ibid.*, p. 3.

¹⁶ *Ibid.*, p. 7.

¹⁷ *Ibid.*, p. 8-9.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 11.

Druga vrsta hipersoničnog oružja jesu HCM koje mogu biti lansirane sa zemlje, brodova ili iz vazduha. U početnoj fazi leta do dostizanja brzine 4–5 Maha pokreće ih najčešće klasični raketni pogon kada let „preuzima” autonomni motor, najčešće „skramdžet”, koji dalje ubrzava raketu i daje joj neverovatnu mogućnost manevrisanja na visinama između 20 i 30 km.²⁰

Destruktivna moć hipersoničnog oružja zavisi od toga da li nosi konvencionalne ili nuklearne bojeve glave. Osim toga, zbog velikih brzina, one mogu napraviti ogromnu štetu i čistom kinetičkom energijom bez eksplozivnog punjenja. Na primer, hipersonično oružje teško 500 kg koje leti brzinom oko 8 Maha, bez eksplozivnog punjenja, čistim kinetičkim udarcem pravi eksplozivni udar ekvivalentan udaru tri metričke tone TNT-a (trinitrotoluena).²¹ To je izuzetno velika snaga jer je, poređenja radi, nuklearna bomba bačena na japanski grad Hirošimu, avgusta 1945. godine, težila nekih 42 kg i ostvarila prinos od 12,5 Kt.²²

Države koje ne poseduju efikasne antiraketne sisteme protiv balističkih raketa neće osetiti značajnu stratešku promenu uvođenjem hipersoničnog oružja, jer bez takvog štita one su podjednako ranjive na obe vrste naoružanja (klasično raketno i hipersonično). Iz tog razloga, hipersonično oružje jeste značajan napredak u tehnologiji uvećavajući ofanzivne kapacitete, ali samo u kontekstu probijanja protivničkih protivraketnih odbrana. Za sve države koje ne poseduju takve protivraketne sisteme, hipersonično oružje ne predstavlja nikakvu kvalitativnu razliku u odnosu na postojeće sisteme balističkih raketa.

Evolucija, a ne revolucija u vojnim poslovima

Sintagmu „revolucija u vojnim poslovima” (dalje: RVP) smislili su Sovjeti šezdesetih godina XX veka da bi objasnili masovno uvođenje nuklearnog naoružanja u vojne arsenale.²³ Koncept je prešao granice

²⁰ Ibid., p. 12.

²¹ Ibid., p. 13.

²² Eric A. Croddy and James J. Wirtz (eds.), *Weapons of mass destruction: an encyclopedia of worldwide policy, technology and history*, ABC Clío, Santa Barbara, California, 2005, p. 135.

²³ Bartelemi Kurmon i Darko Ribnikar, *Asimetrični ratovi*, NIC Vojska, Beograd, 2003, str. 107.

Sovjetskog Saveza i postao prihvaćen na Zapadu, označivši pobjedu kvaliteta naoružanja nad kvantitetom. Značaj ovog koncepta leži u linearnom shvatanju istorijskog razvoja tehnologije naoružanja, prema kome su informacione tehnologije važne za promenu prirode ratovanja, koliko i zamena konjske snage mehaničkom.²⁴ Neki autori poput Endrjua Krepinjeviča (*Andrew Krepinevich*) navode deset takvih „revolucija“, posmatrajući period od 1300. godine do danas.²⁵ Poznata je izjava Alberta Ajnštajna (*Albert Einstein*), jednog od najvećih fizičara, kako „nije poznato kakvo će se oružje koristiti u Trećem svetskom ratu, ali je siguran da će se u Četvrtom koristiti štapovi i kamenje“.²⁶ Ova izjava nije daleko od istine – jer iako savremeni rat nije promenio svoju prirodu, u smislu neophodnog uključivanja oružane borbe sukobljenih vojski, on je promenio sredstva kojim se rat vodi. Metode ratovanja su vremenom postajale destruktivnije i sposobnije da nanesu masovne ljudske žrtve drugoj strani. Može se reći da revolucija u vojnim poslovima zapravo predstavlja revoluciju u tehnologiji ratovanja, jer u savremenom ratu „nebo ima oči, meci imaju mozak, a pobjeda pripada državi čija vojska ima bolju mrežu podataka“.²⁷ Budućnost ratovanja je takva da uključuje najrazličitija sredstva poput kompjuterskih virusa, elektromagnetne impulse, lasere, veštačku inteligenciju i sl., ali „eksplozivni“ deo ratovanja ostaće nepromenjen jer će uvek uključivati razaranja i ubijanja. U tom smislu, govoriti o tzv. „humanitarnim“ intervencijama je licemerno, o čemu najbolje svedoče napadi na SR Jugoslaviju 1999. godine, kao i kasniji ratovi u Avganistanu 2001. i Iraku 2003. godine. Francuski postmodernista Žan Bodrijar (*Jean Baudrillard*), opisujući Zalivski rat rekao je da je to „rat koji se nije desio“.²⁸ Brojne ljudske žrtve, od kojih je veliki procenat civila, svedoče da se rat „ipak dešava“, jednako danas koliko i u srednjem veku, samo što je ubijanje i razaranje još efikasnije nego nekad.

²⁴ Meri Kaldor, *Novi i stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd, str. 15.

²⁵ Bartelemi Kurmon i Darko Ribnikar, *Asimetrični ratovi*, op. cit., str. 108.

²⁶ Citirano u: Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, FPN i DA Ministarstva spoljnih poslova SCG, Beograd, 2006, str. 666.

²⁷ Ibid., str. 675.

²⁸ Videti: Jean Baudrillard, *The Gulf War did not take place*, Bloomington: Indiana University Press, 1995.

Sredstva poput hipersoničnog oružja uvećavaju preciznost i destruktivnu moć vojski. Hipersonični let oružja nije značajna novina u ratovanju. Kao što smo objasnili – promena koju donosi hipersonično naoružanje pretežno se tiče preciznosti, kontrole leta i neverovatne manevarbilnosti koja projektil čini neuhvatljivim za protivničke odbrane. Jačanje ofanzivnih kapaciteta posednika hipersoničnog oružja stoga ne donosi radikalnu promenu u načinu ratovanja, već samo garantuje prodornost kroz neprijateljsku odbranu (protivraketni štit). Kada govorimo o hipersoničnom naoružanju, iskorak koji je napravljen nije takav da bi bio uporediv prelasku sa konjske na mehaničku snagu ili sa uvođenjem barutnog oružja.

Zaključujemo da je hipersonično oružje dovelo do evolucije, a ne revolucije u vojnim poslovima.²⁹ Napredak u garantovanju efikasnosti pogotka neprijateljskih meta značajan je evolutivni iskorak, ali u tehnološkom i operativnom kontekstu nedovoljan da bi izvršio revoluciju u ratovanju. Posednik hipersoničnog oružja, ukoliko nema efikasan protivraketni štit, nije u značajnoj ofanzivnoj prednosti u odnosu na rivale.

Uloga hipersoničnog oružja u strategiji odvracanja

Strategija i praksa racionalnog odvracanja vuče korene iz Hladnog rata i „zlatnog doba“ strateških studija kada su dve supersile (SAD i Sovjetski Savez) gomilale nuklearno oružje i trijade njegove isporuke, a sve u cilju obezbeđivanja uzajamnog osiguranog uništenja (*eng. mutual assured destruction*).³⁰ U jezgru odvracanja neprijatelja od napada leži strah da će i on sam biti predmet uništenja. Da bi se taj efekat osigurao, potrebna je sposobnost drugog udara, tj. da čak i ukoliko ste prvi napadnuti posedujete dovoljno kapaciteta da uzvratite istom merom. Da bi se osigurala sposobnost drugog udara, neophodno je da posedujete interkontinentalne balističke rakete koje se lansiraju iz silosa ili sa podmornica, kao i strateške

²⁹ Alan Cummings, "Hypersonic weapons: tactical uses and strategic goals", *War on the rocks*, November 12, 2019, <https://warontherocks.com/2019/11/hypersonic-weapons-tactical-uses-and-strategic-goals/>, 10/1/2020.

³⁰ O dometima i ograničenjima nuklearnog odvracanja više u: Богдан Стојановић, „Преиспитивање теорије и праксе нуклеарног одвраћања“, *Национални интерес*, Година X, Vol. 17, Број 2, 2013, стр. 141-172.

bombardere od kojih je jedan broj konstantno u vazduhu čekajući naredbu za napad.

Kada govorimo o hipersoničnom oružju u kontekstu strategije odvracanja, njegova uloga nije revolucionarna, ali istovremeno ni zanemarljiva. Hipersonično oružje još više kompresuje vreme preostalo protivniku da pokrene sopstveni napad. U prevodu, ukoliko država koja raspolaže hipersoničnim oružjem isto lansira prema neprijatelju, on će za to znati tek šest minuta pre udara ukoliko ne raspolaže satelitskim radarima, što je duplo kraći vremenski period u odnosu na balističke rakete.³¹ To znači da bi, čak i u slučaju sposobnosti za drugi udar, ta država bila onemogućena da ga sprovede zbog manjka vremena za izdavanje naredbe i njeno izvršenje. Stoga postojanje hipersoničnog oružja može uzrokovati veću decentralizaciju vojne komande i spustiti nivo odlučivanja na niže operativne nivoe. Razlog tome je hipotetički scenario napada hipersoničnim oružjem na političko i vojno rukovodstvo države (tzv. dekapitacija), koje ne bi stiglo da reaguje i izda naredbu o kontraudaru. Međutim, kada se govori o kataklizmičnim scenarijima i nemogućnostima neke zemlje da vremenski odgovori na napad, potrebno je istaći da bi takav napad uključivao nuklearno punjenje hipersoničnog oružja. Naime, konvencionalni udar, koliko god precizan i efikasan bio, ne može potpuno neutralisati protivnika u prvom udaru, tako da je takav napad nemoguće sprovesti bez nuklearnih kapaciteta. Isto tako, sposobnost protivnika da odvrati napad moguća je isključivo uz nuklearne kapacitete jer jedino oni garantuju nanošenje „neprihvatljive štete“ protivniku.³² Dakle, strategija i praksa odvracanja nesprovodiva je bez adekvatnih nuklearnih kapaciteta.

Uticaj hipersoničnog oružja na strategiju odvracanja, osim kompresije vremena, može biti i kroz uvećavanje mogućnosti preventivnog udara. Upravo ta nemogućnost protivnika da adekvatno pokrene kapacitete za drugi udar (ukoliko ne raspolaže satelitskim radarskim sistemima), dovodi

³¹ Prilikom napada balističkom raketom zemaljski radar će detektovati napad 12 minuta pre udara. Videti: Richard H. Speier, George Nacouzi, Carrie A. Lee and Richard M. Moore, "Hypersonic Missile Nonproliferation: Hindering the Spread of a New Class of Weapons", op. cit., p. 11.

³² Američki hladnoratovski ministar odbrane Robert Maknamara definisao je „neprihvatljivu štetu“ kao uništenje 1/5 do 1/4 neprijateljske populacije i polovine do 2/3 neprijateljskih industrijskih kapaciteta. Videti: Драган Петровић и Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, op. cit., str. 129.

do veće verovatnoće preventivnog udara na tu državu. Sledstveno tome, država koja ne raspolaže sistemima za rano upozorenje može uvesti doktrinu „lansiraj na upozorenje“ (eng. *launch on warning*), što bi u praksi označavalo da prva signalizacija leta hipersonične rakete ka njenoj teritoriji daje određene ruke svim jedinicama da uzvrate, a da ne čekaju naređenje iz vrhovne komande.

Vremenska sekvenca od uočavanja pretnje do lansiranja protivudara poznata je kao „OODA petlja“ (eng. *Observe, Orient, Decide, Act Loop*), koju je koncipirao američki vojni strateg Džon Bojd (*John Boyd*).³³ „OODA“ uključuje sled događaja od uočavanja pretnje, preko orijentisanja i odluke šta činiti do krajnje akcije delovanja. U pomenutih šest minuta – od momenta saznanja da je na vas izvršen napad hipersoničnim oružjem – jednostavno je nemoguće sprovesti sve neophodne aktivnosti do krajnje akcije, osim ukoliko ne preskočite neki korak. Prema tome, hipersonično oružje na neki način dodatno destabiliše ionako problematičan koncept nuklearnog odvrtačanja.³⁴

Poremećaj ili jačanje strateškog balansa?

Tokom Hladnog rata postojala je ravnoteža u kontekstu vojne moći i ona nije mogla biti narušena iracionalnim gomilanjem nuklearnih bombi sa obe strane, jer „višak moći“ u situaciji uzajamnog osiguranog uništenja ne znači mnogo. Hladni rat je završen političkom i ekonomskom pobedom SAD, ali je na vojnom polju Rusija kao naslednica nekadašnjeg Sovjetskog Saveza održala nuklearni paritet i vojnu ravnotežu. Međutim, američkim napuštanjem „ABM“ sporazuma i razvojem protivraketnog štita, koji bi u teoriji mogao da neutrališe rusko strateško naoružanje, došlo je do poremećaja te ravnoteže. Iako SAD nisu uspele da stvore stoprocentno efikasan protivraketni štiti, one su aktivno radile u tom cilju, okružujući

³³ Više o ovom konceptu u: Daniel Ford, *A Vision So Noble – John Boyd, the OODA Loop, and Americas War on Terror*, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2010.

³⁴ Problem pretpostavke racionalnosti aktera otežava stoprocentnu funkcionalnost strategije odvrtačanja. Bogdan Stojanović govori o stalno „konstruisanoj racionalnosti“ koja nikada nije objektivnog karaktera i koja može dovesti do pogrešnih kalkulacija. Više u: Богдан Стојановић, „Преиспитивање теорије и праксе нуклеарног одвраћања“, *Национални интерес*, Година X, Vol. 17, Број 2, 2013, стр. 141-172.

teritoriju Rusije sa radarima i lansirnim stanicama, navodeći Iran kao glavnu pretnju i razlog gomilanja naoružanja 60 km od ruske granice.³⁵

U intervjuu za TASS, ruski predsednik Vladimir Putin rekao je: „Razvijajući svoj antibalistički sistem, Amerikanci su želeli da poremete stratešku stabilnost i ravnotežu, misleći da ako kreiraju raketni kišobran, druga strana neće moći adekvatno da odgovori u slučaju njihove upotrebe nuklearnog oružja.”³⁶ Nadovezujući se na ovaj argument, Putin je objasnio razlog ruskog razvijanja hipersoničnog naoružanja: „Ipak, nakon što smo razvili moderne hipersonične sisteme, uključujući i one koje lako izbegavaju bilo koji protivraketni sistem, održali smo stratešku stabilnost i ravnotežu. To je suštinski važno ne samo za nas, već za globalnu bezbednost.”³⁷

Hipersonično oružje posledično utiče na strateški balans između nekadašnjih hladnoratovskih rivala, uz dodatak Kine kao nove varijable u vojnoj kalkulaciji. Međutim, ono utiče pozitivno na uspostavljanje ravnoteže koja je mogla biti poremećena efikasnim antiraketnim sistemom koje su razvijale SAD. Zaključujemo da rusko hipersonično oružje jača stratešku ravnotežu, ali na drugoj strani uvodi svet u novu „trku” u naoružanju, koja će za razliku od Hladnog rata imati najmanje tri učesnika.

Nova trka za ulazak u „hipersonični klub”

Rusija je država koja je najviše odmakla u razvoju novog hipersoničnog naoružanja. Posle čuvenog govora iz marta 2018. godine, kada je javnosti obelodanjeno postojanje hipersoničnog oružja u ruskom arsenalu, već krajem decembra 2019. godine Rusija je uvela sistem „Avangard” u operativnu upotrebu.³⁸ Rusija je, za sada, jedina država sveta koja je to učinila. Dva dana pre uvođenja „Avangard” sistema u operativnu upotrebu, Putin je u pomalo ironičnom tonu rekao da će druge države „pokušati da nas sustignu”, aludirajući na razvoj hipersoničnog

³⁵ Videti: Andrew Futter, *Ballistic Missile Defence and US National Security Policy: Normalization and acceptance after the Cold War*, Routledge, New York, 2013.

³⁶ “Russia’s new hypersonic weapons help maintain global strategic balance – Putin”, Putin’s interview, Tass, 2 March 2020, <https://tass.com/politics/1125437>, 15/3/2020.

³⁷ Ibid.

³⁸ “Avangard: Russia deploys hypersonic nuclear-capable missiles”, *Al Jazeera*, 27 December 2019, op. cit.

naoružanja.³⁹ Početkom 2020. godine ruski predsednik Vladimir Putin izjavio je da „ne postoji nijedna država na svetu osim Rusije koja poseduje hipersonično naoružanje“.⁴⁰

Gotovo svakodnevno ruski i zapadni mediji objavljuju podatke o napretku Rusije u domenu hipersoničnog oružja. U februaru 2020. godine, rusko ministarstvo odbrane objavilo je da je Rusija razvila novu vazduh-zemlja hipersoničnu raketu, neuhvatljivu za protivničke odbrane, a koja će biti montirana na ruske avione „Su-57“.⁴¹ Nova raketa je po performansama slična balističkoj raketi „Kinžal“, koja je već u operativnoj upotrebi i koja se lansira iz vazduha, ali ima poboljšane manevarske sposobnosti.⁴²

Krstareća raketa na nuklearni pogon, koja leti hipersoničnim brzinama kodnog imena „Burevestnik“ ima neograničeni domet, takođe je prezentovana u Putinovom govoru od 1. marta 2018. godine.⁴³ To je prva raketa u istoriji ratovanja na nuklearni pogon sposobna da manevriše na osnovu konfiguracije terena i određuje nove trajektorije kako bi izbegla protivraketne sisteme.⁴⁴ Prema pojedinim podacima, sposobna je da leti i na samo 10 metara visine od tla, pa je protivnički odbrambeni sistemi ne mogu ni detektovati, a kamoli oboriti. Teorijski, ona je sposobna da krstari mesecima po svetu pre nego što udari tamo gde je programirana.

U februaru 2020. godine Rusija je sprovela i prvi lansirni test pomorske hipersonične rakete „Cirkon“, na kojoj se radi još od 2011. godine.⁴⁵ Cirkon

³⁹ Nathan Hodge, “Putin claims Russia is world leader on hypersonic weapons”, *CNN*, December 25, 2019.

⁴⁰ Darya Tarasova, Zahra Ullah and Jack Guy, “Russia’s Vladimir Putin oversees hypersonic missile test near Crimea”, *CNN*, January 9, 2020.

⁴¹ Franz-Stefan Gady, “Report: Russia Has Developed Prototype of Air-to-Ground Hypersonic Missile for Su-57”, *The Diplomat*, 25 February 2020, <https://thediplomat.com/2020/02/report-russia-has-developed-prototype-of-air-to-ground-hypersonic-missile-for-su-57/>, 20/3/2020.

⁴² Ibid.

⁴³ “Putin unveils new nuclear weapons”, op. cit.

⁴⁴ Franz-Stefan Gady, “Russia Reveals ‘Unstoppable’ Nuclear-Powered Cruise Missile”, *The Diplomat*, March 2, 2018, <https://thediplomat.com/2018/03/russia-reveals-unstoppable-nuclear-powered-cruise-missile/>, 18/4/2020.

⁴⁵ “Russia Stages First Ship-Launched ‘Tsirkon’ Hypersonic Missile Test”, *The Moscow Times*, 27 February 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/02/27/russia-stages-first-ship-launched-tsirkon-hypersonic-missile-test-a69428>, 7/3/2020.

leti brzinom od 9 Maha, ostvarujući domet od 1000 kilometara.⁴⁶ Možemo zaključiti da smo već ušli u eru hipersonične trke u naoružanju jer Rusiju, kao lidera na tom polju, prate SAD i Kina.

Američki analitičar sa Kvinsi instituta u Vašingtonu Stiven Simon (Steven Simon), ispravno je ukazao političko-vojnom vrhu SAD da „nijedan postojeći sistem odbrane, u SAD ili bilo gde drugde na svetu, nije sposoban da obori raketu koja se kreće toliko brzo manevrišući nepredvidivim putanjama”.⁴⁷ Pojedini autori, poput urednika američkog časopisa *The National Interest*, Dejvid Eks (*David Axe*), osporavaju pouzdanost ruskih i kineskih hipersoničnih raketa, naglašavajući da SAD ne bi trebalo da žure sa operativnim uvođenjem tog oružja u svoj arsenal.⁴⁸ Prema njegovom stavu nije važno ko će prvi napraviti to oružje, već da li će ono biti funkcionalno.⁴⁹

SAD su aktivno radile na razvoju hipersoničnog oružja još početkom XXI veka, kroz konvencionalni program „*Prompt Global Strike*”.⁵⁰ Međutim, finansiranje je bilo skromno sve dok Rusija i Kina nisu objavile svoje projekte razvoja hipersoničnog oružja. Američko ministarstvo odbrane trenutno razvija hipersonično oružje u okviru ovog programa za mornaricu (*US Navy*), kao i nekoliko drugih programa u okviru vazduhoplovstva (*US Air Force*), kopnene vojske (eng. *US Army*) i DARPA (*Defense Advanced Research Projects Agency*).⁵¹ U nacionalnoj odbrambenoj strategiji (*National Defence Strategy*) iz 2018. godine, hipersonično oružje je prepoznato kao jedna od ključnih tehnologija koja će „voditi i dobijati” ratove budućnosti.⁵² Za razliku od Rusije i Kine, SAD trenutno ne razvijaju hipersonično oružje sa

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Citirano u: David Axe, “Be Careful America: Russia’s Hypersonic Weapons Are Already Here”, *The National Interest*, 22 January 2020, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/be-careful-america-russias-hypersonic-weapons-are-already-here-116311>, 22/2/2020.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Kelley M. Saylor, “Hypersonic Weapons: Background and Issues for Congress”, Congressional Research Service, Summary, No. R45811, March 17, 2020, p. 1.

⁵¹ Ibid., p. 4.

⁵² “Summary of the 2018 National Defense Strategy of The United States of America”, Department of Defense, p. 3, <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>, 7/4/2020.

nuklearnim punjenjem, već daleko preciznije oružje sa konvencionalnim bojevim glavama.⁵³ Ovakve zvanične konstatacije potrebno je uzeti sa određenom rezervom, jer je dobro poznato da kada se napravi operativna raketa njena modifikacija, u smislu dometa ili punjenja, ne predstavlja veliki tehnološki problem.

Vazduhoplovstvo SAD je testiralo „skramdžet“ motor koji sagoreva tečno hidrokarbonsko gorivo.⁵⁴ Ovaj motor je testiran na „X-51“ demonstratoru naziva „Waverider“ koji je leteo četiri puta između 2010. i 2013. godine.⁵⁵ Trampova administracija je kao odgovor na ruske hipersonične sisteme naoružanja 19. marta 2020. godine testirala HGV na Havajima.⁵⁶ „Ovaj događaj predstavlja prekretnicu u cilju razvoja hipersoničnih ratnih sposobnosti početkom ili sredinom treće decenije XXI veka“.⁵⁷ Pentagon je uz snažnu podršku Kongresa ubrzao razvoj hipersoničnog naoružanja kako bi SAD održale korak sa Kinom i Rusijom na ovom polju.⁵⁸ Trampova administracija je zahtevala 3,2 milijarde dolara za 2021. godinu kako bi se ubrzao razvoj ovog oružja, što je uvećanje od 600 miliona u odnosu na 2020. fiskalnu godinu.⁵⁹

Kina je takođe država sa programom razvoja hipersoničnog naoružanja, iako o njemu ima vrlo malo poznatih informacija. Za kineske vojne stratege, hipersonično oružje predstavlja deo strateške slagalice u cilju prevazilaženja „veka poniženja“ i zauzimanja novog kursa dominantne sile u indopacifičkom regionu.⁶⁰ U martu 2018. godine, Kina je obznanila konstrukciju tunela za simulaciju brzina između 10 i 25 Maha.⁶¹ Članak u *South China*

⁵³ Kelley M. Saylor, „Hypersonic Weapons: Background and Issues for Congress“, p. 4.

⁵⁴ J. R. Wilson, „The emerging world of hypersonic weapons technology“, op. cit., p. 16.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Kingston Reif and Shannon Bugos, „Pentagon Tests Hypersonic Glide Body“, *Arms Control Today*, April 2020, <https://www.armscontrol.org/act/2020-04/news/pentagon-tests-hypersonic-glide-body>, 4/5/2020.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ John D. Varilek, „U.S. Hypersonic Weapons and China Deterrence Effect“, in: Paige P. Cone (ed.), *Assesing The Influence of Hypersonic Weapons on Deterrence*, Center for Strategic Deterrence Studies, U.S. Air Force, Future Warfare Series, No. 59, June 2019, p. 49.

⁶¹ J. R. Wilson, „The emerging world of hypersonic weapons technology“, op. cit., p. 17.

Morning Post od 7. januara 2018. godine, tvrdio je kako je Kina navodno u vođstvu kada je reč o razvoju tehnologije hipersoničnog oružja.⁶² U avgustu 2018, opet prema navodima kineskih medija, Kina je testirala HGV koja je uspešno letela brzinom od 5,5 Maha.⁶³ Kineska vojna doktrina se trenutno fokusira na kontrolu morskog koridora, tako da Peking ima interes za razvoj taktičkih hipersoničnih krstarećih raketa (HCV). Ukoliko bi ovladali tehnologijom taktičkih hipersoničnih krstarećih raketa, mogli bi da prinude mornaricu SAD da napuste Južno kinesko more kao zonu uticaja, što je od prvorazrednog strateškog značaja za Kinu.

SAD svoj interes u razvoju hipersoničnog oružja vide na drugi način. Većina ratova koje su vodile SAD dešavali su se na istočnoj hemisferi, što je oduzimalo mnogo vremena, resursa i energije za dopremanje jedinica i njihovo kasnije snabdevanje. Hipersonično oružje bi u tom kontekstu umanjilo broj potrebnih jedinica za delovanje u područjima koja su daleko od matične teritorije SAD. U odnosu prema Rusiji, kao državi koja je najviše odmakla u razvoju novog oružja, SAD moraju da održe korak i razvijaju hipersonično oružje dugog dometa kojim bi mogli da gađaju udaljene ciljeve na istočnoj hemisferi. U februaru 2020. godine američka DARPA objavila je rad na protiv-hipersoničnoj odbrani pod nazivom „*Glide Breaker*“.⁶⁴ Ovaj sistem bi trebalo da obara HGV poput ruskog „Avangarda“, a njegovo testiranje se očekuje do kraja 2020. godine.⁶⁵ Koliko je ovo težak poduhvat govore i američki stručnjaci poredeći antibalističke sisteme sa „gađanjem metka metkom u punoj brzini“, dodajući da je u slučaju hipersoničnih raketa taj metak potpuno nepredvidive putanje kretanja.⁶⁶ Međutim, neki eksperti, poput Džejsma Aktona (*James Acton*), smatraju da je moguće napraviti odbranu od HGV na bazi odbrambenih sistema kao što je američki THAAD

⁶² Citirano u: George Friedman, „Where Hypersonic Weapons Fit in the Future of War“, op. cit.

⁶³ Steven Stashwick, „China Tests New ‘Waverider’ Hypersonic Vehicle“, *The Diplomat*, August 9 2018, <https://thediplomat.com/2018/08/china-tests-new-waverider-hypersonic-vehicle/>, 15/4/2020.

⁶⁴ Michael Peck, „Worried About Russian and Chinese Hypersonic Weapons? DARPA Isn’t“, *The National Interest*, 13 February 2020, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/worried-about-russian-and-chinese-hypersonic-weapons-darpa-isnt-123261>, 19/4/2020.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

(eng. *Terminal High Altitude Area Defence*) koji čistom kinetičkom energijom obara balističke rakete u završnoj fazi leta.⁶⁷ Problem sa takvim sistemom leži u činjenici da on pokriva vrlo mali deo teritorije i da bi prekrivanje čitave američke teritorije takvim sistemima koštalo enormne svote novca.⁶⁸

Bez obzira na verovatno fingiranje određenih informacija u cilju demonstracije sopstvene moći, evidentno je da su Rusija, SAD i Kina duboko zagazile na put razvoja hipersoničnog oružja. Na tom putu, najviše je odmakla Rusija koja je, za sada, jedina država na svetu sa operativnim hipersoničnim arsenalom. Rusija svoje hipersonično oružje nije razvila preko noći, kako na prvi pogled deluje čitajući publicističke objave. Iza operativnog uvođenja sistema „Avangard” stoji više od 30 godina rada na razvoju, ne računajući prethodne sovjetske programe hipersoničnog oružja koji su postojali od šezdesetih do osamdesetih godina XX veka.⁶⁹ Uz periode stagnacije, Rusija je uložila ozbiljan novac i ljudski potencijal u razvoj hipersoničnog oružja, nakon što su SAD napustile „ABM” sporazum 2002. godine.⁷⁰ Strah od američkog antiraketnog štita naterao je Rusiju da ubrza i pojača rad na razvoju novog ofanzivnog naoružanja, kao vid polise osiguranja za očuvanje strateškog balansa. Da ironija bude veća, Rusija je uspela da razvije oružje koje probija sistem odbrane a koji SAD još uvek nisu razvile u potpunosti.⁷¹

Duh je tek pušten iz boce i trka u razvoju hipersoničnog oružja može podsetiti na hladnoratovsku trku u razvoju nuklearnih arsenala. Nekadašnji ekskluzivitet u nuklearnom klubu može biti zamenjen novim, još elitnijim „hipersoničnim klubom”. Međutim, za razliku od tabua nuklearnog oružja uspostavljenog neproliferacionim režimom, hipersonično oružje ne trpi takve negativne efekte međunarodne stigmatizacije.⁷² To znači da je za

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Michael Kofman, „Beyond the Hype of Russia’s Hypersonic Weapons”, *The Moscow Times*, 16 January 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/01/15/russias-hypersonic-weapons-a68907>, 2/4/2020.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

⁷² Neproliferacioni režim je uspostavljen stupanjem na snagu Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja 1970. godine. To je osnovni dokument koji sprečava „rađanje” novih nuklearnih sila. Videti: „Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, United Nations, 1968, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/>, 19/4/2020.

razliku od donekle zauzdane „nuklearne trke“, hipersonična trka u potpunosti dozvoljena, pa bi Japan, Švedska ili Južna Koreja mogli da razviju hipersoničnu raketu, za razliku od nuklearnih bombi. Režim kontrole raketne tehnologije (*Missile Technology Control Regime – MTCR*) isključivo je neformalnog karaktera koji okuplja 35 nacija.⁷³ MTCR zabranjuje širenje pojedinih komponenti u raketnoj tehnologiji, ali odluke koje donosi nisu obavezujućeg karaktera.⁷⁴ Osim toga, MTCR zabranjuje samo tehnologiju nuklearnog, hemijskog ili biološkog punjenja, što ne mora biti nužan slučaj kod hipersoničnog oružja koje može da ima konvencionalno punjenje.⁷⁵ Međutim, ograničavajući faktor širenja hipersoničnog oružja na veliki broj država u praksi predstavlja njihova sofisticiranost. Za njihov razvoj potrebni su ogromni naučni, materijalni i tehnološki kapaciteti, koje danas poseduju sasvim sigurno SAD, Kina i Rusija, uz potencijalno nove igrače kao što su Francuska i Indija.⁷⁶

Vrlo mali broj država raspolaže uopšte tehnologijom interkontinentalnih balističkih raketa, što je u tehnološkom smislu korak ispod koncepta hipersoničnog naoružanja. Osim toga, prvorazredni defanzivni kapaciteti koje nudi hipersonično oružje zahteva veću destruktivnu moć, tj. nuklearno punjenje. Danas je na svetu samo devet nuklearnih sila (SAD, Rusija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Kina, Indija, Pakistan, Izrael i Severna Koreja), koje bi u kombinaciji sa hipersoničnom silom mogle odvratiti neprijateljski napad. Kada govorimo o novom hipersoničnom naoružanju, situaciju najbolje objašnjava poznata rečenica Vilijama Gibsona (*William Gibson*): „Budućnost je već stigla, samo još uvek nije ravnomerno raspoređena.“⁷⁷

⁷³ “MTCR partners”, Missile Technology Control Regime, Internet, <https://mtcr.info/partners/>, 4/5/2020.

⁷⁴ “MTCR Guidelines and the equipment, software and technology annex”, Missile Technology Control Regime, Internet, <https://mtcr.info/mtcr-guidelines/>, 4/5/2020.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ J. R. Wilson, “The emerging world of hypersonic weapons technology”, op. cit., p. 23.

⁷⁷ Citirano u: Michael Kofman, “Beyond the Hype of Russia’s Hypersonic Weapons”, op. cit.

Zaključna razmatranja

Tema razvoja hipersoničnog naoružanja tek je otvorena u akademskoj zajednici, i s obzirom na to da se radi o potpuno novom naoružanju za sada postoje skromni podaci upitne verodostojnosti. Donošenje konačnih zaključaka u tom polju veoma je težak zadatak. Ono što sa sigurnošću možemo zaključiti jeste da je Rusija trenutno lider na ovom polju, i trenutno jedina država koja je u svoje operativne arsenale uvela novo hipersonično oružje. Rusija je razvila novo naoružanje kako bi povratila stratešku ravnotežu i predupredila potencijalni razvoj protivraketnog štita SAD, koji bi mogao neutralisati napad „klasičnim” balističkim i krstarećim raketama. Kina i SAD prate korak sprovodeći sopstvene programe razvoja hipersoničnog oružja. Primarni interes Kine jeste jačanje ofanzivnih kapaciteta na moru kako bi stekla dominantan položaj u indo-pacifičkom regionu i istisnula američki uticaj iz tog regiona. Na drugoj strani, SAD za sada razvijaju isključivo hipersonično oružje sa konvencionalnim punjenjem, jer im se osnovni ciljevi ogledaju u preciznosti i mobilnosti konvencionalnih snaga. SAD imaju osiguran dominantan strateški položaj i bez hipersoničnog oružja, ali su najviše „osakaćene” ruskim i kineskim ulaganjem u oružje koje bez problema probija svaki protivraketni štit. SAD su uložile milijarde dolara u sistem protivraketne odbrane koji je obesmišljen postojanjem neuhvatljivog hipersoničnog oružja. Svetu predstoji jedna nova trka u naoružanju koja će u budućnosti uključiti ne samo razvoj hipersoničnog oružja, već i sisteme odbrane od njega, na čemu već rade SAD. U novoj trci, za razliku od ere Hladnog rata, imaćemo najmanje tri učesnika, ali će se pored Rusije, Kine i SAD u trku uključiti druge nuklearne sile poput Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva ili Indije.

Pored činjenice da je ogromni tehnološki napredak, hipersonično oružje ne predstavlja revoluciju u vojnim poslovima, jer osim što pojačava ofanzivne mogućnosti prema sistemima odbrane, suštinski ne menja odnos snaga između država koje takve sisteme ne poseduju. Na polju strategije odvratanja, hipersonično oružje koje nosi nuklearne bojeve glave dodatno kompresuje vreme neophodno za izdavanje naredbe za kontraudar. Ono, takođe, uvećava rizik od preventivnog udara koji bi efikasno neutralisao političko-vojni vrh napadnute države. Sve ovo može rezultirati promenama u operativnoj komandi i voditi ka većoj decentralizaciji kako bi se osigurao kapacitet za drugi udar. Hipersonično oružje je sadašnjost međunarodnih odnosa i nova varijabla koja će biti predmet budućih strateških kalkulacija.

Sigurno je samo to – da će mnoge države težiti članstvu u „hipersoničnom klubu“, a on će biti rezervisan isključivo za najmoćnije.

Bibliografija

- Baudrillard, Jean, *The Gulf War did not take place*, Bloomington: Indiana University Press, 1995.
- Croddy, Eric A. and Wirtz, James J. (eds.), *Weapons of mass destruction: an encyclopedia od worldwide policy, technology and history*, ABC Clio, Santa Barbara, California, 2005.
- Ford, Daniel, *A Vision So Noble – John Boyd, the OODA Loop, and Americas War on Terror*, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2010.
- Futter Andrew, *Ballistic Missile Defence and US National Security Policy: Normalization and acceptance after the Cold War*, Routledge, New York, 2013.
- Hodge, Nathan, “Putin claims Russia is world leader on hypersonic weapons”, CNN, December 25, 2019.
- Kaldor, Meri, *Novi i stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd.
- Kegli, Čarls i Judžin, Vitkof, *Svetska politika*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, FPN i DA Ministarstva spoljnih poslova SCG, Beograd, 2006.
- Kurmon, Bartelemi i Darko Ribnikar, *Asimetrični ratovi*, NIC Vojska, Beograd, 2003.
- Петровић, Драган и Богдан, Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012.
- Sayler, Kelley M., “Hypersonic Weapons: Background and Issues for Congress”, Congressional Research Service, Summary, No. R45811, March 17, 2020.
- Speier, Richard H., George, Nacouzi, Carrie, A. Lee and Richard, M. Moore, “Hypersonic Missile Nonproliferation: Hindering the Spread of a New Class of Weapons”, *Report*, RAND Corporation, 2017, pp. 2-5.
- Стојановић, Богдан, „Преиспитивање теорије и праксе нуклеарног одвраћања“, *Национални интерес*, Година X, Vol. 17, Број 2, 2013, стр. 141-172.

Tarasova, Darya, Zahra, Ullah and Jack, Guy, "Russia's Vladimir Putin oversees hypersonic missile test near Crimea", *CNN*, January 9, 2020.

Varilek, John D., "U.S. Hypersonic Weapons and China Deterrence Effect", in: Paige P. Cone (ed.), *Assesing The Influence of Hypersonic Weapons on Deterrence*, Center for Strategic Deterrence Studies, U.S. Air Force, Future Warfare Series, No. 59, June 2019, pp. 35-55.

Wilson, J. R., "The emerging world of hypersonic weapons technology", *Special report*, Military & Aerospace Electronics, 2019.

Internet izvori

"Avangard: Russia deploys hypersonic nuclear-capable missiles", *Al Jazeera*, 27 December 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/avangard-russia-commissions-intercontinental-hypersonic-weapon-191227142922561.html>, 13/3/2020.

Axe, David, "Be Careful America: Russia's Hypersonic Weapons Are Already Here", *The National Interest*, 22 January 2020, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/be-careful-america-russias-hypersonic-weapons-are-already-here-116311>, 22/2/2020.

Boese, Wade, "U.S. Withdrawal From ABM Treaty; Global Response Muted", *Arms Control Today*, July/August 2002, <https://www.armscontrol.org/act/2002-07/news/us-withdraws-abm-treaty-global-response-muted>, 15/3/2020.

Cummings, Alan, "Hypersonic weapons: tactical uses and strategic goals", *War on the rocks*, November 12, 2019, <https://warontherocks.com/2019/11/hypersonic-weapons-tactical-uses-and-strategic-goals/>, 10/1/2020.

Friedman, George, "Where Hypersonic Weapons Fit in the Future of War", *Geopolitical Futures*, January 10, 2018, <https://geopoliticalfutures.com/hypersonic-weapons-fit-future-war/>, 12/3/2020.

Gady, Franz-Stefan, "Report: Russia Has Developed Prototype of Air-to-Ground Hypersonic Missile for Su-57", *The Diplomat*, 25 February 2020, <https://thediplomat.com/2020/02/report-russia-has-developed-prototype-of-air-to-ground-hypersonic-missile-for-su-57/>, 20/3/2020.

Gady, Franz-Stefan, "Russia Reveals 'Unstoppable' Nuclear-Powered Cruise Missile", *The Diplomat*, March 2, 2018, <https://thediplomat.com/2018/03/russia-reveals-unstoppable-nuclear-powered-cruise-missile/>.

- com/2018/03/russia-reveals-unstoppable-nuclear-powered-cruise-missile/, 18/4/2020.
- Kofman, Michael, "Beyond the Hype of Russia's Hypersonic Weapons", *The Moscow Times*, 16 January 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/01/15/russias-hypersonic-weapons-a68907>, 2/4/2020.
- "Mach number", National Aeronautics and Space Administration, Glenn Research Center, <https://www.grc.nasa.gov/www/k-12/airplane/mach.html>, 12/1/2020.
- "MTCR Guidelines and the equipment, software and technology annex", Missile Technology Control Regime, <https://mtcr.info/mtcr-guidelines/>, 4/5/2020.
- "MTCR partners", Missile Technology Control Regime, <https://mtcr.info/partners/>, 4/5/2020.
- Peck, Michael, "Worried About Russian and Chinese Hypersonic Weapons? DARPA Isn't", *The National Interest*, 13 February 2020, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/worried-about-russian-and-chinese-hypersonic-weapons-darpa-isnt-123261>, 19/4/2020.
- "Putin unveils new nuclear weapons", 1.3.2018., *CBC News: The National*, Youtube video, <https://www.youtube.com/watch?v=X7bUHc4jAI0>, 2/2/2020.
- Reif, Kingston and Shannon, Bugos, "Pentagon Tests Hypersonic Glide Body", *Arms Control Today*, April 2020, <https://www.armscontrol.org/act/2020-04/news/pentagon-tests-hypersonic-glide-body>, 4/5/2020.
- "Russia Stages First Ship-Launched 'Tsirkon' Hypersonic Missile Test", *The Moscow Times*, 27 February 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/02/27/russia-stages-first-ship-launched-tsirkon-hypersonic-missile-test-a69428>, 7/3/2020.
- "Russia's new hypersonic weapons help maintain global strategic balance – Putin", Putin's interview, TASS, 2 March 2020, <https://tass.com/politics/1125437>, 15/3/2020.
- Stashwick, Steven, "China Tests New 'Waverider' Hypersonic Vehicle", *The Diplomat*, August 9 2018, <https://thediplomat.com/2018/08/china-tests-new-waverider-hypersonic-vehicle/>, 15/4/2020.
- "Summary of the 2018 National Defense Strategy of The United States of America", Department of Defense, <https://dod.defense.gov/Portals/>

1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf, 7/4/2020.

“Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, United Nations, 1968, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/>, 19/4/2020.

Bogdan STOJANOVIĆ

HYPERSONIC WEAPONS: STRATEGIC BALANCE DISORDER OR A NEW ARMS RACE?

Abstract: Testing and introduction of hypersonic weapons into operational use have made a megalomaniacal investment in missile defense projects meaningless. The attempt to avoid mutually assured destruction through the development of an effective missile shield by the United States reflected the intention to disrupt the strategic balance by preventing possible retaliation and preventing the second strike capability of an enemy. The Cold War concepts of mutually assured destruction (MAD) and deterrence strategy would be called into question. Hypersonic weapons, although the last word in science and technology, do not represent a revolution in military affairs. It is not capable of disturbing the strategic military balance between the former Cold War opponents, but it is a kind of guarantee of its preservation. By introducing hypersonic weapons into operational use, Russia did not disrupt the strategic balance in its favor but prevented the United States from doing so by developing a missile defense system. A new arms race for acquiring weapons has begun, moving five or more times faster than the speed of sound. The outlines of the new arms race are similar to the conquest of space, without compromising strategic balance, but extremely significant in the context of prestige. Membership in the “hypersonic club” will be the privilege of the most powerful countries, like the former exclusivity offered by membership in the “nuclear club”.

Keywords: hypersonic weapons, strategic balance, deterrence strategy, mutually assured destruction, anti-missile system, revolution in military affairs, the USA, Russia, China.

NAPREDNE TEHNOLOGIJE PROTIV GLOBALNE PERIFERIJE: NESMRTONOSNO ORUŽJE U BUDUĆIM DISCIPLINSKIM RATOVIMA

Srđan T. KORAC¹

Apstrakt: Rad analizira kako praktično-politička upotreba naučnih i tehnoloških dostignuća Četvrte industrijske revolucije ugrađenih u nesmrtonosno oružje, kao novo sredstvo američke politike intervencionizma, može da osnaži delotvornost kontrole globalne periferije radi disciplinovanja „odmetnutih” entiteta, a u kontekstu očuvanja postojećih mehanizama distribucije moći i materijalnih resursa. Autor smešta polaznu pretpostavku u okvir kritičkih teorija međunarodne bezbednosti i međunarodnih odnosa, i njena provera treba da otkrije da li strukturne odlike nesmrtonosnog oružja mogu da oblikuju nove načine optimalnog ostvarenja spoljnopolitičkih interesa, uzeto na primeru SAD, tačnije načine na koje supersila može da tehnološke potencijale tog oružja preinači u potencijal za očuvanjem osporene globalne dominacije. Istraživanjem je obuhvaćeno proizvedeno, prototipno i nesmrtonosno oružje u razvoju, zasnovano na naprednim tehnologijama zvuka, usmerene energije, sintetičke proizvodnje biohemijskih i hemijskih agenasa; u obzir su uzete i operativno relevantne strukturne odlike tog oružja, poput preciznosti, radijusa, ponovljivosti učinka, selektivnosti i sposobnosti pariranja konvencionalnom oružju. Autor zaključuje da bi društveno konstituisanje nesmrtonosnog oružja moglo u nastavku XXI veka da se odigra unutar logike disciplinskih ratova, te da ojača njenu demokratsku legitimizaciju tretiranjem pobunjenika sa globalne periferije kao „odmetnika” – „devijacije” spram neupitne univerzalističke civilizacijske misije (neo)liberalnog poretka.

Ključne reči: nesmrtonosno oružje, revolucija vojnih poslova, disciplinski rat, protivpobunjeničke operacije, globalna periferija, liberalni mir, SAD.

¹ Autor je viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Društveno konstituisanje novog oružja i izmenjena ontologija nasilja

Proizvodnja naučnog i tehnološkog znanja radi što efikasnijeg upravljanja složenim društvima jedan je od lajtmotiva pozitivističke paradgime. Na toj paradigmi je sazdan čitav misaoni okvir moderne i prateći model društvene organizacije nacionalnih država u okolnostima više talasa industrijskih revolucija. Reč je o uverenju da objektivni naučni rezultati omogućavaju da se predvidi smer ljudskog delanja, te da je na osnovu tih predviđanja moguća i primena birokratskih i disciplinskih procedura kako bi se kontrolisale njegove nepredviđene, a time nepoželjne posledice.² Horkhajmer i Adorno (*Max Horkheimer, Theodor Adorno*) su ovu praksu nazvali pobedom instrumentalne racionalnosti, kritikujući uzdizanje korisnosti na nivo osnovnog merila rasuđivanja, orijentisanog isključivo na samoodržanje pojedinaca, a ne na traganje za istinom i krajnjom svrhom.³ Na tragu čuvene Koksove (*Robert Cox*) izreke da su teorije „uvek za nekoga i u neku svrhu“, krenućemo od pretpostavke da naučno i tehnološko znanje nikada ne ostaju van sfere političkog odlučivanja. Naprotiv, njihova praktično-politička upotreba ima suštinske posledice na distribuciju moći, materijalnih resursa i stvaranje prilika za ostvarivanje usvojenih političkih i ekonomskih interesa – bilo u okvirima jednog društva, bilo u međunarodnim odnosima.⁴

Dostignuća Četvrtе industrijske revolucije proširuju obzor delovanja u međunarodnoj areni i iznova skreću pažnju na isprepletanost znanja/tehnologije i moći u kontekstu održanja i uvećanja postojeće dominacije i hijerarhije u sistemu suverenih država i globalizovane ekonomije. Iz tog razloga, u ovom radu nastojaćemo da otkrijemo načine na koje napredna naučna znanja i tehnologije ugrađene u nesmrtonosno oružje, mogu biti korišćeni zarad delotvornijeg sprovođenja vojnih intervencija velikih sila protiv nekooperativnih političkih entiteta globalne periferije. Pre nego

² Pitanje sposobnosti nauke da predviđa povezano je sa pitanjem instrumentalnog uspeha nauke. O tome više u: Alex Rosenberg, *The philosophy of science: A contemporary introduction*, Routledge, New York & Oxon, 2005, pp. 95-97.

³ Više pogledati u: Max Horkheimer i Theodor Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1974.

⁴ Robert Cox, „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory“, *Millennium*, Vol. 10, No. 2, June 1981, p. 128.

pristupimo analizi središnjeg problema, sagledajmo ukratko kako se u ranom XXI veku oblikuje izuzetno čvrst i višeslojan odnos između čoveka i oružja kao tehničkog izuma i materijalnog predmeta, te koje nove kvalitete taj odnos donosi u kontekstu ratovanja kao društvene prakse.

Samoočevidno prihvatanje oružja kao sredstva rata često uklanja iz naučne debate pitanje striktno konceptualizacije šta je oružje, odnosno kako neki predmet postaje oružje. U kritičkim studijama ontologije nasilja ovo nije marginalan naučni problem, zato što nijedan proizvod ljudskog uma i ruku nije sam po sebi oružje. Neki predmet se preobražava u oružje spajanjem njegovih fizičkih svojstava sa društvenim kontekstom, te jedino skupa tvore potencijal za dominaciju posredstvom pretnje, i/ili proizvodnjom smrti i telesne destrukcije projektovanih na druge ljude.⁵ Utoliko Horkhajmerovo i Adornovo upozorenje o pogubnoj prevlasti instrumentalne racionalnosti jasno obuhvata i procenu korisnosti nekog predmeta, zasnovanu na svrsishodnoj materijalizaciji ljudske volje u vidu procesa racionalnog odlučivanja, usmerenog na mogućnosti upotrebe njegovog dizajna u nasilnim akcijama kako bi se očuvale osnovne vrednosti i interesi jedne države (ili grupe država). Budući da su gajeni pod okriljem realističkog pogleda na svet međunarodnih odnosa, vojni tehno-fetišizam i komercijalna utilitarnost vojne industrije postindustrijskih demokratija oduvek su u obrazlaganju spoljopolitičkih odluka lako odnosili prevagu nad etički utemeljenim normativnim zahtevima za odbacivanjem upotrebe oružane sile kao načina rešavanja međunarodnih sporova. Utilitarno razmišljanje o tome da li i na koji način neki predmet pristankom naše slobodne volje postaje oružje u našim rukama, čini se da zatire upitanost da li su uopšte ispravni moralni razlozi njegove upotrebe na štetu drugih ljudi kao jednako vrednih bića.

Način na koji oružje ubija takođe je od suštinske važnosti, jer se on vremenom – kroz praksu – pretače u logiku ubijanja otelotvorenu u načelima normativnog poretka u čijim granicama se odvija vođenje ratnih operacija. Zbog toga je Niša Ša (*Nisha Shah*) proučavala kako smrtonosnost postaje

⁵ Više o ovome videti u: Antoine Bousquet, Jairus Grove & Nisha Shah, "Becoming weapon: An opening call to arms", *Critical Studies on Security*, Vol. 5, Issue 1, 2017, pp. 1-8.

⁶ Nisha Shah, "Death in the details: Finding dead bodies at the Canadian War Museum", *Organization*, Vol. 24, No. 4, 2017, pp. 549-569.

legitimna kroz razvoj i unapređenje tehnološkog dizajna u pravcu uvećanja sposobnosti činjenja štete, u spoju sa načinom ubijanja kao veštinom tesno povezanom sa dizajnom oružja, posebno onim njegovim karakteristikama koje omogućavaju da se podrže moralne norme vođenja rata.⁶ Šaova naglašava da načini na koje se tehničke karakteristike oružja standardizuju nisu samo povezane sa pitanjem povećanja efikasnosti; oni su i stvar legitimnosti ratovanja kao društvene prakse i to zato što oružje prouzrokuje povrede i smrt, i ujedno rađa prihvatljive načine na koje se smrt odigrava.⁷ Šaova obrazlaže da prihvatljivost neke vrste oružja kao „agenta destrukcije“ počiva na načinima na koje je konstituišu tehničke karakteristike, uputstva za upotrebu, vojna strategija, ljudska ingenioznost i sklonost ka ratovanju, ali je i uslovljena moralnim svetonazorima i društvenim konvencijama o prikladnosti i neprikladnosti ciljeva i sredstava nasilja.⁸ Drugim rečima, pojedine vrste leševa i ranjenih tela su prihvatljive kao „uračunati troškovi“, odnosno oni se materijalizuju u ontologiji nasilja koja pojedine vrste oružja čini prihvatljivim za rat.

Odnos čoveka (vojnika/borca) prema oružju kao sredstvu nasilnih praksi pojavljuje se kao jednako važan činilac u društvenom konstituisanju pojedinih vrsta oružja. Za Bendžamina Meikisa (*Benjamin Meiches*) materijalna dimenzija oružja, dizajn i konstrukcione odlike neodvojivi su od odnosa između ljudi i predmeta. Meikis smatra da se taj odnos može tumačiti i kao niz afektivnih susreta koji proizvode želju shvaćenu kao skup preosvesnih socijalnih nagona i impulsa koji konstituišu motivacione sile odgovorne za oblikovanje pojedinačnih interesa.⁹ Meikis zastupa tezu o moći oružja da oblikuje želju za nasiljem, odnosno kako međudejstvo sa oružjem rađa emotivnu silu kao afektivnu moć da se čin nasilja učini ne samo legitimnim, nego i poželjnim. Reč je o, kako Meikis kaže, fenomenu *weaponization of politics*, koji opisuje socijalnu situaciju u kojoj oružje ne samo da koegzistira sa ljudima, nego postaje predmet brige i suštinsko obeležje političkog života. Oružje nije više samo provodnik ljudske sposobnosti da odlučuje po svojoj volji, nego postaje i svojevrsan delatnik (*agent*) sa formativnom moći stvaranja određenih tipova ljudskog ponašanja. Prema

⁷ Ibid., pp. 563-564.

⁸ Ibid., p. 557.

⁹ Detaljniju argumentaciju videti u: Benjamin Meiches, "Weapons, desire, and the making of war", *Critical Studies on Security*, Vol. 5, Issue 1, 2017, pp. 9-27.

Meikisu, oružje shvaćeno na ovaj način podstiče sekuritizaciju kao proces diskurzivne konstrukcije pretnji kroz razvoj novih oružanih sistema, i to tako što proizvodi forme želje koje čine mogućim nasilne društvene uslove.¹⁰

Uobičajena pretpostavka u pokušajima procene stepena i načina buduće zloupotrebe oružja, zasnovanog na naprednim tehnologijama, temelji se na jednodimenzionalnom očekivanju da će njegova raspoloživost nužno dovesti do povećane sklonosti za izvođenjem vojnih operacija, a time i do većih kolateralnih žrtava i materijalne štete. Kako to ne mora da bude nužan ishod uvođenja novih oružja, moja polazna pretpostavka biće usredsređena na to kako strukturne odlike nesmrtonosnog oružja mogu da oblikuju nove načine optimalnog ostvarenja spoljnopoličkih interesa, uzeto na primeru SAD, tačnije načine na koje supersila može da tehnološke potencijale tog oružja preinači u potencijal za očuvanjem osporene globalne dominacije. Čitav proces preinačavanja čini pojedine nasilne prakse legitimnim i time poželjnim, a druge delegitimizuje i obezvređuje, i to tako što ih uklapa u novu logiku nasilja. U povratnoj sprezi, nova logika nasilja postepeno se uklapa u normativni okvir odvijanja ratnih operacija, odnosno oblikuje nove prihvatljive načine na koje se odigravaju smrt i ranjavanje. Pogledajmo sada, u kratkim crtama, koji je to međunarodni kontekst analize mogućih načina upotrebe dostignuća Četvrte industrijske revolucije ugrađenih u nesmrtonosno oružje.

Međunarodna arena u ranom XXI veku kao početna pozicija primene nesmrtonosnog oružja

Vojna intervencija SAD i njenih saveznika u Avganistanu predstavlja najduži američki rat, a njegov kraj se nazire posle dugotrajnih mirovnih pregovora okončanih potpisivanjem sporazuma sa predstavnicima talibana (februar 2020).¹¹ Doduše, američki predsednik Donald Tramp (*Donald J. Trump*) obavezao se da će SAD i njegovi saveznici iz NATO povući trupe iz Avganistana samo ako u narednih 14 meseci talibani budu dokazali da poštuju odredbe mirovnog sporazuma. Imajući u vidu da tek slede komplikovani pregovori talibana sa vladom u Kabulu, sa neizvesnim

¹⁰ Ibid., pp. 15-16.

¹¹ "Afghan conflict: US and Taliban sign deal to end 18-year war", *BBC News*, 29 February 2020, <https://www.bbc.com/news/world-asia-51689443>, 12/03/2020.

ishodom, nastavak vojne intervencije možda ipak ostane optimalna opcija za Vašington. Slična neizvesnost vlada i u slučaju američkog mešanja u građanski rat u Siriji. Ako uzmemo za istinitu misao austrijske pesnikinje Ingeborg Bahman (*Ingeborg Bachmann*), iskazanu u stihu njene poeme „Svaki dan” – da se rat više ne objavljuje nego samo nastavlja – onda se pokazuje smislenom i teza o beskrajinim ratovima koju razvija En Hironaka (*Ann Hironaka*).¹² Tačnije, linija između rata i mira je sve više zamagljena. U beskrajinim vojnim intervencijama realno se pojavljuje problem kako proglasiti pobjedu i povući se u okolnostima kada ne postoji politička volja da supersila prizna poraz nakon dugotrajnog i veoma skupog angažovanja, a bez konkretnog pozitivnog učinka koji bi opravdao njenu globalnu ulogu.

Rat protiv terora je, legitimizujući svoju beskrajinost kroz ciljeve smeštene u carstvo dobra i zla, reaktuelizovao imperijalnu civilizatorsku misiju SAD i njenih zapadnih saveznika isključujući neprijatelje iz moralne ravni (neo)liberalnog poretka kao kriminalce i otpadnike koji nisu vredni moralnih obzira. Marčelo Maneri (Marcello Maneri) nas podseća da je u godinama nakon 2001. godine oživljavanje metafora politike neprijateljstva iz vremena ranijih ratova sazdana na javnim ritualima komemoracija i oplakivanja stradalih (u terorističkim napadima), i borbi za povratak u stanje bezbednosti, legitimisanoj na željama, mislima i rečima „običnog čoveka” kao oličenja karikaturalne slike normalnosti u vidu „normalnog građanina”.¹³ Normalnost je uvek postavljena nasuprot „drugosti” koja postoji negde u spoljnom prostoru, a oličena je u demonskoj predstavi iracionalnosti i devijantnosti kao osnovnim osobinama neprijatelja opaženog kao preteća figura mučitelja „običnog čoveka” postindustrijskog društva.

Legitimizacija intervencionističke spoljne politike SAD i drugih zapadnih zemalja, u postkolonijalnom delu sveta, zasnovana je poslednje tri decenije na razlozima navodne odbrane civilizacijskih tekovina Zapada od tzv. odmetničkih država i raznorodnih nedržavnih aktera, koji osporavaju univerzalnu vrednost liberalnog poretka. Kako su vrednosno utemeljene u konceptima međunarodnog društva, demokratskog mira i podele sveta na

¹² Ann Hironaka, *Neverending wars: The international community, weak states, and the perpetuation of civil war*, Harvard University Press, Cambridge (MA) & London, 2005.

¹³ Marcello Maneri, “Peacetime war discourse: The political economy of bellicose metaphors”, in: Alessandro Dal Lago and Salvatore Palidda (eds), *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*, Routledge, Oxon & New York, 2010, pp. 162-164.

liberalan centar i „necivilizovanu“ periferiju, spoljne politike SAD i zapadnih sila prilagodile su asimetričan karakter oružanih sukoba s kraja XX i početka XXI veka potrebama svog spoljnopolitičkog instrumentarijuma i postepeno preobrazile ratovanje u politiku kontrole planetarne periferije. Kontrolna politika periferije uvela je metodologiju rada policije, krivičnog pravosuđa i kazneno-popravnog sistema u ontološku ravan vojnih intervencija, pa rat sada poprima obeležja politike borbe protiv kriminala. Za razliku od klasičnog doktrinarnog shvatanja prema kojem se rat vodi uglavnom radi osvajanja dela teritorije, potpune okupacije ili preuzimanja nacionalnih resursa neke države – dakle, materijalnih interesa obrazloženih konkretnim političkim ciljevima – intervencionistička politika SAD i njenih saveznica u vidu disciplinskih ratova je svojevrsna pedagoška mera kako bi se prekršilac „popravio“ i potom privoleo liberalnom moralno-vrednosnom i društvenom poretku.¹⁴

U prilog tome govori donekle i ideja o Imperiji koju su razvili Hart i Negri (*Michael Hardt, Antonio Negri*) kao središnju osu svoje čuvene konceptualizacije preobražaja suverenosti u doba globalizacije. Prema dvojici autora, Imperija kao međunarodni disciplinski poredak koji vlada današnjim međunarodnim odnosima obustavlja istoriju/istoričnost i sabira prošlost i budućnost unutar svog etičkog jezgra – predstavljenog svojstvima stalnosti, večnosti i neophodnosti.¹⁵ Imperija se ne nameće silom odozgo, već je ona prihvaćena u društvima Zapada posredstvom samodisciplinovanja samih stanovnika, tako da su oni sami odabrali uloge dobrih potrošača i dobrih građana. Ipak, Hart i Negri nas upozoravaju da benevolentnost Imperije iskazana u mobilisanju moći za humane ciljeve, nikako ne sme da nas zavara da ona kao međunarodni disciplinski poredak zapravo vlada kroz eksploataciju – samo manjina ima korist od iskorišćavanja celine kroz političke, ekonomske i društvene procese.¹⁶

Na upozorenja o eksploativnosti Imperije naslanja se i stanovište Marka Niokliasa (*Mark Neocleous*) da zamagljena granica između rata i mira nije kontigentna, nego je sporedni proizvod jednog od najpopularnijih političkih mitova liberalizma ugrađenih u akademski diskurs o međunarodnim

¹⁴ Opširnije obrazloženje teze o disciplinskim ratovima pogledati u: Srđan T. Korać, „Rat u 21. veku kao sredstvo imperijalne kontrole planetarne ‘periferije’“, *Međunarodni problemi*, vol. LXX, br. 4, 2018, str. 412-431.

¹⁵ Michael Hardt and Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2000, pp. 11, 261.

¹⁶ *Ibid.*, p. 210.

odnosima.¹⁷ Reč je o mitu proisteklom iz teze o demokratskom (liberalnom) miru, koji počiva na tvrdnji da je u prošlosti postojalo „klasično doba” u kojem je razlika između rata i mira bila smisljena. Liberalna država postoji radi ostvarenja „liberalnog mira” unutar pojedinačnog građanskog društva, a posredstvom međunarodnog prava i na međudržavnom nivou. Prema tezi o liberalnom miru, rat je samo izuzetak; no, on je i nužno sredstvo sistematičnog nasilnog nametanja liberalnog mira, te prerasta u, kako Nioklias lucidno primećuje, „nasilje liberalnog mira”.¹⁸ Kao što postoje višestruki stalni ili polustalni ratovi protiv „unutrašnjih neprijatelja” (npr. višedecenijski rat protiv droge u SAD) podstaknuti liberalnim „uslovnim refleksom” za pacifikovanjem nekooperativnih delova građanskog društva, tako je i na globalnom nivou liberalni večni mir kodifikovan kao pacifikacija radi bezbednosti. Da podsetimo, bezbednost je izdignuta na nivo vrhovnog koncepta buržoaskog društva.

Postvestfalski međunarodni sistem sa liberalnim demokratijama kao njegovim vodećim (i navodno, jedinim legitimnim) zastupnicima i subjektima vidi rat kao svojevrsnu regulatornu praksu, omeđenu međunarodnim pravom oružanih sukoba, odnosno kao tehnologiju vladavine usmerene na koreniti preobražaj „necivilizovanih” i „polucivilizovanih” društava, te samog međunarodnog sistema kao celine.¹⁹ Tako liberalna škola mišljenja i praksa omogućavaju legitimizaciju upotrebe oružane sile i pozive da se redizajnira pravosudna osnova međunarodnih odnosa, tako da prosvেćene države i međunarodne organizacije mogu da preduzimaju vojne intervencije i radi sprečavanja realizacije neposredne pretnje po ljudska prava u bilo kom kutku planete. Na tragu razmišljanja Salvatorea Palide (*Salvatore Palidda*) o sunovratu socijalne uloge policije na nacionalnom nivou, smatram da se jednako može povući paralela sa destruktivnom kvazipolicijskom ulogom intervencionističkih snaga u disciplinskim ratovima XXI veka.²⁰ Zasnovana na nultoj toleranciji prema

¹⁷ Više o ovoj tezi videti u: Mark Neocleous, “War as peace, peace as pacification”, *Radical Philosophy*, No. 159, January–February 2010, pp. 8-17.

¹⁸ *Ibid.*, p. 9.

¹⁹ Detaljnije pogledati u: Vivienne Jabri, *War and the Transformation of Global Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke & New York, 2007, pp. 97-116.

²⁰ Salvatore Palidda, “Revolution in police affairs”, in: Alessandro Dal Lago and Salvatore Palidda (eds), *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*, Routledge, Oxon & New York, 2010, pp. 124-125.

bilo kojoj vrsti aktivnosti koju opaža kao devijantnu, odnosno kao pobunu protiv liberalnog mira, politika disciplinovanja globalne periferije i dalje ne ulazi u društvene uzroke antiliberalnog „odmetništva” već podstiče beskonačno reprodukovanje povratne petlje između društvene zebnje, nebezbednosti i preterane sekuritizacije.

Rat kao disciplinski postupak ne tretira više neprijatelja kao pripadnika suparničke vojske koja se poštuje shodno univerzalnim načelima vojne etike i običajnog ratnog prava. Neprijateljski vojnik je sada običan kriminalac čije devijantno postupanje opravdava obezvređivanje njegove ličnosti kao pojedinca nedostojnog života u liberalnom poretku. Ipak, disciplinsko ratovanje podleže određenom stepenu pravne uređenosti i usklađenosti sa moralnim obzirima koji čine temelj prosvetiteljske misije (neo)liberalizma. Nekadašnji američki sekretar odbrane Donald Rumsfeld (*Donald Rumsfeld*) rekao je jednom prilikom da „smrt teži da ohrabri depresivno viđenje rata”, pa ne čudi što SAD nastoje da svoje intervencije učine navodno humanim i očišćenim od tereta moralno pogrešnog postupanja prema civilima.²¹ Razvoji i primenu nesmrtonosnog oružja u disciplinskim ratovima upravo treba sagledati kao korak ka daljoj sanitizaciji vojnih operacija u okviru kaznenih ekspedicija projektovanih na žarišta pobune globalne periferije protiv hartovsko-negrijevke Imperije.²² Praksa sanitizacije rata samo je još jedan napor politike supersile usmeren na osiguranje demokratske legitimizacije ratovanja u XXI veku posredstvom njegove glorifikacije i estetizacije.²³

Koje strukturne odlike čine nesmrtonosno oružje korisnim za vojne planere?

Kako bi izgledao idealno sanitizovan rat? Pukovnik Džordž Fenton (*George Fenton*), direktor Uprave za nesmrtonosno oružje Korpusa mornaričke

²¹ Roger Cohen, “Rumsfeld Is Correct – the Truth Will Get Out”, *The New York Times*, 7 June 2006, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/iht/2006/06/07/world/IHT-07globalist.html?pagewanted=all>, 18/03/2020.

²² Više o konceptu sanitizacije rata u: Evren M. Eken, “Sanitization of War”, in: Paul Joseph (ed.), *The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspectives*, SAGE Publications Inc., Thousand Oaks (CA), 2017, pp. 1516-1517.

²³ O isprepletanosti glorifikacije, estetizacije i sanitizacije rata danas videti u: Gregory Paschalidis, “Images of War and the War of Images”, *Gamma: Journal of Theory and Criticism*, Vol. 7, 1999, pp. 121-152.

pešadije SAD (*US Marine Corps' Joint Non Lethal Weapon Directorate*), osnovane 1996. godine odlukom Kongresa, jednom prilikom je izjavio da bi najradije voleo da postoji magični prah koji bi mogao da uspava neprijatelja i civile i da se tako izbegnu žrtve i ostvari borbeni zadatak.²⁴ Zavodljiva naučno-fantastična maštanja o magičnim sredstvima više su fantastična nego naučna, jer nisu u domašaju sadašnjih naučno-tehnoloških dostignuća. Ipak, pregled projekata konstrukcije novih vrsta oružja u SAD i Velikoj Britaniji, na kojima rade naučnici i inženjeri deceniju unazad, otkriva da je veliki deo inovacionih napora posvećen domišljanju troškovno prihvatljivih tehnološko-tehničkih proboja u razvoju nesmrtonosnog oružja. Primer uspešne konstrukcije nesmrtonosnog oružja je *Gate-crasher* – eksplozivna naprava za upade u objekte posredstvom usmerene eksplozije, gde se mala količina eksploziva koristi efikasno tako da napravi otvor tačno određene veličine, bez nepotrebnog razaranja i ljudskih žrtava.²⁵

Nesmrtonosno oružje se određuje kao ono čija fizička svojstva i operativne karakteristike proizvode privremeno onesposobljavanje malog obima koje se može kasnije poništiti, odnosno ono nije namenjeno ubijanju ili prouzrokovanju trajnih (ireverzibilnih) povreda i sakaćenja, niti potpunom uništavanju civilne infrastrukture i životnog okruženja.²⁶ Njegova osnovna namena je da pruži veću elastičnost upotrebe sile u borbenim zadacima i veću brzinu odgovora na neprijateljska dejstva tako

²⁴ Navedeno prema: "Special Report Emerging Technologies and Their Impact on Arms Control and Non-Proliferation", NATO Parliamentary Assembly, 2001, <https://www.bits.de/NRANEU/BMD/documents/NATO-PA%20New%20Technologies.pdf>, 29/03/2020.

²⁵ Navedeno prema: „Oružje budućnosti”, *Discovery Science HD*, dokumentarna tv serija prikazana od 7. do 16. avgusta 2019, (*Future Weapons*, <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>).

²⁶ Kao sinonimni termini u anglo-američkoj naučnoj i stručnoj literaturi pojavljuju se i atributi *soft-kill*, *less-than-lethal*, *sub-lethal*. Dato pojmovno određenje predstavlja autorovu sintezu osnovnih elemenata definicija datih u: "Special Report Emerging Technologies and Their Impact on Arms Control and Non-Proliferation", op. cit.; "DoD Executive Agent for Non-Lethal Weapons (NLW), and NLW Policy", DoD Directive 3000.03E, US Department of Defense, 31 August 2018, <https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/300003p.pdf?ver=2018-10-24-112944-467>, 25/04/2020; Pauline Kaurin, "With Fear and Trembling: An Ethical Framework for Non-Lethal Weapons", *Journal of Military Ethics*, Vol. 9, No. 1, 2010, p. 102; Dane Subošić, *Nesmrtonosno oružje*, Novinsko-izdavački centar Vojska, Beograd, 2005.

da neutrališe pretnje na bojištu bez pribegavanja smrtonosnoj sili. Nasuprot tome, operativna delotvornost konvencionalnog oružja je upravo određena njegovim potencijalom da prouzrokuje smrt. Sistemi nesmrtonosnog oružja mogu biti konstruisani kao samostalno oružje ili kao dodatak konvencionalnom oružju koji borcu pruža mogućnost da u zavisnosti od potreba konkretne borbene situacije odabere adekvatan stepen sa skale kontinuuma primene oružane sile.²⁷ Takođe, nesmrtonosno oružje pruža mogućnost napada na jednu ili više meta istovremeno.²⁸

Mada se konceptualno brojna nesmrtonosna oružja razvijaju već nekoliko decenija, pojedini autori, poput Jirgena Altmanna (*Jürgen Altmann*), još pre dve decenije ukazivali su da tvrdnje o dostizanju održivih naprednih tehnoloških rešenja za nesmrtonosno oružje treba uvek uzimati sa rezervom, zato što je samo manji broj njih utemeljen na tačnim, pouzdanim i naučno validnim proverljivim dokazima.²⁹ Trenutno je u upotrebi nesmrtonosna municija u vidu npr. metaka slabe udarne moći (*low-impact bullets*), hemikalije za onesposobljavanje opreme (lepkovi, korozivi i sredstva za vlaženje) i ljudi (npr. suzavac), pene za imobilisanje osoba i opreme, naprave za zaustavljanje vozila (npr. mreže), akustični uređaji (npr. za proizvodnju usmerene buke) i optički uređaji za ometanje vida.³⁰

Budući da su vojni razvojni projekti po pravilu poverljive prirode, čak i kada ih sprovode civilne kompanije i naučne organizacije, te da rezultati istraživanja i tehničke inovacije samim tim nisu dostupni javnosti, procene se mogu sačiniti na osnovu fundamentalnih znanja iz određene naučne oblasti. Američki vazduhoplovni pukovnik Džozef Siniscalči (*Joseph Siniscalchi*) je još krajem devedesetih godina XX veka analizirao kako raznolike napredne tehnologije, primenjene u konstrukciji nesmrtonosnog

²⁷ "Less-lethal Weapons", Small Arms Survey, www.smallarmssurvey.org/weapons-and-markets/products/less-lethal-weapons.html, 20/04/2020.

²⁸ "Current Intermediate Force Capabilities", U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Current-Intermediate-Force-Capabilities/>.

²⁹ Opširnije o problemu pristupa javnosti dostignućima u oblasti razvoja nesmrtonosnog oružja videti u: Jürgen Altmann, "Non-lethal Weapons Technologies - The Case for Independent Scientific Analysis", *Medicine, Conflict and Survival*, Vol. 17, No. 3, 2001, pp. 234-247.

³⁰ Iscrpan prikaz razvoja nesmrtonosnog oružja dat je u: Neil Davison, "Non-Lethal" Weapons, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, pp. 12-104; "Current Intermediate Force Capabilities", op. cit.

oružja, daju ovoj vrsti oružja specifične strukturne odlike, koje mu potom pridaju posebnu ulogu u vojnim strategijama i planovima. Reč je o pet sledećih obeležja:

- Preciznost – precizno navođena nesmrtonosna oružja imaju sposobnost kontrole stepena destruktivnosti tako što, za razliku od konvencionalnog oružja, napadaju samo pojedine komponente neprijateljske infrastrukture ili ljudstva;
- Radijus – nesmrtonosna oružja u načelu mogu imati daleko veći radijus borbenog dejstva, a u spoju sa minimalizacijom rizika od smrtnog ishoda po neprijatelja, radijus može biti daleko širi. Na taj način, nesmrtonosnim oružjem možemo da uništavamo neprijateljsku opremu čak i kada je raspršena na prostranom području, ili kada nije moguće tačno odrediti koje su ključne infrastrukturne tačke;
- Ponovljivost učinka – imajući u vidu stalni razvoj protivmera, pouzdanost nesmrtonosnog oružja u pogledu pružanja planiranog/ očekivanog borbenog učinka zasniva se prvenstveno na izvesnosti da će ono moći da ponovi taj učinak u različitim borbenim uslovima, odnosno čak i kada neprijatelj sprovodi protivmere;
- Selektivnost – svrha nesmrtonosnog oružja u vidu namere da se izbegnu ljudsko stradanje i materijalna šteta pruža mogućnost osmišljavanja i sprovođenja daleko fleksibilnijih spoljnopolitičkih i vojnih strategija i planova koji bi bili neodrživi kada bi se koristilo samo konvencionalno oružje;
- Sposobnost pariranja konvencionalnom oružju – budući razvoj trebalo bi da omogući i dalekometnost nesmrtonosnog oružja npr. uparivanjem sa projektilima i letelicama bez posade, čime bi se smanjio rizik od tzv. prijateljske vatre i stvorili preduslovi za dejstva po strateškim ciljevima.³¹

Program za razvoj nesmrtonosnog oružja Ministarstva odbrane SAD potekao je iz otrežnjujućeg iskustva intervencije u Somaliji, gde je general mornaričke pešadije Entoni Zini (*Anthony Zinni*) prvi taktički koristio policijsko oružje i municiju sa učinkom „manjim od smrtonosnog“, kako bi otvorio širi raspon tzv. opcija „između vikanja i pucanja“ radi suzbijanja

³¹ Joseph Siniscalchi, “Non-Lethal Technologies: Implications for Military Strategy”, Occasional Paper No. 3, March 1998, Center for Strategy and Technology, Air War College, Air University, Montgomery, <https://fas.org/man/dod-101/sys/land/docs/occpr03.htm>, 26/04/2020.

otpora lokalnih boraca.³² Jednako je otrežnjujuća ocena pojedinih autora koji smatraju da američki Program za razvoj nesmrtonosnog oružja ni nakon više od dve decenije postojanja – te udruženog napora vojnih i privatnih razvojnih kapaciteta – nije uspeo da načini krupan pomak na planu razvoja održivog oružja te vrste sa stanovišta proizvodne cene i mogućnosti operativne primene.³³ Do sada razvijeni modeli nesmrtonosnog oružja su skromnih mogućnosti, i to uz stalne godišnje sitne prepravke i dopune; modeli koji se nalaze u fazi razvoja daleko su od operativne stvarnosti bojnog polja. Ipak, analiza načina trenutne ili buduće primenljivosti nesmrtonosnog oružja u disciplinskim ratovima XXI veka zahteva kratak pregled postignutog.

Zvuk kao oružje

Primena akustike u razvoju nesmrtonosnog oružja započela je još sedamdesetih godina minolog veka i temelji se na učinku koji usmereno dejstvo velike akustične energije može da proizvede u vidu dezorijentisanosti ili privremene nesposobnosti pojedinca ili grupe.³⁴ Posledice zvučnih talasa po ljudski organizam su složene i zavise od primenjenih frekvencija, zvučnog pritiska i dužine izloženosti. Većina oružja ove vrste se konceptualno zasniva na upotrebi niskih (infrazvuk) ili veoma visokih frekvencija kako bi izazvala psihološke efekte, ali bez moždanih oštećenja. Upotreba infrazvuka bila bi zgodno oružje protiv ljudstva, zato što frekvencije niže od 20Hz izazivaju dezorijentisanost, mučninu i grčeve u stomaku, koji mogu dovesti i do trajnih oštećenja i smrti.

Kineska vlada je 2019. godine objavila da je Tehnički institut za fiziku i hemiju Kineske akademije nauka uspeo da dizanira prenosivo sonično oružje sa usmerenim infrazvučnim talasima za razbijanje demonstracija,

³² "Non-Lethal Weapons Program Executive Agent's Planning Guidance 2016", U.S. Department of Defense, 2016, https://jnlwp.defense.gov/Portals/50/Documents/Resources/Publications/Government_Reports/DoD_NLW_EA%20_Planning_Guidance.pdf, p. 2.

³³ Ofer Fridman, "Nonlethal Weapons: A Technological Gap or Misdefined Requirements?", *Joint Force Quarterly*, No. 76, January 2015, pp. 71-77; David A. Koplou, "Red-Teaming NLW: A Top Ten List of Criticisms About Non-Lethal Weapons", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 47, 2015, p. 231.

³⁴ Neil Davison, "Non-Lethal" Weapons, op. cit., p. 186.

koje izaziva krajnju nelagodnost usled vibracija u bubnim opnama, očnim jabučicama, stomaku i mozgu.³⁵ Prototip je u fazi razvoja za masovnu proizvodnju. Magnetski audio uređaj (*The Magnetic Audio Device – MAD*), koji je razvila privatna kompanija iz Kalifornije *HPV Technologies*, odašilje usmereni talas zvuka na daljinu veću od jednog i po kilometra, a na kratkom rastojanju zvuk proizvodi bol.³⁶ Naučnici i inženjeri nisu uspeali da zagospodare akustičnom energijom u meri koja bi omogućila da privremeno onesposobe ljude, a da u isto vreme pouzdano uklone rizik od trajnog oštećenja njihovog sluha – pogotovo u visokofrekventnom delu spektra.³⁷ U prilog tome svedoče tvrdnje da izraelsko oružje tog tipa nazvano „Krik”, a korišćeno za razbijanje uličnih protesta, izaziva oštećenje unutrašnjeg dela uha i sluha.³⁸

Američko ministarstvo odbrane trenutno razvija tehnologiju ugljeničnog nanocevnog termofona (*Carbon Nanotube Thermophone*) u vidu laganog akustičnog projektora koji stvara snažne zvučne talase naizmeničnim zagrevanjem i hlađenjem cevi od čistog sitno upletenog ugljenika.³⁹ Američko ministarstvo odbrane planira da nesmrtonosno oružje ovog tipa instalira na male dronove koji bi se koristili pri hvatanju begunaca ili hapšenju. Takođe, još u fazi laboratorijskih ispitivanja, nalazi se i stvaranje efekta laserski indukovane plazme (*Laser-Induced Plasma Effect*). Prototip uređaja sastoji se od dva lasera: jedan laser pulsira usled brzog uključivanja i isključivanja i tako izmeštanjem elektrona u vazduhu stvara plazmu; drugi

³⁵ Stephen Chen, “Chinese scientists develop handheld sonic weapon for crowd control”, *The South China Morning Post*, 19 september 2019, <https://www.scmp.com/news/china/science/article/3028071/chinese-scientists-develop-handheld-sonic-weapon-crowd-control>, 27/04/2020.

³⁶ Internet prezentacija *HPV Technologies*: www.getmad.com/military; “Magnetic Audio Devices”, www.zemos98.org/controlsonoro/wp-content/uploads/pdf/mad_web_entry_metric.pdf, 27/04/2020.

³⁷ Pregled istraživanja o mogućim dejstvima akustičnog oružja videti u: James R. Jauchem, Michael C. Cook, “High-Intensity Acoustics for Military Nonlethal Applications: A Lack of Useful Systems”, *Military Medicine*, Vol. 172, Issue 2, 2007, pp. 182-189.

³⁸ Xenia Jardin, “Focused Sound ‘Laser’ for Crowd Control”, *NPR*, 21 September 2005, <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4857417>, 27/04/2020.

³⁹ Rebecca Heilweil, “The Ingredients Powering the DOD’s New Nonlethal Weapons”, *Wired*, 20 November 2018, <https://www.wired.com/story/ingredients-powering-defense-department-new-nonlethal-weapons/>, 27/04/2020.

laser projektuje zrak tačno u prethodno stvoren oblak jonizovanog gasa i tako oslobađa zvučnu energiju u vidu ekstremno bučnog praska.⁴⁰

Upotreba infrazvuka protiv infrastrukture ogledala bi se u slabljenju ili razaranju strukture metala, prouzrokovanju termalnih oštećenja i manjih lokalizovanih zemljotresa. Američka vojska tek razvija koncept prenosivog uređaja sa samostalnim napajanjem koji bi mogao da zaustavlja kretanje kopnenih vozila i plovila primenom radio frekvencija velike energije u mikrotalasnom spektru, tako što bi im prekinuo rad pogonskog motora dejstvom na elektronske komponente.⁴¹

Usmerena energija kao oružje

Razvoj oružja usmerene energije počeo je još osamdesetih godina XX veka u nastojanju da se stvori oružje koje bi bilo u stanju da proizvodi snop koncentrisane elektromagnetne energije u različitim delovima njenog spektra, ili snop atomskih/subatomskih čestica, i oružje usmerene energije radi nanošenja štete ljudima, opremi i postrojenjima.⁴² Oružja usmerene energije obuhvataju lasere (sa dejstvom u vidljivom, infracrvenom ili ultraljubičastom delu spektra) i uređaje koji proizvode snopove radiotalasa, mikrotalasa i milimetarskih talasa (30–300 GHz).⁴³ Osnovni cilj je postići ogromnu preciznost, sposobnost delovanja brzinom svetlosti i neograničene „municije“.

Sudeći prema podatku da je američko ministarstvo odbrane samo u periodu 2017–2019. udvostručilo budžetsku liniju za razvoj oružja usmerene energije, i to sa 535 miliona na 1,1 milijardu dolara, ova vrsta nesmrtonosnog oružja definitivno ima prioritet u srednjoročnim istraživačko-razvojnim naporima.⁴⁴

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ “Radio-Frequency Vehicle Stopper”, U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Future-Intermediate-Force-Capabilities/Radio-Frequency-Vehicle-Stopper/>, 21/04/2020; “Radio-Frequency Vessel Stopper”, U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Future-Intermediate-Force-Capabilities/Radio-Frequency-Vessel-Stopper/>, 21/04/2020.

⁴² Neil Davison, “*Non-Lethal Weapons*”, op. cit., p. 143.

⁴³ “Directed Energy: Sound and Light Technology”, U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Press-Room/Fact-Sheets/Article-View-Fact-sheets/Article/1574157/directed-energy-sound-and-light-technology/>, 21/04/2020.

⁴⁴ Shaun Waterman, “Directed Energy Weapons Move Closer to Prime Time”, *Air Force Magazine*, 29 October 2019, <https://www.airforcemag.com/directed-energy-weapons-move-closer-to-prime-time/>, 21/04/2020.

Osnovni cilj je uspostaviti ravnotežu između bezbednosti i delotvornosti u pogledu kontrole zagrevanja i osigurati veliku snagu merenu stotinama kilovata.⁴⁵ Na primer, kada je reč o laserima i oružju zasnovanom na radio, milimetarskim i mikrotalasima, američki vojni planeri nastoje da proizvedu oružje sa operativnim sposobnostima koje neće oštetiti vid ili tkivo neprijateljskih vojnika u slučaju predugog izlaganja zračenju.⁴⁶ Američko ministarstvo odbrane je septembra 2019. godine najavilo da će se usredsrediti na konstruisanje oružja usmerene energije koja će se lakše brzo razviti do nivoa isplative masovne proizvodnje, poput lasera visoke energije.⁴⁷ Primer te vrste oružja u pripremi je *HELIOS (High Energy Laser and Integrated Optical-dazzler with Surveillance)*, koji ratna mornarica SAD namerava da 2021. godine instalira na jednom od razarača, a opremljen je sposobnošću progorevanja trupa manjeg broda i obaranja bespilotnih letelica. Pored *HELIOS*-a, deo buduće porodice laserskih sistema u američkoj ratnoj mornarici (*Navy Laser Family of Systems – NLFoS*) činiće još dva sistema oružja usmerene energije: 1) *SSL-TM (Solid State Laser-Technology Maturation system)* predviđen za primenu na amfibijskim brodovima i; 2) *ODIN (Optical Dazzling Interdictor, Navy)* predviđen za razarače.⁴⁸

Tehnologija aktivnog odbijanja (*Active Denial Technology*) je sposobnost da se dejstvuje na ljude proizvodnjom osećaja vreline posredstvom usmerenog milimetarskog zraka koncentrisane energije frekvencije 95GHz koji se na metu projektuje brzinom svetlosti.⁴⁹ Zrak probija površinski sloj kože do dubine od nekoliko milimetara i stvara osećaj nepodnošljive vreline i okida instinktivnu reakciju mete da se pomeri sa tog mesta.

⁴⁵ Do sada je postignuta snaga tek od nekoliko desetina kilovata.

⁴⁶ Neil Davison, "Non-Lethal" Weapons, op. cit., pp. 210-211.

⁴⁷ Ben Werner, "Pentagon Shifts Focus on Directed Energy Weapons Technology", *US Naval Institute News*, 5 September 2019, <https://news.usni.org/2019/09/05/pentagon-shifts-focus-on-directed-energy-weapons-technology>, 21/04/2020.

⁴⁸ Megan Eckstein, "Navy to Field High-Energy Laser Weapon, Laser Dazzler on Ships This Year as Development Continues", *US Naval Institute News*, 30 May 2019, <https://news.usni.org/2019/05/30/navy-to-field-high-energy-laser-weapon-laser-dazzler-on-ships-this-year-as-development-continues>

⁴⁹ Susan LeVine, "The Active Denial System A Revolutionary, Non-lethal Weapon for Today's Battlefield", Center for Technology and National Security Policy, National Defense University, June 2009, <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/DefenseTechnologyPapers/DTP-065.pdf?ver=2017-06-22-143022-030>, 21/04/2020; "Active Denial Technology", U.S. Department of Defense, May 2016, <https://jnlwp.defense.gov/Press-Room/Fact-Sheets/Article-View-Fact-sheets/Article/577989/active-denial-technology/>, 21/04/2020.

Nakon dve decenije intenzivnog rada na konstrukciji oružja zasnovanog na stroboskopskom svetlu, odnosno snažnim pulsirajućim usmerenim svetlosnim zracima različitih frekvencija, sličan proizvod kompanije *Peak Beam Systems* našao je primenu na kupolama oklopnih vozila američke vojske. Reč je o uređaju koji projektuje usmereno stroboskopsko svetlo na daljinu od 150 metara i izaziva dezorijentisanost, ošamućenost i mučninu, čime se kod neprijatelja osujećuje sposobnost efikasnog nišanjenja i pogađanja meta, a posredno smanjuje ukupna borbena delotvornost tokom jedne taktičke operacije.⁵⁰ Ruska vojska je početkom 2019. godine objavila da je na dve fregate instalirala uređaj za vizuelno optičko ometanje *Filin 5P-42*, koji projektuje zaslepljujući usmereni svetlosni zrak poput stroboskopskog svetla na daljinu veću od četiri kilometra.⁵¹ *Filin 5P-42* može da značajno smanji učinak tehnologije noćnog osmatranja, sistema za lasersko nišanjenje, nišanjenja kod pešadijskog naoružanja i protivtenkovskih projektila.

Biohemijski i hemijski agensi kao oružje

Za razliku od međunarodnopravne zabrane upotrebe biološkog i hemijskog oružja u ratu, političke i naučno-tehnološke okolnosti doprinele su nesmetanom razvoju biološkog i hemijskog nesmrtonosnog oružja. Kada je reč o biohemijskim agensima, razvoj narkotika i ostalih psihoaktivnih supstanci sa onesposobljavajućim dejstvom na ljudski organizam poznat je još od pedesetih godina XX veka; npr. u vidu hemikalija koje prouzrokuju različite vidove iritacija, ili pak imaju dejstvo na ljudski organizam u rasponu od nesvesti do halucinacija.⁵² Iz ugla zahteva vojne primene, biohemijski agensi su u komparativnoj prednosti zato što su logistički održivi (dovoljne su neznatne količine), visoko potentni (brzo se šire i proizvode jaku čulnu iritaciju), značajno menjaju regulatornu aktivnost

⁵⁰ David Hambling, "The Long, Weird History of Strobe Weapons", *Popular Mechanics*, 11 February 2019, <https://www.popularmechanics.com/military/weapons/a26253652/history-strobe-weapons/>, 22/04/2020.

⁵¹ Callum Paton, "Filin: Russian Navy Unveils New Weapon That Makes Enemy Hallucinate, Vomit", *Newsweek*, 4 February 2019, <https://www.newsweek.com/filin-russian-navy-unveils-new-weapon-makes-enemy-hallucinate-vomit-1316545>, 22/04/2020.

⁵² *Nonlethal Weapons and Capabilities*, Council on Foreign Relations, New York, 2004, pp. 30-37; Neil Davison, "Non-Lethal" Weapons, op. cit., pp. 105-142.

centralnog nervnog sistema, njihovo dejstvo traje satima i čak više dana i ne prouzrokuju trajna oštećenja organizma.⁵³ U američkoj vojsci je trenutno u upotrebi *Oleoresin Capsicum* dizajniran za kontrolu kretanja pojedinaca i grupa u određenoj zoni tako što se iz ručnog dispenzera raspršuje iritirajuća hemikalija u vidu mlaza ili stvaranjem oblaka.⁵⁴ Potencijalne mogućnosti unapređenja delotvornosti ove vrste nesmrtonosnog oružja pratiće produbljavanje shvatanja biohemijskih procesa u ljudskom organizmu na molekularnom nivou.⁵⁵

U fazi razvoja se nalazi održiva primena hemijskih agenasa radi uništavanja optike ili ključnih delova oružja ili hemikalija koje nagrizaju gume na točkovima vozila, ili tečnog metala koji može učiniti krhkim druge vrste metala promenom njegove molekularne strukture.⁵⁶ Primera radi, adhezivni agensi su polimerne pene koje se brzo formiraju u prostoru, služe za zaustavljanje mete i zahtevaju specijalne rastvore za uklanjanje. Kontaminatori su aditivi koji dovode gorivo u želatinasto ili čvrsto stanje, superkaustici su kiseline koje daleko snažnije nagrizaju materijale, a lubrikanti supstance koje raspršene iz vazduha mogu da prouzrokuju gubitak trenja na putevima i železničkim prugama.

Upotreba genetskog inženjeringa radi manipulacije prirodnim procesima degradacije posredstvom mikroba omogućila je nova polja razvoja nesmrtonosnog biohemijskog oružja koje razara materijale. Biodeteriorativni mikrobi mogu da stvaranjem svojevrsnih „čepova“ unutar mehaničkih sistema zaustave rad mašina, oštete ili razgrade gumu, plastiku

⁵³ Detaljnije u: Ronald G. Sutherland, "Chemical and Biochemical Non-lethal Weapons: Political and Technical Aspects", SIPRI Policy Paper No. 23, Stockholm International Peace Research Institute, November 2008, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/PP/SIPRI23.pdf>, 23/04/2020, pp. 12-25.

⁵⁴ "Oleoresin Capsicum Dispensers", U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Current-Intermediate-Force-Capabilities/Oleoresin-Capsicum-Dispensers/>, 23/04/2020.

⁵⁵ Tom Burghardt, "Pentagon "Calmatives": Biochemical Substances as Incapacitating Weapons of War and Social Control", Global Research, Centre for Research on Globalization, 12 July 2008, <https://www.globalresearch.ca/pentagon-calmatives-biochemical-substances-as-incapacitating-weapons-of-war-and-social-control/9573>, 23/04/2020.

⁵⁶ Jürgen Altmann, "Non-Lethal Weapons Technologies: The Case for Independent Scientific Analysis", in: Nick Lewer (ed.), *The Future of Non-Lethal Weapons: Technologies, Operations, Ethics and Law*, Frank Cass Publishers, London, 2002, pp. 115-116.

i kompozitne materijale, cementni ili asfaltni sloj puta ili mosta, pretvore gorivo u žele i da hemijski razgrade eksploziv ili čak metal.⁵⁷

Da li je nesmrtonosno oružje budući „magični prah“ disciplinskih ratova?

Važan strateški dokument vojske SAD posvećen opštim smernicama za razvoj oružanih snaga spram budućeg operativnog okruženja – Krovni koncept združenog delovanja (*Capstone Concept for Joint Operations: Joint Force 2020*) – jasno naglašava da neželjena kolateralna šteta u vidu civilnih žrtava i materijalne štete mora biti svedena na najmanju moguću meru, kako se ne bi dalje kompromitovalo spoljnopolitičko delovanje SAD, te da je jedan od načina njenog postizanja upotreba nesmrtonosnog oružja.⁵⁸ Nasuprot tome, pojedini istraživači, poput npr. Dejvida Koplova (David A. Koplow), skeptični su u pogledu pojave velike potražnje za nesmrtonosnim oružjem u skorijoj budućnosti, jer strukturne odlike te vrste oružja nude rešenja za skoro nepostojeći problem, budući da se delotvorne ratne operacije i dalje ne mogu zamisliti bez ubijanja i razaranja.⁵⁹ Ipak, premda su, uprkos dugotrajnosti, istraživanja i razvoj nesmrtonosnog oružja zaista do sada dali manje održivih konstrukcionih rešenja nego što je to obično slučaj, naredne godine i decenije XXI veka, usled naprednih tehnologija Četvrte industrijske revolucije, najverovatnije će omogućiti uvođenje pojedinih vrsta nesmrtonosnog oružja u oružane snage SAD. Zbog toga ću sada sagledati različite načine na koje bi tehnološki potencijal nesmrtonosnog oružja mogao da ga preporuči kao optimalno sredstvo imperijalnih kaznenih ekspedicija, imajući u vidu kontekst u kojem se odigrava tipična vojna intervencija na globalnoj periferiji.

Neregularan oružani otpor u spoju sa povremenim, sporadičnim borbenim ili drugačijim akcijama dela lokalnog civilnog stanovništva prvo je

⁵⁷ “Non-Lethal Weapons Research in the US: Genetically Engineered Anti-Material Weapons”, Background Series #9, The Sunshine Project, March 2002, <https://targetedindividualscanada.files.wordpress.com/2010/06/non-lethal-weapons-research-in-the-us-2002.pdf>, 27/04/2020.

⁵⁸ “Capstone Concept for Joint Operations: Joint Force 2020”, Joint Chiefs of Staff, 10 September 2012, <https://ia801305.us.archive.org/14/items/Capstone-Concept-for-Joint-Operations--Joint-Force-2020/Capstone%20Concept%20for%20Joint%20Operations%20-%20Joint%20Force%202020.pdf>, 27/04/2020.

⁵⁹ David A. Koplow, “Red-Teaming NLW: A Top Ten List of Criticisms About Non-Lethal Weapons”, op. cit., p. 232.

obeležje konteksta disciplinskog ratovanja na globalnoj periferiji. Gerilski način ratovanja – jedini istorijski potvrđen delotvoran odgovor na kaznene ekspedicije velikih sila, iznova otvara problem srazmernosti oružanog delovanja u kontekstu cilja uništenja pobunjeničkih snaga, jer se pred silom koja interveniše postavlja pitanje kako pronaći i uništiti odlučujući deo gerilske organizacije, a da se pri tome ne prouzrokuje preterano stradanje civila i ne ošteti njihova, obično skromna imovina. Koliko god da kvalitetne obaveštajne analize mogu da osiguraju pouzdane geografske koordinate meta vojnih udara, snaga gerilskog načina ratovanja ipak prevashodno počiva u volji lokalnog stanovništva da na različite načine bespogovorno podrži gerilske borbe (finansijski, materijalno, logistički, regrutacijom, pružanjem obaveštajnih podataka o intervencionističkim trupama itd).⁶⁰ Sudar odlučnog lokalnog otpora i nadmoćnih intervenišućih trupa bi u slučaju borbene upotrebe konvencionalnog oružja prouzrokovao obim ljudskih žrtava i štetu koji bi bili vidljivi i pogodni za medijsku eksploataciju, što bi dodatno odmglo demokratskoj legitimizaciji nastavka vojnih operacija.

Postojanje čvrste volje lokalnog stanovništva da podrži gerilske operacije stoga neizbežno otvara pitanje postizanja većeg stepena poštovanja načela srazmernosti u disciplinskim ratovima XXI veka prosuđivanjem kako ostvariti suptilnu ravnotežu između ciljeva vojnih operacija, snage neprijateljskih trupa i verovatnoće prouzrokovanja civilnih žrtava i materijalne štete. Pored kvalitetne obaveštajne slike, kao osnove osmišljavanja i sprovođenja ratnih operacija na tuđoj teritoriji, pojedini autori za rešavanje problema nesrazmernosti u savremenim vojnim intervencijama preporučuju asimetrične psihološke operacije (*Psychological Operations – PSYOPs*) i informacione operacije, kako bi se lokalno stanovništvo pružanjem valjane argumentacije zasnovane na pouzdanim informacijama ubedilo da je podrška intervencionističkim trupama u njihovom interesu.⁶¹ Bez uspostavljanja saradnje sa lokalnom političkom zajednicom i međusobnog poverenja, odnosno bez ukotvljavanja disciplinske akcije u pristanak onih koje treba „disciplinovati“, vojne intervencije nikada neće moći da ostvare krajnji cilj izgradnje liberalnog poretka. To uostalom nedvosmisleno pokazuju ishodi „beskrajnih“ ratova vođenih u Avganistanu

⁶⁰ Michael L. Gross, „Asymmetric war, symmetrical intentions: Killing civilians in modern armed conflict“, *Global Crime*, Vol. 10, No. 4, November 2009, p. 334.

⁶¹ Adam D.M. Svendsen, „Strategy and Disproportionality in Contemporary Conflicts“, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 33, No. 3, June 2010, pp. 388-394.

i Iraku. Mala verovatnoća pridobijanja kritičnog dela lokalnog stanovništva psihološkim i informacionim operacijama upućuje vojne planere da usredsrede razvojne potencijale na poštovanje načela srazmernosti optimalnim izborom tehnoloških dostignuća u okviru Četvrte industrijske revolucije koja doprinose „civilizovanju“ ratnih operacija putem veće preciznosti ali i, u isto vreme, ograničene upotrebe oružane sile.

Pitanje srazmernosti nas upućuje na urbano okruženje kao drugo obeležje konteksta disciplinskog ratovanja na globalnoj periferiji, budući da su gradovi oduvek upravna i privredna središta društvenog uticaja i bogatstva i da je migracija iz ruralnih u urbana područja postojan trend. Izvođenje borbenih operacija u gradskom tkivu podleže potpuno drugačijim taktičkim zahtevima nego što je slučaj kod konvencionalno definisanog vojišta u otvorenom krajoliku. Gusto naseljena gradska sredina pretpostavlja veći broj raznolikih aktera na strani neprijatelja (male terorističke grupe, kriminalne grupe, gerila, plemenske ili klanovske milicije), nejasnu liniju razdvajanja i time greške u vidu dejstva po sopstvenim trupama, lakše kretanje/skrivanje neprijateljskih snaga, te usporavanje, okruživanje i iscrpljivanje intervenišućih trupa brojnim sitnim okršajima i prepadima. Predstavljene operativno relevantne strukturne odlike nesmrtonosnog oružja, posebno u vidu preciznosti, radijusa i selektivnosti, uklapaju se savršeno sa strukturnim obeležjima urbane sredine kao omiljenog vojišta za gerilske borbe. Osnovna prednost tehnološkog potencijala nesmrtonosnog oružja je lakša kontrola nanošenja ljudskih žrtava i materijalne štete, što se odlično podudara sa strateškim i operativnim zahtevima izvođenja borbenih zadataka u urbanom okruženju. Reč je o tome da će lakše biti obnovljene vitalne javne usluge i infrastruktura, što će minimalizovati ometanje normalnog života lokalnog stanovništva. Otežano ili skoro nemoguće razlikovanje boraca i lokalnih žitelja – i što je jednako važno, razlikovanje borbenih i civilnih materijalnih resursa – uslovljava snažnu potrebu da se borbene operacije vode tako da se u što većoj mogućoj meri izbegnu civilne žrtve i materijalna razaranja privatne imovine i javne infrastrukture, što znači da bi nesmrtonosno oružje bilo prikladno sredstvo za izvođenje munjevitih i kratkotrajnih borbenih zadataka poput policijskih, kako bi se izbegla iritacija civila a istovremeno neutralisale neprijateljske jedinice.⁶²

⁶² Gerrard Quille, "The revolution in military affairs debate and non-lethal weapons", *Medicine, Conflict and Survival*, Vol. 17, No. 3, 2001, pp. 217-218.

Shodno logici izvođenja kaznenih ekspedicija, nesmrtonosno oružje se u potpunosti podudara sa reprodukcijom policijske strategije upravljanja rizicima od društvenog nereda i represivnog delovanja prema odmetničkim grupama koje podrivaju liberalni poredak.⁶³ Za razliku od konvencionalnog oružja koje ima binarnu opciju – pokušaj da ubiješ ili ne čini ništa, nesmrtonosno oružje nudi mogućnosti prilagođene opšteprihvaćenim pravilima vođenja savremenog rata, koje su usmerene na smanjenje obima nepotrebnih odnosno nenameravanih žrtava i materijalne štete. Iskustva komandira sa terena stečena u mirovnim operacijama i vojnim intervencijama jasno su pokazala potrebu za bržim razvojem nesmrtonosnog oružja kako bi se što delotvornije prevazišao frustrirajući jaz između nečinjenja i ubijanja, kao mogućih izbora na skali borbenog dejstva.⁶⁴ Utoliko se hibridizacija klasičnog policijskog rada i vojne operatike i taktike ogleda upravo u nameri da se gerilski borci ili pobunjenici samo privremeno onesposobe, kao i bilo koji drugi kriminalci, a potom uvedu u pravne okvire liberalnog poretka kroz krivični postupak.

Sadašnja generacija nesmrtonosnog oružja prvi put je taktički isprobana u američkim intervencijama u Somaliji, Iraku, Avganistanu i na Kosovu i Metohiji. Čak i kada bude dostiglo napredni stepen razvijenosti i održivosti u pogledu troškova proizvodnje, ovo oružje će verovatno uvek biti korišćeno u spoju sa konvencionalnim oružjem kao svojevrsna dopuna oružane sile (*force multiplier*), odnosno kao prethodnica upotrebe konvencionalnog oružja koja treba da snizi nivo borbene sposobnosti neprijatelja. Pred vojne planere opravdano se postavlja pitanje da li će nesmrtonosno oružje moći isključivo da služi kao sredstvo odvratanja neprijatelja od daljeg razvijanja napada, i u kojim okolnostima trupe mogu da pređu sa upotrebe nesmrtonosnog na konvencionalno oružje i obratno. Kako dosadašnja praksa vojnih intervencija pokazuje, najsloženiji problem u hibridnom načinu upotrebe konvencionalnog i nesmrtonosnog oružja predstavlja brzina procene i odluke borca o tome da li situacija u kojoj se nalazi zahteva upotrebu jednog ili drugog oružja, odnosno da li mu je život

⁶³ Ovde se naslanjam na Delezovu dopunu Fukoovih teorijskih razmatranja o suverenim društvima kažnjavanja i discipline u vidu tvrdnje da posle Drugog svetskog rata kontrola postaje daleko elastičniji način nadzora društva. Opširnije u: Gilles Deleuze, *Postscript on the Societies of Control*, MIT Press, Cambridge (MA), 1992.

⁶⁴ John B. Alexander, "An overview of the future of non-lethal weapons", *Medicine, Conflict and Survival*, Vol. 17, No. 3, 2001, p. 183.

ugrožen ili nije.⁶⁵ Na primer, odluka o izboru neposredno zavisi od kritične sposobnosti ispravne procene da li nepoznato vozilo koje se brzo približava kontrolnom punktu, ili nailazi na vojni konvoj, predstavlja pokretnu bombu ili njegov vozač jednostavno nije shvatio signale da treba da uspori. Utoliko je očigledno da upotreba nesmrtonosnog ne smanjuje opravdanost upotrebe konvencionalnog oružja; tačnije, prvo je jedino delotvorno kao dopuna, a nikako kao zamena za drugo. Primera radi, napad neprijateljskog snajperiste moguće je samo privremeno ometati npr. nekim oružjem usmerene energije, ali jedino protivsnajperska vatra konvencionalnim oružjem može da trajno ukloni bezbednosnu pretnju.

Asimetričnost vojne moći i, sledstveno, posedovanja naprednih vojnih tehnologija, može takođe da se pojavi kao potencijalan problem na planu strateške i operativne održivosti primene nesmrtonosnog oružja u disciplinskim ratovima. Teško da će siromašne zemlje ili raznoliki podržavni i/ili ratujući entiteti moći da odgovore srazmerno nesmrtonosnom napadu. Veća je verovatnoća da će posegnuti za konvencionalnim oružjem i podstaći eskalaciju sukoba, te time učiniti nesmrtonosno oružje izlišnim. Zato se u raspravama američkih vojnih planera pojavila ideja o strateškoj upotrebi nesmrtonosnog oružja zasnovanog na biohemijskim i hemijskim agensima za povećanje ranjivosti ratnih kapaciteta i operativnih oružanih snaga neprijatelja, i to uništavanjem sistema ranog upozoravanja i komunikacione infrastrukture, ometanjem linija snabdevanja ili imobilizacijom opreme.⁶⁶ Na taj način, nesmrtonosno oružje, uz odgovarajuću podršku verodostojne konvencionalne oružane pretnje, može da posluži kao delotvorno sredstvo prisile. Doduše, navedeno bi bilo ostvarivo samo pod pretpostavkom da je neprijatelj racionalan akter. To često nije slučaj kod ratujućih entiteta čiji su ciljevi delovanja maksimalizovani svojom eshatološkom prirodom, budući da su „sakralizovani” neposrednim pozivanjem na verska i ideološka učenja.

Strukturne odlike nesmrtonosnog oružja uslovljavaju nove načine na koje SAD može da tehnološke potencijale tog oružja preinači u potencijal

⁶⁵ Ben Lagasca, Susan LeVine and Brian Long, "Combatant or Collateral Damage? New Technology Offers Urban Ops Advantage", *Army*, August 2015, https://jnlwp.defense.gov/Portals/50/Documents/Resources/Publications/Journal_Articles/New_Technology_Offers_Urban_Ops_Advantage.pdf, pp. 25-27.

⁶⁶ Joseph Siniscalchi, "Non-Lethal Technologies: Implications for Military Strategy", op. cit.

za očuvanjem globalne dominacije, koji će verovatno postepeno opadati u nastavku XXI veka usled jačanja globalnog uticaja Kine kao velike sile u usponu, te promenljive kooperativnosti pojedinih regionalnih sila. Čini se, da bi preinačavanje tehnološkog potencijala nesmrtonosnog oružja podstaklo šire uvođenje represivnih policijskih praksi kontrole stanovništva u vojni instrumentarijum disciplinskih ratova, te bi ih učinilo legitimnom komponentom nove ontologije nasilja u međunarodnim odnosima XXI veka. Strukturne odlike nesmrtonosnog oružja, ispravno primenjene, idealno se uklapaju u normativni okvir odvijanja ratnih operacija u delu koji propisuje prihvatljive načine onesposobljavanja neprijateljskih vojnika za dalju borbu. Reč je prvenstveno o benignim intervencijama na telu koje ova vrsta oružja čini, pri čemu je benignost poželjno svojstvo oružja zato što se stara o očuvanju svetosti tela i ljudskog života. Time veština srazmernog borbenog dejstva, proistekla iz samog dizajna, konstituiše nesmrtonosno oružje unutar savremenog moralnog okvira vođenja rata, te služi kao važna vrednosno-normativna potpora demokratske legitimizacije vođenja disciplinskih ratova radi očuvanja liberalnog mira.

Dostizanje efikasnosti upotrebe nesmrtonosnih oružja usmerenih na ljude označila bi sposobnost kontrole stepena destruktivnosti i tako otvorila brojne mogućnosti ograničavanja štete i patnje nedužnih ljudi, a istovremeno bi vojnim planerima pružila precizniji instrument borbene sile sa velikim opsegom dejstva i minimalnim greškama prilikom razvrstavanja boraca od neboraca. Nesmrtonosno oružje omogućava sofisticiranije projektovanje najmanjeg nivoa upotrebe sile prilagođenog procenjenom stepenu vojne pretnje, te lakšem donošenju odluke o primeni taktike „prvo pucaj a posle pitaj”. Uzmimo hipotetički slučaj potrebe za brzim sprovođenjem disciplinske vojne ekspedicije protiv tehnološki zaostalog ratujućeg entiteta malog obima na udaljenom i nepristupačnom području globalne periferije, koji npr. ometa važnu saobraćajnu komunikaciju kojom se obavlja međunarodna trgovina, ili ugrožava eksploataciju prirodnih resursa od interesa za SAD. Iskrčavanje i kopneno angažovanje vojnih trupa na takvoj neprijateljskoj teritoriji zahtevalo bi ne samo preduzimanje složenog zahvata u ravni operatike i taktike – sa potencijalnim teškoćama koje bi nastale usled neizvesne dužine trajanja ekspedicije, nego i dugačak proces legitimizacije pred američkim javnim mnjenjem i unutar globalnih institucija (prevashodno Ujedinjenih nacija), solidno utemeljene na međunarodnopravnim i moralnim normama. Primenom odgovarajućeg nesmrtonosnog oružja sa velikim radijusom borbenog dejstva – npr. u spoju

sa robotizovanim letelicama – ekspediciona disciplinska operacija mogla bi prvenstveno da bude usredsređena na kritično onesposobljavanje mehanizacije ili nanošenje štete drugim materijalnim resursima u posedu ratujućeg entiteta, a bez rizika od stradanja sopstvenih vojnika i sa minimalnim rizikom od uništavanja sopstvene vojne opreme. Na primer, ako ratujući entitet finansira svoje oružane aktivnosti uzgajanjem biljaka koje se koriste za proizvodnju narkotika, robotizovane letelice bi mogle da primene biološke ili hemijske agense i unište zasade, te tako nanesu kritičnu štetu njegovom „budžetu“. Takođe, primena ovih hemijskih agenasa mogla bi da onesposobi vozila kojima se pobunjenici transportuju kada izvode oružana dejstva, pa čak i njihovo naoružanje. Upotreba nesmrtonosnog oružja protiv neprijateljske borbene opreme verovatno bi uklonila potrebu za naporom demokratskom legitimizacijom tako osmišljene kaznene ekspedicije, budući da bi ulog u pogledu očekivanih budžetskih troškova na sopstvenoj strani bio prihvatljiv, a ne bi stradalo ni ljudstvo niti lokalno civilno stanovništvo. Na taj način izvedena vojna operacija verovatno ne bi ni izazvala veliku medijsku pažnju, što bi dodatno poboljšalo izgleda za njenom (spoljno)političkom održivošću.

Razmotrimo sada ukratko verziju iste hipotetičke kaznene ekspedicije kada bi bilo primenjeno nesmrtonosno oružje namenjeno privremenom i kratkotrajnom onesposobljavanju ljudstva. Pretpostavimo da je dejstvo po materijalnim resursima razbesnelo vođe i pripadnike ratujućeg entiteta i ojačalo ih u uverenju da treba uzvratiti odmazdom u vidu potpune blokade saobraćajne komunikacije kojom se obavlja međunarodna trgovina ili rušenjem postrojenja za eksploataciju prirodnih resursa. Robotizovane letelice bi – opskrbljene detaljnim podacima o kretanju pripadnika ratujućeg entiteta dobijenim satelitskim nadzorom u realnom vremenu – mogle da po neprijateljskim jedinicama dejstvuju npr. biohemijskim agensima (radi izazivanja različitih vidova iritacija ljudskog organizma), akustičnim snopovima ili stroboskopskim svetlosnim snopovima (radi izazivanja dezorijentacije i mučnine), ili tzv. tehnologijom aktivnog odbijanja (radi stvaranja osećaja vreline). Ma koliko učinak po organizam neprijatelja bio kratkotrajan, odnosno reverzibilan, mišljenja sam da bi ove vrste nesmrtonosnog oružja imale značajan dugoročan psihološki učinak. Ovde valja pribeći imaginaciji. Zamislimo kako bi tehnološki zaostao neprijatelj misaono obradio i emotivno proživio traumu izazvanu bilo kojim od prethodno nabrojanih efekata (npr. da iznenada oseti neizdrživu vrućinu ili ugleda zaslepljujuće svetlo), a bez jasne percepcije izvora ili uzroka tih

efekata. Nesmrtonosno oružje bi u ulozi psihološkog oružja moglo da izazove iskonski strah od nepoznatog, zajednički svim ljudima bez obzira na sposobnost razumevanja kauzalnih odnosa (oružje-povreda), te da uznemiri pripadnike ratujućeg entiteta. Kada neprijatelju usadimo strah, imamo moć nad njim i možemo da ga nateramo da odustane od borbe.

Analizirane operativne karakteristike čine nesmrtonosno oružje prihvatljivim spram opšteprihvaćenih moralnih svetonazora i društvenih konvencija o prikladnosti i neprikladnosti pojedinih sredstava nasilja. Reverzibilnost posledica dejstva čini da nesmrtonosno oružje oblikuje prihvatljive načine na koje bi nasilje moglo da se odigrava tokom disciplinskih ratova utemeljenih na vrednostima liberalnog mira, operacionalizovanih kroz međunarodnopravnu zaštitu ljudskih prava. Privremeno i kratkotrajno onesposobljena, pa čak i lakše ranjena tela bila bi prihvatljiva kao „uračunati troškovi“, odnosno ona bi se materijalizovala u novoj ontologiji nasilja kao konstitutivni element prihvatljivosti ove vrste oružja za rat. Reč je o prenošenju policijske metodologije i tehnologije vršenja represivnih mera na plan održanja svetskog liberalnog mira i nesmetanog odvijanja globalnih privrednih aktivnosti.

Zaključak

Napredna naučna znanja i tehnologije Četvrte industrijske revolucije uveliko se koriste u razvoju raznolikih oružja budućnosti, čiji pojedini koncepti i modeli raspaljuju imaginaciju vojnih planera i kao da nagoveštavaju da će naučna fantastika anticipirati stvarnost kao što je to činila i ranije. U spektru naprednih oružja čije je izumevanje i konstruisanje obeležilo rani XXI vek, odabrao sam da sagledam mogućnosti za buduću praktično-političku upotrebu proizvedenog, prototipnog i nesmrtonosnog oružja u fazi razvoja – zasnovanog na naprednim tehnologijama zvuka, usmerene energije, sintetičke proizvodnje biohemijskih i hemijskih agenasa. Tačnije, zanimalo me je da sa pozicija kritičke teorije međunarodne bezbednosti i međunarodnih odnosa ispitam kako bi održiva primena nesmrtonosnog oružja, kroz unapređenje delotvornosti politike intervencionizma, mogla da u budućnosti doprinese optimalnom ostvarenju spoljopolitičkih interesa SAD.

Analiza je razotkrila kako strukturne odlike nesmrtonosnog oružja uslovljavaju načine na koje supersila može da tehnološke potencijale tog

oružja preinači u potencijal za očuvanjem osporene globalne dominacije disciplinovanjem nekooperativnih političkih entiteta globalne periferije. Prihvatljivost nesmrtonosnog oružja, u kontekstu legitimnosti ratovanja kao društvene prakse, tesno je povezana sa prihvatljivošću načina na koje se nasilje odigrava u međunarodnoj areni XXI veka, odnosno ona počiva na logici nasilja utkanoj u ideje o civilizatorskoj misiji projekta liberalnog mira. Prosvetiteljski svetonazor poistovećuje zlo sa „prirodnim stanjem“ a dobro sa civilizacijom, te tako u „carstvo zla“ svrstava sve one aktere koji se suprotstavljaju američkoj hegemoniji i odbijaju da prihvate postojeće mehanizme globalne distribucije moći i materijalnih resursa. Stoga, bilo kakvo koncentrisanje „neobuzdane“ vojne moći, kao potencijalne ontološke pretnje bogatoj globalnoj manjini koja živi u liberalnom poretku oblikovanom korporativnim interesima, ma koliko bila udaljena od centra, mora biti suzbijena. Svrha disciplinskog rata nije uništenje protivnika ili deprivacija u resursima, nego kažnjavanje odstupanja od dopuštenog/ poželjnog ponašanja. Cilj je da se prekršilac popravi prihvatanjem vrednosnog sistema kaznioca. Utoliko se napredni tehnološki potencijal nesmrtonosnog oružja lako spoljnopolitički instrumentalizuje u vidu sistema legitimnih institucionalnih mera, pretočenih sa nacionalnog nivoa liberalnog poretka postindustrijskih društava na globalni nivo, te projektovanih na devijantna žarišta planetarne periferije.

Strukturne odlike nesmrtonosnog oružja mogle bi da mu pridaju moć oblikovanja emotivne sile koja bi nasilje prema odmetničkim društvima i entitetima sa globalne periferije učinila ne samo legitimnim, već i poželjnim. Nesmrtonosno oružje bi moglo da postane svojevrsan intencionalni delatnik sa formativnom moći stvaranja određenih tipova ljudskog ponašanja, i to tako što bi proizvodilo forme želje koje čine mogućim nasilne društvene uslove. Drugim rečima, intencionalno izbegavanje ubijanja i potpune materijalne destrukcije kao vodeći operativni princip nesmrtonosnog oružja, otvara donosiocima spoljnopolitičkih odluka prostor za osmišljavanje i sprovođenje daleko fleksibilnijih vojnih strategija i planova. Rizik od razvijanja spoljnopolitičke prakse lakog pribegavanja upotrebi nesmrtonosnog oružja pre iscrpljivanja diplomatskih sredstava – baš zbog njegovih svojstava da osigura male civilne žrtve i materijalnu štetu – postao bi nova realnost međunarodnih odnosa. Nova realnost masovne primene nesmrtonosnog oružja bila bi pretvaranje disciplinskih ratova u žanrovski kliše televizijskih emisija posvećenih radu policijskih patrola. Moralno otupljeni građani društava globalnog centra bi iz udobnosti svojih

domova, hiljadama kilometara daleko od bojišta, mogli da prate svojevrstne policijske potere protiv „odmetnika“ sa globalne periferije preobražene u novi „sport“ industrije zabave.

Bibliografija

- Alexander, John B., "An overview of the future of non-lethal weapons", *Medicine, Conflict and Survival*, Vol. 17, No. 3, 2001, pp. 180-193.
- Altmann, Jürgen, "Non-Lethal Weapons Technologies: The Case for Independent Scientific Analysis", in: Nick Lewer (ed.), *The Future of Non-Lethal Weapons: Technologies, Operations, Ethics and Law*, Frank Cass Publishers, London, 2002, pp. 112-126.
- Bousquet, Antoine, Grove, Jairus & Shah, Nisha, "Becoming weapon: An opening call to arms", *Critical Studies on Security*, Vol. 5, Issue 1, 2017, pp. 1-8.
- Cox, Robert, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium*, Vol. 10, No. 2, June 1981, pp. 126-155.
- Davison, Neil, *"Non-Lethal" Weapons*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009.
- Deleuze, Gilles, *Postscript on the Societies of Control*, MIT Press, Cambridge (MA), 1992.
- Eken, Evren M., "Sanitization of War", in: Paul Joseph (ed.), *The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspectives*, SAGE Publications Inc., Thousand Oaks (CA), 2017, pp. 1516-1517.
- Fridman, Ofer, "Nonlethal Weapons: A Technological Gap or Misdefined Requirements?", *Joint Force Quarterly*, No. 76, January 2015, pp. 71-77.
- Gross, Michael L., "Asymmetric war, symmetrical intentions: Killing civilians in modern armed conflict", *Global Crime*, Vol. 10, No. 4, November 2009, pp. 320-336.
- Hardt, Michael and Negri, Antonio, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2000.
- Hironaka, Ann, *Neverending wars: The international community, weak states, and the perpetuation of civil war*, Harvard University Press, Cambridge (MA) & London, 2005.
- Horkheimer, Max i Adorno, Theodor, *Dijalektika prosvetiteljstva*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1974.

- Jabri, Vivienne, *War and the Transformation of Global Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke & New York, 2007.
- Jauchem, James R., Cook, Michael C., "High-Intensity Acoustics for Military Nonlethal Applications: A Lack of Useful Systems", *Military Medicine*, Vol. 172, Issue 2, 2007, pp. 182-189.
- Koplow, David A., "Red-Teaming NLW: A Top Ten List of Criticisms About Non-Lethal Weapons", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 47, 2015, pp. 229-238.
- Korać, Srđan T., „Rat u 21. veku kao sredstvo imperijalne kontrole planetarne 'periferije'“, *Međunarodni problemi*, vol. LXX, br. 4, 2018, str. 412-431.
- Maneri, Marcello, "Peacetime war discourse: The political economy of bellicose metaphors", in: Alessandro Dal Lago and Salvatore Palidda (eds), *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*, Routledge, Oxon & New York, 2010, pp. 153-170.
- Meiches, Benjamin, "Weapons, desire, and the making of war", *Critical Studies on Security*, Vol. 5, Issue 1, 2017, pp. 9-27.
- Neocleous, Mark, "War as peace, peace as pacification", *Radical Philosophy*, No. 159, January-February 2010, pp. 8-17.
- Nonlethal Weapons and Capabilities*, Council on Foreign Relations, New York, 2004.
- Palidda, Salvatore, "Revolution in police affairs", in: Alessandro Dal Lago and Salvatore Palidda (eds), *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*, Routledge, Oxon & New York, 2010, pp. 118-128.
- Paschalidis, Gregory, "Images of War and the War of Images", *Gamma: Journal of Theory and Criticism*, Vol. 7, 1999, pp. 121-152.
- Quille, Gerrard, "The revolution in military affairs debate and non-lethal weapons", *Medicine, Conflict and Survival*, Vol. 17, No. 3, 2001, pp. 207-220.
- Rosenberg, Alex, *The philosophy of science: A contemporary introduction*, Routledge, New York & Oxon, 2005.
- Shah, Nisha, "Death in the details: Finding dead bodies at the Canadian War Museum", *Organization*, Vol. 24, No. 4, 2017, pp. 549-569.
- Subošić, Dane, *Nesmrtonosno oružje*, Novinsko-izdavački centar Vojska, Beograd, 2005.
- Svendsen, Adam D.M., "Strategy and Disproportionality in Contemporary Conflicts", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 33, No. 3, June 2010, pp. 367-399.

Dokumenti:

- “Active Denial Technology”, U.S. Department of Defense, May 2016, <https://jnlwp.defense.gov/Press-Room/Fact-Sheets/Article-View-Fact-sheets/Article/577989/active-denial-technology/>, 21/04/2020.
- “Capstone Concept for Joint Operations: Joint Force 2020”, Joint Chiefs of Staff, 10 September 2012, <https://ia801305.us.archive.org/14/items/Capstone-Concept-for-Joint-Operations--Joint-Force-2020/Capstone%20Concept%20for%20Joint%20Operations%20-%20Joint%20Force%202020.pdf>, 27/04/2020.
- “Directed Energy: Sound and Light Technology”, U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Press-Room/Fact-Sheets/Article-View-Fact-sheets/Article/1574157/directed-energy-sound-and-light-technology/>, 21/04/2020.
- “DoD Executive Agent for Non-Lethal Weapons (NLW), and NLW Policy”, DoD Directive 3000.03E, US Department of Defense, 31 August 2018, <https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/300003p.pdf?ver=2018-10-24-112944-467>, 25/04/2020.
- “Non-Lethal Weapons Program Executive Agent’s Planning Guidance 2016”, U.S. Department of Defense, 2016, https://jnlwp.defense.gov/Portals/50/Documents/Resources/Publications/Government_Reports/DoD_NLW_EA%20_Planning_Guidance.pdf.
- “Special Report Emerging Technologies and Their Impact on Arms Control and Non-Proliferation”, NATO Parliamentary Assembly, 2001, <https://www.bits.de/NRANEU/BMD/documents/NATO-PA%20New%20Technologies.pdf>, 29/03/2020.
- “Oleoresin Capsicum Dispensers”, U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Current-Intermediate-Force-Capabilities/Oleoresin-Capsicum-Dispensers/>, 23/04/2020.

Izvori sa interneta:

- “Afghan conflict: US and Taliban sign deal to end 18-year war”, *BBC News*, 29 February 2020, <https://www.bbc.com/news/world-asia-51689443>, 12/03/2020.
- Burghardt, Tom, “Pentagon “Calmatives”: Biochemical Substances as Incapacitating Weapons of War and Social Control”, *Global Research*,

- Centre for Research on Globalization, 12 July 2008, <https://www.globalresearch.ca/pentagon-calmatives-biochemical-substances-as-incapacitating-weapons-of-war-and-social-control/9573>, 23/04/2020.
- Chen, Stephen, "Chinese scientists develop handheld sonic weapon for crowd control", *The South China Morning Post*, 19 September 2019, <https://www.scmp.com/news/china/science/article/3028071/chinese-scientists-develop-handheld-sonic-weapon-crowd-control>, 27/04/2020.
- Cohen, Roger, "Rumsfeld Is Correct – the Truth Will Get Out", *The New York Times*, 7 June 2006, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/iht/2006/06/07/world/IHT-07globalist.html?pagewanted=all>, 18/03/2020.
- "Current Intermediate Force Capabilities", U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Current-Intermediate-Force-Capabilities/>.
- Eckstein, Megan, "Navy to Field High-Energy Laser Weapon, Laser Dazzler on Ships This Year as Development Continues", *US Naval Institute News*, 30 May 2019, <https://news.usni.org/2019/05/30/navy-to-field-high-energy-laser-weapon-laser-dazzler-on-ships-this-year-as-development-continues>
- Hambling, David, "The Long, Weird History of Strobe Weapons", *Popular Mechanics*, 11 February 2019, <https://www.popularmechanics.com/military/weapons/a26253652/history-strobe-weapons/>, 22/04/2020.
- Heilweil, Rebecca, "The Ingredients Powering the DOD's New Nonlethal Weapons", *Wired*, 20 November 2018, <https://www.wired.com/story/ingredients-powering-defense-department-new-nonlethal-weapons/>, 27/04/2020.
- HPV Technologies: www.getmad.com/military, 27/04/2020.
- Jardin, Xenia, "Focused Sound 'Laser' for Crowd Control", *NPR*, 21 September 2005, <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4857417>, 27/04/2020.
- Lagasca, Ben, LeVine, Susan and Long, Brian, "Combatant or Collateral Damage? New Technology Offers Urban Ops Advantage", *Army*, August 2015, https://jnlwp.defense.gov/Portals/50/Documents/Resources/Publications/Journal_Articles/New_Technology_Offers_Urban_Ops_Advantage.pdf.

"Less-lethal Weapons", Small Arms Survey, www.smallarmssurvey.org/weapons-and-markets/products/less-lethal-weapons.html, 20/04/2020.

LeVine, Susan, "The Active Denial System A Revolutionary, Non-lethal Weapon for Today's Battlefield", Center for Technology and National Security Policy, National Defense University, June 2009, <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/DefenseTechnologyPapers/DTP-065.pdf?ver=2017-06-22-143022-030>, 21/04/2020.

"Magnetic Audio Devices", www.zemos98.org/controlsonoro/wp-content/uploads/pdf/mad_web_entry_metric.pdf, 27/04/2020.

"Non-Lethal Weapons Research in the US: Genetically Engineered Anti-Material Weapons", Backgrounder Series #9, The Sunshine Project, March 2002, <https://targetedindividualscanada.files.wordpress.com/2010/06/non-lethal-weapons-research-in-the-us-2002.pdf>, 27/04/2020.

Paton, Callum, "Filin: Russian Navy Unveils New Weapon That Makes Enemy Hallucinate, Vomit", *Newsweek*, 4 February 2019, <https://www.newsweek.com/filin-russian-navy-unveils-new-weapon-makes-enemy-hallucinate-vomit-1316545>, 22/04/2020.

"Radio-Frequency Vehicle Stopper", U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Future-Intermediate-Force-Capabilities/Radio-Frequency-Vehicle-Stopper/>, 21/04/2020.

"Radio-Frequency Vessel Stopper", U.S. Department of Defense, <https://jnlwp.defense.gov/Future-Intermediate-Force-Capabilities/Radio-Frequency-Vessel-Stopper/>, 21/04/2020.

Siniscalchi, Joseph, "Non-Lethal Technologies: Implications for Military Strategy", Occasional Paper No. 3, March 1998, Center for Strategy and Technology, Air War College, Air University, Montgomery, <https://fas.org/man/dod-101/sys/land/docs/occp03.htm>, 26/04/2020.

Sutherland, Ronald G., "Chemical and Biochemical Non-lethal Weapons: Political and Technical Aspects", SIPRI Policy Paper No. 23, Stockholm International Peace Research Institute, November 2008, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/PP/SIPRI23.pdf>, 23/04/2020.

Waterman, Shaun, "Directed Energy Weapons Move Closer to Prime Time", *Air Force Magazine*, 29 October 2019, <https://www.airforcemag.com/directed-energy-weapons-move-closer-to-prime-time/>, 21/04/2020.

Werner, Ben, "Pentagon Shifts Focus on Directed Energy Weapons Technology", *US Naval Institute News*, 5 September 2019, <https://news.usni.org/2019/09/05/pentagon-shifts-focus-on-directed-energy-weapons-technology>, 21/04/2020.

Srđan T. KORAC

**ADVANCED TECHNOLOGIES AGAINST THE GLOBAL PERIPHERY:
THE CASE OF NON-LETHAL WEAPONS
IN FUTURE DISCIPLINING WARS**

Abstract: The paper analyses how the political use of the scientific advances and technological innovations of the Fourth Industrial Revolution embedded in non-lethal weapons – a new plausible tool of American interventionism – can strengthen the effectiveness of control over the global periphery aimed at disciplining “rogue” entities while maintaining the ongoing mechanisms of distribution of power and material resources. The author builds the starting assumption on critical security studies and critical theory in international relations to examine whether the structural features of non-lethal weapons can anticipate new favourable ways of pursuing the U.S. foreign policy goals, i.e., the ways in which the superpower would be able to turn the technological potential of these weapons into the potential to preserve its contested global domination. The analysis includes manufactured, conceived and non-lethal weapons currently under development; non-lethal weapons based on advanced technologies of directed energy, sound, and synthetic production of biochemical and chemical agents. The analysis also focuses on the operationally relevant structural characteristics of non-lethal weapons, such as precision, radius, repeatability, selectivity, and weaponised capability. The author concludes that the social construction of non-lethal weapons is likely to emerge within the logic of disciplining wars of the 21st century and to strengthen democratic legitimisation of U.S. interventionism by treating insurgents from the global periphery as “outlaws” – a contingent “deviation” against the indisputable civilising mission of the (neo)liberal order.

Keywords: non-lethal weapons, Revolution in Military Affairs, disciplining wars, counterinsurgency, global periphery, liberal peace, the United States.

HEGEMONSKA STABILNOST U ERI OKRNJENOG TEHNOLOŠKOG SUVERENITETA

Nenad STEKIĆ¹

Apstrakt: Savremena tehnološka dostignuća čine značajan faktor procesa globalizacije i njegov su nužan preduslov. Ona su jedno od sredstava kojim, u savremenom međunarodnom sistemu, države obezbeđuju globalno liderstvo kroz investiranje u razvoj telekomunikacionih i informacionih tehnologija. Ubrzan razvoj inovativnih tehnologija Narodne Republike Kine je sastavni deo njenog ekonomskog razvoja i značajan segment delovanja „ka spolja“ kroz inicijativu „Pojas i put“ i ostale regionalne sub-inicijative. Cilj ovog rada je da ispita da li uloga hegemonu u sistemu međunarodnih odnosa, tradicionalno posmatrana kroz prizmu dominacije ostvarene sredstvima tvrde moći, može biti proširena i njegovim tehnološkim liderstvom. Autor sumira najznačajnije akademske pravce novijih istraživačkih studija koji se tiču strateških aspekata kineskog tehnološkog prisustva na primeru razvoja 5G. Centralni deo rada činiće analiza potencijalne tehnološke nezavisnosti država okupljenih u okviru inicijative „17+1“, koja se odnosi na nabavku opreme i komercijalizaciju 5G tehnologije. Autor upućuje na probleme primene koncepta tehnološkog suvereniteta u uslovima globalizovanog multilateralizma, stavljajući akcenat na države formata „17+1“ koje karakteriše relativno okrnjen tehnološki suverenitet. Nakon sumiranja aktuelnih akademskih napora za rekonceptualizovanjem tehnološkog suvereniteta, biće diskutovano o najznačajnijim uzrocima i faktorima koji utiču na delovanje tehnološki zavisnih država u međunarodnim odnosima. Autor zastupa tezu da tehnologija može predstavljati činilac koji će možda, po prvi put, u međunarodnom sistemu proizvesti benevolentnog hegemonu.

Ključne reči: pojas i put, tehnološki suverenitet, Kina, Srbija, 17+1, Huawei, tehnologija, 5G mreže.

¹ Autor je istraživač-pripravnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail: nenad.stekic@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Ima li mesta za novog hegemonu na prostoru „17+1“?

Narodna Republika Kina (NR Kina) je van svake sumnje postala dominantan ekonomski akter na globalnom planu. Mereno u apsolutnim iznosima, ova država još uvek nije prva u svetu po visini bruto društvenog proizvoda, ali je neosporna činjenica da ima najveći uticaj na globalne ekonomske tokove.² Još od prvih decenija XX veka, tehnološki uticaj čini dominantno polje u kom velike sile nastoje da osiguraju svoj ekonomski položaj i učvrste svoju političku poziciju. Ostvarivanje tehnološkog uticaja obezbeđuje se kroz investicije u razvoj pojedinih segmenata modernih telekomunikacionih i informacionih tehnologija. Upravo su savremena tehnološka dostignuća Narodne Republike Kine sastavni deo njenog ekonomskog razvoja, i predstavljaju nezaobilazan segment njenog delovanja „ka spolja“ posredstvom inicijative „Pojas i put“ (naročito kroz koncept „digitalnog Pojasa i puta“ o čemu će reći biti kasnije) i ostale regionalne sub-inicijative. Literatura obiluje radovima koji tretiraju tehnološka dostignuća država kao element njihovog spoljnopolitičkog pozicioniranja.³ Nešto aktuelnija istraživanja postavljaju tehnološku razvijenost kao jednu od mogućih središnjih vrednosti u nadmetanju između velikih sila.⁴ Tehnološka suprematija država je godinama služila

² U 2018. godini, bruto društveni proizvod Kine iznosio je 13,6 biliona američkih dolara, dok je u istoj godini BDP Sjedinjenih Američkih Država iznosio 20,5 biliona. Procene Svetske banke su da će se BDP ove dve države izjednačiti do 2030. godine. Videti više u: GDP (current USD) China and United States, *The World Bank*, 2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN-US&view=chart,12/04/2020>.

³ Wanning Sun, "Mission impossible? Soft power, communication capacity, and the globalization of Chinese media", *International Journal of Communication*, Vol. 4, No. 1, 2009, pp. 54-72; John Krige, "Technological leadership and American soft power", in: Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds), *Soft Power and US Foreign Policy*, Routledge, London, 2010, pp. 133-148; Richard Nelson, "US technological leadership: Where did it come from and where did it go?", *Research Policy*, Vol. 19, No. 2, 1990, pp. 117-132; James Lewis, *Globalization and National Security: Maintaining US Technological Leadership and Economic Strength*, Csis, Washington, 2004.

⁴ Za više ovakvih radova videti u: Clélio Campolina Diniz, "The science and technology race and productive re-structuring: geoeconomic and geopolitical impacts", *Revista Brasileira de Estudos Urbanos e Regionais*, Vol. 21, No. 2, 2019, pp. 241-257. Aparna Basu et al., "China's rising leadership in science and technology: quantitative and qualitative indicators", *Scientometrics*, Vol. 117, No. 1, 2018, pp. 249-269; Tao Liu and Wing Thyee Woo, "Understanding the US-China trade war", *China Economic Journal*,

kao dodatni argument u razvoju postojećih teorijskih paradigmi, unapređujući njihov analitički potencijal u proučavanju međunarodnih odnosa. Mada razvijani u drugačijem istorijskom kontekstu, pojedini postulati su primenjivi na analiziranje savremenih međunarodnih odnosa. Zbog toga je glavni cilj ovog rada da ispita da li uloga hegemonu u sistemu međunarodnih odnosa, tradicionalno posmatrana kroz prizmu dominacije ostvarene sredstvima tvrde moći, može biti proširena i njegovim tehnološkim liderstvom. Autor će sumirati najznačajnije novije istraživačke studije koje se tiču strateških aspekata kineskog tehnološkog prisustva u makroregionima duž inicijative „Pojas i put“, a naročito na prostoru država centralne i istočne Evrope (CIE). Ovo je izuzetno važno područje kineskog prisustva, imajući u vidu relativnu okrnjenost suvereniteta država koje se nalaze na ovom prostoru, ali i činjenicu da je to prostor koji NR Kini obezbeđuje prodor ka evropskom kontinentu.

Zarad potpunijeg teorijskog utemeljenja ovog rada, autor upućuje na teoriju hegemonске stabilnosti koja zagovara tezu o stabilnosti globalnog sistema (ili jednog od njegovih podsistema) na bazi postojanja jednog hegemonu koji taj (pod)sistem održava stabilnim. Iako je dominantno primenjivana (i unapređivana) u teorijskom diskursu nauke o međunarodnim odnosima tokom prethodnih nekoliko decenija, često se prenebregava činjenica da je ova teorija primarno ekonomska.⁵ Njen utemeljivač, američki ekonomista Čarls Kindlberger (*Charles P. Kindleberger*) identifikuje hegemonску stabilnost kao odliku sistema sa državom koja ima ulogu dominantnog hegemonu.⁶ Navodeći preduslove koje velike sile treba da ispune zarad sticanja uloge hegemonu, Kindlberger upućuje na postepenost u njihovoj „izgradnji“.⁷ Da bi se država pozicionirala kao hegemon sistema, neophodno je da ispuni tri preduslova: posedovanje

Vol. 11, No. 3, 2018, pp. 319-340; Gabriel Collins, „Brains vs. Grains: US Technological Leadership Faces a Stiff Challenge as Competition With China Heats Up“, *Issue Brief*, June 26 2018, <https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/102775/bi-brief-062518-ces-techrace.pdf?sequence=1>, 13/04/2020.

⁵ Uprkos tome, zbog mnogobrojnih specifičnosti koji olakšavaju razumevanje odnosa velikih sila u međunarodnom sistemu, epistemološki dometi ove teorije prošireni su i na proučavanje međunarodnih odnosa.

⁶ Charles Kindleberger, *The World in Depression, 1929-1939*, University of California Press, Oakland, 1973, pp. 197-98.

⁷ *Ibid.*, p. 199.

snažne i rastuće ekonomije i razvijene tehnologije, posedovanje političko-vojne, meke i tvrde moći, i spremnost i posvećenost da preuzme vodeću ulogu u međunarodnom sistemu.⁸ Ostvarivanje uloge hegemonu, prema tvrdnjama Kindlbergera, zahteva i postojanje opšteg konsenzusa drugih država međunarodnog sistema koje tu vodeću državu percipiraju kao lidera.

Pored postojanja snažne i rastuće ekonomije, potrebno je i kumulativno ispunjenje uslova koji se odnose na razvijenu tehnologiju. O razvijenosti tehnologije treba suditi u kontekstu trenutnih dostignuća, pa ovu kategoriju karakteriše izrazita promenljivost, što je važno zarad dalje analize globalnog tehnološkog prisustva Kine. Dodatno, prema postulatima navedene teorije, država stiče status hegemonu samo pod uslovom da ne ostane inertni subjekat. Shodno tome, država mora biti spremna da svoja preimućstva (vojna, ekonomska, politička i tehnološka) projektuje na ceo sistem, ili njegov veći deo.⁹ Prateći ovu liniju argumentacije, Kindlberger je osporio šanse za hegemonizam državama koje nisu otvorene prema međunarodnom sistemu u smislu konstantne interakcije sa drugim državama sistema. Varijanta ove teorije, koja se može primeniti na oblast međunarodne bezbednosti, prvi put je predstavljena u radu Majkla Veba (*Michael Webb*) i Stivena Krasnera (*Stephen D. Krasner*) 1989. godine, u kome pomenuti autori identifikuju postojanje diverzifikacije interesa država u vezi sa međunarodnom ekonomskom liberalizacijom i stabilnošću.¹⁰ Iako ovako organizovan sistem povećava apsolutni nivo blagostanja svih učesnika, neće sve države osetiti benefite. Kako ovi autori primećuju, ako obrazac takozvanih „relativnih dobitaka“ ugrozi bezbednost moćnih država, međunarodna ekonomska liberalizacija postaje ograničena.¹¹ Jedan od preduslova za dostizanje pozicije hegemonu Kina je već zadovoljila, imajući u vidu da je zauzela mesto vodećeg svetskog tehnološkog aktera.¹² Na kraju 2019. godine NR Kina je prestigla SAD u izvozu tehnoloških komponenti koje

⁸ Ibid., p. 198.

⁹ Ibid., p. 199.

¹⁰ Michael Webb and Stephen D. Krasner, "Hegemonic stability theory: An empirical assessment", *Review of International Studies*, Vol. 15, No. 2, 1989, p. 184.

¹¹ Ibid., p. 185.

¹² Za detaljnije diskusije u vezi sa tehnološkim liderstvom NR Kine u savremenom sistemu međunarodnih odnosa, videti više u: Richard Baum (ed.), *China's four modernizations: The new technological revolution*, Routledge, London, 2019; Kimberly

rade na principu veštačke inteligencije. Njene kompanije Huavej (*Huawei*), Hikvision (*Hikvision Digital Technology*), Dahua (*Dahua Corporation*) i ZTE su u navedenom periodu ostvarile izvoz tehnoloških rešenja baziranih na alatima veštačke inteligencije u čak 75 zemalja (od čega su 36 deo Inicijative "Pojas i put"), dok su istovremeno kompanije iz SAD poput IMB-a, Palantir-a i Cisco-a, izvezle svoje proizvode u 32 države.¹³

Za razliku od teorije hegemonске stabilnosti, na kojoj se temelji jedan od mogućih modela analize svetskog sistema, za regionalni nivo analize (prostor „17+1“) biće korišćen koncept tehnološke zavisnosti, odnosno tehnološkog suvereniteta. Stefan Kutur (*Stephane Coutur*) i Sofi Tupin (*Sophie Toupin*) navode da su države tehnološki suverene onda kada „samostalno mogu da razviju informacionu i tehnološku infrastrukturu i obezbede kontrolu njihovog korišćenja u skladu sa domaćim zakonima, potrebama i sopstvenim interesima“. ¹⁴ Zbog ovako restriktivno postavljenih kriterijuma pomenuti autori navode da postoji izuzetno malo država koje poseduju potpuni tehnološki suverenitet.¹⁵ Države formata „17+1“ karakteriše relativno okrnjen tehnološki suverenitet zbog nedovoljnih kapaciteta (ili njihovog odsustva) za sopstveni razvoj savremenih tehnologija. Imajući u vidu konstantni rast izvoza kineskih proizvoda na ovom prostoru, može se prihvatiti stav da projekcija tehnoloških dostignuća van sopstvene teritorije čini slučaj kineskog tehnološkog prisustva u državama „17+1“ naučno relevantnim problemom.

Nekada najznačajniji činilac nacionalne suverenosti, istovremeno i temelj potencijalnog narušavanja nacionalne bezbednosti – teritorija, u uslovima globalizovanog svetskog sistema praćenog postojanjem savremenih komunikacionih tehnologija, prestaje da ima značaj koji je imao pre. Raspravljajući o suverenitetu u eri digitalizovanog sveta, Renata Pinto (*Renata Ávila Pinto*) navodi da su informaciono-komunikacione

Houser, "The Innovation Winter Is Coming: How the US-China Trade War Endangers the World", *San Diego Law Review*, Vol. 57, No. 3, 2020, pp. 1-20.

¹³ Tehnologije veštačke inteligencije su tokom 2019. godine bile u upotrebi u 176 zemalja sveta. Više videti u: Alex McFarland, "China Leading the Global Expansion and Exportation of AI Technology", *Unite*, 2020, <https://www.unite.ai/china-leading-the-global-expansion-and-exportation-of-ai-technology>, 12/04/2020.

¹⁴ Stephane Couture and Sophie Toupin, "What does the notion of "sovereignty" mean when referring to the digital?", *New media & society*, Vol. 21, No.1, 2019, p. 231.

¹⁵ *Ibid.*, p. 232.

tehnologije, razvoj veštačke inteligencije, kao i sposobnost brzog raspoređivanja sistema i infrastrukture na tržištima u nastajanju – koncentrisani u svega nekoliko zemalja, koje su sada u trci da postanu broj jedan.¹⁶ Ova autorka, s druge strane, spominje tzv. „oflajn” populacije koje nastanjuju države koje nemaju tehnoloških kapaciteta kao navedene pređašnje države, dodeljujući im status „digitalnog feuda”.¹⁷ Svako ko uspostavi kontrolu nad digitalnim feudima imaće ključnu ulogu u budućnosti, zaključuje Pinto.¹⁸ Proces digitalne feudalizacije nije imanentan samo nacionalnim državama već uključuje i pojedince, omogućujući tako raznovrsne uticaje na lokalne političke prilike, poput skandala koji se dogodio nakon izveštaja Kembridž Analitike (*Cambridge Analytica*).¹⁹ Pišući o uticajima (tada) novih tehnoloških dometa na ograničenja državne moći, Volter Vrajston (*Walter B. Wriston*) ukazuje na dramatičnost u promenama međunarodnog sistema koja je uzrokovana masovnom upotrebom medija za audio i video prenos informacija do šire svetske javnosti.²⁰ Ovaj autor ukazuje na izvestan stepen apsurdna različitih srednjovekovnih stanovišta nacionalne suverenosti, koje bivaju relativizovane novim tehnološkim dostignućima.²¹ Zbog toga je istraživački napor u radu fokusiran na preispitivanje hegemonizma u eri tehnološkog suvereniteta kroz proširivanje tradicionalne uloge vojno-političkog hegemonstva na tehnološku dominaciju. U nastavku će biti predstavljena kineska tehnološka dostignuća u oblasti komunikacionih tehnologija (slučaj 5G), koja su dominantan adut NR Kine u sopstvenom globalnom tehnološkom pozicioniranju u predstojećoj deceniji, kao i transfer tehnologija na području država centralne i istočne Evrope.

Globalni transfer kineskih tehnologija: slučaj 5G

Upuštanje u specifikacije komunikacionih tehnologija ne predstavlja težnju ovog rada, niti on pledira da objasni 5G sa informatičko-

¹⁶ Renata Ávila Pinto, “Digital Sovereignty or Digital Colonialism?”, *International Journal on Human Rights*, Vol.15, No. 2, 2018, p. 16.

¹⁷ Ibid., p. 17.

¹⁸ Ibid., p. 17.

¹⁹ Ibid., p. 19.

²⁰ Walter B. Wriston, “Technology and sovereignty”, *Foreign Affairs*, Vol. 67, No. 2, 1988, p. 72.

²¹ Ibid., p. 74.

komunikacionog stanovišta. Umesto toga, komunikacione tehnologije u ovom radu uzete su kao studija slučaja na čijem primeru će biti proveren koncept tehnološkog suvereniteta i kapaciteta NR Kine da stekne ulogu hegemonu u međunarodnom sistemu.²² U nastavku će biti predstavljen pregled najznačajnijih specifičnosti ove tehnologije iz odabranih akademskih radova. Skraćenica za mobilne mreže „pete generacije” – 5G, osnovni je standard koji će činiti okosnicu revolucije mobilnog umrežavanja. Kao i prethodne, 4G i 3G tehnologije, 5G je tehnički standard koji povezuje više elektronskih uređaja u jedinstvenu mrežu. Ali, dok su prethodne tehnologije podržavale govornu, i komunikaciju podacima između telefona i drugih prenosivih uređaja, 5G je dizajniran za upravljanje vezama milijardi uređaja i bržim i pouzdanijim prenosom podataka.²³ Stoga je najvažnija odlika 5G mreže upravo drastično uvećanje protoka i kapaciteta u odnosu na mreže prethodne generacije. U praktičnom smislu to će značiti širenje infrastrukture, antena i povezanih uređaja od sistema video nadgledanja, do bespilotnih letelica, nosivih sredstava, povezanih automobila, frižidera, igračih konzola i robota.²⁴ 5G će postati tehnička osnova na kojoj će se odvijati svakodnevni život, ne na bazi upotrebe tehnologije, već kao alat koji omogućava aktivno učešće u društvenim procesima.²⁵ Najznačajnije kritike koje se upućuju novoj tehnologiji u akademskoj literaturi su one koje se tiču bezbednosti po ljude i životnu sredinu. One su uglavnom koncentrisane oko nedovoljne ispitivosti uticaja na zdravlje ljudske populacije.²⁶ U

²² Zbog toga, autor koristi 5G kao studiju slučaja ovog rada imajući u vidu njenu izrazitu aktuelnost u međunarodno-političkim previranjima i uticaj na konstelaciju odnosa velikih sila.

²³ John Hemmings, “Reconstructing Order: The Geopolitical Risks in China’s Digital Silk Road”, op. cit., p. 15.

²⁴ Ibid., p. 16.

²⁵ Ibid., p. 16.

²⁶ Za više detalja o inicijalnim postavkama, problemima i načinima ispitivanja uticaja 5G tehnologije na zdravlje ljudi, videti više u: Ijaz Ahmad et al., “Overview of 5G security challenges and solutions”, *IEEE Communications Standards Magazine*, Vol. 2, No. 1, 2018, pp. 36-43; Ijaz Ahmad et al., “5G security: Analysis of threats and solutions”, *2017 IEEE Conference on Standards for Communications and Networking (CSCN)*. IEEE, 2017, pp. 193-199; Poorna Pravallika Sriram et al., “5G Security: Concepts and Challenges”, in: Dushantha Jayakody and Kathiravan Srinivasan (eds), *5G Enabled Secure Wireless Networks*, Springer, Cham, 2019. pp. 1-43; Arfaoui, Ghada, et al., “A security architecture for 5G networks”, *IEEE Access*, Vol. 6, No. 1, 2018, pp. 224-247.

literaturi se kao karakteristike 5G navode da ona zahteva daleko više infrastrukture u odnosu na klasične bežične 4G tehnologije – naročito ćelije, specifične antene i nosive uređaje – jer koristi visoke radio frekvencije koje ne putuju do talasne dužine 4G, što ima posledice na finansiranje i dizajn mrežne arhitekture.²⁷ Pošto će se 5G koristiti za tehnološka čvorišta, poput pametnih gradova i luka, jasno je da će uvođenje takve infrastrukture biti obimno i skupo. Osim toga, kao specifičnost ove tehnologije, navodi se i dominacija softverskih alata nad potpunim restrukturisanjem trenutne mrežne strukture.²⁸ Zbog oslanjanja na softversko vođenje, može se s pravom prihvatiti stav koji su izneli kineski autori Šan-ži Čen (*Shan-zhi Chen*) i Šao-li Kang (*Shao-li Kang*), da 5G predstavlja eru u kojoj je „sve međusobno isprepletano i povezano“.²⁹

U akademskoj literaturi još uvek ne postoji značajan broj naučnih radova koji 5G tretiraju kao slučaj na bazi kog se mogu istraživati odnosi velikih sila. Njihov deficit je uslovljen nedovoljnom istraženošću ove oblasti, kao i činjenicom da se radi o relativno novijem fenomenu koji se javlja u međunarodnim odnosima, a koji još uvek nije uspeo da zauzme istraživački fokus naučne zajednice. Kako još uvek ne postoji izdiferenciran skup istraživanja koja se oslanjaju na empirijsko proučavanje ovog fenomena, dominantnu sferu tehnološkog nadmetanja u vezi sa razvojem 5G tehnologije opisuju pregledne studije, različite forme izveštaja (objavljenih od strane vladinih agencija i nevladinih organizacija), kao i novinskih članaka. Pitanje razvoja 5G nije pitanje tehnološkog nadmetanja koje je karakterisalo klasične tržišne utakmice u sferi razvoja visokih tehnologija. Naprotiv, proces masovnijeg uvođenja 5G infrastrukture podrazumeva dve važne specifičnosti. Najpre, za razliku od većine tehnoloških rešenja, opremu koja emituje 5G ne karakteriše interoperabilnost. Primera radi, nije moguće infrastrukturno nadograditi opremu proizvedenu od strane evropskih kompanija opremom koju proizvodi Huavej. Ovakvo odsustvo interoperabilnosti u velikoj meri povećava jaz u kompeticiji na ovom planu. Druga značajna karakteristika jeste приметna razlika u ceni između kineske i evropske

²⁷ Ibid., p. 9.

²⁸ Shan-zhi Chen and Shao-li Kang, "A tutorial on 5G and the progress in China", *Frontiers of Information Technology & Electronic Engineering*, Vol. 19, No. 3, 2018, p. 319.

²⁹ Ibid., p. 320.

opreme. Oprema koju proizvode kompanije ZTE i Huavej jeftinija je za čak 30–50% u odnosu na opremu proizvedenu od strane kompanije Erikson i Nokia.³⁰ Srednjoročno, prednost jeftinije opreme značice dominaciju kineskih visokosofisticiranih proizvoda na globalnom tržištu.

NR Kina je među prvim državama u svetu komercijalizovala upotrebu mreža 5G tehnologije na masovnom nivou, što se dogodilo 31. oktobra 2019. godine. Infrastrukturni nosioci projekta su bile tri državne kompanije – Telekom Kina (China Telecom), China Mobile, kao i China Unicorn. Pored navedenih, svakako najznačajniji kineski akter u oblasti razvoja komunikacionih tehnologija jeste kompanija Huavej (Huawei), koja se nalazi u državnom vlasništvu, mada potpuna vlasnička struktura nije transparentna.³¹ Prema pojedinim izvorima, čak 99% Huaveja organizovano je po sistemu radničkog upravljanja koje se direktno nalazi u subordiniranom položaju u odnosu na Komunističku partiju.³² Huavej je jedan od vodećih aktera 5G tehnologije imajući u vidu da joj je cilj razvoj samostalnog programa 5G mreža do kraja 2020. godine, što prema pojedinim navodima predstavlja vremensku prednost od čak pet godina u odnosu na ostatak sveta.³³ Kompanija je u toj meri značajna za globalne telekomunikacione tokove, da je sredinom 2019. godine, bila predmet blokade od strane Trampove administracije.³⁴

Među aktuelnim promišljanjima o uticaju 5G izdvaja se stanovište Džona Hemingsa (John Hemmings), koji tvrdi da je 5G tehnologija samo jedan od medijuma na osnovu kog Kina nastoji da projektuje svoju

³⁰ Tarmo Virki and Angela Moon, "Exclusive: In push to replace Huawei, rural U.S. carriers are talking with Nokia and Ericsson", *Reuters*, June 25 2019, <https://www.reuters.com/article/us-huawei-tech-usa-nokia-ericssonexclus/exclusive-in-push-to-replace-huawei-rural-u-s-carriers-are-talking-with-nokia-and-ericssonidUSKCN1TQ1VV>, 12/04/2020.

³¹ Iako je bilo nastojanja (dominantno dolazećih sa Zapada) da se istraži i utvrdi vlasništvo nad kompanijom Huavej, takvi pokušaji su ostali bez većih uspeha.

³² Cain Burdeau, "Europe Becomes a Battleground over Huawei and 5G", *Court House News*, 2020, <https://www.courthousenews.com/europe-becomes-a-battleground-over-huawei-and-5g>, 17/04/2020.

³³ Paul Triolo and Kevin Allison, "The Geopolitics of 5G", *Eurasia Group*, 2018, <https://www.eurasiagroup.net/live-post/the-geopolitics-of-5g>, 17/4/2020.

³⁴ Daniel Drezner, "Economic Statecraft in the Age of Trump", *The Washington Quarterly*, Vol. 42, No. 3, 2019, p. 17.

dominaciju u oblasti znatno složenijih tehničkih sistema upotrebom veštačke inteligencije.³⁵ Kina nastoji da implementira analize kompleksnih serija podataka i mogućnosti koje pružaju alati veštačke inteligencije zarad izgradnje pametnih gradova i veće povezanosti uređaja.³⁶ On tvrdi da će Inicijativa „Pojas i put“ stvoriti „globalni informatički autoput sa Kinom u svojoj srži“.³⁷ To je, nastavlja ovaj autor, način da ona uspostavi „novi poredak“ koji će biti skrojen po preferencijama ove države najpre na regionalnom nivou, koji obuhvata geografski prostor „Pojasa i puta“, a potom i na globalnom nivou, što je činjenica koju zapadne demokratije ne smeju zanemariti.³⁸ Ovaj pristup odnosi se na stvaranje takozvane „zavodljive moći“ (*sticky power*) koja prožima klastere – grupe koji se sastoje od pametnih gradova i luka, elektronske trgovine i promocije digitalnih valuta, kao i komunikacione i satelitske mreže.³⁹ Navedeno stanovište je nastavak originalno razvijene ideje Džozefa Naja (*Joseph Nye*) o uticaju informacione revolucije na razvoj meke moći država. Informacije mogu često proizvesti ključ za sticanje moći, a prema stavu ovog autora, takav proces je istovremeno praćen masovnim pristupom informacijama od strane najvećeg dela svetske populacije.⁴⁰

Kina je, na stratejskom nivou, uredila svoje aktivnosti u pogledu promocije 5G izvan svoje teritorije trinaestom po redu „Nacionalnom informatičkom strategijom za petogodišnji period“, koja je objavljena 2016. godine. Sveopšta digitalizacija, prema navodima iz Strategije, predstavlja „nove produktivne snage i direktive razvoja“ i postala je vodeća snaga kineskih inovacija.⁴¹ Nekoliko je strateških ciljeva predviđeno ovim petogodišnjim planom. Najpre, produbljeno učešće NR Kine u globalnom sistemu ekonomskog upravljanja predviđeno je kao najznačajniji strateški cilj u oblasti informacionih tehnologija. Pored toga,

³⁵ John Hemmings, „Reconstructing Order: The Geopolitical Risks in China’s Digital Silk Road“, *Asia Policy*, Vol. 27, No. 1, 2020, pp. 5-21.

³⁶ Ibid., p. 19.

³⁷ Ibid., p. 7.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Joseph Nye, „The Information Revolution and Soft Power“, *Current History*, Vol. 113, No. 7, 2014, p. 21.

⁴¹ „The National Thirteenth Five-Year Plan for National Informatization“, *Gazette of National Government of PR China*, Beijing, 27 December 2016.

ubrzanje razvoja digitalizacije, kako u Kini, tako i širom sveta, jeste još jedan od ciljeva koji Strategija proklamuje.⁴² Osim toga, značajan cilj jeste i izgradnja digitalnog tržišta koje će biti u stanju da zadovolji ogromne i narastajuće potrebe kineskih državljana. Na kraju, strategija predviđa ubrzanje razvoja digitalizacije kao elementa jačanja „kulturne meke moći NR Kine“.⁴³ Ovo se navodi kao cilj koji je ostvariv do kraja 2020. godine. Na kraju 2015. godine broj korisnika interneta u NR Kini je iznosio nešto manje od 700 miliona, što je ovu zemlju, prema tom indikatoru, svrstalo na prvo mesto u svetu. U Nacionalnoj informatičkoj strategiji Kine, navodi se, da su komunikacione mreže 3G i 4G instalirane i imaju domet na celoj teritoriji, dok 5G tehnologija zauzima „svetski ešalon“ u ubrzavanju prenosa podataka.⁴⁴ Saglasno tome, Strategija poziva na integraciju tri grupe navedenih mreža na širem planu zarad promocije integrisanosti konstrukcije radijskog i televizijskog signala, dok bežične satelitske veze bivaju unapređene.⁴⁵ Najinteresantniji segment ove strategije čini deo koji tretira „Pojas i put“ kao strateško polje na kome je potrebno širiti kineske komunikacione tehnologije. Navodeći značajan broj događaja koji su održani u povodu promocije digitalizacije i sveopšte informatizacije Azije, ova strategija zastupa stav, da je digitalna ekonomska saradnja postala „nova svetla tačka u saradnji na multilateralnom i bilateralnom nivou“.⁴⁶ Saglasno tome, grupa kineskih informatičkih kompanija je aktivno učestvovala u instalaciji informacione infrastrukture u državama duž „Pojasa i puta“. Ovo je od izuzetne važnosti, jer je ovim činom pružena državna podrška kompanijama da asertivnije prodru i u ovoj oblasti izvan granica NR Kine.

U akademskim raspravama o tzv. „digitalnom putu svile“, navode se dva ključna pitanja koja se tiču prirode strateške namere NR Kine u ovoj oblasti, kao i moguć uticaj ove inicijative na zapadne strateške ciljeve. Dok je prva faza ovakvog strateškog delanja okrenuta ka snažnom talasu investiranja od strane kineskih kompanija u državama duž „Pojasa i puta“, druga faza jeste nadmetanje sa zapadnim državama oko

⁴² Ibid., p. 4.

⁴³ Ibid., p. 4.

⁴⁴ Ibid., p. 5.

⁴⁵ Ibid., p. 6.

⁴⁶ Ibid., p. 7.

preferiranih tehnoloških standarda zarad pobede u informacionoj komunikacionoj tehnologiji nove generacije.⁴⁷ Na ovaj način 5G radi kao „građevinski blok” za druge tehnologije, koje predstavljaju inovativnost u prikupljanju, analizi i korišćenju podataka, uključujući alate veštačke inteligencije, kvantno računanje i umrežavanje, finansijsku tehnologiju, industrijsku automatizaciju i druge nove tehnologije.⁴⁸ U svojoj knjizi posvećenoj analizi digitalne transformacije kineske ekonomije, Ju Hong (*Yu Hong*) tvrdi da je „digitalni put svile” upravo primer na kom Kina demonstrira napredak svojih tehnologija, uključujući telekomunikacije, širokopojasne veze i ostale segmente savremenih komunikacionih tehnologija.⁴⁹ Hong tvrdi da je komunikacijski sistem ukotvljen između dva paralelna ekonomska procesa: izvožno-prerađivački orijentisane ekonomije, vođene transnacionalnim kapitalom, i privrede koju reguliše država unutar sistema.⁵⁰

Kada je reč o komunikacionim tehnologijama, kinesko pozicioniranje na prostoru CIE u velikoj meri prati globalne tokove razvoja 5G mreže. Tokom 2020. godine, kompanija Huawei otvoriće sopstvenu fabriku u Francuskoj koja će proizvoditi opremu za instaliranje 5G mreža na evropskom kontinentu.⁵¹ U junu 2019. godine, Kina je dala glavnim nacionalnim kompanijama ranije očekivane komercijalne dozvole za ubrzavanje uvođenja 5G. Ovim potezom je ublažen pritisak Vašingtona na Huawei, koji je uključivao pokušaje ubeđivanja svojih međunarodnih saveznika da izbegnu 5G usluge ove kompanije. Peking je od tada aktivirao mrežu 5G u više od 50 velikih gradova krajem 2019. godine, i planira da do kraja 2020. godine razmesti gotovo 700.000 baznih stanica 5G širom zemlje.⁵²

⁴⁷ John Hemmings, “Reconstructing Order: The Geopolitical Risks in China’s Digital Silk Road”, op. cit., p. 9.

⁴⁸ Ibid., p. 9.

⁴⁹ Yu Hong, *Networking China: The Digital Transformation of the Chinese Economy*, University of Illinois Press, Chicago, 2017.

⁵⁰ Ibid., p. 12.

⁵¹ Mathieu Rosemain, “With West divided, Huawei plans first European 5G factory in France”, *Reuters*, February 27 2020, <https://www.reuters.com/article/us-france-huawei/with-west-divided-huawei-plans-first-european-5g-factory-in-france-idUSKCN20L246,07/04/2020>.

⁵² Cheng Ting-Fang and Lauly Li, “Huawei tilts to telecom business as Beijing prepares big 5G push”, *Nikkei Asian Review*, March 24 2020, <https://asia.nikkei.com/>

Potencijalno 5G tržište na prostoru „17+1“ je ogromno.⁵³ Nakon prvog samita u Varšavi 2012. godine, u tadašnjem formatu u kom je učestvovalo 16 država centralne i istočne Evrope, izraženo je nastojanje NR Kine da na ovom prostoru poveže Evropu i Aziju kroz različite vidove telekomunikacionih sredstava. Međutim, za osam godina postojanja ovog formata, prisustvo NR Kine se dominantno ogleda u investicijama u tešku industriju i velike infrastrukturne projekte.⁵⁴ Sektor usluga, a naročito onih telekomunikacionih, tek je nedavno krenuo da se budi. Prema navodima baze podataka „China Global Investment Tracker“, udeo kineskih investicija na prostoru 17+1, u sektoru tehnologija u periodu (2013–2019) iznosio je 940 miliona američkih dolara, što je svega 3,7% od ukupne sume za isti period u kom je Kina investirala 25 milijardi dolara.⁵⁵ Međutim, ove podatke treba uzeti sa rezervom imajući u vidu da sajt ne navodi tačne sektore tehnologije u koje Kina investira. S druge strane, iako većina država ovog prostora ima svoje nacionalne strategije digitalnog razvoja, NR Kina ni u jednoj još uvek nema formalno instaliranu 5G mrežu. Aktivnosti država koje učestvuju u formatu „17+1“ su u značajnoj meri usmerene ka donošenju strateških i legislativnih akata u ovoj oblasti, i gotovo sve su na sličnom stupnju usvojenih akata. Pismo o namerama za razvoj 5G koridora potpisano je 2018. godine između Srbije, Grčke i Bugarske, a odnosilo se na saradnju u oblasti povezane i automatizovane vožnje, sa posebnim fokusom na bezbednost drumskog saobraćaja i efikasnosti upravljanja saobraćajem. Tri strane su definisale saobraćajni koridor kao objekat na kom će biti testirana implementacija „postojećih i budućih tehnologija“.⁵⁶ Hrvatska je svoju strategiju u ovoj oblasti usvojila 2016. godine, međutim u njoj se ne spominje

Spotlight/5G-networks/Huawei-tilts-to-telecom-business-as-Beijing-prepares-big-5G-push, 07/04/2020.

⁵³ Posmatrano integralno, ovaj prostor sa približno 1,3 miliona kilometara kvadratnih svrstao bi se u 20 najvećih država na svetu, a nastanjuje ga nešto više od 130 miliona stanovnika.

⁵⁴ Više o kineskim investicijama na prostoru država „17+1“, videti u: Nenad Stekić, „Everlasting unsettled Sino-European relations: is “16+ 1” initiative mutual benefit or point of divergence?“, *The Review of International Affairs*, Vol. 69, No. 1171, 2018, pp. 20-36.

⁵⁵ „China Global Investment Tracker“, *The American Enterprise Institute*, April 2020, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker>, 13/04/2020.

⁵⁶ „Pismo o namerama Republike Bugarske, Republike Grčke i Republike Srbije o saradnji u oblasti povezane i automatizovane vožnje“, *Službeni Glasnik RS – Međunarodni ugovori*, broj 12/2018-327, Beograd, 2018.

eksplicitno 5G tehnologija, već se naglašava značaj „infrastrukturnog razvoja tehnologija“ koje omogućuju širokopojasni pristup mreži na brzini od 100 mbit/s.⁵⁷ Strategija proklamuje tri strateške grupe ciljeva koje se odnose na građane, privredu i na javnu upravu, a naročito akcenat stavljen je na neophodnost procene uticaja komunikacionih tehnologija na životnu sredinu.⁵⁸ Češka Republika je usvojila „Nacionalni plan za razvoj mreža 5G“ u oktobru 2016. godine. Plan stipuliše izgradnju mreža nove tehnologije koje će potpomoći sveukupni ekonomski razvoj. U Planu se navodi da će do kraja 2020. godine, svi građani imati mogućnost pristupa brzom internetu (bržem od 30 Mbit/s) i da će najmanje polovina domaćinstava imati mogućnost da dobije internet vezu sa brzinom od 100 Mbit/s.⁵⁹ Mađarska, koja je inače proklamovala da će postati „evropsko 5G čvorište“ do 2021. godine, u svojoj komunikacionoj i medijskoj strategiji navodi četiri sveobuhvatna cilja: stimulisanje održivosti investicija u oblasti visokih tehnologija, modernizaciju upravljanja medijima, promociju interesa *online* korisnika i pretplatnika, i promovisanje izvrsnosti u upravljanju ovom oblašću.⁶⁰ Rumunija je u svojoj „5G Strategiji“ iz 2018. godine predvidela da će do kraja 2020. cela država biti pokrivena komercijalnim uslugama nove tehnologije.⁶¹ Slična situacija je sa Grčkom čije je regulatorno telo *COSMOTE* već odabralo švedsku kompaniju Erikson (Ericsson) za licencirano postavljanje 5G infrastrukture, za šta je rok poslednji kvartal 2020. godine.⁶² Slovenija je odluku o dodeli 5G licenci stopirala u martu 2020. godine na neodređeni period zbog neutvrđenih potencijalno štetnih efekata ove tehnologije na ljude i životnu sredinu.⁶³ Letonija i Litvanija su države koje

⁵⁷ „Strategija razvoja širokopojasnog pristupa u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2020. godine“, *Službeni List Republike Hrvatske*, Zagreb, 2016.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 6.

⁵⁹ „National Plan for the Development of Next Generation Networks“, Ministry of Industry and Trade of the Czech Republic, Prague, March 2017.

⁶⁰ „National Media and Infocommunications Authority Strategy 2018–2022“, *NMHH*, Budapest, 2018, p. 10.

⁶¹ „Strategia Pentru Romania“, Ministry of Communications of the Republic of Romania, Bucharest, 2018, p. 13.

⁶² *COSMOTE Greece selects Ericsson 5G*, *Ericsson*, March 24 2020, <https://www.ericsson.com/en/press-releases/2020/3/cosmote-greece-selects-ericsson-5g>, 12/04/2020.

⁶³ Slovenia government delays decision on 5G licences, *Telecompaper*, March 5 2020, <https://www.telecompaper.com/news/slovenia-government-delays-decision-on-5g-licences-1329243>, 14/04/2020.

za sada nemaju sektorske strategije kojima se tretira 5G tehnologija. U Republici Srbiji, krajem juna 2019. godine, kompanija Telenor je u Beogradu pustila u rad prvu baznu 5G stanicu, a do početka 2020. godine Srbija nije usvojila nijedan strateški dokument kojim bi regulisala oblast 5G mreža.

Dileme koje se tiču tehnološkog suvereniteta država Inicijative „17+1”

Nepotpun suverenitet u oblasti proizvodnje i korišćenja visokih tehnologija specifičan je za države centralne i istočne Evrope, pa se u literaturi izdvajaju tri narativa koja korespondiraju mogućem ponašanju država ovog prostora. Prvi narativ naglašava Evropu kao civilizacijski aksiom koji upotpunjuje evropski identitet svake od 17 država. Za razliku od prvog, drugi narativ naglašava državni suverenitet, ističući nezavisnost svake države u odnosu na druge, i u odnosu na članstvo u Evropskoj uniji. Poslednji narativ u prvi plan postavlja prednost svake države u okviru formata „17+1”, u pogledu njene „posebnosti” za privlačenje kineskih investicija.⁶⁴ Tehnološko prisustvo Kine na ovom prostoru je u velikoj meri ograničeno sa nekoliko faktora. Najpre, u pojedinim državama, ne postoji podrška šire javnosti za uvođenje ovakvih tehnologija (slučaj Slovenije, Slovačke i Letonije). Čini se da nepoverenje javnosti u pogledu bezbednosnih aspekata 5G mreže, još uvek predstavlja značajnu kočnicu u njihovom instaliranju. Dodatno, čak 12 od 17 država ovog prostora su punopravne članice Evropske unije, pa je regulacija njihovih tržišta dominantno usmerena na zaštitu i promociju kompanija (i njihovih proizvoda) koje su locirane na području Unije, što bi potencijalno moglo isključiti jeftiniju i dostupniju kinesku opremu iz tržišne utakmice. Najzad, iako gotovo većina država formata „17+1” ima nacionalne strategije u ovoj oblasti, na njihovoj implementaciji i operacionalizaciji predviđenih zadataka se u praksi malo odmaklo, a mali broj zemalja (pretežno države članice EU) u svojim nacionalnim zakonodavstvima na sistematičan način reguliše tržište u oblasti 5G. Svi pobrojani problemi su od velike važnosti za sagledavanje ograničenja koncepta tehnološkog suvereniteta. Na bazi uvida u trenutna dešavanja u vezi sa razvojem 5G mreže na prostoru država formata „17+1”, mogu

⁶⁴ Emilian Kavalski, “China in Central and Eastern Europe: the unintended effects of identity narratives”, *Asia Europe Journal*, Vol. 17, No. 1, 2019, p. 410.

se identifikovati tri dileme koje će konstituisati dalju diskusiju o njihovom tehnološkom suverenitetu.

Prva dilema se odnosi na paradoks (ne)prihvatanja komercijalizacije novih tehnologija na svojoj teritoriji. Ukoliko država nema sposobnost da samostalno proizvede inovativna tehnološka dostignuća, težiće da učvrsti svoj tehnološki suverenitet kupovinom potrebne opreme od inostranog proizvođača.⁶⁵ Ovde se može javiti paradoks, jer države pri ovakvom naporu mogu upasti u zamku narušavanja sopstvenog tehnološkog suvereniteta, zbog nepostojanja (ili neujednačenosti) pravnih akata kojima se regulišu nove tehnologije. Ovakvo stanje posledično onemogućava njihov monopol nad kontrolom u ovoj oblasti.⁶⁶ Država koja nabavi opremu od kineskih proizvođača, na spoljašnjem planu može rizikovati narušavanje bilateralnih odnosa ili čak blaže sankcije (u slučaju članica Evropske unije) zbog nepoštovanja principa zajedničkog tržišta. Na unutrašnjem planu takođe se može suočiti sa izazovima koji mogu narušiti njen tehnološki suverenitet. Džozef Naj podseća, da masovni pristup informacijama unutar država vodi ka difuziji i opadanju moći nacionalnih vlada na račun nedržavnih aktera, dominantno velikih korporacija i *ad hoc* grupa.⁶⁷ Dodatno, Naj navodi da okrnjenost tehnološkog suvereniteta koja se prelijeva na korporacije i neformalne grupe nikako ne znači kraj države, već samo difuziju određenih svojstava moći koje je ona prenela na potonje subjekte.⁶⁸ Zbog toga je važno postići srazmernost u kontroli komercijalizacije visokih tehnologija i očuvanja državnih monopola nad regulacijom njihove upotrebe.

Druga dilema tiče se donošenja konkretne odluke države u vezi sa isporučiocem 5G opreme. Kako trenutno stanje na tržištu karakteriše nesaobraznost opreme koja podržava ovu tehnologiju, države će morati da biraju između opreme proizvedene u Kini ili u nekoj zapadnoevropskoj državi. Uprkos nacionalnim zakonodavstvima, koja favorizuju kompanije

⁶⁵ Tao Liu and Woo Wing Thye, "Understanding the US-China trade war", *China Economic Journal*, Vol. 11, No. 3, 2018, p. 325.

⁶⁶ Ranije u tekstu je istaknuto da okrnjenost tehnološkog suvereniteta može biti uzrokovana neadekvatnom legislativom u oblasti visokih tehnologija na nacionalnom nivou.

⁶⁷ Joseph Nye, "The Information Revolution and Soft Power", op. cit., p. 23.

⁶⁸ Ibid., p. 22.

sa prostora Evropske unije, izvesno je da će većina 5G opreme na prostoru centralne i istočne Evrope biti nabavljena od kineskih dobavljača, zbog evidentne razlike u ceni u odnosu na evropsku opremu.⁶⁹ Dodatan podsticaj konkurentnosti kineske opreme pružaju kineske državne banke, koje dotiraju finansijsku pomoć u opsegu između 20 i 30 milijardi evra gigantskim kompanijama ZTE i Huavej, što potonjim omogućava bržu prodornost na nacionalna tržišta i prednost u odnosu na evropske ili američke kompanije.⁷⁰ U ovom slučaju, države prostora „17+1” kao dominantni akteri na tržištu novih tehnologija, svojim strateškim i drugim normativnim aktima preciziraju opremu čija će instalacija biti moguća na njihovim teritorijama, a čime su posredno izvršile selekciju potencijalnih dobavljača. Kako nijedna država nije počela proceduru nabavke, nejasno je kakav će stav zauzeti Evropska unija po ovom pitanju.

Treća dilema u vezi sa tehnološkim suverenitetom odnosi se na sistemski nivo analize. Na koji način će se ponašati Kina kao potencijalni hegemon sistema nakon što bude potvrđena njena dominacija u sferi visokih tehnologija? Kako ekonomska ekspanzija Kine (još uvek) nije podržana značajnijom vojnom asertivnošću, odgovor na prethodno pitanje će u velikoj meri služiti kao osnova za teorijsko inoviranje koncepta tehnološke suverenosti. U slučaju „pobede” kineske nad zapadnom tehnologijom, biće značajno sagledati način na koji će Kina eksploatirati monopol u ovoj oblasti, kao i prirodu odnosa novog hegemonu prema jedinicama sistema, koja nije izgrađena na temelju čiste tvrde moći. Identifikovane dileme razlažu koncept tehnološkog suvereniteta na tri međusobno komplementarne celine, od kojih svaka ima svojevrsni analitički potencijal. U svakom od tri slučaja, moguće je ustanoviti vezu između stabilnosti sistema bazirane na postojanju hegemonu i okrenjenog suvereniteta u oblasti visokih tehnologija.

⁶⁹ Kimberly Houser, “The Innovation Winter Is Coming: How the US-China Trade War Endangers the World”, *San Diego Law Review*, Vol. 57, No. 3, 2020, p. 12.

⁷⁰ Thomas S. Eder, Rebecca Arcesati and Jacob Mardell, “Networking the “Belt and Road” – The future is digital”, *Merics*, August 28 2019, <https://www.merics.org/en/bri-tracker/networking-the-belt-and-road,07/04/2020>.

Tehnološki razvoj kao zamajac benevolentnosti kineskog hegemonstva

Polazna premisa autora ovog članka ukazala je na postojanje širenja tradicionalno posmatrane uloge hegemonu, njegovim globalnim pozicioniranjem u oblasti novih komunikacionih tehnologija. Utvrđeno je da deficit tehnoloških dostignuća evropskih država u oblasti 5G, naročito na prostoru centralne Evrope i Balkana, može predstavljati *vakuuum* čije ispunjenje bi etabliralo novog potencijalnog hegemonu na ovom, i širem prostoru. Fokusiranje kineskog prisustva ka sektoru visokih tehnologija uklapa se u pretpostavke teorije prema kojoj je, za sticanje hegemonskog statusa u sistemu, potrebno da pored ispunjavanja preduslova hegemon mora da bude spreman da ih projektuje kroz tzv. „posvećenost sistemu”.⁷¹ Ideje o hegemonskoj stabilnosti su nadživele nekoliko istorijskih epoha, a jedna od najsveobuhvatnijih debata o međunarodnim odnosima, vođena između neorealista i neoliberalu („neo-neo“ debata) tokom poslednje decenije XX veka, bila je većim delom usmerena ka utvrđivanju uzroka (ne)stabilnosti unilateralnog sistema odnosa snaga.⁷² Specifičnosti savremenog sistema međunarodnih odnosa, koje se ogledaju u nesigurnom multipolarnom poretku, ponovo su aktuelizovali ideju o hegemonskoj stabilnosti, imajući u vidu poljuljanu poziciju SAD kao jedinog globalnog ekonomskog i vojnog lidera.

Nakon nešto više od 40 godina od „Velikog otvaranja”, Kina je izgradila specifičan vid odnosa prema međunarodnom sistemu koji se ne ogleda u vojnoj asertivnosti, već u dominantno ekonomskom i kulturnom prisustvu. Takvo prisustvo Kine omogućeno je u nešto institucionalizovanijoj formi kroz Inicijativu „Pojas i put” od 2012. godine, otkada je zabeleženo intenziviranje kineskih investicionih aktivnosti i kulturne promocije na ogromnom prostoru Evroazije. Odnosi koje Kina gradi sa evropskim državama bazirani su na njenoj težnji da postane „novi svetski hegemon”, ili bar svetska ekonomska supersila.⁷³ Međutim, u literaturi ne postoji

⁷¹ Charles Kindleberger, “The World in Depression, 1929–1939”, op. cit., p. 34.

⁷² Za opsežnu analizu dvaju teorijskih pravaca u objašnjavanju međunarodnih odnosa s kraja XX veka, videti više u: Joseph Nye, “Neorealism and neoliberalism”, *World Politics*, Vol. 40, No. 2, 1988, pp. 235-251.

⁷³ Kerry Brown, *The New Emperors: Power and the Princelings in China*, Bloomsbury Publishing, London, 2014.

konsenzus o „dobrim“ namerama kineskog vođstva. Razlog „tehnološke revolucije“ koja se dešava u Kini treba tumačiti kao poruku upućenu SAD (ali i svetu), da kineska globalna dominacija neće biti usporena američkim suprotstavljanjem.⁷⁴

Prisustvo Kine na prostoru država obuhvaćenih inicijativom „17+1“ korišćeno je kao studija slučaja u ovom radu. Na bazi implementacije 5G tehnologije u ovim državama, pokazano je da koncept tehnološkog suvereniteta može predstavljati plodotvoran analitički alat u sagledavanju ponašanja tehnološki zavisnih država sa jedne, kao i mogućih opcija koje se nalaze pred novim hegemonom, sa druge strane. Kineski uticaj je u poslednjih nekoliko godina, pored prostora centralne i istočne Evrope, percipiran kao pozitivan i u Africi i Latinskoj Americi, ali je negativan u SAD, većini zapadnoevropskih država, Indiji, Japanu i Južnoj Koreji.⁷⁵ Ključna prednost Kine u oblasti razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija na prostoru Evrope (i globalno) jeste masovnost u proizvodnji jeftine opreme koja se koristi kao infrastrukturna podrška 5G, pa se zato uspostavljanje „digitalnog puta svile“, kojim Kina nastoji da promoviše svoju tehnološku suprematiju, nalazi na vrhu kineske agende u bliskoj budućnosti. Način na koji će entiteti sa različitom zastupljenošću kapitala (državni, privatni, javnoprivatni ili neki drugi) sarađivati sa nacionalnim vladama duž „Pojasa i puta“ jeste jedno od centralnih pitanja za buduća akademska proučavanja digitalnih, i aspekata koji se tiču razvoja savremenih komunikacionih tehnologija u državama koje su obuhvaćene ovom Inicijativom.⁷⁶ Međutim, kako Kina u bliskoj istoriji nije bila dominantna supersila, teško je prognozirati da li će širenje njene dominacije na različitim poljima biti praćeno intenziviranjem vojnog prisustva. Zbog toga savremeni tehnološki razvoj jeste potencijalno „nova nepoznata“ u jednačini hegemonskog nadmetanja, koje možda po prvi put neće proizvesti klasičnog vojno-političkog lidera u međunarodnom sistemu.

⁷⁴ John Hemmings, “The Hidden Dangers of China’s Digital Silk Road”, *The National Interest*, March 11 2020, <https://nationalinterest.org/feature/hidden-dangers-chinas-digital-silk-road-131887>, 14/04/2020.

⁷⁵ Joseph Nye, “The Information Revolution and Soft Power”, op. cit., p. 23.

⁷⁶ Hong Shen, “Building a Digital Silk Road? Situating the Internet in China’s Belt and Road Initiative”, *International Journal of Communication*, Vol. 12, No. 1, 2018, p. 695.

Bibliografija

- Ahmad, Ijaz, et al., "5G security: Analysis of threats and solutions", 2017 *IEEE Conference on Standards for Communications and Networking (CSCN)*. IEEE, 2017, pp. 193-199.
- Ahmad, Ijaz, et al., "Overview of 5G security challenges and solutions", *IEEE Communications Standards Magazine*, Vol. 2, No. 1, 2018, pp. 36-43.
- Arfaoui, Ghada, et al., "A security architecture for 5G networks", *IEEE Access*, Vol. 6, No. 1, 2018, pp. 224-247.
- Ávila, Pinto Renata, "Digital Sovereignty or Digital Colonialism?", *International Journal on Human Rights*, Vol. 15, No. 2, 2018, pp. 15-27.
- Basu, Aparna, et al., "China's rising leadership in science and technology: quantitative and qualitative indicators", *Scientometrics*, Vol. 117, No. 1, 2018, pp. 249-269.
- Baum, Richard (ed.), *China's four modernizations: The new technological revolution*, Routledge, London, 2019.
- Brown, Kerry, *The New Emperors: Power and the Princes in China*, Bloomsbury Publishing, London, 2014.
- Campolina, Diniz Clélio, "The science and technology race and productive re-structuring: geoeconomic and geopolitical impacts", *Revista Brasileira de Estudos Urbanos e Regionais*, Vol. 21, No. 2, 2019, pp. 241-257.
- Chen, Shan-zhi, and Kang, Shao-li, "A tutorial on 5G and the progress in China", *Frontiers of Information Technology & Electronic Engineering*, Vol. 19, No. 3, 2018, pp. 309-321.
- Couture, Stephane, and Toupin, Sophie, "What does the notion of "sovereignty" mean when referring to the digital?", *New media & society*, Vol. 21, No.1, 2019, pp. 228-241.
- Drezner, Daniel, "Economic Statecraft in the Age of Trump", *The Washington Quarterly*, Vol. 42, No. 3, 2019, pp. 7-24.
- Gilpin, Robert, "The theory of hegemonic war", *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, 1988, pp. 591-613.
- Gowa, Joanne, "Rational hegemons, excludable goods, and small groups: an epitaph for hegemonic stability theory?", *World Politics*, Vol. 41, No. 3, 1989, pp. 307-324.

- Hemmings, John, "Reconstructing Order: The Geopolitical Risks in China's Digital Silk Road", *Asia Policy*, Vol. 27, No. 1, 2020, pp. 5-21.
- Hong, Yu, *Networking China: The Digital Transformation of the Chinese Economy*, University of Illinois Press, Chicago, 2017.
- Houser, Kimberly, "The Innovation Winter Is Coming: How the US-China Trade War Endangers the World", *San Diego Law Review*, Vol. 57, No. 3, 2020, pp. 1-20.
- Kavalski, Emilian, "China in Central and Eastern Europe: the unintended effects of identity narratives", *Asia Europe Journal*, Vol. 17, No. 1, 2019, pp. 403-419.
- Kindleberger, Charles, *The World in Depression, 1929-1939*, University of California Press, Oakland, 1973.
- Krige, John, "Technological leadership and American soft power", in: Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy*, Routledge, London, 2010, pp. 133-148.
- Lewis, James, *Globalization and National Security: Maintaining US Technological Leadership and Economic Strength*, Csis, Washington, 2004.
- Liu, Tao, and Thye, Woo Wing, "Understanding the US-China trade war", *China Economic Journal*, Vol. 11, No. 3, 2018, pp. 319-340.
- Nelson, Richard, "US technological leadership: Where did it come from and where did it go?", *Research Policy*, Vol. 19, No. 2, 1990, pp. 117-132.
- Nye, Joseph, "Neorealism and neoliberalism", *World Politics*, Vol. 40, No. 2, 1988, pp. 235-251.
- Nye, Joseph, "The Information Revolution and Soft Power", *Current History*, Vol. 113, No. 7, 2014, pp. 19-32.
- Pravallika, Sriram Poorna, et al., "5G Security: Concepts and Challenges", in: Dushantha Jayakody and Kathiravan Srinivasan (eds), *5G Enabled Secure Wireless Networks*, Springer, Cham, 2019. pp. 1-43.
- Shen, Hong, "Building a Digital Silk Road? Situating the Internet in China's Belt and Road Initiative," *International Journal of Communication*, Vol. 12, No. 1, 2018, pp. 683-701.
- Stekić, Nenad, „Everlasting unsettled Sino-European relations: is “16+ 1” initiative mutual benefit or point of divergence?“, *The Review of International Affairs*, Vol. 69, No. 1171, 2018, pp. 20-36.

- Sun, Wanning, "Mission impossible? Soft power, communication capacity, and the globalization of Chinese media", *International Journal of Communication*, Vol. 4, No. 1, 2009, pp. 54-72.
- Webb, Michael, and Krasner, Stephen D., "Hegemonic stability theory: An empirical assessment", *Review of International Studies*, Vol. 15, No. 2, 1989, pp. 183-198.
- Wriston, Walter B., "Technology and sovereignty", *Foreign Affairs*, Vol. 67, No. 2, 1988, pp. 63-75.

Dokumenti:

- "Pismo o namerama Republike Bugarske, Republike Grčke i Republike Srbije o saradnji u oblasti povezane i automatizovane vožnje", *Službeni Glasnik RS – Međunarodni ugovori*, broj 12/2018-327, Beograd, 2018.
- National Plan for the Development of Next Generation Networks, Ministry of Industry and Trade of the Czech Republic, Prague, March 2017.
- National Media and Infocommunications Authority Strategy 2018–2022, NMHH, Budapest, 2018.
- "Strategia Pentru Romania", Ministry of Communications of the Republic of Romania, Bucharest, 2018.
- "Strategija razvoja širokopojasnog pristupa u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2020. godine", *Službeni List Republike Hrvatske*, Zagreb, 2016.
- "The National Thirteenth Five-Year Plan for National Informatization", *Gazette of National Government of PR China*, Beijing, 27 December 2016.

Internet izvori:

- Alex, McFarland, "China Leading the Global Expansion and Exportation of AI Technology", *Unite*, 2020, <https://www.unite.ai/china-leading-the-global-expansion-and-exportation-of-ai-technology>, 12/04/2020.
- Burdeau, Cain, "Europe Becomes a Battleground Over Huawei and 5G", *Court House News*, 2020, <https://www.courthousenews.com/europe-becomes-a-battleground-over-huawei-and-5g>, 17/04/2020.

“China Global Investment Tracker”, *The American Enterprise Institute*, April 2020, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker>, 13/04/2020.

Collins, Gabriel, “Brains vs. Grains: US Technological Leadership Faces a Stiff Challenge as Competition With China Heats Up”, *Issue Brief*, June 26 2018, <https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/102775/bi-brief-062518-ces-techrace.pdf?sequence=1>, 13/04/2020.

COSMOTE Greece selects Ericsson 5G, *Ericsson*, March 24 2020, <https://www.ericsson.com/en/press-releases/2020/3/cosmote-greece-selects-ericsson-5g>, 12/04/2020.

Eder, Thomas S., Arcesati, Rebecca and Mardell, Jacob, “Networking the “Belt and Road” - The future is digital”, *Merics*, August 28 2019, <https://www.merics.org/en/bri-tracker/networking-the-belt-and-road>, 07/04/2020.

GDP (current USD) China and United States, *The World Bank*, 2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN-US&view=chart>, 12/04/2020.

Hemmings, John, “The Hidden Dangers of China’s Digital Silk Road”, *The National Interest*, March 11 2020, <https://nationalinterest.org/feature/hidden-dangers-chinas-digital-silk-road-131887>, 14/04/2020.

Rosemain, Mathieu, “With West divided, Huawei plans first European 5G factory in France”, *Reuters*, February 27 2020, <https://www.reuters.com/article/us-france-huawei/with-west-divided-huawei-plans-first-european-5g-factory-in-france-idUSKCN20L246>, 07/04/2020.

Slovenia government delays decision on 5G licences, *Telecompaper*, March 5 2020, <https://www.telecompaper.com/news/slovenia-government-delays-decision-on-5g-licences-1329243>, 14/04/2020.

Ting-Fang, Cheng, and Li, Lauly, “Huawei tilts to telecom business as Beijing prepares big 5G push”, *Nikkei Asian Review*, March 24 2020, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/5G-networks/Huawei-tilts-to-telecom-business-as-Beijing-prepares-big-5G-push>, 07/04/2020.

Triolo, Paul and Allison, Kevin, “The Geopolitics of 5G”, *Eurasia Group*, 2018, <https://www.eurasiagroup.net/live-post/the-geopolitics-of-5g>, 17/4/2020.

Virki, Tarmo, and Moon, Angela, "Exclusive: In push to replace Huawei, rural U.S. carriers are talking with Nokia and Ericsson", *Reuters*, June 25 2019, <https://www.reuters.com/article/us-huawei-tech-usa-nokia-ericssonexclus/exclusive-in-push-to-replace-huawei-rural-u-s-carriers-are-talking-with-nokia-and-ericssonidUSKCN1TQ1VV>, 12/04/2020.

Nenad STEKIĆ

HEGEMONIC STABILITY IN AN ERA OF THE TRUNCATED TECHNOLOGICAL SOVEREIGNTY

Abstract: Contemporary technological advances posit a significant factor and a prerequisite for the globalization process. They are one of the means by which, in a modern international system, countries provide global leadership through investment in telecommunications and information technologies development, which is an important instrument for achieving global political and economic dominance. It is precisely the modern technological achievements of the People's Republic of China that are an integral part of its economic development and a significant segment of "grand opening" through the Belt and Road Initiative and other regional sub-initiatives. This paper aims to examine whether the role of the hegemon in the system of international relations, traditionally perceived through the prism of dominance achieved using hard power, can be extended by its technological leadership. The author summarizes the most important academic directions of recent research studies concerning the strategic aspects of the Chinese technological presence on the example of 5G development. The central part of the paper will be the analysis of the potential technological independence of the countries gathered within the initiative "17 + 1", which refers to the procurement of equipment and commercialization of 5G technology. The author examines how the concept of technological sovereignty can be applied in the context of globalized multilateralism. Therefore, emphasis will be placed on the "17 + 1" countries, characterized by relatively impaired technological sovereignty. After summarizing the current academic efforts to reconceptualize technological sovereignty, the most significant causes and factors that influence the strategic functioning of technologically dependent states in international relations will be discussed. The author argues that technology could be a factor that may, for the first time in the international system, produce a benevolence in hegemonic stability.

Key words: Belt & Road, technological sovereignty, China, Serbia, initiative "17+1", Huawei, technology, 5G.

4. Ideje

JACANJE DESNICE KAO STRAŠILO: SLUČAJ SR NEMAČKE

Dušan DOSTANIĆ¹

Apstrakt: Poslednjih godina se sve više govori o rastu desnice, pri čemu se na taj rast gleda kao na potencijalnu opasnost, odnosno bezbednosni izazov. Autor u tekstu pokušava da na primeru SR Nemačke odgovori da li i koliko ta dominantna teza ima podlogu u stvarnosti. Budući da svaka evropska zemlja sa svojim istorijskim razvojem predstavlja slučaj za sebe, autor se u radu bavi prvenstveno situacijom u Nemačkoj, imajući u vidu pre svega povesnu specifičnost nemačke desnice, kao i to da je reč o zemlji koja je dugo vremena bila bez značajne stranke na desnici. Rad je podeljen u četiri dela. Pošto se o rastu ili opadanju nekog fenomena može govoriti samo u okviru istorijskog konteksta, autor rad započinje kratkom polemikom o položaju i uticaju savremene evropske desnice, stavljajući u fokus pitanje opravdanosti percepcije „rasta“ desnice kao bezbednosne pretnje. Potom pažnju posvećuje istorijatu nemačke desnice i hronologiji njenog potiskivanja iz političkog života. U drugom delu rada analiziran je program i pozicija Alternative za Nemačku (AfD), kao najvažnije desne stranke u Nemačkoj, dok se u trećem delu govori o desnici izvan AfD. Četvrti deo posvećen je pitanju međunarodne saradnje desnih stranaka.

Ključne reči: desnica, konzervativizam, SR Nemačka, Alternativa za Nemačku, bezbednost.

Nakon referenduma o izlasku Velike Britanije iz Evropske unije i predsedničkih izbora u Sjedinjenim Američkim Državama, usledili su uspesi desnih, konzervativnih stranaka širom Evrope. U Austriji je Slobodarska partija formirala vladu, Marin Le Pen (*Marine Le Pen*) je ušla u drugi krug predsedničkih izbora u Francuskoj, da bi godinu dana kasnije u Italiji Liga, istina u koaliciji, došla na vlast. Ono što je jednima izgledalo kao „patriotsko

¹ Autor je istraživač-saradnik u Institutu za političke studije, Beograd, e-mail: dusan.dostanic@ips.ac.rs

proleće“ ili kao „demokratska pobuna“, drugi su videli kao talas „desnog populizma“, pa čak i kao uspehe „krajnje desnice“. Pri tome nije reč o vrednosno neutralnoj konstataciji, jer kada se u medijima, ali i u akademskoj javnosti govori o „rastu desnice“, po pravilu se na taj rast gleda sa izvesnom zabrinutošću. Pada u oči da kada je reč o uspesima levice takav ton izostaje, te se jačanje levice, čak i one radikalne, često dočekuje sa odobravanjem ili pak sa entuzijazmom, kao da se totalitarne pretenzije mogu očekivati jedino zdesna. Iako u konzervativnim, desnim idejama nema ničeg što bi ih same po sebi činilo opasnim i problematičnim,² posle Drugog svetskog rata, a posebno nakon šezdesetih godina XX veka, formirao se asocijativni lanac prema kome je sve što je konzervativno i desno,³ isto što i reakcionarno, ekstremističko, nasilničko i fašističko, pri čemu se totalitarne tendencije kod levice potpuno ispuštaju iz vida. Kao primer ovakvog odnosa prema konzervativizmu i desnici može da posluži istorija ideologija poznatog profesora Klauza fon Bajmea (*Klaus von Beyme*), gde deo koji se bavi konzervativizmom nosi naslov *Teorije konzervativizma i desnog ekstremizma*, dok se u naslovu toma koji se bavi levicom ne pominje ekstremizam, nego

² Na ovom mestu ne možemo ulaziti u načelno pitanje mogu li uopšte postojati „problematične ideje“ odnosno da li postoje ideje koje bi bile imune na lošu upotrebu, te da li ta loša upotreba može diskreditovati svaku ideju.

³ Samo po sebi se nameće pitanje odnosa između konzervativizma i desnice, budući da su oba pojma bez preciznog određenja. Najveći broj autora, ali i samih konzervativaca drži da konzervativizam pripada desnici, prihvatajući formulu Erik fon Kinelt Ledina (*Erik von Kuehmel-Leddihn*) „Right is right and left is wrong“. Ipak, postoje i oni konzervativci koji insistiraju na tome da ne pripadaju desnici, ali i oni koji su naglašavali da ne samo da su konzervativni, nego su i desničari (Moler, Vajsman). Moguće je ovom problemu prići sa druge strane i postaviti pitanje – da li je zamislivo postojanje desnice koja nije konzervativna? Tako je u francuskom kontekstu desnica širi pojam od konzervativizma i obuhvata tri struje: legitimističku, bonapartističku i orleanističku odnosno liberalnu desnicu. U heterogenu „novu desnicu“ s kraja XX veka O'Saliven (*Noël O'Sullivan*) ubraja ekonomske liberale (austrijska i čikaška škola, ordo liberali), konzervativce okupljene oko britanskih i američkih časopisa (*Salisbury Review, National Review, New Republic, The Public Interest*) te nešto što naziva „radikalna nova desnica“ sa Alenom de Benoom (*Alain de Benoist*) kao glavnim predstavnikom. (Noël O'Sullivan, „The New Right: The Quest for a Civil Philosophy in Europe and America“ in: Roger Eatwell, Noël O'Sullivan (ed.) *The Nature of the Right: American and European Political Thought Since 1789*, Printer Publishers, London, 1989, p. 170.) Na ovom mestu nije moguće detaljnije ulaziti u finese pojmovnog određenja. Umesto toga dovoljno je reći da ćemo u ovom radu konzervativizam posmatrati kao deo desnice i njenog najizrazitijeg predstavnika.

se izričito nabrajaju socijalizam, komunizam i anarhizam. Time se već u naslovu sugeriše postojanje suštinske veze između konzervativizma i desnog ekstremizma, pa izgleda da je razlika među njima jedino u stepenu, dok se kod levice govori o tri zasebna idejna pravca.⁴ Drugim rečima: „Lak je prelazak od reakcionarne na neofašističku poziciju“ – kako to otvoreno tvrde radikalno levi autori – pa je sledstveno i „kretanje udesno“ shvaćeno kao „stvarna pretnja demokratiji“.⁵ S druge strane, čak i u slučajevima levičarskog nasilja mediji izbegavaju da govore da iza toga stoje levičari, nego upotrebljavaju izraze kao što su „autonomni“ ili „protivnici globalizacije“.⁶ Nasuprot tome, svaki izborni uspeh neke desne stranke bilo gde u Evropi dočekuje se sa nervozom, kao da je reč o uvertiri za novi „Marš na Rim“ koji samo što nije otpočeo.⁷ Uopšte, bavljenje desnicom ili „konzervativizmom retko je objektivne, već je po pravilu polemičke prirode“.⁸

Ipak, pored ovog negativnog odnosa prema desnici poslednjih godina posebno je uočljiva opsesija „rastom“ desnice. Ilustrativan primer pruža brošura *Desni ekstremizam u Srbiji* koja počinje rečima: „Desni ekstremizam godinama je globalni rastući fenomen, koji još nema snažnog intelektualnog i političkog odgovora. Promene na političkoj sceni, u nekim od vodećih demokratskih zemalja i dolazak konzervativnih populista na vlast, ohrabrilo

⁴ Klaus von Beyme, *Konservatismus: Theorien des Konservatismus und Rechtsextremismus im Zeitalter der Ideologien 1789–1945*, Springer Fachmedien Wiesbaden 2013. O izjednačavanju desnice i desnog ekstremizma u svakodnevnom govoru vidi: Rainer Zitelmann, „Position und Begriff – Über eine neue demokratische Rechte“ in: Heimo Schwilk, Ulrich Schacht (Hrsg.), *Die selbstbewusste Nation: „Anschwellender Bocksgesang“ und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte*, Ullstein, Berlin, 1994, S.163-166. Takođe vidi: Alen De Benoia, *Komunizam i nacizam: 25 ogleđa o totalitarizmu u XX veku (1917–1989)*, Centar za izučavanje tradicije „Ukronija“, Beograd, 2007.

⁵ Jörg Berlin, Dierk Joachim, Bernhard Keller, Volker Ulrich, „Neofašizam u Saveznoj Republici Nemačkoj“ u: *Marksizam u svetlu*, br. 4–5, Beograd, 1983, str. 268, 271.

⁶ Hans-Olaf Henkel, „Der deutsche Migrations-Skandal“ in: *Cicero*, <https://www.cicero.de/wirtschaft/der-deutsche-migrations-skandal/3825020/4/2020>.

⁷ Nakon izbornog uspeha Alternative za Nemačku (AfD) i ulaska u Bundestag deo svetske štampe doneo je, između ostalih, vesti o „Hitleru u parlamentu“, stranci koja u svojim redovima ima rasiste i istorijske revizioniste, te o „nacističkoj aveti“. Vidi: „Hitler im Parlament“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/internationale-reaktionen-auf-die-bundestagswahl-15216062.html?printPagedArticle=true#pageIndex_831/5/2020.

⁸ Karlheinz Weißmann, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz nach 1945*, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2011, S. 8.

je desničare u njihovom fanatizmu.⁹ Iako je reč o nemarno sastavljenoj, konfuoznoj, površnoj i tendencioznoj brošuri, u dve rečenice sažete su sve ključne tačke dominantne priče o desnici. Naglašava se da je reč o „globalnom rastućem fenomenu“, zatim se dodaje da na njega nema „snažnog intelektualnog i političkog odgovora“, čime se sugerije da je reč ne samo o „fenomenu“ nego o problemu koji zahteva „snažan odgovor“. Pored toga, sugerije se postojanje veze između pobede „konzervativnih populista“ i „desničarskih fanatika“. Rečju, desnica ne samo da je potencijalno opasna, nego se tvrdi i da je u stalnom porastu, što dodatno povećava bojazan od lošeg ishoda i nalaže mobilizaciju svih ostalih kako bi se taj rast zaustavio, te predupredile njegove posledice. Ovakva mišljenja vrlo dobro ilustruje članak Ralfa Zočeka (*Ralf Sotscheck*) u kome sve različite desne političare od Trampa, preko Salviniya, Kačinskog, Gaulanda do Orbana, optužuje za fašizam i sa njima odbija svaki eventualni razgovor. Kao odgovor na ovu navodnu fašističku opasnost Zoček predlaže, ni manje ni više, nego direktnu akciju po uzoru na Grupu 43, koja se posle rata u Britaniji uličnim nasiljem suprotstavljala nacionalističkim i fašističkim strujama.¹⁰ „Rast“ desnice time prestaje da bude konstatacija stanja i postaje nešto poput zvona za uzbunu. Pri tome se vrlo retko čuje o „padu“ desnice. Još čudnije je da je u današnje vreme tek mali broj ljudi spreman da se nedvosmisleno identifikuje sa desnicom. Ovu pojavu konstatovao je Armin Moler sedamdesetih godina. Još tada su svi koji nisu levičari želeli da budu „u centru“ ili barem malo desnije od centra, ali nikada na desnici.¹¹ Čak i oni koji ne mogu da izbegnu priznanje da pripadaju desnici nastoje da to ublaže, pa o sebi govore kao o „modernim“, „umerenim“, „saosećajnim“ konzervativcima, ili kao o pripadnicima „desnog centra“. Izgleda da desnica prkosi prirodnim zakonima time što, iako malo ko želi da se nazove desničarem, može stalno da bude u porastu, a da pri tome uistinu nikada ne naraste.¹² Ona, s jedne

⁹ Izabela Kisić (ur.) *Desni ekstremizam u Srbiji*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2020, str. 3. Takođe vidi: Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica, (1945–2018)*, Clio, Beograd, 2019. Tu se desnica takođe shvata kao „opasnost“ koja jača i na više mesta se podvlači politička bliskost između konzervativaca i krajnjih desničara.

¹⁰ Ralf Sotscheck, „Nicht naiv Testballons jagen“, *taz*, <https://taz.de/Debatte-Mit-Rechten-reden/!5555657/31/5/2020>.

¹¹ Armin Mohler, *Von rechts gesehen*, Seewald Verlag, Stuttgart, 1974, S. 42.

¹² Na ovom mestu nemamo prostora da ulazimo bliže u razmatranje ovog pitanja, ali kada je Nemačka u pitanju, izgleda da se u svakoj deceniji od početka šezdesetih godina govorilo o novom „usponu desnice“ ili čak o novoj „neonacističkoj opasnosti“.

strane, stalno jača, dok je s druge strane uvek u podzemlju i na margini, daleko od učešća u vlasti, redakcija velikih medijskih kuća, univerziteta ili uticajnih fondacija. Iako na margini, ona je uvek prisutna kao strašilo i sredstvo za okupljanje njenih protivnika. Samo po sebi postavlja se pitanje – kako je tako nešto uopšte moguće? Svakako, kada u Nemačkoj jedna stranka desnice, četiri godine posle svog osnivanja, osvoji 12,6% glasova na saveznim izborima, kao i mesta u svim pokrajinskim skupštinama, na prvi pogled se nameće zaključak da je nesumnjivo reč o jačanju desnice. Ne ukazuje li ulazak kandidata desnih stranaka u drugi krug predsedničkih izbora u Austriji 2016, i u Francuskoj 2017, stvarno na rast desnice u Evropi? Na prvi pogled, to može tako izgledati, ali se nužno postavlja pitanje: rast u odnosu na šta? Tek kada se nešto zna o istorijskom kontekstu moguće je izvesti zaključke o dometima tog rasta, kao i o tome šta uopšte u određenom kontekstu važi za „levo“ ili za „desno“.

Posebno pitanje je da li je taj rast nešto što se može posmatrati kao opasnost ili ne, odnosno zašto je situacija u kojoj u drugi krug predsedničkih izbora idu kandidat levice i kandidat desnice (kao u Austriji), lošija od one u kojoj se nadmeću dva kandidata između kojih jedva da se može praviti razlika? Čak i kada bi se složili da desnica na nekim izborima prolazi bolje nego ranije, može li se na to reagovati staloženije i bez paničnih poziva na mobilizaciju, pa čak i nasilje? I na ovo pitanje moguće je odgovoriti samo ako se pre toga nešto kaže o istorijskom kontekstu, odnosno o snažnom pomeranju čitavog političkog i medijskog spektra ka levo do koga je u zapadnoj Evropi došlo tokom šezdesetih godina XX veka. Naravno, u različitim evropskim državama taj proces se odvijao različitom brzinom i na različite načine, te na ovom mestu nije moguće govoriti o čitavoj Evropi. Umesto toga, govorićemo o nemačkom slučaju koji zbog istorijskih razloga važi za najmarkantniji i koji je privlačio najviše pažnje budući da je Nemačka dugo vremena važila za zemlju u kojoj nije postojala istinska desna, konzervativna stranka.

Nemačka desnica posle 1945.

Istoriju nemačke desnice treba početi od 1945. godine, budući da je ona bila od ključnog značaja za nemački konzervativizam. Komunisti, socijalisti, liberali i katolici mogli su posmatrati poraz Nemačke iz 1945. kao katastrofu, ali je on to mnogo više bio za nemačke konzervativce, budući da je ratni

poraz bio i poraz desnice u celini.¹³ Ipak, konzervativizam nikada nije predstavljao homogenu celinu, pa ni za vreme Trećeg rajha. Jedan deo konzervativaca je iz rata izašao sa mrljom kraće ili duže saradnje sa Hitlerovim pokretom, dok je drugi deo kraj rata dočekao sa zamašnim moralnim kapitalom koji je poticao iz učešća u otporu Hitlerovom režimu. Tokom Trećeg rajha mnogi konzervativci su ubijeni (Edgar Julijus Jung, Kurt fon Šlajher), drugi su bili zatočeni u logorima (Ernst Nikiš, Martin Nimeler), dok su treći otišli u emigraciju (Ernst Kantorovic). Čak i oni koji su ostali u zemlji kao Karl Šmit (*Carl Schmitt*) ili Ernst Jinger (*Ernst Jünger*) živeli su u tzv. „unutrašnjoj emigraciji“.¹⁴ Štaviše, najozbiljniji otpor Hitlerovom režimu došao je sa pozicija političke desnice. Glavni organizator atentata na Hitlera 1944. godine bio je pukovnik Fon Štaufenberg (*Claus Schenk Graf von Stauffenberg*) koji je još kao mladić pripadao krugu oko pesnika Štefana Geroga (*Stefan Gerorge*).¹⁵ Neuspeli atentat bio je i poslednji čin prusko-nemačkog konzervativizma. Tako se nemačka desnica 1945. godine našla u neobičnoj poziciji. S jedne strane, kao ideološki i aktivni protivnik Hitlerovog režima konzervativna desnica (ili barem jedan njen deo) raspolagala je moralnim autoritetom, dok su, s druge strane, poraz i bezuslovna kapitulacija iz 1945. bili ne samo poraz režima nego i nacionalne države, te stoga i poraz nacionalne desnice, čak i onda kada je ona bila antihitlerovski orijentisana. Prema rečima liberala Teodora Hojsa (*Theodor Heuss*), Nemačka je paradoksalno 1945. bila „pobeđena i oslobođena“ istovremeno.¹⁶ Zapravo, država na nemačkom tlu faktički nije ni postojala,

¹³ Weißmann, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz nach 1945*, S. 17.

¹⁴ Ovome se ne treba čuditi ako se ima u vidu da je nacional-socijalistički režim uprkos svojoj retorici u osnovi bio modernistički, te prema tome antikonzervativan. O modernosti nacional-socijalizma vidi: Rainer Zitelmann, „Die totalitäre Seite der Moderne“, in: Michael Prinz und Rainer Zitelmann (Hrsg.), *Nationalsozialismus und Modernisierung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1991, S. 1-20.

¹⁵ Hans-Christof Kraus, „Das Geheime Deutschland: Zur Geschichte und Bedeutung einer Idee“, *Historische Zeitschrift*, Band 291, Oldenbourg, 2010, S. 385-417. Pored Štaumfenberga vođe zavere su bili general Ludvig Bek (Ludwig Beck) i političar monarhističke orijentacije Karl Fridrih Gerdeler (Carl Groedeler). O Gerdeleru vidi: Gerhard Ritter, *Carl Groedeler und die deutsche Widerstandsbewegung*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1956.

¹⁶ Stefan Winckler, „Konservative Intelligenz in vereinigten Deutschland“ in: *Die kupierte Alternative, Konservatismus in Deutschland nach 1945*, Frank-Lothar Kroll (Hrsg), Duncker & Humblot, Berlin, 2005, S. 336.

već samo okupacione zone.¹⁷ Uopšte, u takvom stanju bilo je malo stvari koje bi bile vredne očuvanja.

Podela Nemačke na istočni i zapadni deo značila je i podelu u odnosu prema konzervativizmu. Zvanična komunistička ideologija na istoku gledala je na konzervativizam kao na državnog neprijatelja, budući da je prema ortodoksnom marksističkom tumačenju konzervativizam bio u osnovi isto što i kontrarevolucija odnosno reakcija. Prema zvaničnoj definiciji fašizam je diktatura „najreakcionarniji, najšovinističkijih i najimperijalističkijih elemenata finansijskog kapitala“,¹⁸ čime su konzervativizam i fašizam stavljeni na istu osnovu.

Na zapadu je situacija bila drugačija. Ipak, neposredno posle rata koncepti konzervativno i konzervativizam bili su retko u upotrebi,¹⁹ a pojam desnica još ređe u strahu od poistovećivanja sa nacional-socijalizmom. Saveznici, sa svoje strane, nisu imali mnogo poverenja prema domaćoj desnici, i za Nemačku su favorizovali četvoropartijski sistem koji bi uključivao komuniste, socijal-demokrate, liberale i Centar (katolike), tako da nije bilo mesta za desnu, konzervativnu stranku i to iz razumljivih razloga ako se uzmu u obzir interesi Saveznika.²⁰ Za osnivanje stranke ili pokretanje novina bile su neophodne savezničke dozvole, te je time konzervativcima bilo dodatno otežano da igraju značajniju ulogu u javnom prostoru. Pod optužbom da su svojim delima prokrčili put za uspon nacional-socijalizma, pojedinim značajnim konzervativcima (Šmit, Jinger, Hajdeger) bilo je zabranjeno da se oglašavaju u javnosti, čime je desnica dodatno oslabljena.

Saveznička politika denacifikacije predstavljala je poseban problem za konzervativce. Naime, čak i oni konzervativci koji nisu imali veze sa

¹⁷ Axel Schildt, „Anpassung und Lernprozesse. Wiederaufstieg und Erneuerung des deutschen Konservatismus nach 1945“, in: Michael Großhei, Hans Jörg Hennecke (Hrsg.), *Staat und Ordnung im konservativen Denken*, Nomos Verlag, Baden-Baden, 2013, S. 191.

¹⁸ Reč je o definiciji koju je dao Georgi Dimitrov 1935. godine na VII kongresu Kominterne. Prema: Sava Živanov, „Doprinos 7. Kongresa KI određenju socijalne prirode fašizma“ u: *Fašizam i neofašizam*, fakultet političkih nauka i Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb, 1976, str. 294.

¹⁹ Schildt, „Anpassung und Lernprozesse. Wiederaufstieg und Erneuerung des deutschen Konservatismus nach 1945“, S. 191.

²⁰ Karlheinz Weißmann, *Das konservative Minimum*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2009, S. 66.

Hitlerovim režimom u savezničkoj politici „prevaspitavanja“ Nemaca videli su pokušaj raskida ne samo sa nacističkom ideologijom, nego i sa nemačkom tradicijom, kulturom, identitetom i povešću.²¹ Prevaspitavanje nije bilo samo pokušaj da se suzbije nacistička indoktrinacija i idejna kontaminacija, već je istovremeno bilo usmereno i protiv klasičnih, konzervativnih tradicija, na koje se gledalo kao na prethodnicu fašizma ili „pra-fašizam“. Tako je za konzervativce politika „prevaspitavanja“ bila više od obračuna sa nacizmom i predstavljala je nasilje protiv nacije, njenih tradicija i nasleđa. Odgovor konzervativaca sastojao se u pokušaju da se pokaže da Hitlerova vlast nije imala nikakve veze sa hrišćanskom, pruskom, konzervativnom tradicijom, već da je nacional-socijalizam idejno bio bliži levičarskim tradicijama, posebno onim iz vremena Francuske revolucije.²² Štaviše, konzervativci su smatrali da „prevaspitavanje“ zapravo predstavlja amerikanizaciju Nemačke. Ovakvo uverenje nije bilo bez osnova. Okupacione vlasti, nepoverljive prema konzervativcima, nastojale su da ih uklone iz javne sfere ili barem da umanje njihov uticaj, te da na ključna mesta u medijima i univerzitetima dovedu ljude levo-liberalnih nazora.²³ U konačnici to je značilo amerikanizovanje ako ne već čitave Nemačke, a ono barem velikog dela nemačke elite.²⁴ U svakom slučaju, amerikanizacija i vesternifikacija Nemačke bila je cena koju su zapadnonemački konzervativci nevoljno plaćali kako bi mogli računati na američku zaštitu od komunističke pretnje.²⁵

²¹ Vidi: Caspar von Schrenck-Notzing, *Charakterwäsche. Die Re-education der Deutschen und ihre bleibenden Auswirkungen*, Ares Verlag, Graz, 2015.

²² Jedan od ranih pokušaja te vrste predstavlja knjiga konzervativnog istoričara Gerharda Ritera. Vidi: Gerhard Ritter, *Europa und die Deutsche Frage*, Münchener Verlag, Münche, 1948. Takođe, pokušaj rehabilitacije Pruske: Hans Joachim Schoeps, *Die Ehre Preussens*, Friedrich Vorwerk, Stuttgart, 1951.

²³ Frank-Lothar Kroll, „Die kupierte Alternative, Konservatismus in Deutschland nach 1945“ in: *Die kupierte Alternative, Konservatismus in Deutschland nach 1945*, Frank-Lothar Kroll (Hrsg), Duncker & Humblot, Berlin, 2005, S. 12-14.

²⁴ Da nije u pitanju fikcija konzervativaca svedoči Jirgen Habermas koji u jednom članku konstatuje da bi politička kultura u SR Nemačkoj „bila u gorem položaju da u prvim desetljećima nakon rata nije preuzela i preradila poticaje iz američke političke kulture.“ Takođe dodaje da se tada Nemačka „prvi put otvorila Zapadu“ i upozнала „radikalno-demokratski duh američkog pragmatizma“. Nema sumnje da je za Habermasa posleratna amerikanizacija nemačke političke kulture pozitivna stvar. Vidi: Jürgen Habermas, „Kritika kulture kod neokonzervativaca u SAD i SR Njemačkoj“ u: *Marksizam u svetlu*, broj 4-5, Beograd, 1983, str. 37.

²⁵ Kroll, „Die kupierte Alternative, Konservatismus in Deutschland nach 1945“, S. 16.

S druge strane, upravo je u vreme posle rata SPD pod Kurtom Šumaherom (*Kurt Schumacher*) bez sumnje bila nacionalnija i od CDU pod Adenauerom i FDP pod Tomasom Delerom (*Thomas Dehler*).²⁶ Upravo je Šumaher optužio Adenauera da je kancelar saveznika u Nemačkoj, što je vrlo podsećalo na optužbu za nacionalnu izdaju i ukazivalo na kolonijalni položaj Nemačke. Prvi put od ujedinjenja 1870, nemački konzervativizam u svom glavnom toku nije bio nacionalan.

Osim politike okupacionih vlasti i drugi, unutrašnji faktori doprineli su marginalizaciji konzervativaca neposredno posle rata.²⁷ Pre svega treba imati na umu da su se oblasti koje su tradicionalno važile za uporišta konzervativaca nalazile istočno od Elbe, odnosno da su ostale u sovjetskoj zoni. Svi oni koji su predstavljali otelotvorenje nemačkog puta „između Istoka i Zapada“ ostali su bez svoje „materijalne baze“.²⁸

Tako je politička kultura Zapadne Nemačke formirana bez značajnog uticaja „intelektualne desnice“.²⁹ To ipak ne znači da takvog uticaja nije bilo uopšte i da u javnu sferu nisu uspeli da se probiju neki ljudi naoružani starim konzervativnim idejama. Hans Cerer (*Hans Zehrer*) se kao autor jednog „Manifesta desnice“ zalagao za ujedinjenu nemačku monarhiju u starim granicama, dvodomi sistem, slobodnu privredu, kao i za moralnu obnovu nemačke nacije. Poraz nacional-socijalizma Cerer je video kao pobijanje masovne demokratije i kolektivizma protiv kojih se konzervativizam uvek bunio. I bivši logoraš Martin Nimeler (*Martin Niemöller*) verovao je da demokratija nije za Nemce i umesto nje zahtevao snažno vođstvo sa „pruskim principima“, a nemački istoričar jevrejskog porekla Hans-Joachim Šeps (*Hans-Joachim Schoeps*) u poznatom govoru iz 1951. godine, ne samo da je tražio ponovno uspostavljanje pruskog carstva, već i nemačke zastave iznad Štetina i Breslaua, Dancinga i Kenigzberga.³⁰

²⁶ Mohler, *Von rechts gesehen*, S. 45.

²⁷ Kroll, „Die kupierte Alternative“, S. 7-9.

²⁸ Alexander Gauland, *Anleitung zum Konservativsein. Zur geschichte eines Wortes*, Landt Verlag, Berlin, 2017, S. 39.

²⁹ Kroll, „Die kupierte Alternative“, S. 3. Početkom šezdesetih godina su mediji gotovo preko noći postali „closed shop“ levih liberala. Caspar von Schrenck-Notzing, *Konservative Publizistik. Texte aus den Jahren 1961 bis 2008*, Förderstiftung konservative Bildung und Forschung, Berlin, 2011, S. 251.

³⁰ Weißmann, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz*, S. 20-24. Schoeps, *Die Ehre Preussens*.

Od 1946. primetno je bilo i jačanje crkava, a prevashodno katoličko-konzervativne linije oko časopisa *Neues Abendland*, oko koga će od 1949. delovati i akademija (*Abendländische Akademie*), prva u pravom smislu reči konzervativna kulturna ustanova posle rata.³¹ Ideal ovog kruga bili su antikomunistički, hrišćanski režimi poput onih u Španiji i Portugaliji. Istovremeno i protestantske zajednice su pedesetih još negovale pozitivan odnos prema pojmu nacije. Za mnoge se tada još uvek podrazumevalo da je konzervativno isto što i hrišćansko. Mnogo godina kasnije Kaspar fon Šernk-Nocing (*Caspar von Schrenck-Notzing*) će kazati da je „Adenauerova era“ predstavljala period nemačke istorije koji je možda najviše bio oblikovan konzervativizmom.³²

Ipak, mora se naglasiti da su konzervativni krugovi već od prvih dana bili daleko od bilo kakve homogenosti. Luk se protezao od katoličkih konzervativaca poput Kinelt-Ledina i Emila Francela (*Emil Franzel*), preko pruskih poput Šepša, liberalno konzervativnih poput Hans-Joahima fon Merkaca (*Hans Joachim von Merkatz*), do „konzervativnih tehnokarata“ poput Hansa Frajera (*Hans Freyer*), Ernsta Forsthofa (*Ernst Forsthoff*) i Arnolda Gelena (*Arnold Gehlen*).³³ Ne treba imati iluzija da je u okviru ovih „fragmenta desnice“ (*Armin Moler*) vladala harmonija, već je i u okviru tog kruga dolazilo do sukoba, na primer između katoličkih i nacionalnih konzervativaca.³⁴

Organizacioni izraz konzervativizma u ranom periodu SR Nemačke bila je Nemačka stranka (*Deutsche Partei*). Bila je to „jedina posleratna stranka koja je postavila pojam 'konzervativno' u centar svoje programatike“.³⁵ Stranka je

³¹ Weißmann, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz*, S. 22. Misao ovog kruga poticala je od ideja kasne političke romantike i suprotstavljala se s jedne strane nacionalizmu, a s druge kosmopolitizmu, dok se pre svega borila protiv prosvetiteljskog sekularizma. Većina stranka na vlasti smatrala je duhovnu pomoć na „hrišćansko-konzervativnoj bazi“ dobrodošlom. Schrenck-Notzing, *Konservative Publizistik*, S. 255-256.

³² Schrenck-Notzing, *Konservative Publizistik*, S. 250-251.

³³ Kroll, „Die kupierte Alternative“, S. 3-4. Naravno, prisutne su i drugačije podele na primer: Mohler, *Von rechts gesehen*, S. 43-54.

³⁴ Vidi: Armin Mohler, *Tendenzwende für Fortgeschrittene*, Criticon Verlag, München, 1978, S. 20-21.

³⁵ Sven-Uwe Schmitz, *Konservativismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009, S. 159, 129.

nastala od Donjosaksonske zemaljske partije, a na temelju velfske tradicije, da bi ubrzo (1947) promenila ime i proširila se i na ostale pokrajne. Nakon prvih izbora za Bundestag (1949) DP je ušla u koalicionu vladu sa CDU/CSU. Ipak, iako joj je cilj bio okupljanje snaga desno od CDU, odnosno svih konzervativnih snaga bez obzira da li su bile hrišćansko, liberalno ili nacional-konzervativne, DP nije uspjela da se jasno profiliše. Svakako, konzervativizam, federalizam, antikomunizam i država bazirana na profesionalnom činovništvu bile su zajedničke tačke, ali je pored toga bilo dosta spornih pitanja, kao što su bile tenzije između nacionalista i monarhista.³⁶ Po privrednim pitanjima, stranka je bila bliska FDP, dok je po kulturnim pitanjima bila uz CDU zalažući se za hrišćanske škole. Međutim, DP je odbila da podrži usvajanje bonskog Osnovnog zakona zbog toga što nije davao dovoljno garancija protiv moguće državne intervencije u privredi i protiv težnji za preoblikovanjem društva,³⁷ a u okviru stranke postojali su sporovi o simboličkim pitanjima, odnosno pitanju izgleda nemačke zastave. DP je imala razvijene veze sa organizacijama nemačkih izbeglica iz Istočne Evrope i od početka je bila suprotstavljena denacifikaciji, te zastupala interese bivših pripadnika Vermahta.³⁸ U svojim zahtevima DP je tražila ujedinjenje Nemačke u njenim predratnim granicama, koje ne samo da su uključivale Istočnu Nemačku, nego i teritorije koje su posle rata pripojene SSSR-u, Poljskoj i Čehoslovačkoj. Ipak, u ono vreme to se nije smatralo ničim radikalnim, pa je čak i CDU preko predizbornih plakata obećavala ujedinjenje čitave otadžbine. Tokom godina DP je postajala sve više zavisna od CDU kao snažnijeg partnera, da bi naposljetku ministri i poslanici napustili DP i priključili se CDU. Stranka je 1960. godine napustila vladu i praktično ne postoji od 1961. godine. Međutim, dok je postojala DP je bila lokalna stranka koja nije mogla računati na snažniju podršku osim na severu, odnosno u svom uporištu u Donjoj Saksoniji gde je osvajala oko 19% glasova. Na saveznim izborima DP nije uspevala da osvoji više od 4% glasova. Nestanak nemačke stranke značio je uspostavljanje „asimetričnog partijskog spektra“ (Franc Jozef Štraus) koji se bez protivteže sa desnice nužno pomera sve više ulevo.³⁹

³⁶ Karlheinz Weißmann, *Armin Mohler. Eine politische Biographie*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2011, S. 122.

³⁷ Ludwig Bergsträsser, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, Isar Verlag, München 1952, S. 288.

³⁸ Ibid.

³⁹ Schrenck-Notzing, *Konservative Publizistik*, S. 253.

Nestankom DP nemački konzervativizam je ostao bez političke prave domovine. Nije dakle čudno kada pojedini istraživači, možda suviše ishitreno, tvrde da je nemački konzervativizam posle pedesetih ušao u „fazu beznačajnosti“.⁴⁰ Iako su kasnih četrdesetih i ranih pedesetih godina hrišćanski intelektualci mogli računati na široku publiku, kasnih pedesetih hrišćanska renesansa bila je završena.⁴¹ Godine 1958. prestao je da izlazi i časopis *Neues Abendland* koji je bio najvažniji organ katoličkih konzervativaca i koji je pokušavao da na osnovu katoličkog socijalnog učenja formira alternativu kako socijalističkoj uranilovci, tako i anglo-američkom liberalizmu. Kako piše Šrenk-Nocing, obustavljanje časopisa i akademije katoličkih konzervativaca i gašenje DP „nisu bili netipični“, naprotiv, posle 1958. temeljno se promenila „čitava duhovna klima“.⁴² U izvesnom smislu, konzervativizam Adenauerove ere bio je žrtva sopstvenog uspeha. Unutrašnja stabilizacija države, brza obnova zemlje i snažan skok kvaliteta života i blagostanja bili su novi izazov za hrišćanski konzervativizam. Njegov antimodernizam i skepsa prema masovnom društvu delovali su zastarelo i prevaziđeno, a hedonizam i konzumerizam bogatog društva podrivali su konzervativne vrednosti. Prema Šrenk-Nocingu, to je značio kraj konzervativizma Adenauerovog vremena, ali istovremeno se šezdesetih i sedamdesetih godina pod pritiskom položaja obrazovao jedan novi konzervativizam.⁴³ U vreme studentske pobune 1968, posred nove levice, začeta je i nova desnica.

Naravno, gašenje DP i potiskivanje katoličkog konzervativizma ne znači da nije bilo lokalnih inicijativa i pokušaja da se formira neka konzervativna stranka, ali su svi ti pokušaji ostali manje ili više neuspešni. Sa druge strane, marginalne desne stranke poput NPD (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*) nisu bile u stanju da naprave distancu od nacional-socijalizma, čime su gubile svaku vezu sa konzervativnim taborom, te ostajale izolovane i marginalizovane.

⁴⁰ Schmitz, *Konservativismus*, S. 159.

⁴¹ Dirk Van Laak, "From the Conservative Revolution to Technocratic Conservatism" in: *German Ideologies since 1945*, Jan-Werner Müller (ed.), Palgrave Macmillan, London, p. 152.

⁴² Schrenck-Notzing, *Konservative Publizistik*, S. 256.

⁴³ *Ibid.*, S. 257.

Od 1961. godine u Bundestagu su bile zastupljene samo tri frakcije (CDU/CSU, FDP i SPD), čime je CDU praktično bila stranka bez konkurencije na desnici. To je Uniju dovelo u udobnu poziciju da se bez bojazni za svoje konzervativne birače, bori za glasove sa liberalima i socijal-demokratama. Pojedini istraživači veruju da je CDU pedesetih sistematski nastojala da neutrališe svu opoziciju zdesna.⁴⁴

Tokom pedesetih godina došlo je i do pokušaja da se liberalna FDP, koja je i pre toga u poslaničkim klupama bila smeštena desno od CDU,⁴⁵ reformiše u neku vrstu nacionalno-liberalne stranke, ali je ta inicijativa ostala bez uspeha, da bi posle 1954. i koalicije FDP i SPD desna struja u stranci bila marginalizovana.

Iako je od šezdesetih godina nemački konzervativizam ostao ograničen samo na CDU/CSU, taj odnos bio je daleko od jednostavnog. Istina, CDU je od početka bila više od naslednika stranke Centra i jedan pokret koji je, iako je uključivao i politički katolicizam, ipak uspeo da prikupi i značajne delove građanstva i seljaštva, čak i protestante ili one koji nisu mnogo polagali na religiju.⁴⁶ U odnosu na Centar, CDU je bila nešto malo više desno, ali još uvek stranka koja je mogla da sklapa političke veze i sa levicom i sa desnicom.⁴⁷ Bez druge realne alternative deo konzervativaca podržavao je CDU, čak i kada nije bio sasvim zadovoljan stranačkom politikom.⁴⁸ Ipak, uprkos tome što su konzervativci u njoj igrali izvesnu ulogu, CDU nikada nije želela da bude stvarno konzervativna stranka, nego je od početka bila „omnibus partija centra“ (Šrenk-Nocing).⁴⁹ To je značilo da u stranci može biti mesta za konzervativce, ali samo kao jednu od struja. Prema Gaulandu (*Alexander Gauland*), CDU je bila stranka modernizacije koja je trebalo da „dovrši projekat moderne i utvrdi demokratsko industrijsko društvo u Nemačkoj“, a konzervativna je samo utoliko koliko želi da očuva poredak koji je u Zapadnoj Nemačkoj nastao nakon 1949, a to je poredak

⁴⁴ Schmitz, *Konservativismus*, S. 139.

⁴⁵ Bergsträsser, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, S. 286.

⁴⁶ Weißmann, *Das konservative Minimum*, S. 66.

⁴⁷ Bergsträsser, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, S. 279-280.

⁴⁸ Prema Moleru, CDU je bila stranka rođena u nemačkom porazu što je uticalo na kasniji život stranke. Nakon Adenauerove smrti postalo je vidljivo koliko malo nacionalne samosvesti se nalazi u CDU. Mohler, *Tendenzwende für Fortgeschrittene*, S. 22.

⁴⁹ Weißmann, *Das konservative Minimum*, S. 65.

demokratskog industrijskog društva, čija „klasna struktura je slabije razvijena nego kod klasičnih demokratija“.⁵⁰ Izbegavajući da se postavi kao fundamentalna opozicija levisi, CDU od sedamdesetih godina sebe definiše kao „socijalnu, narodnu stranku centra“. Već tada stranka ne raspolaže koherentnom doktrinom, već samo neobavezujućim i opštim lozinkama (antikomunizam, socijalno-tržišna privreda). U to vreme konzervativni publicista Gerd-Klaus Kaltenbrunner (*Gerd-Klaus Kaltenbrunner*) konstatuje činjenicu, da na nemačkom govornom prostoru nema konzervativne stranke i da je konzervativac u opasnosti da „protiv sebe ima sve partije.“⁵¹ Armin Moler (*Armin Mohler*) je išao dalje, tvrdeći da od kraja rata u Nemačkoj nema desnice vredne pomena,⁵² dok je u jednom docnijem tekstu nastojao da opovrgne „predrasudu“ da je CDU konzervativcima „po prirodi bliža nego SPD“, tvrdeći da je to stvar „određene političke situacije“.⁵³ Nemajući takmaca sa desne strane, CDU je bila u poziciji da monopolizuje glasove konzervativaca, te da počne da se pomera dalje prema levisi, što je proces koji je otpočeo još krajem pedesetih godina. U svom odgovoru na jedan Molerov tekst, to je potvrdio i sociolog Robert Hep (*Robert Hepp*) rečima da se stranka nije morala brinuti za svoje desno krilo, već da se mogla koncentrisati na koncesije koje je u nevolji morala činiti svojim „socijalnim odborima i potencijalnim liberalnim biračima“. U istom tekstu, Hep kaže, da je konzervativno glasačko telo bilo zadovoljno time što se CDU verbalno i *pro forma* protivilo reformama, dok je verbalni radikalizam Dregera (*Alfred Dregger*) i Štrausa (*Franz-Josef Strauss*) bio samo „sredstvo u izbornoj borbi“.⁵⁴ Nezadovoljni politikom CDU konzervativci poput Molera su, s vremena na vreme, isticali potrebu da CSU pređe granice Bavorske i postane „četvrta stranka“, ali stranačko vođstvo nije bilo spremno na takav korak.

SR Nemačka je tokom šezdesetih godina bila svedok jačanja levog ekstremizma i terorizma. „Pojedinačni slučajevi nasilja, pretnji i zastrašivanja profesora na nemačkim univerzitetima od strane grupa

⁵⁰ Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*, S. 34-35.

⁵¹ Gerd-Klaus Kaltenbrunner, *Der schwierige Konservatismus. Definitionen, Theorien, Porträts*, Nicolaische Verlagsbuchhandlung, Herford, Berlin, 1975, S. 116.

⁵² Mohler, *Von rechts gesehen*, S. 42.

⁵³ Mohler, *Tendenzwende für Fortgeschrittene*, S. 15-22.

⁵⁴ *Ibid.*, S. 25.

radikalne levice počeli su kasnih šezdesetih i intenzivirani su ranih sedamdesetih.⁵⁵ Nasilje ipak nije ostalo ograničeno na univerzitete. Međutim, uprkos rastu levičarskog nasilja, od 1964. nijedna levičarska organizacija u Nemačkoj nije zabranjena kao ekstremistička.⁵⁶ Takođe, studentska pobuna 1968. bila je delom rezultat posleratnog prevaspitavanja. Nakon studentske pobune, leвица započinje svoj „dugi marš kroz institucije“ s ciljem da sistem obori iznutra.⁵⁷ Jačanje levice zahvata i crkve, prvo protestantske, a potom i katoličku, posebno posle Drugog vatikanskog koncila, čime je formula prema kojoj je hrišćansko jednako konzervativno dovedena u pitanje, a pozicija konzervativaca dodatno oslabljena. Zapravo, još od pedesetih godina su pojedinačni konzervativci dijagnostikovali da su crkve postale najvažniji rezervoari levih impulsa.⁵⁸ Sve je to ukazivalo na snažnije pomeranje nemačkog društva ka levicima, dok su konzervativci gubili podršku u institucijama.

Suočeni sa krizom šezdesetih godina, konzervativci pokušavaju da se konsoliduju i da povrate inicijativu. Tako se od šezdesetih godina sve glasnije govori o „promeni tendencije“ (*Tendenzwende*), ali akcija je bila malo ili nimalo uspešna. Svi pokušaji da se formira aktivna desnica pokazali su se jalovim. Zapravo, leвица je odnela pobedu u izdavačkim i medijskim kućama,⁵⁹ kao i na univerzitetima.⁶⁰ Štaviše, prema Moleru, još pre studentske pobune „leвица je u državi i društvu Savezne republike postala

⁵⁵ Jerry Z. Muller, „German Neo-Conservatism, ca. 1968–1985: Hermann Lübke and Others“ in: *German Ideologies since 1945*, Jan-Werner Muller (ed.), Palgrave Macmillan, London, p. 166.

⁵⁶ Steffen Kailitz, *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2004, S. 220. Pa ipak, uprkos ovom popustljivom stavu prema ekstremizmu sa levice, nemačka leвица je nastavila da se žali na „lov na ustavne neprijatelje“, teror i „sektorski fašizam“ u Zapadnoj Nemačkoj. Manfred Clemenz, „Prilog fenomenologiji fašizma“ u: *Fašizam i neofašizam*, Fakultet političkih nauka i Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb, 1976, str. 24-27.

⁵⁷ Helmut Schelsky, *Systemüberwindung, Demokratisierung, und Gewaltteilung. Grundsatzkonflikte der Bundesrepublik*, C. H. Beck, München, 1974, S. 19-37.

⁵⁸ Mohler, *Von rechts gesehen*, S. 55.

⁵⁹ Već krajem šezdesetih godina opaža se da i ugledni *Frankfurter Allgemeine Zeitung* u svom feljtonu koji je nekada vodio Fridrih Ziburg (Friedrich Siburg), odustaje od svoje politike i klizi ka levicima. Ibid., S. 279-283.

⁶⁰ Muller, „German Neo-Conservatism, ca. 1968–1985“, pp. 166-167.

institucija, jer je ispunjavala funkcije koje drugi nisu želeli – ili mogli – da ispune.⁶¹ Konzervativci su gubili čak i ono što su do tada posedovali. Tako su šezdesete godine bile efektivna faza u vesternizaciji Nemačke.⁶² Istovremeno, to je bilo vreme proboja „nove levice“ kao i promene slike o konzervativizmu. Naime, nemačka konzervativna tradicija se sve više shvata kao reakcionarna priprema za nacional-socijalizam u kontekstu teorije o „posebnom putu“ (*Sonderweg*) koja je u to vreme postala dominantna u Zapadnoj Nemačkoj, a prema kojoj je nacional-socijalizam logična posledica nemačkog odvajanja od Zapadnog puta u modernost koji je počeo, u najmanju ruku, još sa Luterom.⁶³ Time je nemačka tradicija konzervativizma interpretirana kao nešto po sebi pogrešno i zlo.⁶⁴ Ipak, šezdesetih godina je CDU još uvek imala dovoljno snage da se na predizbornim plakatima predstavlja kao snaga odbrane Zapada (*Abendland*). Naravno, u kontekstu Hladnog rata to se odnosilo na odbranu Zapada od boljševizma, ali je značajno da se tada još uvek u okviru te stranke podrazumevalo da postoji nešto što se naziva Zapad, odnosno da postoji posebna Zapadna, hrišćanska kultura, te da je ona vredna da bude predmet odbrane, dok današnja CDU izričito osuđuje takve stavove.⁶⁵ U svakom slučaju, šezdesetih godina CDU je sebe videla kao narodnu stranku odnosno stranku centra u kojoj postoje različiti elementi uključujući liberalne, socijalne i naposljetku konzervativne.⁶⁶ Ipak, konzervativizam je bio samo jedan među elementima, i to ne onaj najvažniji. Kurt Georg Kiesinger (*Kurt Georg Kiesinger*) kao šef stranke odbio je da CDU okarakterise

⁶¹ Armin Mohler, *Was die Deutsche fürchten*, Seewald Verlag, Stuttgart-Degerloch, 1965, S. 212. Jačanje levice dakle, prema Moleru nije bio ni plod zavere, niti nesrećnog sticaja okolnosti.

⁶² Kroll, „Die kupierte Alternative“, S. 19.

⁶³ O naučnoj neutemeljenosti ove teze, kao i o njenom ideološkom aspektu, odnosno političkoj upotrebi vidi: Panajotis Kondylis, „Die deutsche 'Sonderweg' und die deutschen Perspektiven“ in: Panajotis Kondylis, *Das Politische im 20. Jahrhundert: Von den Utopien zur Globalisierung*, Manutius Verlag, Heidelberg, 2001, S. 161-180.

⁶⁴ Ovo shvatanje opstaje i u pomenutom Zočekovom članku, gde autor kaže da su u tokom dvadesetih i tridesetih godina konzervativci držali merdevine fašizmu. Sotscheck, „Nicht naiv Testballons jagen“.

⁶⁵ Nekoliko decenija kasnije, kada u Drezdenu budu protestvovali građani zabrinuti zbog islamizacije Zapada, političari CDU će u njima videti samo mržnju i predrasude (Angela Merkel).

⁶⁶ Schmitz, *Konservativismus*, S. 141-142.

kao konzervativnu partiju, što je izjava koju je sa mesta prvog čoveka stranke ponovio i Helmut Kol (*Helmut Kohl*). Čak je i za njega CDU bila stranka centra.

Koliko se nemačko društvo pomerilo ka levisi postalo je očevidno osamdesetih godina tokom rasprave istoričara (*Historikerstreit*). Tada su na videlo izašle dve pojave. Prvo, da je četrdeset godina posle rata senka nacional-socijalizma postala i duža i tamnija nego što je to bio slučaj neposredno nakon rata. Što je rat ostajao dublje u prošlosti, o njemu se teže moglo trezveno razgovarati, optužba za fašizam bila je sve teža, sve češće se koristila i to sa sve težim posledicama. Drugo, pokazalo se u kojoj meri je akademski svet pao pod dominaciju levice, te da je ta prevlast uzela oblik isključenja svih koji zastupaju neko drugačije stanovište. Zapravo, postalo je jasno da su antitotalitarni konsenzus i ekvidistanca prema ekstremnoj desnici i levisi zamenjeni antifašističkim konsenzusom koji na meti ima samo desnicu (ne nužno samo ekstremnu) dok ekstremnu levicu potpuno gubi iz vida.

Istovremeno, osamdesetih godina dolazi do još jednog pokušaja da se formira stranka desno od CDU/CSU. Inicijativa je došla od strane razočaranih konzervativaca. Zapravo, desno krilo CDU/CSU bilo je sve nezadovoljnije, a razlozi tom nezadovoljstvu ležali su u politici evropskih integracija i prihvatanju istočne politike (Ostpolitik). Konačno, kada je 1983. godine lider CSU Štraus podržao odobravanje kredita Istočnoj Nemačkoj u iznosu od više od 10 milijardi maraka, bila je to velika promena u nemačkoj politici, pa stoga i okidač za rascep u CSU. Nekoliko poslanika, među kojima i Franc Handlos (*Franz Handlos*) i Ekehart Foigt (*Ekkehard Voigt*) napustili su stranku i zajedno sa televizijskim voditeljem Francom Šenhuberom (*Franz Schönhuber*) osnovali Republikance (*Die Republikaner*). Stranka je tokom osamdesetih i devedesetih ostvarila izvesne uspehe, uglavnom zahvaljujući „narodnom tribunu“ Šenhuberu, koji je uspeo da za savetnike pridobije i neke od istaknutih konzervativnih intelektualaca⁶⁷ (Armin Moler, Robert Hep, Helmut Divald). Na izborima za Evropski parlament, Republikanci su osvojili 7,1% glasova, a glavne teme su bile imigracija i unutrašnja bezbednost. Slično DP, Republikanci su nemačko ujedinjenje videli kao svoj najvažniji cilj. Ujedinjenje iz 1990. godine shvaćeno je samo kao prvi korak ka punom ujedinjenju Nemačke u međunarodno priznatim granicama iz

⁶⁷ Weißmann, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz*, S. 67.

1937. godine. U svojoj ekonomskoj politici Republikanci su bili vrlo bliski klasičnim liberalnim pozicijama. Pored toga, stranka je zahtevala kraj politike prevaspitavanja, što je bio stari konzervativni zahtev. Uprkos pojedinim uspesima, Republikanci nisu uspeli da uđu u Bundestag i posle više internih razmimoilaženja, usled „nedostatka jasne ideologije“⁶⁸ te izolacije od strane ostalih partija, stranka je izgubila snagu. Već su Republikanci okarakterisani kao „desno-populistička stranka“.⁶⁹ U svakom slučaju, osamdesete su značile promenu unutar nemačkog konzervativizma i preuzimanje novih tema kao što su naglašavanje nacionalnog identiteta, kritika multikulturalizma, snažna država, ujedinjenje i centralno-evropska politika umesto vezivanja za Zapad.

Uprkos činjenici da se nemački konzervativizam tokom osamdesetih i devedesetih „ponovo nalazio u dubokoj krizi“⁷⁰ već se osamdesetih sve više govori o „jačanju desnice“. Nema sumnje da je nemačko ujedinjenje dalo podstrek rastu konzervativizma i nacionalizma, posebno na istoku zemlje. Ipak, to je manje ili više bio slučaj i u ostalim državama koje su bile pod komunizmom. Delovalo je da su antikomunisti i konzervativci sve vreme bili u pravu i da je komunizam od početka bio osuđen na neuspeh. Izgledalo je da je levica izgubila na zamahu i da su konzervativci ugrabili šansu, a nije bilo malo onih koji su pokušavali da iskoriste nacionalno oduševljenje. U vreme kada su Nemci, pre svega na istoku, protestovali protiv imigranata sve stranke, osim Zelenih, bile su zabrinute zbog pojačane imigracije. Slično ostalim istočno-evropskim zemljama i u Nemačkoj su se formirale pojedine ekstremno desne grupe, ali uglavnom marginalne i neuspešne, a radikalna desnica je i tada bila daleko od mesta u Bundestagu. Sa druge strane, konzervativno opredeljene glasače na istoku uspešno je preuzela CDU.

Ipak, konzervativci nisu uspeli da iskoriste okolnosti i levica se vrlo brzo reorganizovala. Pokazalo se da su na planu privrednog poretka konzervativci i liberali odneli pobjedu u Hladnom ratu, ali da je levica pobedila na univerzitetima i u medijima te tako uspostavila kulturnu hegemoniju, što se odražavalo i na stranački život. Tako je pod Kolom CDU

⁶⁸ Weißmann, *Armin Mohler*, S. 227.

⁶⁹ Alexander Häusler, *Mut zur Wahrheit? Entstehungskontext, Entwicklung und gesellschaftspolitische Positionen der „Alternative für Deutschland“*, FORENA, Düsseldorf, 2014, S. 17.

⁷⁰ Schrenck-Notzing, *Konservative Publizistik*, S. 263.

dodatno dovela u pitanje svoj konzervativni identitet i još više se približila SPD-u, što je postalo jasno još u vreme rasprave istoričara. Doduše, Kol jeste govorio o duhovno-moralnoj promeni, što je nalikovalo starim konzervativnih zahtevima za promenom tendencije koji su išli za tim da se zaustavi trend eksperimentisanja i stalnog reformisanja društva koji je nastupio posle studentske pobune, odnosno da se uspostavi kopča sa onim tradicijama koje su omogućile posleratnu obnovu. Međutim, Genšer (*Hans-Dietrich Genscher*) je svoj zadatak video upravo u tome da spreči „konzervativnu kontrareformaciju“.⁷¹ Kako kaže Gauland, Kol je najavio duhovno-moralni zaokret, ali to nije bilo više od obećanja da će praviti manje dugova.⁷² Takođe, umesto promenama u društvu Kol je pristupio modernizaciji svoje stranke, što je značilo kidanje preostalih veza sa konzervativnim nasleđem stranke, te preuzimanje „mekih tema“ (ženska i socijalna pitanja, ekologija).⁷³ Već tada se na vrednosnom nivou CDU jedva mogla razlikovati od leve i tačke sporenja svodile su se jedino na pitanju strategija i brzine reformi. Nemoć konzervativnog krila u CDU pokazala se jasno 1980. kada je konačno propao pokušaj pobune protiv Kola i sekretara Hajnera Gajslera (*Heiner Geißler*). Čak ni posle ujedinjenja konzervativci nisu imali većeg uticaja na donošenje političkih odluka. Umesto spoljne politike vođene nacionalnim interesima formiranja nove i nezavisne spoljne politike, ujedinjena Nemačka je velikim delom brzo predala svoj nacionalni suverenitet u Mاستrihtu i Amsterdamu.⁷⁴ Istovremeno, zemlja se suočava i sa sve brojnijom imigracijom. Ovo odustajanje od koncepta nacionalne države dolazilo je iz same CDU. Gajslar je tvrdio da je Nemačka „ostvarila velike uspehe u ekonomiji, socijalnoj i spoljnoj politici ne kao klasična nacija-država, već pre kao demokratska, kosmopolitska i evropski orijentisana zemlja.“⁷⁵ On je u svojim zahtevima išao toliko daleko, da je 1989. godine radio na tome da se iz programa stranke izbaci deo o nemačkom ujedinjenju.⁷⁶ Do toga nije došlo, a Kol je uspeo da ujedinjenje uknjiži kao

⁷¹ Ibid., S. 262.

⁷² Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*, S. 93.

⁷³ Weißmann, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz*, S. 64; Weißmann, *Das konservative Minimum*, S. 72.

⁷⁴ Winckler, „Konservative Intelligenz in vereinigten Deutschland“, S. 328.

⁷⁵ Heiner Geißler, *Der Irrweg des Nationalismus*, Beltz Athenäum, Weinheim, 1995, S. 9.

⁷⁶ Weißmann, *Das konservative Minimum*, S. 74.

svoj uspeh. Takođe, od devedesetih godina CDU postaje sve aktivnija u inicijativama protiv desnice, kao i na protestima protiv nacionalističkih skupova. Na taj način CDU se već tada našla u istom frontu ne samo sa socijal-demokratama i zelenima, nego i sa snagama ekstremne levice.

Ipak, tokom devedesetih konzervativni intelektualci, tzv. „nova demokratska desnica“, kritikovali su politiku evropskih integracija, preveliku vezanost za Zapad, političku klasu kao i multikulturalistički projekat,⁷⁷ što znači da su ključna pitanja koja danas pokreće Alternativa za Nemačku (AfD) u intelektualnim krugovima razmatrana pre formiranja te stranke. Zapravo, sredinom devedesetih bi, prema anketama, jedna demokratska desna stranka mogla računati sa 15–20% podrške.⁷⁸ Ipak, uprkos očekivanjima intelektualaca iz ove grupe, nije došlo do „povratka u istoriju“ (Vajsman), niti je ujedinjena Nemačka postala istočnija, pruskija, protestantskija, konzervativnija i nacionalnija.

Početak XXI stoleća, Nemačka se nalazi u čudnovatoj poziciji. Površno posmatrano, to je zemlja koja odaje sliku snage, ekonomskog prosperiteta, visokog životnog standarda, stabilnog političkog i pravnog sistema. Sa druge strane, veliki broj Nemaca je govorio da im nemačko poreklo stvara izvesnu nelagodu, osim u vreme prvenstva u fudbalu. U bogatoj zemlji samo-mržnja i „nacional mazohizam“ (Moler) postali su deo svakodnevnog govora, a nemačka omladina išla je na demonstracije pod parolama „Nikada više Nemačka“ (*Nie wieder Deutschland, Deutschland verrecke*). Nije teško uspostaviti vezu između ovih parola i posleratnog prevaspitavanja, ili barem dominacije levice na univerzitetima počev od šezdesetih godina. U slučaju mlađih naraštaja, antifašizam je prerastao u antinemstvo.⁷⁹

⁷⁷ Najznačajniji dokumenti ove grupe su zbornici: Rainer Zitelmann, Kralheinz Weissmann, Michael Grossheim (Hrsg.), *Westbindung. Chancen und Risiken für Deutschland*, Propyläen, Frankfurt am Main, Berlin, 1993; Heimo Schwilk, Ulrich Schacht (Hrsg.), *Die selbstbewusste Nation: „Anschwellender Bocksgesang“ und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte*, Ullstein, Berlin, 1994.

⁷⁸ Schrenck-Notzing, *Konservative Publizistik*, S. 267.

⁷⁹ „Nakon iskustava diktature, rata i poraza, *samomržnja u kulturnom smislu* dobila je novi kvalitet. Nacionalsocijalizam je kao oblik agresije i proizvod nihilizma bio pokušaj da se njena energija usmeri prema *spolja* posredstvom imperijalizma i rata. Deca ovog neuspelog poduhvata i istorijski poraženi krenuli su upravo suprotnim putem. Oni su osuđivali imperijalizam i rat s istom odlučnošću s kojom su prethodno bili vođeni, usmerili su energiju *kulturne samomržnje* opet isključivo ka *unutra*. Time je fenomen koji je dugo bio ispod praga svesti i delovao kao sporadična nelagoda postao očevidan.

Ipak, to nisu jedini glasovi koji se mogu čuti. Sven-Uve Šmic (*Sven-Uwe Schmitz*) veruje da još uvek postoji mesto za konzervativizam, ili kako je pisao *Cicero* magazin: „*Zeitgeist* je konzervativan“.⁸⁰ Rođena je nova, samouverena generacija, koja otvoreno kaže da je sumnjičava prema levičarskoj slici sveta i šezdesetosmaškim obećanjima, da je umorna od stalnih emancipatorskih eksperimenata, da je konzervativna, te da je nezadovoljna situacijom u svojoj zemlji. Dakle, moguće je govoriti o promeni mentaliteta.⁸¹ Nove generacije su patriotski orijentisane, zainteresovane za religiju, sa pozitivnim odnosom prema tržištu. Ipak, taj novi konzervativizam bio je nepolitički i u izvesnoj meri naivan. Međutim, ubrzo je postalo jasno da CDU nije u stanju da na ovu promenu pruži odgovor, odnosno da socijaldemokratizovana Unija nije u mogućnosti da za sebe veže novi naraštaj, te da nema šta da mu ponudi.

Kada je Tilo Saracin (*Thilo Sarrazin*), bivši finansijski senator Berlina i tada još uvek član SPD, objavio knjigu u kojoj je tvrdio da Nemačka uništava samu sebe,⁸² ona je izazvala ogromnu pažnju širom Evrope. Za 18 meseci knjiga je imala više od 20 izdanja. Saracina i njegove izazivačke teze o masovnom useljavanju i multikulturalnom društvu nije bilo moguće ignorisati. Prema istraživanjima javnog mnjenja iz septembra 2010. godine, fiktivna Saracinova stranka mogla je računati na 18% glasova.⁸³ Zanimljivo

Dalje, pokazalo se – ništa manje jasno, ali jedva primećeno – koliko i do koje mere su takozvani šezdesetosmaši prema svojoj duhovnoj osnovi bili ono što nikada nisu želeli da budu, naime *reakcija* na *neuspeh* nacionalsocijalizma. Oni zapravo nisu predstavljali nikakav delotvoran protivpokret, već njegov nastavak, samo u suprotnom smeru. Umesto želje za osvajanjem i rasnog fanatizma nastupilo je totalno odricanje od vlasti i moći (bar prema spolja), namesto glajhšaltovanja stupila je nivelacija, a mržnju prema tuđem zamenila je mržnja prema svome. Svako kvalitativno razlikovanje smatra se mrljom, usled čega se mora ukloniti. Nekadašnji vladalac i glavni „zločinac“ u istoriji počinje se identifikovati sa „žrtvama“. Noseći tip ovog jednako izvorno totalitarnog pokreta obrazovao je pervertovani oblik onoga iz čega je i proizašao. Tako se paradoks po sebi *totalitarno motivisanog* „antifašizma“ pretvorio u novu nemačku državnu doktrinu.“ Frank Lisson, *Die Verachtung des Eigenen, Über den kulturellen Selbsthaß in Europa*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2019, S. 22-23.

⁸⁰ Schmitz, *Konservativismus*, S. 166-170.

⁸¹ Weißmann, *Das konservative Minimum*, 16-18; Weißmann, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz*, S. 9-12.

⁸² Thilo Sarrazin, *Deutschland schafft sich ab*, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2010.

⁸³ Häusler, *Mut zur Wahrheit?*, S. 29.

je da Saracin nije čovek sa desnice, niti je u strogom smislu konzervativan. On je socijal-demokrata, javni službenik i član izvršnog odbora Bundesbanke koji je pokušao da kaže šta sve u Nemačkoj ne funkcioniše i koji je pogodio osećanja velikog broja svojih zemljaka. Njegove dijagnoze su se u velikoj meri poklapale sa onim što su obično tvrdili konzervativci. Ipak, Saracin nije stvarao novu stranku, niti je želeo da napusti SPD.

Godinu dana pre nego što je objavljena Saracinova knjiga, konzervativni publicista Karlhajnc Vajsman (*Karlheinz Weißmann*) napisao je da se Nemačka nalazi u „šizofrenom položaju“. „Sa jedne strane konzervativno doživljava neočekivanu renesansu, postoje pokušaji sa sasvim različitih strana da se pojam ispuni novim sadržajem. Sa druge strane, konzervativcima nedostaje referentna tačka.“⁸⁴ Drugim rečima, Nemačka je bila država bez konzervativne stranke, što znači da je pre formiranja AfD nemački konzervativizam bio politički beskućnik i istovremeno svestan svog komplikovanog položaja. Formiranje AfD nije, dakle, bila slučajnost. Bio je to odraz duboke potrebe društva, kao i reakcija na upadljive posledice dugotrajne neograničene dominacije levice, odnosno pomeranja stranačkog spektra sve dublje ka levisi. Drugim rečima, istorija nemačkog konzervativizma pokazuje da se nastanak i razvoj AfD ne mogu objasniti „procesom desolidarizacije u kontekstu neo-liberalne deregulacije“,⁸⁵ kako to čine levičarski autori. Iako je evroskepticizam igrao ulogu inicijalne kاپisle u formiranju AfD, nema sumnje da su razlozi za nastanak nove stranke mnogo dublji i da uključuju „temeljno nezadovoljstvo“ i razočaranje birača CDU/CSU i FDP koji su politiku Unije i liberala videli kao „premalu konzervativnu“, odnosno „premalu liberalnu“,⁸⁶ ili čak kao stranke koje su ostale bez ikakvih ubeđenja, te su zbog toga spremne da vode bilo kakvu – pa i tipično levičarsku – politiku koja u datom momentu obećava glasove.⁸⁷

⁸⁴ Weißmann, *Das konservative Minimum*, S. 64.

⁸⁵ Häusler, *Mut zur Wahrheit?*, S. 9; Alexander Häusler, *Die AfD: Eine rechtspopulistische Partei im Wandel*, DGB Bundesvorstand, Berlin, 2016, S. 6.

⁸⁶ Simon Tobias Franzmann, „Die Wahlprogrammatik der AfD in vergleichender Perspektive“ in: *Mitteilungen des Instituts für Deutsches und Internationales Parteienrecht und Parteienforschung*, Heinrich-Heine Universität, Düsseldorf, 2014, S. 115.

⁸⁷ Primera radi, CDU je iznenada i bez objašnjenja ukinula vojnu obavezu, iz korena promenila svoju energetska politiku, suprotno prvobitnim obećanjima prihvatila politiku spasavanja evra, da bi najposle širom otvorila granice i legalizovala istopolne „brakove“.

Kada su brojni pokušaji da se ti trendovi zaustave akcijom iz same stranke⁸⁸ i da se promeni kurs doživeli neuspeh, nije više bilo izbora i formirana je nova partija. Uostalom, to su eksplicitno izrekli i osnivači stranke Bernd Luke (*Bernd Lucke*),⁸⁹ Konrad Adam (*Konrad Adam*)⁹⁰ i Gauland⁹¹ koji su jasno pokazali tačke na kojima je CDU odstupila od svojih izvornih pozicija, odnosno „presekla svoje konzervativne korene“. Adam podvlači, da je u CDU od tri korena (socijalnog, liberalnog i konzervativnog) treći zanemaren i smanjen do beznačajnosti.

Istorija nemačkog konzervativizma posle Drugog svetskog rata ne može se opisati kao uspešna. To nije bila samo posledica opštih trendova, koji su doveli do pada konzervativnih pozicija u Evropi i Severnoj Americi, već i posledica specifičnih, nemačkih uslova, nemačke povesti i nemačke politike. Nemačka desnica nije imala ni svog Regana ili Tačerovu (*Margaret Thatcher*), niti pre toga svog Goldvotera (*Barry Goldwater*). Čak nije imala ni časopis koji bi se mogao uporediti sa onim što je u Americi značio *National Review*. Sve vreme nakon rata konzervativizam u Nemačkoj je bio u defanzivi i u povlačenju pred levicom, te je postepeno gubio uporišta, računajući tu i jedinu stranku koja je bila otvorena za konzervativce. Svi pokušaji da se desnica konsoliduje ostali su dugoročno bezuspešni, a neuspeh Republikanaca da se konstituišu kao respektabilna desna stranka ostavio je snažne posledice na nemačke konzervativce. Tokom posleratnog perioda, konzervativizam se i sam menjao i odustajao od svojih starih zahteva, što se jasno vidi kada se uporede zahtevi koji su se mogli artikulirati pedesetih ili šezdesetih sa onim što se traži posle 2000. godine. Do koje mere su sužene granice onoga što desnica može da zastupa vidi se po tome što se danas kao na opasan radikalizam gleda na ono što je još devedesetih predstavljalo

⁸⁸ Pored pokušaja pobune protiv Kola iz 1980, treba reći da su u okviru CDU delovale različite inicijative koje su išle za tim da stranku vrata ka hrišćansko-konzervativnim korenima, ili barem da zaustave pomeranje ka levisi (Christlich-Konservatives Deutschland-Forum, Arbeitskreis Konservativer Christen, Aktion Links-trend stoppen).

⁸⁹ Bernd Lucke, „Euro-Retter auf der falschen Spur“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 11. 6. 2011. <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/eurokrise/wirtschaftsordnung-euro-retteur-auf-der-falschen-spur-1494362-p5.html> 25/4/2020.

⁹⁰ Konrad Adam, „Muttis Ödnis“, *Junge Freiheit*, 31. 8. 2012, <http://www.jf-archiv.de/archiv12/201236083151.htm> 25/4/2020.

⁹¹ Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*, S. 135.

sasvim legitimne zahteve. Od stava „mi nismo useljenička zemlja“ relativno brzo se došlo do „mi nismo klasična useljenička zemlja“.⁹² U takvim uslovima teško da se može govoriti o bilo kakvom usponu desnice i, u najboljem slučaju, može se razmišljati o zaustavljanju pada ili o reakciji koja se nužno pojavljuje nakon kulturne vladavine levice. Pre je po sredi dobrodošla dopuna sistemu koji je već dugo funkcionisao bez desnog pola. Nervozne reakcije sa levice, koje u svakoj inicijativi sa desne strane vide opasnost i razlog za mobilizaciju, možda više govore o suženom razumevanju demokratije onih koji slobodu vide kao privilegiju za svoje istomišljenike, nego o stvarnoj radikalizaciji na desnici.

Alternativa za Nemačku

Kada se govori o rastu desnice u Nemačkoj ima se u vidu uspeh AfD. Već od osnivanja vode se polemike o tome kakva je to zapravo stranka. Članovi i simpatizeri⁹³ su je videli kao umerenu, evroskeptičnu, liberalno-konzervativnu stranku, što uostalom stoji i u preambuli stranačkog programa.⁹⁴ Gauland, kao jedan od visokih funkcionera AfD, uvek je naglašavao svoju pripadnost berkovskoj tradiciji konzervativizma, pri čemu u svojoj kritici nije štedeo nemačku konzervativnu tradiciju uključujući i predstavnike konzervativne revolucije.⁹⁵ Čak je i Björn Heke (*Björn Höcke*), koji važi za predstavnika desne struje u stranci, jasno naglasio da je AfD liberalno-konzervativna i patriotska stranka.⁹⁶ Između liberalnih i konzervativnih elemenata nema napetosti, jer kako je u jednom intervjuu rekao funkcioner stranke Mark Jongen (*Marc Jongen*) „istinski liberal danas

⁹² Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*, S. 55. Pogledati takođe i intervju koji je bivši socijal-demokratski kancelar, Helmut Šmit, dao za *Frankfurter Rundschau* od 12. 9. 1992, gde kaže da predstavu da jedno moderno društvo mora biti u položaju da se etablira kao multikulturalno sa što je moguće većim brojem kulturnih grupa, drži za sumanutu.

⁹³ Nicole Berbuir, Marcel Lewandowsky, and Jasmin Siri, "The AfD and its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany?" in: *German Politics*, 24:2, Routledge, London, 2015, p. 169.

⁹⁴ „Programm für Deutschland, Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland“, Alternative für Deutschland, Berlin, 2016, S. 6.

⁹⁵ Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*.

⁹⁶ Björn Höcke, „Die AfD hat das Potential zu einer neuen Volkspartei“ in: *Neue Ordnung*, 4/15, Graz, 2015, S. 18.

je konzervativan, pa čak i ponekad reakcionaran“.⁹⁷ U istom intervjuu, Jongen AfD opisuje kao tradicionalnu stranku srednje klase, koja se zalaže za vladavinu prava, vernost principima ustava i tržišnoj ekonomiji. Najvažniji predstavnici stranke dolaze iz liberalno-konzervativnog miljea, dok simpatizeri dolaze iz svih političkih tabora⁹⁸, uključujući i članove sindikata. Imajući to u vidu, Gauland o svojoj stranci govori kao o pokretu u kome su okupljene dve stranke: stranka srednjeg sloja i ekonomski gledano srednjeg staleža koji je „kičma zemlje“ i stranke običnih ljudi, „čiji su poslovi mizerno plaćeni ili više uopšte ne postoje“.⁹⁹ Pa ipak, jedan broj istraživača je stranku označio kao „populističku“, odnosno desno-populističku¹⁰⁰ i most između ekstremne desnice i klasičnog konzervativizma, mešavinu, desnog populizma i nacionalno-liberalnih karakteristika.¹⁰¹ Istraživači koji dolaze sa leve posebnog naglašavaju veze između AfD i „nove desnice“,¹⁰² iako nije uvek baš sasvim jasno šta se pod tim pojmom tačno podrazumeva. O kakvoj je stranci reč i da li njeni izborni uspesi mogu biti razlog za zabrinutost?

AFD je nastala 2013. godine, i uskoro je postalo jasno da je reč o stranci koja je više od grupe kritičara evra. Ideja je bila da se ujedine različite konzervativno-liberalne struje i formira „istinska alternativa“. Veliki broj osnivača bili su bivši funkcioneri ili članovi CDU (Luke, Adam, Gauland, a i Heke je kao mladić bio član omladine CDU), dok su ostali došli iz krugova bliskih liberalnoj FDP (Hans-Olaf Henkel). Stranka je zamišljena kao spoj liberalne ekonomije, nacionalnih liberala i nacionalnih konzervativaca. Od samog početka stranka je uspostavila jasnu distancu prema ekstremnoj desnici, tako da je bivšim članovima ekstremno desnih grupa zabranjeno učlanjivanje.

⁹⁷ Marc Jongen, „Das Märchen vom Gespenst der AfD“, *Cicero*, 22. 1. 2014. <http://cicero.de/berliner-republik/afd-ein-manifest-fuer-eine-alternative-fuer-europa/5689425/4/2020>.

⁹⁸ Marcel Lewandowsky, *Alternative für Deutschland (AfD), a New Actor in the German Party System*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, 2014, S. 2, 6.

⁹⁹ Alexander Gauland, „Populismus und Demokratie“, *Sezession*, Heft, 88, Schnellroda, 2019, S. 18.

¹⁰⁰ Häusler, *Mut zur Wahrheit?*; Häusler, *Die AfD: Eine rechtspopulistische Partei im Wandel*, S. 4.

¹⁰¹ Franzmann, „Die Wahlprogrammatik der AfD in vergleichender Perspektive“, 123.

¹⁰² Häusler, *Die AfD: Eine rechtspopulistische Partei im Wandel*, S. 26.

Osnovna pitanja na koja se stranka fokusira su: evro i evropska politika, unutrašnja bezbednost, porodica i porodične vrednosti, imigracija, islamizacija i politički islam te energetska politika. Ukratko, skoro sva ova pitanja mogu se svesti na pitanja identiteta¹⁰³ i suvereniteta.

Po pitanju evropske politike AfD smatra da je evro čisto politički projekat što ga čini nestabilnim, a paket spašavanja evra katastrofalnim. Zapravo, smatra se da je evro propali, „politički projekat“,¹⁰⁴ da je štetan za Nemačku, ali i za ostale zemlje poput Grčke i EU u celini, i da vodi ka „svađi među nacijama“.¹⁰⁵ Slično Saracinu, AfD predlaže vraćanje nemačke nacionalne valute i „uređeno ukidanje“ eksperimenta sa evrom.¹⁰⁶ Ipak, stranka nije protiv EU kao celine pa podržavaju zajedničko tržište, ali se protive centralizaciji, kao i velikoj i agresivnoj briselskoj administraciji, odnosno stvaranju ogromne, evropske federalne države u čemu vide opasnost za nacionalni suverenitet, kao i za demokratiju¹⁰⁷, vladavinu prava i tržišnu privredu. U tom smislu, AfD kritikuje EU sa demokratskih pozicija. Pojedini (bivši) funkcioneri su u svojim tekstovima pravili paralele između današnje EU i nekadašnjeg SSSR-a.¹⁰⁸ Umesto centralizovane evropske super-države odnosno „sjedinenih država Evrope“, AfD zahteva više slobode i takmičenja među evropskim državama ili Evropu otadžbina.¹⁰⁹ To podrazumeva povratak EU na nivo ekonomske unije, zasnovane na interesima članica, odnosno suverenih i labavo povezanih država.

U spoljnoj politici AfD ne vidi Rusiju kao pretnju, i po pitanju odnosa prema Rusiji i prema NATO-u AfD nastoji da vodi izbalansiranu politiku izbegavajući radikalizaciju.¹¹⁰

Pitanje nekontrolisane imigracije, posebno iz islamskih zemalja, jedno je od najvažnijih za ovu stranku, ali i pitanje zbog koga je stranka najčešće

¹⁰³ „Centralna politička tema budućnosti glasi: identitet. To se ne misli u smislu etničke čistote koja nikada nije postojala.“ Gauland, „Populismus und Demokratie“, S. 20.

¹⁰⁴ „Programm für Deutschland“, S. 18.

¹⁰⁵ Ibid., S. 20.

¹⁰⁶ Ibid., S. 18.

¹⁰⁷ Ibid., S. 17.

¹⁰⁸ Henkel, „Der deutsche Migrations-Skandal“.

¹⁰⁹ „Programm für Deutschland“, S. 16.

¹¹⁰ Ibid., S. 30-31. Za odnos prema Rusiji vidi: Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*, S. 102-107.

na udaru. Ono je bilo važno i pre migrantske krize, ali je posle 2015. postalo najznačajnije i blisko povezano sa pitanjem identiteta, odnosno pitanjem opstanka pravne države. AfD zastupa stav da Nemačka nije klasična useljenička zemlja. Ipak, AfD ne želi da sasvim zaustavi imigraciju, već ukazuje na primere kanadskog ili australijskog modela.¹¹¹ Takođe, insistira se na razlici između političkih izbeglica i ljudi koji beže od rata, s jedne, i neregularne, ilegalne imigracije s druge strane. Po ovom pitanju AfD vodi tipičnu kulturno-konzervativnu politiku koja polazi od uvida da sopstveno ima prednost nad stranim, te da imigracija ima ne samo ekonomske već i kulturne granice. Takođe, u stranačkom programu stoji da islam ne pripada Nemačkoj, a povećanje broja muslimana u zemlji vidi se kao opasnost za zemlju, društvo i vrednosti.¹¹² Naglasak je na tome, da je islam, koji se ne pridržava pravila ili je u konfliktu sa pravnim poretkom, i koji sebe smatra jedinom pravom verom, u sukobu sa nemačkim pravnim poretkom i kulturom. Ipak, AfD prihvata da postoje građani Nemačke koji su muslimani i da su mnogi od njih „odani zakonu i dobro integrisani u društvo“, te stoga vredni i prihvaćeni članovi društva.¹¹³ Reč je o umerenom, liberalno-konzervativnom pristupu ovom pitanju, ali i o odlučnoj kritici multikulturalističke ideologije i političkog islama. Dakle, Nemačka treba da bude otvorena za integrisane muslimane, ali islam treba da ostane van javne sfere, što znači da nema mesta za burke i minarete, kao ni za paralelna društva u kojima vlada šerijatsko pravo. To takođe isključuje da protivustavne snage mogu voditi džamije ili da one budu finansirane stranim novcem, a od imama se traži da govore nemački jezik.¹¹⁴ Multikulturalizam se smatra propalim¹¹⁵ i shvata se kao „ozbiljna pretnja socijalnom miru i opstanku nacije kao kulturnog jedinstva“,¹¹⁶ odnosno kao put da se društvo razjedini i pocepa na paralelna društva. Umesto toga, od useljenika se zahteva integracija u dominantnu kulturu. Ta dominantna

¹¹¹ „Programm für Deutschland“, S. 58.

¹¹² Ibid., S. 49.

¹¹³ Ibid., S. 49.

¹¹⁴ Ibid., S. 49-50.

¹¹⁵ „Multikulturalno društvo je propalo.“ Ibid., p. 63. Svojevremeno je i Angela Merkel dala sličnu izjavu, ali se ostalo na tome i iz tog uvida nisu izvedene nikakve posledice. Naprotiv, nekoliko godina kasnije došla je sasvim suprotna izjava da islam pripada Nemačkoj. Na to je reagovao Bernd Luke tvrdnjom da je islam stran Nemačkoj.

¹¹⁶ Ibid., S. 47.

kultura počiva na tri izvora: religijskoj tradiciji hrišćanstva; naučno-humanističkoj tradiciji čiji su antički koreni obnovljeni u renesansi i prosvetiteljstvu; te rimskom pravu na kome počiva pravna država.¹¹⁷

Važna tačka u programu AfD su i porodica i porodična politika.¹¹⁸ Ovde se takođe pokazuje konzervativno usmerenje AfD, jer je naglasak na zaštiti tradicionalnih porodičnih vrednosti. Smatra se da je jedino dugoročno rešenje za negativne demografske trendove u Nemačkoj veća stopa rađanja kod domaćeg stanovništva, što se može postići stimulativnom porodičnom politikom. Stoga se zahteva da se prestane sa „diskriminacijom majki sa punim radnim vremenom“,¹¹⁹ kao i okončanje „finansijskog zanemarivanja porodica“.¹²⁰ U tu svrhu AfD predlaže i uvođenje beskamatnih zajmova za porodice koje žele da poseduju sopstvene stanove, kao i posebnu državnu pomoć za višečlane porodice. Stranka se protivi tome da se abortus proglasi za ljudsko pravo.

U ekonomiji AfD se zalaže za socijalno-tržišnu privredu u skladu sa nemačkim modelom iz pedesetih godina i protivi se potiskivanju tržišne privrede odnosno onome što Jongen naziva „bankovni socijalizam“. U tom smislu, stranka se izričito poziva na konzervativno-liberalne ekonomiste poput Valtera Ojkena (*Walter Eucken*), Vilhelma Repkea (*Wilhelm Röpke*) i Alfreda Miler-Armaka (*Alfred Müller-Armack*).¹²¹ Veruje se da su privatno vlasništvo i tržišna ekonomija ugroženi od strane EU i njene „nove dirigovane ekonomije“. Prema Jongenu, AfD je protiv proletarizacije srednje klase, kao i protiv do sada neviđene eksproprijacije poreskih obveznika koja je rezultat „strukturne korupcije“ u politici.¹²²

Smatrajući da su demokratija, vladavina prava i tradicionalne vrednosti ugrožene od strane otuđenih i neodgovornih političkih i medijskih elita, AfD se zalaže za uvođenje direktne demokratije u skladu sa švajcarskim modelom.¹²³ U tom smislu, stranka se zalaže za izjašnjavanje građana o

¹¹⁷ Ibid., S. 47.

¹¹⁸ Ibid., S. 40-41. U jednom intervjuu Heke kaže da AfD u budućnosti vidi kao porodičnu stranku i da traži „odlučujući obrt u porodičnoj politici“. Höcke, „Die AfD hat das Potential zu einer neuen Volkspartei“, S. 19.

¹¹⁹ „Programm für Deutschland“, S. 43.

¹²⁰ Ibid., S. 37.

¹²¹ Ibid., S. 67.

¹²² Jongen, „Das Märchen vom Gespenst der AfD“.

¹²³ „Programm für Deutschland“, S. 9.

evropskoj valuti. Direktna demokratija shvata se i kao instrument za ograničavanje uticaja političkih partija i političke klase budući da se polazi od uverenja da svemoć političkih stranaka i njihova eksploatacija države ugrožava demokratiju.¹²⁴ U tom smislu, AfD traži direktan izbor predsednika.

AfD sebe smatra patriotskom strankom, pa čak i jedinom patriotskom strankom u Nemačkoj.¹²⁵ U programu se kaže da su nacija i nacionalna država jedini mogući okvir za uspešno funkcionisanje demokratije i vladavinu prava.¹²⁶ Sa druge strane, podvlači se da stranka nije nacionalistička, a sadašnje nemačke granice se ne dovode u pitanje. Jongen izričito odbacuje ideju da Nemačka ima misiju da bilo kome nameće svoje vrednosti.¹²⁷ Ovo razlikovanje između nacionalizma kao ratoborne ideologije i nacionalne svesti i nacionalne privrženosti kao normalnih i zdravih osećanja i osećaja pripadnosti, takođe je klasično konzervativno mesto.¹²⁸ Tako AfD insistira na očuvanju nemačkog kulturnog nasleđa, jezika i tradicije za buduće generacije.¹²⁹ Upravo se tu vidi da patriotizam AfD nije ni ofanzivan, ni ratoboran, već defanzivan i otvoren prema drugim nacijama ili kako u sažetoj formi kaže Gauland: „Osećaj za zavičaj i osećaj za svet se međusobno uslovljavaju.“¹³⁰

Poređenjem AfD sa istorijskim izrazima nemačkog posleratnog konzervativizma, vidi se da je reč o stranci koja ne samo što je verna demokratiji i ne teži uspostavljanju nekog autoritarnog sistema, nego se povrh toga zalaže za uvođenje instrumenata direktne demokratije.¹³¹ AfD

¹²⁴ Ibid., S. 11. „Mi ne smatramo sebe pametnijim od naroda. Mi nemamo strah od naroda.“ Gauland, „Populismus und Demokratie“, S. 20.

¹²⁵ U jednom intervjuu Gauland kaže da sve ostale stranke u Nemačkoj žele da se evropska zajednica (pre ili kasnije) pretvori u evropsku federaciju, dok se jedino AfD zalaže za očuvanje nacionalne države, te da je to temeljna tačka neslaganja. Alexander Gauland, „Wir wollen den deutschen Nationalstaat erhalten!“, *Freilich*, No. 2, 2019, S. 13.

¹²⁶ „Programm für Deutschland“, S. 17.

¹²⁷ Jongen, „Das Märchen vom Gespenst der AfD“.

¹²⁸ Roger Scruton, *How to be a Conservative*, Bloomsbury, London, 2014, pp. 31-40. Još jedno izričito distanciranje od nacionalizma može se pronaći u knjizi Aleksandera Gaulanda, osnivača AfD. Vidi: Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*.

¹²⁹ „Programm für Deutschland“, S. 47.

¹³⁰ Gauland, *Anleitung zum Konservativsein*, S. 10-11.

¹³¹ „Demokratski pokret i konzervativna društvena snaga se ne isključuju. To su dva različita puta kojima se može doći do cilja demokratski legitimizovanih promena.“ Ibid., S. 138.

se ne orijentiše na borbu protiv „prosvetiteljskog sekularizma“ kao što je to bio slučaj sa katoličkim konzervativizmom iz pedesetih godina, niti deli njihov antimodernizam. Štaviše, stranka pored hrišćanstva izričito navodi „naučno-humanističku tradiciju“ kao jedan od tri izvora nemačke dominantne kulture. Za razliku od CDU iz pedesetih godina ili Republikanaca, AfD ne dovodi u pitanje sadašnje granice i ne zahteva povratak izgubljenih teritorija.¹³² Svakako, AfD je više zabrinut za aktuelna pitanja koja ranije nisu postavljana, kao što su evro, evropska politika, imigracija, multikulturalizam, politički islam, porodica. Čak ni po pitanju imigracije AfD ne odbacuje načelno svaku imigraciju, već se zalaže za regulisano useljavanje. Ni u kritici multikulturalizma AfD ne odstupa od standardne konzervativno-liberalne kritike. Sa druge strane, AfD je zadržala neke tačke iz tradicije nemačkog posleratnog konzervativizma, a pre svega naglasak na socijalno-tržišnu privredu.

Desnica izvan AfD

Ako je AfD daleko od opasne stranke, logično se postavlja pitanje da li se izvor opasnosti može tražiti na drugim mestima. Iako u Nemačkoj postoji „mozaik desnica“¹³³ (Benedikt Kajzer), koja se sastoji od većeg broja časopisa, internet portala, studentskih udruženja, omladinskih grupa, izdavačkih kuća, lokalnih inicijativa, intelektualnih krugova i pojedinaca, u ovom trenutku desnica van AfD, kao respektabilna politička snaga ne postoji. Veliki delovi „mozaik desnice“ saraduju sa AfD ili prećutno podržavaju ovu stranku. Desni krugovi, koliko god bili heterogeni, u većini ne vide sebe kao konkurenciju AfD i nema prostora za stvaranje nove stranke.

Sa druge strane, pokušaj bivših članova AfD okupljenih oko Lukea da formiraju svoju stranku (Liberalno-konzervativni reformisti) pokazao se neuspešnim. Takođe i preostala liberalno-konzervativna struja unutar CDU, okupljena u okviru WerteUnion, je u sopstvenoj stranci marginalizovana i bez izgleda da se nametne kao značajna snaga. To znači da ni u prostoru između CDU i AfD nema izgleda za stvaranje konkurencije AfD.

¹³² Gauland u svojoj knjizi pita „Nismo li Šleziju drugačije izgubili nego što smo je dobili?“ Ibid., S. 25.

¹³³ Za pregled „mozaik desnice“ u Nemačkoj vidi: Arndt Novak, Jonas Schick, „Deutschland von rechts“, *Freilich*, No. 2, 2019, S. 22-35.

Radikalna desnica takođe nema kapaciteta za značajnije političko delovanje. NPD nikada u svojoj istoriji nije uspela da uđe u Bundestag, iako je 1969. sa 4,3% osvojenih glasova bila blizu tog cilja. Međutim, nakon tog izbornog neuspeha dolazi do rascepa u stranci, a zatim do dalje radikalizacije i preživljavanja na dubokoj margini. NPD je mogla računati tek na relativne uspehe na pokrajinskim izborima. Poslednjih godina ova stranka je izgubila i onu podršku koju je imala u pojedinim pokrajinama, pa tako i mesta u pokrajinskim skupštinama. Pored toga, NPD i druge slične grupe se stalno nalaze pred opasnošću da budu zabranjene kao protivustavne organizacije. Time je taj deo desnog korpusa sveden na marginalne lokalne grupe bez ikakvog političkog značaja.

Medijima su do sada najzanimljiviji bili podaci vezani za napade i krivična dela iza kojih stoje neonacisti. Premda je i u Nemačkoj bilo slučajeva desnog terorizma, od kojih je najpoznatiji ubistvo političara Valtera Libkea (*Walter Lübke*) iz 2019. godine, do sada se pokazalo da su u pitanju bili pojedinačni slučajevi bez ikakve organizacije u pozadini. Jedina značajnija desna teroristička grupa bila je tročlana NSU (*Nationalsozialistischer Untergrund*). Iako medijski atraktivno, desničarsko nasilje daleko je od toga da postane ikakva pretnja, pogotovo ako se uporedi sa organizovanim akcijama islamista. Primera radi, 2006. godine se tvrdilo da su neonacisti počinili 12.238 krivičnih dela. Iako bi čitalac na osnovu takve brojke mogao zaključiti da je reč o pravoj poplavi i da SA jedinice ponovo zauzimaju ulice, reč je o nečem sasvim drugom. Kako kaže Henkel, ovaj broj dela je visok samo zato što je prag za ono što će važiti kao „ekstremno desno krivično delo“ izuzetno nizak. Naime, u gornju cifru ulazi 8.738 „delikata propagande“ što podrazumeva dela kao što su prikazivanje zabranjenih simbola, slušanje zabranjene muzike, zauzimanje zabranjenih stavova vezanih za prošlost i slične stvari koje bi retko ko okarakterisao kao posebno opasne. Broj ozbiljnih telesnih povreda koje se stavljaju na račun neo-nacistima je, prema Henkelu, 726, od čega najveći deo otpada na sukobe sa jednako nasilnim ekstremnim levičarima sa tzv. antifašističke scene.¹³⁴ Henkel se takođe poziva i na izjavu ondašnjeg ministra unutrašnjih poslova, Volfganga Šojblea (*Wolfgang Schäuble*), iz maja 2007. u kojoj je ovaj predstavljajući izveštaj Službe za zaštitu ustava konstatovao, da je veći broj napada koje je počinila ekstremna levica nego

¹³⁴ Henkel, „Der deutsche Migrations-Skandal“.

ekstremna desnica.¹³⁵ Treba imati u vidu da su ove statistike nastale pre 2015. godine i talasa useljavanja milion ljudi koji je doveo do opšteg porasta nasilja. Tako i izveštaj iz 2018, uz povećanje broja krivičnih dela, pokazuje sličnu strukturu onome iz 2006, i ponovo više od polovine krivičnih dela ekstremne desnice otpada na „delikte propagande“.¹³⁶

Evropska saradnja

Priča o „jačanju desnice“ ne bi bila celovita ukoliko se u obzir ne uzme i saradnja na evropskom nivou. Naime, kada se govori o jačanju desnice, često se naglašava međusobna povezanost desnih stranaka, odakle se ponovo izvode razlozi za zabrinutost,¹³⁷ iako nije uvek najjasnije šta se sve podrazumeva pod pojmom saradnje, kao ni to zbog čega bi uspostavljanje veza između stranka i grupa desne orijentacije samo po sebi moglo biti shvaćeno kao bezbednosna pretnja.

Na osnovu nemačkog primera vidi se da je desnica na evropskom nivou relativno slabo povezana, ili barem slabije nego što je to slučaj sa levicom. To je, s jedne strane, uslovljeno već različitom istorijom, kao i različitom snagom desnih stranaka u Evropi. Primera radi, AfD je još uvek mlada stranka, a njeno članstvo i biračko telo još uvek je relativno malobrojno, što je čini slabijom od njoj ideološki bliske austrijske FPÖ.

¹³⁵ Pri tome treba imati na umu da je AfD kao stranka od samog osnivanja na meti nasilnika sa leveice. Poznati su slučajevi napada na štandove i prostorije stranke, ali i na kuće i stanove funkcionera, računajući tu i paljenje automobila. Nisu retki ni fizički napadi na članove i funkcionere stranke, a verovatno najteži slučaj dogodio se 2019. godine kada je pretučen poslanik Frank Magnic (*Frank Magnitz*), koji je od posledica napada završio u bolnici.

¹³⁶ „Verfassungsschutzbericht 2018“, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Berlin, 2019, S. 24. Ovde treba imati na umu da je broj dela koje vrši levica nužno manji, budući da simboli isticanje simbola levog ekstremizma nije kažnjivo.

¹³⁷ Videti na primer pristrasan i površan članak Nenada Radičevića u kome se čak ide dotle da se pominje stvaranje „desničarske profašističke internacionale“ koja nastaje „u samom srcu Zapada“: Nenad Radicevic, „‘Mi smo njihov glas’: Nemačka ekstremna desnica stvara savezništva na Balkanu“, <https://balkaninsight.com/2019/10/24/mi-smo-njihov-glas-nemacka-ekstremna-desnica-stvara-saveznistva-na-balkanu/?lang=sr> 5/8/2020. Zanimljivo je da je članak je nastao u okviru projekta Resonant Voices Initiative koji je finansiran od strane fonda za unutrašnju bezbednost Evropske unije, čime se jasno sugerise da se svaki oblik saradnje na desnici sagledava u kontekstu unutrašnjeg bezbednosnog izazova.

Sa druge strane, postoje i programske prepreke povezivanju desnice u Evropi koje otežavaju zajedničko nastupanje. Naime, pored velikog broja nesumnjivih programskih sličnosti, desne i konzervativne stranke u Evropi pokazuju i brojne razlike koje utiču na mogućnosti uspostavljanja saradnje. Ta distanca se jasno opaža u okviru Evropskog parlamenta gde su desne stranke organizovane u nekoliko različitih poslaničkih grupa, pa čak i u okviru iste grupe ne vlada nužno konsenzus po svakom pitanju. Da između evropskih desnih stranaka koje su uspostavile saradnju postoje zajedničke tačke, ali i različiti „nacionalni ciljevi“, primetio je i Gauland pred evropske izbore 2019, kada je zapazio da ti ciljevi „nisu uvek kompatibilni sa predstavama“ njegove stranke i kao primer uzeo italijansku Ligu, čiju finansijsku politiku je nazvao „pogrešnom“, dok je migrantsku politiku označio kao „ispravnu“.¹³⁸ Međutim, nije reč samo o razlikama koje bi se ticale finansijske politike, nego i o dubljim rezervama, pa tako Gauland kod Marin Le Pen prepoznaje „antinemački resantiman“ za koji kaže „da se ne sme prevideti“.¹³⁹ To znači da čak i kada su desne stranke na evropskom nivou upućene jedne na druge i na međusobno povezivanje, do saradnje dolazi uz oprez i uz uvažavanje kulturnih i istorijskih specifičnosti. U meri u kojoj se interesi pojedinačnih evropskih zemalja mogu međusobno razlikovati, u istoj meri će i razlike između desnih stranaka više dolaziti do izražaja. Drugačije rečeno, na desnici nema nikakve zacrtane idealne slike Evrope, ka kojoj treba težiti i na čijem ostvarenju se mora raditi zajedničkim snagama, niti koncepata koji bi se nametali drugima. Štaviše, u najvećem broju slučajeva, konzervativci upravo apeluju na odbranu od onoga što smatraju nametanjem univerzalnih, gotovih rešenja ili uniformisanjem. Samim tim, ne postoji ni nekakav „glavni štab“ niti „centralni komitet“ evropskih desničara ili konzervativne internacionale, koji bi formulisao ciljeve, koordinirao aktivnosti pojedinačnih partija i posredovao u sporovima. Prema tome, ni sa te strane ne može govoriti o nekakvoj desničarskoj pretnji.

Slično se može reći i za saradnju radikalnih odnosno nasilnih grupa. Ni tu nema izražene prekogranične saradnje, pogotovo ne onakve kakva je karakteristična za, na primer, islamski terorizam. Primera radi, aktivnosti NSU bile su ograničene na Nemačku i nema podataka o značajnijim aktivnostima nekakve međunarodne desne terorističke mreže.

¹³⁸ Gauland, „Wir wollen den deutschen Nationalstaat erhalten!“, S. 13.

¹³⁹ Ibid.

Zaključak

Na nemačkom primeru postaje jasno da popularna predstava o rastu desnice i o opasnosti koju bi to jačanje predstavljalo ne odgovara stvarnosti. Ukoliko se stvar sagleda u istorijskoj perspektivi vidi se da se desnica i generalno konzervativizam u Nemačkoj od kraja Drugog svetskog rata nalazi u defanzivi, odnosno da se od šezdesetih godina intelektualna i medijska scena toliko pomerila ulevo da se može govoriti o levoj kulturnoj hegemoniji koja nije dovedena u pitanje ni nakon pada komunizma. Desnica ne samo da je gubila pozicije u institucijama, nego je vremenom i sama sve više popuštala zahtevima vremena. Stranke za koje su nekada konzervativci glasali su se snažnije pomerale ulevo ostavljajući svoje bivše birače bez političke domovine. Sasvim je logično da je taj proces morao izazvati nastanak nove, desne, konzervativne političke stranke, što se i dogodilo formiranjem AfD. Pri tome, AfD je prema svom programu, kao i izjavama svojih vodećih funkcionera, stvorena kao liberalno-konzervativna stranka bez primesa desnog radikalizma. Iako je desni ekstremizam svakako prisutan u društvu, reč je o marginalnim i politički potpuno beznačajnim grupama koje teško da mogu predstavljati ozbiljnu opasnost, pogotovo kada se uporede sa drugim bezbednosnim izazovima. Istovremeno, na evropskom i svetskom nivou stvari su daleko od homogenog, desnog pokreta, niti je na vidiku nekakva desna internacionala. Sve to navodi na zaključak da se ne može govoriti o nekakvom potencijalno opasnom jačanju desnice u Nemačkoj, nego je pre reč je o ideološkoj formuli sračunatoj na diskreditaciju protivnika i mobilizaciju svih protiv „desne opasnosti“. Štaviše, konsolidovanje desnice i diverzifikacija političke ponude predstavljaju dobrodošlu dopunu i mogu uticati na konkurenciju ideja i programa, te tako pozitivno delovati na politički život u celini. Uostalom, demokratija živi od sukoba mišljenja i argumentovanih debata, a propada u zagušljivoj atmosferi bezalternativnosti, nametnute političke korektnosti i svetonazornog konsenzusa u kojoj se sa neistomišljenicima ne razgovara.

Bibliografija

- Bakić, Jovo, *Evropska krajnja desnica*, (1945–2018), Clio, Beograd, 2019.
- Benoa, Alen de, *Komunizam i nacizam: 25 ogleđa o totalitarizmu u XX veku* (1917–1989), Centar za izučavanje tradicije „Ukronija“, Beograd, 2007.

- Berbuir, Nicole, Lewandowsky, Marcel, Siri, Jasmin, "The AfD and its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany?" in: *German Politics*, 24:2, Routledge, London, 2015, pp. 154-178.
- Berlin, Jörg, Joachim, Dierk, Keller, Bernhard, Ulrich, Volker, „Neofašizam u Saveznoj Republici Nemačkoj“ u: *Marksizam u svetlu*, br. 4-5, Beograd, 1983, str. 243-274.
- Bergsträsser, Ludwig, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, Isar Verlag, München 1952.
- Beyme, Klaus von, *Konservatismus: Theorien des Konservatismus und Rechtsextremismus im Zeitalter der Ideologien 1789-1945*, Springer Fachmedien Wiesbaden 2013.
- Clemenz, Manfred, „Prilog fenomenologiji fašizma“ u: *Fašizam i neofašizam*, Fakultet političkih nauka i Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb, 1976, str. 20-27.
- Franzmann, Simon Tobias, „Die Wahlprogrammatik der AfD in vergleichender Perspektive“ in: *Mitteilungen des Instituts für Deutsches und Internationales Parteienrecht und Parteienforschung*, Heinrich-Heine Universität, Düsseldorf, 2014, S. 115-125.
- Gauland, Alexander, „Populismus und Demokratie“, *Sezession*, Heft, 88, Schnellroda, 2019, S. 14-20.
- Gauland, Alexander, „Wir wollen den deutschen Nationalstaat erhalten!“, *Freilich*, No. 2, 2019, S. 10-20.
- Gauland, Alexander, *Anleitung zum Konservativsein. Zur geschichte eines Wortes*, Landt Verlag, Berlin, 2017.
- Geißler, Heiner, *Der Irrweg des Nationalismus*, Beltz Athenäum, Weinheim, 1995.
- Gerd-Klaus Kaltenbrunner, *Der schwierige Konservatismus. Definitionen, Theorien, Porträts*, Nicolaische Verlagsbuchhandlung, Herford, Berlin, 1975.
- Habermas, Jürgen, „Kritika kulture kod neokonzervativaca u SAD i SR Njemačkoj“ u: *Marksizam u svetlu*, broj 4-5, Beograd, 1983, str. 21-38.
- Häusler, Alexander, *Die AfD: Eine rechtspopulistische Partei im Wandel*, DGB Bundesvorstand, Berlin.

- Häusler, Alexander, *Mut zur Wahrheit? Entstehungskontext, Entwicklung und gesellschaftspolitische Positionen der „Alternative für Deutschland“*, FORENA, Düsseldorf, 2014.
- Höcke, Björn, „Die AfD hat das Potential zu einer neuen Volkspartei“ in: *Neue Ordnung*, 4/15, Graz, 2015, S. 16-19.
- Kailitz, Steffen, *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2004.
- Kisić, Izabela (ur.) *Desni ekstremizam u Srbiji*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2020.
- Kondylis, Panajotis, „Die deutsche 'Sonderweg' und die deutschen Perspektiven“ in: Kondylis, Panajotis, *Das Politische im 20. Jahrhundert: Von den Utopien zur Globalisierung*, Manutius Verlag, Heidelberg, 2001, S. 161-180.
- Kraus, Hans-Christof, „Das Geheime Deutschland: Zur Geschichte und Bedeutung einer Idee“, *Historische Zeitschrift*, Band 291, Oldenbourg, 2010, S. 385-417.
- Kroll, Frank-Lothar, „Die kupierte Alternative, Konservatismus in Deutschland nach 1945“ in: *Die kupierte Alternative, Konservatismus in Deutschland nach 1945*, Frank-Lothar Kroll (Hrsg), Duncker & Humblot, Berlin, 2005, S. 3-24.
- Laak, Dirk, Van, „From the Conservative Revolution to Technocratic Conservatism“ in: *German Ideologies since 1945*, Jan-Werner Muller (ed.), Palgrave Macmillan, London, pp. 147-160.
- Lewandowsky, Marcel, *Alternative für Deutschland (AfD), a New Actor in the German Party System*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, 2014.
- Lisson, Frank, *Die Verachtung des Eigenen, Über den kulturellen Selbsthaß in Europa*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2019.
- Mohler, Armin, *Tendenzwende für Fortgeschrittene*, Criticon Verlag, München, 1978.
- Mohler, Armin, *Von rechts gesehen*, Seewald Verlag, Stuttgart, 1974.
- Mohler, Armin, *Was die Deutsche fürchten*, Seewald Verlag, Stuttgart-Degerloch, 1965.
- Muller, Jerry Z, „German Neo-Conservatism, ca. 1968–1985: Hermann Lübke and Others“ in: *German Ideologies since 1945*, Jan-Werner Muller (ed.), Palgrave Macmillan, London, pp. 161-184.

- Novak, Arndt, Schick, Jonas, „Deutschland von rechts“, *Freilich*, No. 2, 2019, S. 22-35.
- O’Sullivan, Noël, „The New Right: The Quest for a Civil Philosophy in Europe and America“ in: Roger Eatwell, Noël O’Sullivan (ed.) *The Nature of the Right: American and European Political Thought Since 1789*, Printer Publishers, London, 1989, pp. 167-191.
- „Programm für Deutschland“, *Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland*, Berlin, 2016.
- Ritter, Gerhard, *Carl Groedeler und die deutsche Widerstandsbewegung*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1956.
- Schelsky, Helmut, *Systemüberwindung, Demokratisierung, und Gewaltteilung. Grundsatzkonflikte der Bundesrepublik*, C. H. Beck, München, 1974.
- Schildt, Axel, „Anpassung und Lernprozesse. Wiederaufstieg und Erneuerung des deutschen Konservatismus nach 1945“, in: Michael Großhei, Hans Jörg Hennecke (Hrsg.), *Staat und Ordnung im konservativen Denken*, Nomos Verlag, Baden-Baden, 2013, S. 189-209.
- Schoeps, Hans Joachim, *Die Ehre Preussens*, Friedrich Vorwerk, Stuttgart, 1951.
- Schrenck-Notzing, Caspar, von, *Charakterwäsche. Die Re-education der Deutschen und ihre bleibenden Auswirkungen*, Ares Verlag, Graz, 2015.
- Schrenck-Notzing, Caspar, von, *Konservative Publizistik. Texte aus den Jahren 1961 bis 2008*, Förderstiftung konservative Bildung und Forschung, Berlin, 2011.
- Schwilk, Heimo, Schacht, Ulrich, (Hrsg.), *Die selbstbewusste Nation: „Anschwellender Bocksgesang“ und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte*, Ullstein, Berlin, 1994.
- Scruton, Roger, *How to be a Conservative*, Bloomsbury, London, 2014.
- Sven-Uwe Schmitz, *Konservativismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009.
- Verfassungsschutzbericht 2018*, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Berlin, 2019.
- Weißmann, Karlheinz, *Armin Mohler. Eine politische Biographie*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2011.
- Weißmann, Karlheinz, *Das konservative Minimum*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2009.

- Weißmann, Karlheinz, *Kurze Geschichte der konservativen Intelligenz nach 1945*, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2011.
- Winckler, Stefan, „Konservative Intelligenz in vereinigten Deutschland“ in: *Die kupierte Alternative, Konservatismus in Deutschland nach 1945*, Frank-Lothar Kroll (Hrsg.), Duncker & Humblot, Berlin, 2005. S. 323-347.
- Zitelmann Rainer, „Die totalitäre Seite der Moderne“, in: Michael Prinz und Rainer Zitelmann (Hrsg.), *Nationalsozialismus und Modernisierung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1991, S. 1-20.
- Zitelmann, Rainer, „Position und Begriff – Über eine neue demokratische Rechte“ in: Heimo Schwilk, Ulrich Schacht (Hrsg.), *Die selbstbewusste Nation: „Anschwellender Bocksgesang“ und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte*, Ullstein, Berlin, 1994, S. 163-181.
- Zitelmann, Rainer, Weissmann, Karlheinz, Grossheim, Michael, (Hrsg.), *Westbindung. Chancen und Risiken für Deutschland*, Propyläen, Frankfurt am Main, Berlin, 1993.
- Živanov, Sava, „Doprinos 7. Kongresa KI određenju socijalne prirode fašizma“ u: *Fašizam i neofašizam*, Fakultet političkih nauka i Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb, 1976, str. 288-297.

Izvori sa interneta

- Adam, Konrad, „Muttis Ödnis“, *Junge Freiheit*, 31. 8. 2012, <http://www.jf-archiv.de/archiv12/201236083151.htm> 25/4/2020.
- Henkel, Hans-Olaf „Der deutsche Migrations-Skandal“ in: *Cicero*, <https://www.cicero.de/wirtschaft/der-deutsche-migrations-skandal/38250> 20/4/2020.
- „Hitler im Parlament“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/internationale-reaktionen-auf-die-bundestagswahl-15216062.html?printPagedArticle=true#pageIndex_8 31/5/2020.
- Jongen, Marc „Das Märchen vom Gespenst der AfD“, *Cicero*, 22. 1. 2014. <http://cicero.de/berliner-republik/afd-ein-manifest-fuer-eine-alternative-fuer-europa/56894> 25/4/2020.
- Lucke, Bernd, „Euro-Retter auf der falschen Spur“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 11. 6. 2011. <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/eurokrise/>

wirtschaftsordnung-euro-retter-auf-der-falschen-spur-1494362-p5.html
25/4/2020.

Sotscheck, Ralf, „Nicht naiv Testballons jagen“, taz, <https://taz.de/Debatte-Mit-Rechten-reden/!5555657/> 31/5/2020.

Dušan DOSTANIĆ

**THE RIGHT AS A SCARECROW:
THE CASE OF THE ALTERNATIVE FOR GERMANY**

Abstract: During the last few years, there has been a lot of talk about the rise of the Right, which was commonly perceived as a potential threat or a security challenge. In this paper, the author questions the plausibility of this widespread assertion. Since every European country can be seen as a separate case, the author is dealing only with the situation in the Federal Republic of Germany. Germany is important because of its particular historical experience with right-wing totalitarianism. Also, for a very long time, Germany was the only major European country without a right-wing party in parliament. The paper is divided into four parts. In the first part, the author is dealing with the history of German Right after the Second World War because the alleged rise of the Right can be viewed only from a historical perspective. In the second part, we consider the Alternative for Germany (AfD) as the most important German right-wing party, and in the third part, we are talking about the Right outside of the AfD. The fourth part is dedicated to the issue of international cooperation of right-wing parties.

Keywords: right-wing, conservatism, the FR Germany, the Alternative for Germany, security.

MOGUĆNOSTI I PERSPEKTIVE SAVREMENE EVROPSKE KRAJNJE LEVICE

Nemanja KOSTIĆ¹

Apstrakt: U članku se razmatra pitanje uloge, položaja i delatnog potencijala krajnje levičarskih grupa, organizacija i ideja u kontekstu savremenih evropskih političkih tokova. U uvodnom delu izlaganja postavljeno je teorijsko određenje pojma krajnje levice, ukotvljeno u tradiciji sadržinskog poimanja levice i desnice. U drugom delu rada, u cilju detaljnijeg razumevanja problema iz naslova, dat je kratak istorijski prikaz najekstremnijih nasilnih vidova delanja i organizovanja krajnje levo orijentisanih aktera u Evropi tokom 70-ih i 80-ih godina XX veka, sa osvrtom na neke od najuticajnijih i najaktivnijih grupacija tog tipa u spomenutom periodu, poput italijanskih „Crvenih Brigada“ (*Brigate Rosse*) i zapadnonemačke „Frakcije Crvene armije“ (*Rotte Arme Fraktion*). U nastavku, pružen je sumarni pregled razvoja i preoblikovanja krajnje levih politika nakon pada Berlinskog zida i sloma Sovjetskog Saveza. Zaključno, ističe se da su pomenuti geopolitički lomovi i promene, praćeni snažnim posledničnim zaokretom epohalne svesti udesno, u najvećoj mogućoj meri doprineli gotovo potpunoj marginalizaciji i pasivizaciji krajnje levice (a posebno njenog najekstremnijeg krila) u savremenim evropskim društvima, te da je delatni potencijal ozbiljnijeg ugrožavanja neoliberalnog kapitalističkog poretka sa ove idejno-političke pozicije (još uvek) relativno zanemarljiv.

Ključne reči: krajnja levica, desnica, politički ekstremizam, političko nasilje, neoliberalni kapitalizam.

Uvodna razmatranja

Slavni nemački dramski pisac Bertolt Brecht (*Bertolt Brecht*) u svojoj „Operi za tri groša“ postavio je pitanje – „Šta je pljačka banke naspram osnivanja banke?“. Ova, u levičarskim krugovima danas već pomalo pomodna replika, čini se, predstavlja dobar šlagvort za razmatranje

¹ Autor je asistent na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, e-mail: nemmanja@gmail.com

pojedinih problema koje nameravamo osvetliti u ovom radu, budući da u sebi, u pojednostavljenom obliku krilatice, sažima neke od bitnih dilema i pitanja koja su se tokom praktično čitavog XX stoleća javljala među određenim zagovornicima levičarskih ideja prilikom oblikovanja njihovog odnosa prema kapitalističkoj državi. Naime, načelno antikapitalističko stanovište koje, kao što ćemo videti, predstavlja minimalni zajednički imenilac krajnje raznorodnih struja unutar šire shvaćenog levog pokreta i misli, i na ideološkom i na praktično-političkom planu, meandriće, između ostalog, i kroz različito pružanje odgovora na Brehtovo pitanje. Drugim rečima, iako u konačnici svim levo orijentisanim akterima na srcima i u umovima leži isti cilj, povezan sa ukidanjem kapitalističkog društveno-ekonomskog poretka (tzv. „bankokratija“, na koju je ciljao Breht, samo je jedno u nizu ružnih lica ovog eksploatatorskog sistema u levičarskoj perspektivi), poželjna sredstva i metodi borbe koji imaju poslužiti u ostvarenju tog cilja drastično se mogu razlikovati.²

Uopšteno govoreći, pitanje zauzimanja taktičkog i praktičnog odnosa prema buržoaskoj, kapitalističkoj državi i njenim pojedinačnim aparatima, na lewici je neretko doводilo do produbljivanja raznovrsnih idejnih i praktično-političkih rascepa i vododelnica, te se u tom smislu prvi zadatak našeg istraživanja najpre odnosi na pokušaj teorijskog određenja samog pojma levice, uz poseban naglasak na krajnju levicu i njene radikalne i ekstremne oblike, koji predstavljaju glavni predmet ovog rada. U tom cilju, čitaocima će ukratko biti predočene dve ključne perspektive i tradicije proučavanja idejno-političke podele na levicu i desnicu – sadržinska/strukturalna i formalistička/instrumentalistička – budući da od odabira teorijske pozicije u najvećoj mogućoj meri zavisi i poimanje pojmova o kojima će biti reči u našoj analizi. U drugom delu izlaganja, pokušaćemo da letimično ukažemo na neke od osnovnih društveno-istorijskih karakteristika ključnog perioda oblikovanja krajnje levih politika nakon Drugog svetskog rata, sa fokusom na razdoblje od kraja 60-ih do kraja 80-ih godina XX veka u kapitalističkom delu Evrope, kada pod uticajem različitih, kako unutrašnjopolitičkih, ali i širih epohalnih turbulencija i previranja, dolazi do porasta nasilnih, ekstremističkih manifestacija levičarskog aktivizma na tlu

² Mnogobrojne razlike i nesuglasice među levičarskim strujama koje se odnose na viziju poželjnog društva, kao neizostavni deo svake ideologije uopšte, ovom prilikom moramo ostaviti po strani.

evropskog kontinenta. Kratak prikaz delovanja organizacija, poput italijanskih „Crvenih Brigada“ i zapadnonemačke „Frakcije Crvene armije“, poslužiće nam u tom smislu kao mala (ovlašna i nipošto iscrpna) pokazna ilustracija pomenutih promena u važnim pojedinačnim evropskim društvima. Naposljetku, imajući u vidu krupne geopolitičke lomove koji su nastupili nakon pada Berlinskog zida 1989. godine, kao i sloma Sovjetskog Saveza dve godine docnije, pokušaćemo da protumačimo ona preoblikovanja koja su zadesila krajnju levicu u periodu izraženije konsolidacije neoliberalnog kapitalističkog poretka, kada pod uticajem snažnog zaokreta epohalne svesti udesno ova politička struja ulazi u defanzivnu fazu svog delovanja, što je za posledicu imalo relativno dugotrajnu marginalizaciju i pasivizaciju krajnje levice u Evropi, a posebno njenog ekstremnog krila. Istovremeno, razmatrajući položaj pojedinih, politički relativno uspešnih evropskih levih grupacija, ukazaćemo na neke delatne mogućnosti i perspektive ove idejno-političke porodice u bližoj budućnosti.

Teorijsko određenje pojma krajnje levice

U cilju valjanog teorijskog određenja krajnje levice, neophodno je najpre predstaviti opštu definiciju njenog najbližeg rodnog pojma, tj. samog pojma levice. U tom smislu, kako navodi Jovo Bakić, dva osnovna shvatanja idejno-političke podele na levicu i desnicu u savremenoj društvenoj nauci mogu se označiti kao *formalističko/instrumentalno/funkcionalističko* i *sadržinsko/strukturno*.³ Ukratko rečeno, formalističko poimanje ove dvočlane tipologije, iako zagovara njen značaj u iskustvenim istraživanjima, samu podelu shvata na „teorijski ispražnjen, tj. formalan i instrumentalan način, te se njena funkcija svodi uglavnom na redukciju haotične političke stvarnosti, dok se povezanost ideoloških opredeljenja i objektivnog, na zajedničkom društvenom interesu zasnovanog, društvenog položaja posebnih društvenih grupa, ne uzima kao predmet vredan istraživanja“.⁴ Naime, prema formalističkom poimanju teorijsko značenje pojmova levice i desnica ne postoji – „ono je proizvod konkretno-istorijske društvene konvencije

³ Usled nedostatka prostora, ovde ostavljamo po strani ona stanovišta koja načelno osporavaju postojanje ili značaj ideološkog razlikovanja levice i desnice u savremenom svetu.

⁴ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945–2018*, Clio, Beograd, 2019, str. 21.

uspostavljene između politikologa, stranačkih vođstava i birača, što u određenom društveno-istorijskom kontekstu treba uvek nanovo utvrđivati; ono što je najvažnije jeste da građanstvo 'prepoznaje' i usvaja ovu dihotomiju u cilju razumevanja i tumačenja političkog delanja, a funkcija međusobnog opštenja i pravljenja političkog sistema razumljivim svim učesnicima političkog života upravo jeste i najznačajnija".⁵

Na drugoj strani, u okviru sadržinskog ili strukturnog poimanja, koje prihvatamo u ovom radu, od Francuske revolucije 1789. do danas, analitički se mogu prepoznavati jasno ideološki određena jezgra levice i desnice, bez obzira na promenu društveno-istorijskih okolnosti i konkretnih datosti pojedinačnih društava. Naime, načelno i uopšteno govoreći, kroz odnos prema vrednosti *jednakosti* prelama se i političko razlikovanje levice i desnice. U tom smislu, politički filozof Norberto Bobbio (*Norberto Bobbio*), jedan od najistaknutijih zastupnika sadržinskog poimanja navedenih pojmova, ističe da se na levoj strani političkog spektra nalaze oni koji smatraju da su ljudska bića više jednaka nego nejednaka, a na desnoj oni koji drže da su ljudi više nejednaki nego jednaki – „nema levice bez vere u jednakost svega što nosi ljudski lik i nema desnice bez vere u opravdanost društvene hijerarhije”.⁶ Istorijski posmatrano, pomenuti odnos političkih aktera prema vrednosti jednakosti, na konkretnijem planu od 1848. godine do danas, kristalisaće se kroz odnos prema kapitalizmu, kao društveno-ekonomskom poretku koji nužno proizvodi društvene nejednakosti. Kao što je u uvodnim rečima našeg izlaganja naznačeno, načelno antikapitalističko stanovište predstavlja najmanji zajednički imenilac levičarskog političkog stava i angažmana, dok se putevi dolaska do željenog cilja – ukidanja kapitalističkog sistema – mogu značajno razlikovati, te se u tumačenju ovih „puteva” nalazi i osnov za razlikovanje raznorodnih struja na levoj strani političkog spektra. Tako, Bakić navodi da se „u odnosu na ciljeve i sredstva koja se primenjuju u borbi protiv kapitalizma radi ostvarenja jednakosti, mogu razlikovati sledeći levičarski pokreti: 1) na *krajnjoj levici* anarhisti i komunisti (među kojima su istorijski postojale razlike između – od levih ka desnim – polpotista, maoista, trockista, staljinista, titoista, luksemburgista, evrokomunista) koji ne prezaju od revolucionarnog nasilja i privremenog ukidanja ili ograničavanja ljudskih

⁵ Ibid., str. 23.

⁶ Ibid., str. 25-26.

sloboda – anarhisti, luksemburgisti i evrokomunisti su, međutim, najprivrženiji neophodnosti povezivanja socijalizma i demokratije, shvaćene na sadržinski, tj. društveno-ekonomski a ne formalno-proceduralistički način; fizičkog ili pravno-političkog uklanjanja klasnog neprijatelja; ukidanja kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa i stvaranja socijalizma odlikovanog nekom merom društveno-ekonomske jednakosti; 2) *radikalni levičari*, socijalisti koji, iako ne spore da je revolucionarno nasilje nekad neophodno, ipak smatraju da je ono tek *ultima ratio* u posebnim društveno-istorijskim prilikama, dok prihvataju parlamentarne metode borbe u cilju osvajanja vlasti na izborima i potonjeg revolucionisanja proizvodnih odnosa; 3) *umereni levičari reformisti*, tj. socijalni demokrati pre pada Berlinskog zida, iako su prihvatili parlamentarni način političke borbe kao jedini dozvoljeni, smatrali su da je kapitalizam neophodno reformisati sledeći kejnzovske mere, u 'državu socijalnog staranja' i pune zaposlenosti koja ublažava društveno-ekonomske nejednakosti proizvedene na tržištu i priprema teren za prelazak u socijalizam, kada društvo postane za to zrelo".⁷

Imajući u vidu prethodno napisano, reklo bi se da je u okviru leve idejno-političke krajnosti, makar na analitičkom planu, moguće razlikovati njeno radikalno i ekstremno krilo, pri čemu je jedan od ključnih osnova za uočavanje te razlike povezan sa odnosom delatnika prema upotrebi fizičkog nasilja kao opravdanog sredstva političke borbe. S tim u vezi, moramo imati na umu i često nekritičku i neselektivnu upotrebu pojma *ekstremizam*, kako u publicističkoj, tako i u naučnoj literaturi, koja neretko može imati funkciju održanja i odbrane postojećeg političkog poretka kao jedinog legitimnog. Tako uticajni politikolozi, kao što su Luk Marč (*Luke March*) i Kas Mude (*Cas Mudde*), iako prihvataju postojanje razlike između levog radikalizma i ekstremizma, smatraju da se *differentia specifica* potonjeg ne nalazi u sklonosti ka upotrebi nasilja kao sredstva političke borbe, već u odbacivanju bilo kakvog kompromisa sa *demokratijom*, pri čemu se pod pojmom demokratije podrazumeva tzv. „liberalna demokratija“, kao dominantni oblik političkog sistema u savremenoj Evropi. Pomenuti autori, reklo bi se, sasvim ispravno određuju radikalizam kao ideološku i praktičnu težnju ka korenitoj promeni političkog i društvenog sistema. Međutim, na drugoj strani, prema njihovom mišljenju, ekstremizam prvenstveno podrazumeva ideološko i praktično protivljenje demokratskim vrednostima i praksama, pri čemu

⁷ Ibid., str. 27-28.

sklonost ka nasilju može, ali ne mora, nužno postojati, te se u konačnici ekstremizam može odrediti kao antidemokratski *per se*, dok je za radikalizam karakteristično samo protivljenje liberalnoj demokratiji, ali ne i demokratiji uopšte.⁸ Ovakvo određenje ekstremizma, a posebice levog ekstremizma, čini se nedostatnim iz najmanje dva razloga. Prvi se sastoji u nepotpunom i maglovito određenom pojmu demokratije koja se, ako ne u potpunosti na teorijskom, onda na analitičkom nivou izjednačava sa pojmom „liberalne demokratije“, pri čemu se gubi iz vida da se različite struje unutar krajnje levice, koje načelno zagovaraju primenu revolucionarnog nasilja, istovremeno načelno mogu zalagati za različite vidove neposredne demokratije (već su pomenuti anarhisti, luksemburgisti i evrokomunisti). Drugi razlog se sastoji u hladnoratovskom taktičkom, konjunktorno uslovljenom i privremenom odbacivanju revolucionarnog nasilja kao glavnog sredstva političke borbe među određenim etabliranim komunističkim grupacijama u kapitalističkom delu Evrope, što je, između ostalog, za posledicu imalo javljanje istinski ekstremističkih, nasilnih odgovora na političke izazove upućene krajnjoj levisi na ovom području od kraja 60-ih godina XX veka, o čemu će biti više reči u nastavku izlaganja. Prema tome, čini se opravdanim prihvatanje prvopomenutog, užeg i preciznijeg određenja političkog ekstremizma, kao onog vida političke borbe koji *nužno* podrazumeva upotrebu nasilnih sredstava i metoda u ostvarenju postavljenih ciljeva.

Evropska krajnja leвица od 1968. do pada Berlinskog zida

Spuštanje „gvozdene zavese“ i učvršćivanje bipolarne podele sveta nakon završetka Drugog svetskog rata označili su, između ostalog, i početak nove epohe razvoja i preoblikovanja levice u kapitalističkom delu planete. Ovaj proces poseban zamajac dobija od druge polovine 60-ih godina XX veka, u periodu kada stasavaju i političku zrelost dostižu pripadnici tzv. generacije „bejbibera“, koji će pred prethodno etablirane političke snage

⁸ Luke March and Cas Mudde, “What’s Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation”, *Comparative European Politics*, No. 3, 2005, pp. 24-25.

Luke March, “Problems and perspectives of contemporary European radical left parties: Chasing a lost world or still a world to win?”, *International Critical Thought*, Vol. 2, No. 3, 2012, p. 316.

(i leve i desne) stupiti sa sasvim novim zahtevima i sa sasvim drugačijih pozicija. Kako navodi britanski historičar Džef Ili (*Geoff Eley*), vizija budućnosti novih generacija levičara bila je posve drukčija od one koju su negovali i baštinili njihovi idejno-politički prethodnici – „participacija i direktna demokratija; feminizam, rodne razlike i politika seksualnosti; mir i ekologija; rasizam i imigraciona politika; komunalna uprava i lokalna demokratija; muzika, kontrakultura i politika zadovoljstva; građenje svesti i politika ličnog – to su bile teme koje su tokom 70-ih i 80-ih nadahnjivale mlađu generaciju levičara. Za generaciju iz 1945. takve preokupacije bile su jednostavno nepojmljive, i posledice tog sukoba promenile su levicu iz temelja“.⁹

Često se i uobičajeno u literaturi 1968. godina označava kao važna prekretnica, kako u socijalnoj i političkoj istoriji XX stoleća uopšte, tako i u razvoju levičarskih ideja i pokreta. Globalna društvena klima i ambijent stvoren tokom druge polovine 60-ih godina, kao što ćemo na pojedinim konkretnim primerima videti u narednim redovima, posledično su snažno uticali i na oblikovanje militantnog levičarskog ekstremizma u Evropi, zaodnutog u novo ruho tzv. „urbane gerile“. Čitav niz značajnih događaja i procesa koji su se odvijali širom planete, zgusnutih u nekoliko burnih godina, inicirali su nemale promene na svetskoj i evropskoj političkoj pozornici. Tako je kubanski vođa Fidel Kastro (*Fidel Castro*) proglasio 2. januara 1968. „Godinu herojske gerile“, u čast stradalog Ernesta Če Gevara (*Ernesto Che Guevara*), koji će postati verovatno najprepoznatljivija levičarska ikona u narednim godinama i decenijama, a Međunarodni Kongres kulture osnažio je među levičarima oduševljenje kubanskom revolucijom. Istovremeno, i zbivanja u Istočnoj Aziji privlačila su znatnu pažnju – maoistička kineska Kulturna revolucija (najintenzivnija u periodu 1966–1969), studentski protesti u Japanu usmereni protiv prisustva vojnih snaga SAD u ovoj zemlji, kriza američke politike tokom Vijetnamskog rata – bili su samo neki od istaknutih činilaca svetske politike koji su imali znatnog odjeka i na evropskoj levičarskoj sceni. Džef Ili, pritom, dobro primećuje da su pobrojani događaji i procesi imali naročit uticaj na evropski omladinski i studentski radikalizam, koji je od 1968. postao izrazito internacionalistički, nadahnut nezapadnim revolucionarnim pokretima i gnevom zbog kontrarevolucionarnog delovanja SAD, pri čemu su političke promene

⁹ Džef Ili, *Kovanje demokratije: istorija levice u Evropi, 1850–2000*, Fabrika knjiga, Beograd, 2007, str. 455.

koincidirale sa kulturnim – „svet se smanjio, u praktičnom smislu zahvaljujući mogućnosti putovanja i komunikacijama, a u kulturnom zahvaljujući širenju istih ukusa i stilova. Ključnu ulogu imala je televizija. Događaji u Sajgonu – ili Parizu, Pragu i Čikagu – mogli su se istovremeno gledati u studentskim kafićima i klubovima u Londonu, Stokholmu, Rimu, Amsterdamu ili Zapadnom Berlinu“.¹⁰

U tako „zbijenom“ svetu nije bilo potrebno previše vremena za prelivanje uzburkih strasti među radikalizovanom evropskom omladinom sa obe strane „gvozdene zavese“. Praško proleće, studentski protesti u Poljskoj ili Jugoslaviji, na jednoj strani, kao i omladinske pobune i fizičko sukobljavanje sa policijom na univerzitetima širom Španije, Italije, Velike Britanije, Francuske ili Zapadne Nemačke, na drugoj, jasno su nagoveštavali pojavu novih, katkad ekstremnih i nasilnih odgovora i reakcija na novonastale prilike i različite spoljne i unutrašnje pritiske. Pred novi, mladi naraštaj evropskih levičara postavljen je dvojak zadatak – trebalo je raskrstiti sa još uvek živim i prisutnim autoritarnim nasleđem prošlosti, čiji su se nosioci nalazili među generacijom njihovih roditelja, a istovremeno je bilo potrebno prevladati pretpostavljenu učmalost i letargiju prethodno etabliranih levičarskih snaga, oličenih u starim komunističkim i socijaldemokratskim partijama, koje su, učaurene u postojeće okoštale političke forme i procese, u očima mladih mogle predstavljati smetnju i prepreku u ostvarenju pravednijeg društva jednakosti – „radikalna omladina se suočila s vladajućim politikama – desničarskom i levičarskom – ušančenim u ratna i posleratna iskustva. Pobuna mladih bila je antipatrijarhalna – usmerena protiv vlasti očeva u porodici, ali i protiv dugovečnih političkih autoriteta, oličenih u vladajućoj gerontokratiji Adenauera (rođenog 1876), De Gola (1890), Franka (1892) i Makmilana (1894)“ – dok je istovremeno, kako Ili takođe navodi, stara antifašistička generacija, koja je Drugi svetski rat dočekala u zrelim godinama i sada predvodila komunističke i socijaldemokratske partije, zauzvrat prezirala studentsku levicu, te je u tom duhu Edvard Šort (*Edward Short*), ministar obrazovanja u laburističkoj vladi 1968, o omladinskoj pobuni govorio sledeće – „ti ljudi nisu socijalisti. Nisu čak ni čestiti marksisti. To je nova vrsta anarhista, drugačija od onih hrabrih ljudi koje su mnogi od nas poznavali... To su razbojnici koji samo žele da

¹⁰ Ibid., str. 456-457.

unesu pometnju u društvo. Njihova oružja su laži, klevete, ocrnjivanje, zastrašivanje, a odskora i fizičko nasilje“.¹¹

Ipak, bunt generacije „šezdesetasmaša“, kratkoročno posmatrajući konkretno postavljene ciljeve, pretrpeo je poraz. Kako Ili ističe, u Francuskoj De Gol nije srušen, žestoke studentske pobune u Zapadnoj Nemačkoj i Italiji doživele su neuspeh, protesti protiv Vijetnamskog rata nisu pokolebali vlade u njihovoj nekritičkoj podršci politici Sjedinjenih Država, Frankov režim u Španiji je opstao, dok je u socijalističkom delu Evrope reformski čehoslovački komunizam nestao, a poljski i jugoslovenski studentski pokreti bili su potučeni.¹² Izjalovljenje nada i očekivanja pomenute generacije, u narednim godinama, bilo je praćeno i snaženjem različitih ekonomskih i političkih trendova koji su mogli obeshrabriti radikalnije levičarske inicijative. Naime, proces deindustrijalizacije kapitalizma u Zapadnoj Evropi od kraja 60-ih, u naredne dve decenije doveo je postepeno do značajnog pada udela industrijskog proletarijata u demografskoj strukturi, što je levicu u ovim društvima moglo ostaviti bez tradicionalnog masovnog oslonca i podrške među stanovništvom. Tercijarizacija privrede uzela je maha, slabljenje sindikalizma i svojevrsna „razdrobljenost“ i fragmentiranost nekadašnje radničke klase, pojačane restrukturacijom kapitalizma nakon naftne krize 1973/4, ali i prvim naznakama uspona neoliberalizma, dodatno su doveli u opasnost stare pravce levičarske politike, te je prema Ilijevim rečima, između 1970. i 1990. u Evropi nestala osnova za socijalistički pokret klasičnog tipa, oslonjen na klasnu solidarnost proletarijata.¹³ Međutim, iako je studentski pokret iz '68. bio kratkog veka, za sobom je uspeo ostaviti nešto dugotrajnije posledice, a jedna od njih sastojala se i u javljanju novog levičarskog ekstremizma, čiji se pojedini zagovornici nisu libili da kroz oružanu borbu pokušaju da u praksi ostvare ono što je prethodno propušteno i iznevereno – „ako je 'izgradnja partije' bila ekstremni odgovor na amorfnost čitavog pokreta, 'oružana borba' je samo dramatisovala osećanje bespomoćnosti proisteklo iz nepokretnosti etabliranih političkih struktura. Sve širi jaz između autoriteta države i antiautoritarizma mladih s početka 70-ih godina ironično je ohrabrio prećutne i ambivalentne simpatije prema terorizmu, na koje se ta opcija –

¹¹ Ibid., str. 474.

¹² Ibid., str. 486.

¹³ Ibid., str. 514-521; 541-545.

nedvosmisleno autoritarna – nužno oslanjala“.¹⁴ Kako bismo bliže razumeli pomenute tendencije, potrebno je u nekoliko rečenica predstaviti neke od osnovnih društvenih i idejno-epohalnih uslova nastanka i razvoja levičarskog ekstremizma na konkretnim, pojedinačnim primerima. U tom cilju u narednim redovima, kao što je već naznačeno, prikazaćemo delovanje zapadnonemačke „Frakcije Crvene armije“ i italijanskih „Crvenih Brigada“, koje su se nalazile među najaktivnijim i najpoznatijim levo-ekstremističkim organizacijama u narečenom periodu.

Frakcija Crvene armije

„Frakcija Crvene armije“ (nem. *Rotte Arme Fraktion*; skr. RAF) bila je zapadnonemačka militantna levo-ekstremistička grupacija nastala 1970. godine, od državnih vlasti i medija proglašena za terorističku organizaciju. Ne ulazeći dublje u spor oko kvalifikacija i etiketa koje su nesumnjivo svojedobno posedovale snažan polemičko-politički naboj i funkciju, na ovom mestu ćemo se prvenstveno ukratko pozabaviti društvenim i epohalnim uslovima koji su doveli do oblikovanja jedne krajnje levičarske organizacije, čiji su osnivači i pripadnici smatrali da nasilje predstavlja potpuno legitimno sredstvo u ostvarenju političkih ciljeva. Na tom tragu, potrebno je skrenuti pažnju na vladajuće političke prilike u Zapadnoj Nemačkoj. U toj kapitalističkoj državi, nastaloj nakon blokovske podele poražene Hitlerove Nemačke, nije postojala jaka komunistička partija. Zapadnonemački staljinistički usmereni komunisti, u skladu sa službeno dekretiranom idejom o potrebi odbrane od „dva totalitarizma“ (nacističkog i komunističkog), zabranjeni su 1956. godine, a na levisi je hegemonsku poziciju zauzimala Socijaldemokratska partija Nemačke (SPD), koja postaje predvodnik zapadnoevropskog revizionizma već 1959, pošto odbacuje marksističko nasleđe i izražava lojalnost zapadnom konsenzusu, te je tim činom, kako Ili ispravno primećuje, levi radikalizam u ovoj zemlji dodatno odgurnut ulevo.¹⁵ U vezi sa tim, pomenuti događaji iz druge polovine 60-ih godina u Zapadnoj Nemačkoj doveli su do žestoke polarizacije između studentskog pokreta i službene levice, oličene u SPD. Radikalizovana zapadnonemačka omladina, nadahnuta antifašističkim idejama, snažno je odbacivala autoritarno nasleđe

¹⁴ Ibid., str. 487.

¹⁵ Ibid., str. 556.

iz bliske prošlosti, a njegove nosioce je počela prepoznavati ne samo u konzervativnoj Hrišćansko-demokratskoj uniji (CDU), već i u SPD, koja krajem 1966. ulazi u Veliku koaliciju sa demohrišćanima, a na čelu ove koalicione vlade naći će se bivši nacista Kurt Georg Kiesinger (*Kurt Georg Kiesinger*). Socijaldemokrati su, stoga, optuženi sa kompromiserstvo sa trulim, konzervativnim i autoritarnim političkim establišmentom, i u istom periodu studentski radikalizam se organizacijski uobličava kao Vanparlamentarna opozicija (APO).¹⁶ Jedna od razočaranih omladinki SPD-a, zgrožena sklapanjem Velike koalicije, bila je i Gudrun Enslin (*Gudrun Enslin*), koja će zbog tog čina napustiti SPD, da bi docnije postala jedna od osnivačica „Frakcije Crvene armije“.¹⁷ O odnosu i stavu radikalizovane omladine prema starijoj generaciji i njenom zločinačkom ratnom nasleđu možda najbolje svedoči rečenica koja se pripisuje upravo Enslinovoj – „reč je o generaciji Aušvica – sa njima ne može biti pregovora“.¹⁸ I Ili navodi da je ulazak SPD u vlast, praćen snaženjem pomenutog antagonizma između vanparlamentarne levice i SPD, kao i državnom kampanjom usmerenom protiv terorizma i antinuklearnih protesta, posledično doveo do reakcije različitih građanskih inicijativa usmerene protiv vladinih autoritarnih sredstava, što je naposljetku, između ostalog, gurnulo APO u nasilje i fragmentaciju, iz čega je proizašla i Frakcija Crvene armije.¹⁹

Iako tokom svog postojanja RAF nikada nije imao više od trideset aktivnih članova, sredstva i metodi borbe koje su praktikovali pripadnici ove organizacije (koji su, između ostalog, podrazumevali podmetanje požara i eksploziva, pljačke banaka, ubistva vladinih službenika i biznismena, otmice i stvaranje talačkih kriza), uspeali su da privuku izuzetnu pažnju javnosti na njihovo delanje.²⁰ Osnivači RAF-a, Andreas Bader

¹⁶ Ibid., str. 557.

¹⁷ Leonard Weinberg, Ami Pedahzur & Arie Perliger, *Political Parties and Terrorist Groups*, Routledge, London and New York, 2009, p. 25.

¹⁸ Wilfried Mausbach, „America’s Vietnam in Germany – Germany in America’s Vietnam“, in: Belinda Davis, Wilfried Mausbach, Martin Klimke and Carla MacDougall (eds.), *Changing the World, Changing Oneself: Political Protest and Collective Identities in West Germany and the U.S. in the 1960s and 1970s*, Berghahn Books, New York and Oxford, 2010, p. 47.

¹⁹ Džef Ili, *Kovanje demokratije: istorija levice u Evropi, 1850–2000*, op. cit., str. 559.

²⁰ Ariel Merari, „Terrorism as a Strategy of Insurgency“, in: Gerard Chaliand and Arnaud Blin (eds.), *The history of terrorism: from antiquity to al Qaeda*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles and London, 2007, p. 31.

(*Andreas Baader*) i pomenuta Enslin tako su, još 1968, podmetnuli požar u poznatoj robnoj kući u Frankfurtu, čime su želeli da iskažu svoj protest protiv kapitalizma i imperijalizma.²¹ Budući da su se na meti napada RAF-a ubrzo našli i vladini službenici, usledila je i snažna reakcija države. Tokom 1972. godine, vođstvo organizacije je „obezglavljeno“ hapšenjem Badera, Enslin i radikalne novinarku Ulrike Majnhof (*Ulrike Meinhof*; RAF je bio medijski poznat i kao Bader-Majnhof grupa). Hapšenju su prethodile pljačke banaka, napadi na policijske stanice, ali i na pojedine američke vojnike stacionirane u Zapadnoj Nemačkoj, kao i napadi na vlasništvo konzervativnog medijskog magnata Aksela Špringera (*Axel Springer*), a bilans ljudskih žrtava samo u maju 1972. iznosio je četvoro mrtvih i preko šezdeset povređenih. Mete pobrojanih činova bile su nesumnjivo ideološki određene, budući da su RAF-ovci u njima prepoznavali personifikacije kapitalizma, starog fašističkog autoritarizma i američkog imperijalizma. Ukazivanjem na slabe i ranjive tačke državnog sistema, trebalo je izazvati simpatije među širim društvenim slojevima. Međutim, stvari se nisu odvijale tako glatko, pa je nakon pomenutih hapšenja došlo do osipanja podrške RAF-u među pojedinim levičarskim intelektualcima koji su načelno podržavali ciljeve, ali ne i metode borbe koje je zagovarala ova organizacija, a model aktivizma za koji se zalagao RAF postao je prepoznat kao vid isticanja ličnog avanturizma i hrabrosti nauštrb istinskog socijalističkog političkog angažmana.²²

Naravno, levičarski radikalizam u Zapadnoj Nemačkoj bio je izražen tokom 70-ih i mimo nasilnog, ekstremističkog delovanja RAF-a, te se tzv. „druga generacija“ pripadnika ove organizacije nadala da je još uvek moguće zadobiti masovniju podršku za sopstvene ciljeve. Vrhunac napetosti nastupio je tokom „Nemačke jeseni“ 1977, kada je RAF najpre kidnapovao predsednika Dajmler-Benca, šefa federacije poslodavaca i bivšeg SS oficira Hansa Martina Šlajera (*Hans Martin Schleyer*), a zatim izvršio otmicu Lufthanzinog putničkog aviona, zahtevajući oslobađanje svojih vođa. Zapadnonemački vojni specijalci su oslobodili taoce, a Bader, Enslin i Jan-Karl Raspe (*Jan-Karl Raspe*) pronađeni su mrtvi u svojim

²¹ Marija Đorić, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 74.

²² Karrin Hanshew, „‘Sympathy for the Devil?’ The West German Left and the Challenge of Terrorism“, *Contemporary European History*, Vol. 21, No. 4, 2012, pp. 511-512.

ćelijama, iako je zatvor u kome su se nalazili bio maksimalno obezbeđen. U znak odmazde, RAF je pogubio Šlajera – reč je bila o poslednjoj velikoj akciji ove organizacije, koja je manje napade (i sa znatno manje odjeka i efekta) sporadično izvodila do 1998.²³ Naime, iako su članovi Frakcije Crvene armije (kao i članovi „Crvenih Brigada“, o kojima će biti reči u nastavku) smatrali svoje postupke, kako Ili kaže, uzornim činovima koji treba da izazovu društvenu polarizaciju kao osnovu za opštu pobunu radničke klase, njihova strategija se pokazala nedelotvornom, pa i razornom po samu krajnju levicu, budući da je samo ojačala državnu represiju i izoštrila antirevolucionarnu reakciju.²⁴

Crvene Brigade

„Crvene Brigade“ (it. *Brigate Rosse*; skr. BR) bile su italijanska militantna levo-ekstremistička organizacija, formirana 1970. godine, a osim godine osnivanja sa RAF-om je veže i percepcija od strane državnih vlasti koje su je prepoznale kao terorističku grupu. Međutim, sličnosti tu ne prestaju, te je potrebno u nekoliko rečenica izložiti društveno-istorijske okolnosti koje su dovele do pojave BR-a. Naime, italijansko posleratno društvo, kao i u slučaju Zapadne Nemačke, bilo je u znatnoj meri obeleženo neprevladanim ostacima fašističke prošlosti. Ipak, za razliku od Nemačke, Italija je tokom Drugog svetskog rata imala snažan antifašistički pokret, te je i posleratna polarizacija između antifašizma i ostataka fašističkog režima bila izraženija nego što je to bio slučaj u Nemačkoj. Naime, Italija je imala najveću komunističku partiju u kapitalističkom delu sveta, ali se, na drugoj strani, već krajem 1946. i nekadašnji fašistički borci udružuju u *Italijanski socijalni pokret* (MSI), koji će biti hegemon na italijanskoj krajnjoj desnici sve do ranih 90-ih godina.²⁵

Opet, kao i slučaju odnosa između budućih članova RAF-a i nemačkih socijaldemokrata, deo mladih italijanskih komunista se nakon dešavanja iz 1968. sve otvorenije protivi „kompromisima“ koje Italijanska komunistička partija (PCI) čini u odnosu prema vladajućim konzervativnim demohrišćanima. Upravo ti radikalizovani omladinci će sačinjavati jezgro

²³ Džef Ili, *Kovanje demokratije: istorija leveice u Evropi, 1850–2000*, op. cit., str. 561-562.

²⁴ Ibid., str. 610-611.

²⁵ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945–2018*, op. cit., str. 247-248.

„Crvenih Brigada“, nezadovoljni navodnim ustupcima koje PCI čini prema kapitalističkom poretku.²⁶ Naime, moglo bi se reći da su u političkoj viziji ovih budućih levičarskih ekstremista, „reformizam“, „revizionizam“ i „kompromiserstvo“ italijanskih komunista i sindikata predstavljali najznačajniju prepreku ostvarenju revolucionarnih ideala, navodno potiskujući i gušeći potencijal razbuktavanja istinskog klasnog rata.²⁷ Istovremeno, desničarska vlada činila je sve da kompromituje levičarske inicijative. U decembru 1969, nakon tri bombaška napada, kada je u Milanu ubijeno šesnaest, a u Rimu dvoje ljudi uz još osamnaest ranjenih, počinje, kako Ili navodi, hajka na anarhiste, iako su te zločine počinili neofašisti povezani sa Tajnom službom – „njihova 'strategija tenzije', koja je koristila reakciju protiv levice da opravda ograničavanje građanskih sloboda, uvođenje vanrednih mera, pa i državni puč, zahtevala je zamršene veze između vlade, vojske, tajne službe, poslovnih krugova, Vatikana i Mafije“²⁸ – čime se spirala nasilja samo produžila, pa je tako maja 1974. u bombaškom napadu na antifašističkom skupu u Breši stradalo osmoro ljudi. Pre toga, 1972. godine, neofašistički MSI osvaja 8,7% glasova na izborima, što je bio najbolji rezultat ove partije. Svi pomenuti događaji posledično izazivaju reaktivno nasilje „Crvenih Brigada“ koje, Ilijevim rečima, prelaze sa propagiranja nasilja na oružane udare, počevši sa otmicom Marija Sosija (*Mario Sossi*), sudije iz Đenove, koji je oslobođen nakon 35 dana u aprilu 1974.²⁹

Vrhunac dejstva BR-a svakako je povezan sa otmicom i ubistvom Alda Mora (*Aldo Moro*) 1978. godine. Naime, evrokomunistički vođ PCI Enriko Berlingver (*Enrico Berlinguer*) bio je spreman na istorijski kompromis sa demohrišćanima i njihovim liderom Morom, što je izazvalo revolt levih ekstremista okupljenih u BR. Neposredno nakon formiranja Vlade nacionalnog jedinstva, „Crvene Brigade“ su kidnapovale premijera Mora, a čitava zemlja ulazi u krizu. PCI tada odbija mogućnost bilo kakvog popuštanja pred terorističkim metodima i zahtevima, što dovodi do Morovog ubistva, te je na taj način, kako Ili primećuje, oružani

²⁶ Leonard Weinberg, Ami Pedahzur & Arie Perliger, *Political Parties and Terrorist Groups*, op. cit., pp. 20-21.

²⁷ Alessandro Orsini, *Anatomy of the Red Brigades: the religious mind-set of modern terrorists*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2011, pp. 42-47.

²⁸ Džef Ili, *Kovanje demokratije: istorija levice u Evropi, 1850–2000*, op. cit., str. 546.

²⁹ Ibid., str. 546.

revolucionarni radikalizam bio diskreditovan u očima javnosti, da bi nakon daljeg nasilja i intenzivnijeg odgovora policije terorizam počeo da opada.³⁰ Međutim, skupa sa ekstremizmom, otupela je i oštrica radikalne levice u Italiji – PCI je postala „partija zakona i poretka“ i „štit ustava“ – istovremeno povezan sa korumpiranom državom i interesima demohrišćana, a rezultat „velikog kompromisa“ ogledao se u slabljenju državnih privrednih pokazatelja i posledičnom padu podrške italijanskim komunistima u njihovom tradicionalnom biračkom telu.³¹

Krajnja levica u povlačenju?

Prethodno pomenuti globalni trendovi, koji su nagoveštavali preoblikovanje kapitalizma u neoliberalnom pravcu početkom 70-ih godina XX veka, znatno većim intenzitetom nastavljeni su tokom 80-ih, u deceniji u kojoj su svetsku političku scenu obeležile ličnosti poput Margaret Tačer (*Margaret Thatcher*) i Ronalda Regana (*Ronald Reagan*). Simbolički trijumf kapitalizma obeležio je pad Berlinskog zida krajem iste decenije, a već 1991. godine dolazi do sloma Sovjetskog Saveza, te je na taj način konačna kapitalistička pobeda nad realnim socijalizmom bila i faktički ostvarena. Svet je iznova premrežen kapitalističkim društveno-ekonomskim odnosima, a čitava levica našla se u defanzivi pred novim izazovima. „Kompromiserstvo“ za koje su mladi levičari iz evropskih kapitalističkih zemalja nekada optuživali etablirane socijaldemokratske i komunističke partije, bez preterano vešte ideološke mimikrije, sada je moglo da se nastavi. Prvi potez povukli su umereni levičari, socijaldemokrati, koji su i ranije pravili značajne ustupke u tom pravcu. Već je pomenuto da je nemački SPD još 1959. programski odustao od pojedinih značajnih marksističkih načela, a i prepiska između Branta, Palmea i Krajskog, objavljena 1976, pokazala je da su socijaldemokrati, a posebno Brant (kao vođa SPD), prestali da budu reformisti koji se nadaju preobražaju kapitalističkog u socijalističko društvo.³² Nakon sloma evropskog socijalizma, ovaj otklon od reformizma kod socijaldemokrata postao je još uočljiviji, a mnoge nekadašnje leve stranke i intelektualci počinju da pravdaju tržišna načela i logiku profita,

³⁰ Ibid., str. 549.

³¹ Ibid., str. 550.

³² Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945–2018*, op. cit., str. 28.

„prelazeći“ na taj način u leve liberale, čime sebe zapravo isključuju iz okvira levice.³³ Rečima Miroslava Ružice, evropska socijaldemokratija danas „ima politike i programe za žene, decu, ljude različite seksualne orijentacije, umetnike, ali ne i za radničku klasu“.³⁴

Nekadašnja evropska krajnja levica našla se na znatno većem udaru novostvorenih prilika i okolnosti. Sovjetski Savez i Istočni blok su nestali, a udaljena Kina odavno je napustila „pravoverni“ maoistički put, te su šanse za uspostavljanje socijalizma postale sasvim bezizgledne. Duh nove epohe potiskivao je čitav politički spektar udesno. Kapitalizam je postao razobručen, lišen realne opasnosti od izbijanja socijalističke revolucije. Kako ističe Todor Kuljić, neoliberalizam, kao oznaka novog odnosa ekonomije i politike u dobu globalizacije, u poslednjoj deceniji XX veka potisnuo je ulogu društvenih utopija, a nosioci demonizacije socijalizma podjednako su bili i liberali i konzervativci.³⁵ Uopšteno govoreći, evropski ekstremni i radikalni levičari pretrpeli su političku marginalizaciju i fragmentaciju, pri čemu su prvopomenuti postali gotovo sasvim pasivizirani i neutralisani, bezmalo svedeni na različite neuticajne anarhističke, trockističke i maoističke sekte („dostojni“ savremeni parnjaci RAF-a i BR-a nisu se pojavili), a potonji izbornu u poslednjih desetak godina najbolje stoje u u Češkoj, Grčkoj, Kipru, Nemačkoj, Rusiji i Francuskoj.³⁶ Marč i Mude navode da se dva glavna procesa preoblikovanja, koja su zadesila ovu političku struju, mogu označiti terminima *opadanje* i *mutacija*. Opadanje se prvenstveno odnosi na situaciju u kojoj su se našle stare etablirane komunističke partije, koja je predstavljala neposrednu posledicu urušavanja Sovjetskog Saveza, kao bastiona svetskog komunizma, pri čemu se proces opadanja odvijao kroz političku marginalizaciju koja je bila praćena ublažavanjem i izmenom ideoloških stavova i retorike pod pritiskom novih okolnosti. Istovremeno, na drugoj strani, promene koje je na levisi izazvao pad SSSR-a, dovele su i do mogućnosti mutacije, tj. oblikovanja šireg pokreta

³³ Ibid., str. 20.

³⁴ Miroslav Ružica, „Krizna i mogućnost obnove evropske socijaldemokratije“, u: Zoran Stojiljković (ur.), *Levica u postkriznom kontekstu*, Friedrich Ebert Stiftung i Centar za demokratiju, Beograd, 2013, str. 15.

³⁵ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002, str. 36.

³⁶ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945–2018*, op. cit., str. 28.

nove radikalne levice, lišene stiska lagerske pravovernosti, u okviru koje su razvijeni novi idejni i taktički obrasci, koji se ogledaju u „socijalnom populizmu i modernim oblicima transnacionalne saradnje, kroz npr. Evropski parlament ili antiglobalizacijski pokret“.³⁷ Što se tiče nekadašnjih evropskih komunističkih partija, četiri glavna pravca njihovog ideološkog i organizacionog preoblikovanja nakon sloma real-socijalizma bila su: 1) odbacivanje komunističke „oznake“ i transformacija u „demokratsku levicu“ (npr. finska Leva alijansa, fin. *Vasemmistoliitto*); 2) transformacija u klasične socijaldemokratske stranke (npr. italijanske Demokrate levice, it. *Democratici di Sinistra*); 3) pripajanje drugim, često ne-radikalnim partijama (npr. ulazak holandskih komunista u Zelenu levicu, hol. *GroenLinks*) 4) opstanak opšte komunističke usmerenosti (npr. grčki i francuski komunisti – KKE i PCF).³⁸

Na drugoj strani, sa stanovišta perspektiva i delatnog potencijala levice u bližoj budućnosti, posebno je zanimljivo pomenuto pitanje „mutacije“ nove levičarske politike u pravcu onoga što se u literaturi neretko određuje inflatornim pojmom *populizam*. Stoga je najpre potrebno odrediti sadržaj koji se podrazumeva pod ovim pojmom, kako bismo potom utvrdili koje se, politički relativno uspešne, levo orijentisane grupacije neretko svrstavaju u populističke. Na ovom mestu, naime, odbacujemo dosta rašireno shvatanje populizma kao *ideologije* koje, kako Bakić ispravno primećuje, često ima propagandnu funkciju izjednačavanja „levog i desnog populizma“, tj. leve i desne idejno-političke krajnosti, a prihvatamo određenje istog autora, koji pod pojmom populizma podrazumeva *demagogiju* – „kao političku strategiju i taktiku osvajanja, te čuvanja i pravdanja osvojene vlasti u političkim zajednicama zasnovanim na opštem biračkom pravu, gde se posebnim načinom političkog opštenja – naročito upotrebom osećanjima nabijenog diskursa – podilazi pretpostavljenim idealima, predrasudama ili željama većine biračkog tela posredstvom nerealnih obećanja i napada na 'moćne, bogate i korumpirane manjine', ili na 'tirane koji ugrožavaju ljudska prava i mir u svetu', kao i ukazivanjem na nepravedan odnos velikih sila ili međunarodnog sistema prema sopstvenoj političkoj zajednici, odnosno na nepravedan odnos neke lokalne

³⁷ Luke March and Cas Mudde, "What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation", op. cit., p. 24.

³⁸ Ibid., p. 27.

sile prema nacionalnim manjinama, ili susednoj, od nje manje moćnoj, državi. Drugačije, u političkim zajednicama koje, usled opšteg biračkog prava, teže demokratskom idealu, demagogija (populizam) svojstvena je politička taktika i stil većine političara³⁹.

Sasvim u skladu sa prethodno rečenim, a imajući u vidu široko rasprostranjenu tzv. *catch-all* taktiku većine relevantnih političkih delatnika, ne treba da čudi to što savremena evropska levica u predstavljanju političkog programa biračima i javnosti, za razliku od svojih idejnih prethodnika, sve manje insistira na pozitivnim ideološkim određenjima (uspostavljanje socijalizma ili komunizma), retorički smeštajući u prvi plan negativna određenja i borbeni odnos prema vladajućem poretku (alternativa, anti-neoliberalizam, anti-kapitalizam), što za cilj ima privlačenje socijalno šarolike glasačke baze nezadovoljnika aktuelnim stanjem (industrijski radnici, zaposleni u javnom sektoru, intelektualci, nezaposleni, prekarijat, radno neaktivno stanovništvo i sl).⁴⁰ U tom smislu, ponovno pomaljanje i oživljavanje levičarske političke inicijative na evropskoj političkoj sceni tokom poslednje decenije XXI stoleća povezano je upravo sa usvajanjem pomenute demagoške (populističke) strategije i taktike osvajanja vlasti, pri čemu je jedno od glavnih retoričkih sredstava novih, relativno uspešnih, levo orijentisanih organizacija postalo pozivanje na „narod“ (koji je shvaćen, dakle, kao skupna oznaka za politički i ekonomski obespravljene široke društvene slojeve, a ne za posebnu etničku grupu, kao u slučaju krajnje-desničarske upotrebe ovog termina) umesto na „radničku klasu“, kao tradicionalni masovni oslonac levice. Jedan od osnovnih društvenih činilaca rasta uticaja takvih organizacija svakako je bio uslovljen višegodišnjom ekonomskom krizom širom evropskog kontinenta, a posebno u pojedinim državama evropske periferije, koje su najviše pogođene visokim stopama nezaposlenosti, oštrim merama štednje i krizom javnog duga, te se tako i uspon grčke Koalicije radikalne levice (SYRIZA) i španskog *PODEMOS*-a (srp. „Možemo“), koji su u proteklih pet godina uzeli učešća u vlasti u svojim zemljama (obe u koalicionim vladama – SYRIZA kao većinski, a *PODEMOS* kao manjinski partner), može tumačiti u tom svetlu. Pritom je važno napomenuti i to da neke starije „populističke“

³⁹ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945–2018*, op. cit., str. 67-79.

⁴⁰ Paolo Chiocchetti, *The Radical Left Party Family in Western Europe, 1989–2015*, Routledge, London and New York, 2017, p. 201.

partije levičarskog usmerenja u centru EU, poput nemačke Levice (*Die Linke*) ili holandske Socijalističke partije (*Socialistische Partij*), iako zastupljene u nacionalnim parlamentima, nisu nikada uspele da se približe osvajanju vlasti, kao ni „Nepokorena Francuska“ (*La France Insoumise*), izborni savez koji je 2017. kandidovao Žana Lika Melanšona (*Jean-Luc Melenchon*) za predsednika Francuske (sa nešto većim uspehom, oko 19,5% osvojenih glasova), te je moguće zaključiti da je slabiji intenzitet krize u ovom delu Evrope mogao biti jedan od činilaca neuspeha levice.⁴¹ Istovremeno, potrebno je biti svestan izuzetno ograničenih mogućnosti i izgleda na stvarno sprovođenje antikapitalističke levičarske politike na periferiji Evrope, budući da je manevarski prostor organizacija poput SYRIZA-e (koja je vlast izgubila već 2019) i PODEMOS-a značajno sužen samim (polu)perifernim položajem Grčke i Španije u svetskom kapitalističkom sistemu. Tako je, kako Kas Mude navodi, svojevrсни „Treći put“ za koji se zalagala SYRIZA morao skončati na isti način kao i „Treći put“ britanskih laburista 90-ih, faktički sveden na neoliberalnu politiku maskiranu i zabašurenu progresivnom retorikom.⁴² Pored toga, i leвица u centralnim zemljama EU, ionako relativno slaba, a poslednjih godina suočena sa značajnim usponom krajnje desnice i postavljanjem useljeničkog pitanja kao centralnog političkog problema i teme, veoma teško može izaći na kraj sa nametnutim izazovima. Imajući u vidu poslednje rečeno, moramo imati na umu da se pred evropskom levicom (i umerenom i krajnjom) nalazi zahtevan dvostruki zadatak političkog sukobljavanja, kako sa etabliranim liberalnim i konzervativnim snagama koje stabilno stoje na braniku kapitalizma, tako i sa krajnjom desnicom koja u istom cilju, kako Bakić primećuje, ideološki uzurpira neke od starih levičarskih tekovina, poput države socijalnog staranja, pretvarajući je u ksenofobični koncept „šovinističke socijalne politike“ (*welfare chauvinism*), tj. socijalne politike rezervisane isključivo za etnički/rasno/religijski istovrsne.⁴³ Predviđanje ishoda tog političkog obračunavanja nesumnjivo je nezahvalno, premda bi

⁴¹ Giorgos Katsambekis and Alexandros Kioupiolis, „Introduction: the Populist Radical Left in Europe“, in: Giorgos Katsambekis and Alexandros Kioupiolis (eds.), *The Populist Radical Left in Europe*, Routledge, London and New York, 2019, pp. 1-21.

⁴² Cas Mudde, *SYRIZA – The Failure of the Populist Promise*, Palgrave Macmillan, 2017, p. 20.

⁴³ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945–2018*, op. cit., str. 29.

se iz priloženog reklo da izgledi na uspeh levice u bliskoj budućnosti verovatno nisu preterano veliki.

Naposletku, treba napisati nekoliko reči o savremenom evropskom levom ekstremizmu. Naime, već je bilo pomena da današnje nasilne manifestacije levičarskog aktivizma nisu značajne iz perspektive mogućnosti iole ozbiljnijeg ugrožavanja neoliberalnog kapitalističkog poretka, te da se mahom svode na labavo povezane i uglavnom slabo vidljive anarhističke, trockističke i maoističke grupice istomišljenika. Snažno opadanje međunarodnog ugleda levice nakon pada Berlinskog zida i sloma Sovjetskog Saveza nesumnjivo je (kao i u slučajevima umerene i radikalne levice) moralo dovesti i do pada privlačnosti levo-ekstremističkih stremjenja među (studentskom) omladinom, koja je i tokom 70-ih, dok je taj korpus ideja posedovao izvestan magnetizam, bila osnovna regrutna baza ekstremne levice. Relativni izuzetak od ovog pravila donekle (naime, nasilne akcije koje sprovode najčešće su sporadične i u svega nekoliko slučajeva rezultirale su ljudskim žrtvama) predstavljaju samo pojedine grčke, španske i italijanske (uglavnom anarhističke) grupe, budući da u navedenim društvima postoji izuzetno dugotrajna i kontinuirana tradicija privrženosti levim idejama, ali i tradicija nasilnih (pa i terorističkih) pokušaja pružanja otpora kapitalističkom poretku u bliskoj prošlosti. Tako u pobrojanim državama, kako navodi Marija Đorić, porast nasilja iza kojeg stoji ekstremna leвица korespondira sa rasplinjavanjem ekonomske krize 2008. godine, a u trenutno aktivne grčke grupacije tog tipa spadaju *Zavera vatrenih ćelija*, *Revolucionarna borba* i *Sekta revolucionara*; u Italiji su to *Neformalna anarhistička federacija* i *Nove crvene brigade*; a u Španiji maoistička organizacija *GRAPO* (koja postoji još od 1975) i anarhistička *FAI* (koja povezuje španske i portugalske anarhiste).⁴⁴

Zaključna razmatranja

Osnovni zadatak našeg istraživanja sastojao se u pokušaju tumačenja perspektiva i mogućnosti krajnje levičarskih političkih snaga i ideja na tlu savremene Evrope. U tom cilju, u radu smo najpre postavili pojmovno određene krajnje levice, ukotvljeno u teorijskoj tradiciji sadržinskog

⁴⁴ Marija Đorić, *Ekstremna leвица: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, op. cit., str. 170-181.

poimanja podele političkog spektra na levicu i desnicu, u okviru kojeg se odnos delatnika prema vrednosti jednakosti posmatra kao ključni osnov idejno-političke podele. Pomenuti odnos, na konkretnijem planu, tumačen je kroz razlike u vrednovanju kapitalizma, kao društveno-ekonomskog sistema koji nužno proizvodi društvene nejednakosti, te je krajnja levica prepoznata kao ona idejno-politička snaga koja načelno teži relativno brzom temeljnom prevazilaženju i posledičnom ukidanju kapitalističkog poretka, sa konceptom stvaranja pravednijeg društva, zasnovanog na jednakosti među ljudima. Dalje, kroz tumačenje odnosa prema poželjnim sredstvima i metodima borbe protiv kapitalizma, analitički su izdvojene dve struje unutar krajnje levice – radikalna i ekstremna – pri čemu je kao osnov njihovog razlikovanja uzet odnos prema upotrebi nasilja u političkim sukobima. Naime, dok revolucionarno nasilje za radikalnu levicu jeste tek *ultima ratio* u posebnim društvenim okolnostima, za ekstremnu levicu nasilje predstavlja ključni *modus operandi* u antikapitalističkoj borbi.

U nastavku izlaganja, predstavljeni su procesi i događaji koji su, u periodu nakon završetka Drugog svetskog rata, snažno uticali na preoblikovanje krajnje levice u kapitalističkom delu Evrope. Pojava novog levičarskog ekstremizma tokom 70-ih godina XX veka tumačena je u svetlu promena izazvanih reakcijama na dešavanja 1968, kada radikalizovana evropska omladina ulazi u sukob sa etabliranim političkim snagama, i levim i desnim, u cilju prevazilaženja društvene nepravde uzrokovane kapitalizmom. Naime, u perspektivi dela pripadnika ove generacijske skupine, autoritarno i nečovečno nasleđe prošlosti postalo je preteško breme koje je bilo moguće uništiti efektivnom primenom nasilja. Izvore tog društvenog tereta naraštaj „šezdesetosmaša“ prepoznavao je ne samo među baštinicima desničarskih ideja, već i među pripadnicima stare levičarske generacije, grupisane oko komunističkih i/ili socijaldemokratskih partija, koje su u očima mladih levičara bile spremne na „izdaju“ i „kompromis“ sa kapitalizmom. Prema tome, pored desničara, sada su i umereni levičari, oličeni u evropskoj socijaldemokratiji, i radikalni levičari, oličeni u pojedinim komunističkim partijama kapitalističkih zemalja, predstavljali smetnju u ostvarenju pravednijeg društva. Takva društvena klima, obeležena napetošću svojevrstne igre izazova i odgovora, bila je plodno tle za rađanje nove vrste ekstremizma. Pomenuti problem ispitan je na primerima zapadnonemačke „Frakcije Crvene armije“ i italijanskih „Crvenih brigada“, koje su se nalazile među najistaknutijim i najpoznatijim grupama tog tipa tokom 70-ih i 80-ih godina. Uočeno je da navedene

organizacije, kako usled značajnih promena u strukturi kapitalizma u narečenom periodu, tako i zbog šireg političkog konsenzusa između etablirane desnice i levice, nisu uspele da za svoju delatnost pridobiju masovnije podršku, te su već tokom 80-ih godina njihove akcije zgasnule u odnosu na prethodnu deceniju, što je predstavljalo neposrednu posledicu odlučnih i žestokih reakcija državnih vlasti. Osim toga, njihovo dejstvo posredno je imalo negativan uticaj na artikulisanje i masovnije prihvatanje nekih radikalnih, ali nenasilnih, levičarskih inicijativa, koje su ubrzo postale dodatno oslabljene nastupanjem epohe neoliberalizma.

Posebna i dramatična prekretnica u razvoju krajnje levice u Evropi obeležena je padom Berlinskog zida i slomom Sovjetskog Saveza, pri čemu su ove krupne geopolitičke promene uzrokovale snažan zaokret epohalne svesti udesno, ostavljajući posledično čitavu levicu na vetrometini udara zdesna. Pod uticajem tih promena, koje su donele trijumf neoliberalizma, leвица je bila prinuđena na povlačenje. Prvu odstupnicu načinili su umereni levičari, socijaldemokrati, koji masovno odustaju od reformskog programa prevazilaženja kapitalizma, prelazeći u tabor levih liberala. Istovremeno, dolazi i do preoblikovanja većine starih komunističkih partija, koje neretko gube podršku među biračima i ublažavaju i modifikuju svoje ideološke stavove. Ekstremna leвица se našla u znatno težoj situaciji, a trend opadanja njenog relativnog značaja, započet još ranije, nastavljen je još većim intenzitetom, te se ova politička snaga nalazi na potpunoj margini glavnih političkih tokova, mahom tavorajući pod okriljem raznovrsnih anarhističkih, trockističkih ili maoističkih grupica, a veoma blago odstupanje od ovog trenda primetno je gotovo jedino u Grčkoj, Italiji i Španiji. Na drugoj strani, izuzetak u razvoju savremenih evropskih levičarskih politika, čini se, nalazi se samo među onim organizacijama koje su prigrlile demagošku (populističku) strategiju i taktiku osvajanja vlasti. Relativni politički uspeh organizacija poput SYRIZA-e i PODEMOS-a, koje namesto tradicionalnog levičarskog pozivanja na „radničku klasu“ pokušavaju da front svog uticaja prošire na šire društvene slojeve pod parolom „naroda“, može se tumačiti kao jedna od retkih levičarskih strategija koja ima izgleda na uspeh. Međutim, potrebno je načiniti značajnu ogradu u prethodnom iskazu, budući da su pomenuti izgledi na uspeh izuzetno ograničeni još uvek uspešnim političkim prilagođavanjima kapitalizma, koja se očituju kako kroz delanje „starih“ partija desnog i levog centra, tako i kroz uspon i bujanje krajnje desnice, koja useljeničko pitanje nameće kao centralni politički problem savremene Evrope. Prema tome, iako je izuzetno nezahvalno predviđati dalji rasplet situacije,

reklo bi se da su šanse za ozbiljnije ugrožavanje neoliberalnog kapitalizma sleva (još uvek) relativno zanemarljive.

Bibliografija

- Bakić, Jovo, *Evropska krajnja desnica 1945–2018*, Clio, Beograd, 2019.
- Chiocchetti, Paolo, *The Radical Left Party Family in Western Europe, 1989–2015*, Routledge, London and New York, 2017.
- Dorić, Marija, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016.
- Hanshew, Karrin, "'Sympathy for the Devil?' The West German Left and the Challenge of Terrorism", *Contemporary European History*, Vol. 21, No. 4, 2012, pp. 511-532.
- Ili, Džef, *Kovanje demokratije: istorija levice u Evropi, 1850–2000*, Fabrika knjiga, Beograd, 2007.
- Katsambekis, Giorgos and Kioupkiolis, Alexandros, "Introduction: the Populist Radical Left in Europe", in: Giorgos Katsambekis and Alexandros Kioupkiolis (eds), *The Populist Radical Left in Europe*, Routledge, London and New York, 2019, pp. 1-21.
- Kuljić, Todor, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.
- March, Luke and Mudde, Cas, "What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation", *Comparative European Politics*, No.3, 2005, pp. 23-49.
- March, Luke, "Problems and perspectives of contemporary European radical left parties: Chasing a lost world or still a world to win?", *International Critical Thought*, Vol. 2, No. 3, 2012, pp. 314-339.
- Mausbach, Wilfried, "America's Vietnam in Germany - Germany in America's Vietnam", in: Belinda Davis, Wilfried Mausbach, Martin Klimke and Carla MacDougall (eds), *Changing the World, Changing Oneself: Political Protest and Collective Identities in West Germany and the U.S. in the 1960s and 1970s*, Berghahn Books, New York and Oxford, 2010.
- Merari, Ariel, "Terrorism as a Strategy of Insurgency", in: Chaliand Gerard and Blin Arnaud (eds), *The history of terrorism: from antiquity to al Qaeda*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles and London, 2007, pp. 12-51.

- Mudde, Cas, *SYRIZA – The Failure of the Populist Promise*, Palgrave Macmillan, 2017.
- Orsini, Alessandro, *Anatomy of the Red Brigades: the religious mind-set of modern terrorists*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2011.
- Ružica, Miroslav, "Križa i mogućnost obnove evropske socijaldemokratije", u: Zoran Stojiljković, (ur.), *Levica u postkriznom kontekstu*, Friedrich Ebert Stiftung i Centar za demokratiju, Beograd, 2013, str. 13-22.
- Weinberg, Leonard, Pedahzur, Ami & Perliger, Arie, *Political Parties and Terrorist Groups*, Routledge, London and New York, 2009.

Nemanja KOSTIĆ

POSSIBILITIES AND PERSPECTIVES OF THE CONTEMPORARY EUROPEAN FAR-LEFT

Abstract: The article discusses the role, position and active potential of the far-left groups, organizations and ideas in the context of contemporary European political currents. The introductory paragraph in the presentation offers a theoretical definition for the concept of far-left, based on the structural perspective of Left-Right division. In order to provide a more detailed understanding of the problems from the title, the second part of the paper offers a brief historical overview of the most extreme and violent types of acting and organising within the far-left movements in Europe during the 1970s and 1980s, with reference to some of the most influential and most active groups of that type in the named period, such as the Italian "Red Brigades" (Brigate Rosse) and the West German "Red Army Faction" (Rotte Arme Fraktion). This is followed by the summary of the development and reshaping processes of far-left politics after the fall of the Berlin Wall and the collapse of the Soviet Union. In conclusion, it is pointed out that the mentioned geopolitical breaks and changes, followed by a strong epochal consciousness shift towards the Right, have influenced to the greatest extent almost total marginalisation and passivation of far-left (especially its most extreme wing) in modern European societies, and that the active potential for a serious threat to the neoliberal capitalist order from this ideological-political position is (still) relatively negligible.

Keywords: far-left, right, political extremism, political violence, neoliberal capitalism.

ISLAMIZAM I EVROPSKI DESNI ODGOVOR: ULJE NA VATRU

Milovan SUBOTIĆ¹

Apstrakt: Predmet diskusije i oprečnih stavova u tumačenju islamizma vezan je za supremaciju verskog ili političkog u njegovim doktrinarnim učenjima i neposrednim ispoljavanjima. O tome da je islamizam *par excellence* politička ideologija, a ne profilisan i unifikovan islam novog vremena, ukazuje i sve izraženiji odgovor na njega koji je ekstremno desnog karaktera. Da li islamizam i njegova sve veća prisutnost u savremenim evropskim narativima izaziva povećanu posvećenost veri evropskih hrišćana ili sjajan šlagvort evropskim desničarima u vremenu u kojem se desni limes pomera sve „dešnje“? Da li su veća pretnja onome što popularno nazivamo „evropskim vrednostima“, a suštinski se odnosi na prava i slobode elaborirane u „Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda“, moderni islamisti ili protagonisti krajnje desnog evropskog odgovora? Ovaj rad će stoga, nakon jasne elaboracije islamizma kao političkog fenomena koji je našao utočište u okrilju najmlađeg monoteizma, analizirati kapilarnost između njega i rasta ekstremne evropske desnice i pokušati da odgovori na delegirana pitanja.

Ključne reči: islamizam, krajnja desnica, konfliktnost, terorizam, populizam, demokratija.

Islamizam: na ušću religije i politike

Poznavaoi prilika diljem savremenog islamskog sveta već nekoliko decenija ističu da politički islam,² u svojim različitim formama, nudi ozbiljan

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za strategijska istraživanja, Beograd, e-mail: milovan.subotic@mod.gov.rs

² Termini politički islam ili islamizam koriste se u literaturi za opisivanje političko-religijskog pokreta koji smatra da je islam istovremeno religija (*din*), način života (*dunya*) i država (*dawla*) i da stoga društvo i država trebaju biti organizovani u skladu sa principima i odredbama islamskog prava (*shar'ia*). Videti više o suštini savremenog islamizma oličenog u simbiotičkom zagrljaju politike i religije u: Graham Fuller, *The*

ideološki izazov ne samo režimima zemalja čije stanovništvo praktikuje načela najmlađeg monoteizma, već i postojećem svetskom poretku. Ovo osnaženo interesovanje usmereno prema povratku tradicionalnim vrednostima i načelima islama, ne očituje se samo u umnožavanju različitih islamističkih organizacija i stranaka sa nesumnjivim islamističkim predznakom koje se otvoreno zalažu za reorganizaciju društva u skladu sa pomenutim načelima, već i u trendu povratka širokih arapskih masa islamskim normama i navikama ponašanja. Da povratak islamu predaka, kako islamisti najčešće opisuju svoja stremljenja, postaje sve prisutniji bihevioralni obrazac u muslimanskim društvima prepoznaje se u mnogim aspektima svakodnevnog života – u redovnom upražnjavanju molitvi u džamijama, striktnom poštovanju osnovnih dužnosti islama,³ nekonzumiranju alkohola i svih artikala prehrane koji nisu u skladu sa halal sertifikatom,⁴ te sve izraženijem odbacivanju zapadnih društvenih i seksualnih navika. Takođe, opšti trend u odevanju izražen je kroz prihvatanje distinktivne „islamske odeće“ u vidu hidžaba (nikaba, burke) za žene i džalabije⁵ za muškarce, te puštanju brade po uzoru na proroka Muhameda. Pored toga, u poslednjih nekoliko decenija svedoci smo naglog rasta broja islamskih bogomolja, kao i eksplozije prisutnosti verskih sadržaja

Future of Political Islam, Palgrave MacMillan, New York, 2003. Takođe, o supremirajućim političkim elementima i motivima islamista videti: Olivier Roy, *The Failure of Political Islam*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994.

³ Pet je osnovnih dužnosti ili temelja (fundamenata) islama i njih čine: 1. *šhadet* (*shahada*) – svedočenje vere (nema boga osim Alaha i Muhamed je njegov poslanik). Šhadet je temelj ispravnosti ljudskih dela i njihovog prijema kod Alaha. 2. *namaz/salat* – redovna molitva, kao najbolje sredstvo kojim se postiže duševni mir i oslobađa od teskobe i svakodnevnog stresa 3. *sawn* – *post* tokom svetog meseca Ramazana, 4. *zekat* – obavezni verski doprinos (porez za sirotinju) i 5. *hadž* – hodočašće u Meku za sve finansijski i fizički sposobne muslimane i muslimanke. Prema: Muhamed Nezir Mehanović, „Osnovne islamske dužnosti i njihov utjecaj na izgradnju morala“, *Preporod*, Sarajevo, 4. jun 2017.

⁴ Halal na arapskom jeziku znači dozvoljeno. Kada se kaže 'dozvoljeno' misli se na hranu koja je pripremljena po šerijatskim zakonima i većina muslimana širom sveta primenjuje ovaj način ishrane. Halal sertifikat važi jednu godinu. U toku trajanja sertifikata vrši se redovna kontrola od strane halal kontrolora i takođe se vrši uzorkovanje proizvoda sa tržišta. Na taj način se obezbeđuje sigurnost da neće biti religijskog skrnavljenja proizvoda u bilo kojoj fazi proizvodnje.

⁵ Zalivski Arapi nose poznate bele haljine koje se u Omanu zovu dišdaše a u drugim islamskim zemljama džalabije, kandore ili tob.

u medijima, bujanja verske literature, te izlaganje delova Kurana i ostalih islamskih slogana na javnim prostorima, trgovima i vladinim zgradama, što ukazuje na širenje svega što je vezano za islam takvom brzinom kao da je reč o nekom modnom trendu.

Ovo masovno okretanje islamu kao temelju identiteta i izvoru ideja, vrednosti i društvenih normi svakako svedoči o vitalnosti islama kao religije, ali i o sposobnosti islamista da ispune ideološko-političku prazninu koja je usledila nakon kolapsa arapskog modela socioekonomskog razvoja i povlačenja sekularnih ideologija (kako arapskog nacionalizma, tako i osobenog arapskog socijalizma) na kojima se taj model temeljio.

Prema osnovama sekularizacije, povlačenje religije iz javne sfere i opadanje njenog uticaja na društvo i pojedinca predstavlja jednu od direktnih posledica procesa modernizacije. Trijumf islamske revolucije u Iranu, zemlji u kojoj su reforme sprovedene od strane režima šaha Reze Pahlavija (*Mohammad Reza Pahlavi*), u značajnoj (možda ne i u dovoljnoj) meri uspele *su da modernizuju* najznačajnije sektore iranskog društva, sa stanovišta modernističke (sekularizacijske) teorije predstavljao je tek anomaliju, ili izuzetak koji potvrđuje pravilo.⁶ Ako se na ovaj događaj iz 1979. godine, može gledati i kao na uspeh bunta osiromašenih i marginalizovanih gubitnika procesa modernizacije iranskog društva, onda je sled događaja koji će uslediti nakon „homeinizacije” Irana nedvosmisleno pokazao da se ovakva kauzalnost ne može uzeti za konačnu i jedinu istinu, te da je odnos između modernosti i religije daleko komplikovaniji od onog koji je pretpostavljen u tezi sekularizacije.

Nadolazeće godine i decenije otvorile su širom vrata „tihog revoluciji” koja se nezaustavljivo širila diljem Bliskog istoka, i koja je nedvosmisleno upozorila da islamski preporod predstavlja fenomen sa kojim treba dugoročno računati, te da porast uticaja islama nije moguće objasniti na nivou puke reakcije od stane „zaostalih”, tradicionalnih delova društva. Naprotiv, eksplicitne manifestacije povratka islamskom načinu života postajale su najvidljivije upravo u najurbanijim centrima i velikim

⁶ O (ne)uspešnim reformama Reze Pahlavija u predrevolucionarnom Iranu na primeru specifičnog odevanja u skladu sa islamskim standardima, videti: Gillian Vogelsang-Eastwood, „Reza Shah’s Dress Reforms in Iran”, in: Gillian Vogelsang-Eastwood (ed.), *Berg Encyclopedia of World Dress and Fashion, Central and Southwest Asia*, Berg Publishers, Oxford, 2010, pp. 308-312.

gradovima. Jednovremeno, ovaj povratak „fundamentima islama“ najvidljiviji je bio upravo među obrazovanim, modernizmu sklonim segmentima srednje klase koja je samo generaciju-dve ranije predstavljala glavno socijalno uporište sekularnih arapskih režima i iz koje su se već utabanim matricama regrutovali pobornici različitih varijanti ideologije arapskog nacionalizma i socijalizma. Dakle, desilo se sve ono što moderne društvene nauke tog vremena nisu predvidele. Modernizacija ne samo da nije vodila kapitulaciji religije pred silama naučno-tehnološkog razvoja, već je proizvela bar jednako modernu formu religijskog aktivizma usmerenog na osvajanje političkog polja u cilju promptne desekularizacije sociokulturnog prostora ovih društava. U tom smislu posmatran, savremeni fundamentalizam nije naprosto povratak tradiciji, već predstavlja moderni odgovor na probleme savremenog društva i bunt protiv očigledno labavo uspostavljenih kulturnih manifestacija kasne modernosti kao što su moralni relativizam, ontološka neizvesnost i insistiranje na fluidnosti identiteta.

Iako se načelno može reći da savremeni fundamentalistički pokreti dele niz zajedničkih karakteristika, pre svega neprijateljski odnos prema vrednostima *sekularnog humanizma*,⁷ ne treba zanemarivati razlike koje proizilaze iz ideoloških i vremenom stečenih osobina proisteklih iz njihovih verskih tradicija, kao i neposrednog sociopolitičkog okruženja u kojem deluju. Na taj način posmatrani, oni se u dobroj meri razlikuju ne samo u sferi doktrine, već i u nizu ostalih posebnosti, poput brojnosti onih kojima

⁷ Sekularni humanizam je humanistička filozofija koja promovise razum, etiku i pravdu s posebnim naglaskom na odbacivanje natprirodnog i duhovnog kao izvora morala i odlučivanja. Kao termin pojavio se u XX veku kao odgovor na odavno etabrirani religijski humanizam. Neki sekularni humanisti pak odbacuju taj naziv jer na njega gledaju kao na pleonazam i umesto toga koriste izraz Humanizam sa velikim „H“. Kao što i sam naziv sugeriše, sekularni humanisti se zalažu za sekularizam, odnosno potpuno odbacivanje religije iz javnog života, ali i pojedinačni moralni kodeks zasnovan na sekularnim, odnosno racionalnim principima. Smatra se da svoje ideološke korene vuče iz predsokratovske grčke filozofije, konfučijanizma i prosvetiteljstva. Sekularni humanizam sa svojim blizanačkim doktrinama, evolucijom i ateizmom, neprijatelj je broj jedan savremenih fundamentalističkih pokreta. Protivnici ovog pravca često ističu da je kulturna hegemonija sekularnog humanizma rezultirala pobunom čovečanstva protiv Boga i posledičnom moralnom korupcijom društva, što se očituje u slomu institucije braka i rastakanju porodičnih vrednosti, promiskuitetnom ponašanju, širenju pornografije, homoseksualnosti i feminizma. John R. Shook, “Paul Kurtz, Atheology, and Secular Humanism”, *Essays in the Philosophy of Humanism*, Vol. 21, No. 2, 2013, pp. 111-116.

se obraćaju, odnosu prema državi i institucijama političkog sistema, te izboru strategije i metoda delovanja.⁸ Stoga se može zaključiti da zahvaljujući različitim kontekstima i nejednakom sociopolitičkom dometu savremeni fundamentalizmi, koji bez sumnje hrane jedan drugog, svakako ne predstavljaju identične fenomene, a naročito ne fenomene sa potencijalom proizvođenja identičnih posledica.

Globalni trend povratka religije na pozornicu bitnosti današnjeg sveta posledica je spremnosti članova savremenih fundamentalističkih pokreta da uđu u polje politike i aktivno se suprotstave onim svetovnim rešenjima za koja drže da su moralno i verski neprihvatljiva. Pa ipak, samo je na prostoru Bliskog istoka povezivanje religijskih i sociopolitičkih ciljeva poprimilo takve razmere da se može govoriti o značajnoj politizaciji religije kao distinktivnom bliskoistočnom fenomenu. Posvećeni istraživači, poput Samija Zubaide (*Sami Zubaida*), zapazili su da se u nekoliko poslednjih decenija „islam uspeo nametnuti kao prevladajući idiom političkog govora kojim različite društvene grupe izražavaju svoj identitet, očekivanja i frustracije, i koriste ga u svrhu kritike ili legitimacije postojećeg društvenog poretka”.⁹

U najkraćem, spoj političnosti i okvira koji pružaju načela najmlađeg monoteizma se u savremenom diskursu islamskog sveta ovaploćuje kroz dva transmisiona i ujedno interesna kanala. Kao prvo, putem forme partikularnih ideja i artikulacije sentimenata, islamizam se legitimira kao neko ko postavlja jasne granice između „nas” i „njih” na temeljima nepremostivih razlika koje su religijskog i kulturnog karaktera. Na taj način on se javlja ne samo kao temeljac identiteta već i kao izvoriste paušalnosti prilikom odnosa prema drugim religijama i kulturama. Sa druge strane, formu političke artikulacije islama čini tzv. službeni islam, koji je prvenstveno okrenut upotrebi ovog monoteizma u svrhu legitimacije režima i vladajućih elita (dinastija).¹⁰ Islamizam na ovom primeru pokazuje

⁸ O razlikama između savremenih fundamentalizama više u: Malise Ruthven, *Fundamentalism: The Search for Meaning*, Oxford University Press, Oxford, 2004, pp. 9-16.

⁹ Sami Zubaida, *Islam, the People and the State: Political Ideas and Movements in the Middle East*, I. B. Taurus & Co., London and New York, 2009, p. 149.

¹⁰ Još od sredine XX veka monarhijski vladari u svojoj naslednoj vertikali kontinuirano igraju na kartu islama, ne samo u borbi protiv domaćih opozicionih snaga već i u neutralizaciji kritika od strane radikalnih arapskih režima. Najbolji primer za to jeste saudijski establišment, čija je karakteristika spoljne politike u odnosu na arapske

naročito izraženu elastičnost. Bilo da je reč o režimima sa jasno izraženim islamskim identitetom (Saudijska Arabija, Maroko, Iran), ili pak o režimima oličenim kroz sekularne autokratije (Sirija i donedavno Irak i Egipat), bez sumnje se može konstatovati da su u svima vladajuće elite koristile islam, i još uvek ga koriste, za postizanje političkog konsenzusa i šire mobilizacije stanovništva u cilju generisanja masovne podrške. Takođe, islamizam predstavlja i sofisticirani alat za opravdanje unutrašnje i spoljne politike, ali i za diskreditaciju opozicije kojoj se u takvim situacijama spočitava delovanje na antiislamskim osnovama.¹¹

Ulazak islama u političko polje delovanja u značajnoj je meri posledica aktivne uključenosti arapskih režima u nadmetanje oko interpretacije islamskih simbola i kontrole nad formalnim i neformalnim institucijama islama, a sve u cilju etabliranja okvira koji će podržavati interese i moć vladajućih struktura. Tako dolazimo i do operacionalno najvažnije forme političke artikulacije islama, a to su savremene islamističke organizacije i političke stranke koje protežiraju ovaj narativ. One imaju jasno postavljen politički cilj – osvajanje vlasti u cilju uspostave poretka koji će se temeljiti na islamskom pravu i principima socijalne pravde. Islamizam sa svojim nesumnjivim revivalističkim kapacitetom stoga predstavlja urbani fenomen koji odlikuje nastupanje politički osveščene i moderne političke snage sa čvrstom organizacijskom strukturom i razrađenim sistemom regrutacije članstva. Reč je o osvajanju (preuzimanju) vlasti u društvima u kojima deluju i o oblikovanju društva prema njihovom ideološkom modelu, onom koji tumači i koristi islam kao religiju. Potvrdu za to nalazimo u činjenici da se „islamizam javlja kao alternativa vladajućim porecima čak i u društvima koja svoj legitimitet baštine na islamu poput Saudijske Arabije, Jordana ili Maroka”.¹² Uprkos razlikama koje postoje među islamističkim organizacijama, njih povezuje uverenje da islam nije tek jedan od mogućih

zemlje oličena i u finansiranju islamističkih organizacija u drugim zemljama kao protivtežu arapskom nacionalizmu i radikalizmu. Dogogodišnji libijski vođa Muamer Gadafi (*Muammar al-Gaddafi*), inače sekularni autokrata, u jednom trenutku je posegao za islamom i postao svojevrсни partner Saudijske Arabije u ovom izvoznom potencijalu islamskog narativa.

¹¹ Prema: Salim Cevik, "Myths and Realities on Islam and Democracy in the Middle East", *Estudios Políticos*, No. 38, 2011, pp. 121-144.

¹² Tarik Kulenović, *Politički islam: osnovni pojmovi, autori i skupine jednog modernog političkog pokreta*, VBZ, Zagreb, 2008, str. 5.

društvenih poredaka, već jedini pravi put koji treba slediti da bi se ostvarilo blagostanje i društveni razvoj, te povratila moć i dostojanstvo diljem muslimanskog sveta. Pa ipak, uvažavajući činjenicu da socioistorijsko iskustvo muslimana nije monolitno, isto se može reći i za programe i aktivnosti različitih islamističkih organizacija.

Tako su sunitski i šiitski islamizam sve samo ne identični. Oni pokazuju značajne razlike u strukturi vođstva i percipiranju političkog autoriteta.¹³ Nadalje, značajne kvalitativne razlike u programima i tretmanu društva postoje i među sunitskim islamistima. Dok su radikalne islamističke grupe u Egiptu, Alžiru ili u Iraku, izabrale ambiciozne ofanzivne strategije i mehanizme osvajanja vlasti, druge mahom preferiraju model saradnje i postepene promene, kao što je recimo slučaj u Jordanu, delom Jemenu ili Kuvajtu. Iako sve te grupe, bez sumnje, povezuje snažna identifikacija sa islamskom tradicijom, njihove interpretacije te tradicije se u mnogim detaljima značajno razlikuju.¹⁴ Iako se po pravilu sve zalažu za implementaciju šerijatskog zakona i uspostavljanje „pravednog islamskog poretka“ (*nizam islami*), pod time neretko podrazumevaju dijametralno različite koncepcije političkog i socioekonomskog sistema. Zato naglašavanje određenih aspekata islamske istorije i predanja u odnosu na druge govori u prilog tezi da politizacija islama u savremenom kontekstu ne predstavlja puko oživljavanje islamske tradicije, već naglašeno selektivnu i ideološki motivisanu reformulaciju te tradicije u svrhu suočavanja sa izazovima modernog vremena.

¹³ Čitava duhovna građevina šiita zasnivala se, i zasniva, na pojmu valaja (*walaya*) – ljubav i obožavanje Alija, koji je postao prvi šiitski imam. Drugim rečima, valaja prema Aliju (p)ostaje jedini kriterijum za procenjivanje istinske vere. Imama šiiti vide kao deo božijeg bića, pa otuda ta svetost koja mu se podrazumeva i poštuje. Tako je imam bezmalo u rangu katoličkog pape – nepovrediv. Prema: Olga Zirojević, „Šiiti i suniti“, *Republika*, 592-599, 30. jun 2015.

¹⁴ Islamolog Tilman Zajedenštiker nudi u koncizno napisanoj monografiji: Tilman Seidensticker: „Islamismus. Geschichte, Vordenker, Organisationen“, C.H. Beck Verlag, Munchen, 2014, kompaktan pregled razlika između vahabista i njihovih različitih varijeteta (tradicionalista, akcionista i džihadista), Muslimanske braće i nekih drugih islamističkih organizacija i pokreta današnjice i objašnjava njihove lajtmotive i ciljeve.

Greške u kolokvijalnom percipiranju islamizma u zapadnoj kulturi

Tradicionalni orijentalizam i njegovo shvatanje islamskog društva i kulture protežiraju stanovište prema kojem se ove vrednosti suštinski razlikuju od društava i kulture Zapada, oličenih u onome što već odomaćeno nazivamo „evropskim vrednostima“. Neuspeh sekularne politike i odbacivanje modernih evropskih institucionalnih rešenja, kao što su pluralizam, demokratija i slobodno tržište, od strane značajnog dela islamističkih pokreta, postaju manifestacije posebne suštine islama kao sociokulturne formacije koja je neprijemčiva za modernizaciju. Ovakvo shvatanje, prema kojem se aktuelne manifestacije islamske politike u zemljama Bliskog istoka u celosti mogu objasniti kao proizvod unutrašnjeg kulturnog razvoja i osobina njihovih specifičnih kulturno-verskih tradicija, ima brojne zagovornike i u zapadnim diplomatskim krugovima, pa i delovima akademske zajednice. I zaista je činjenica da prilikom objašnjenja složenog društvenog fenomena, kao što je islamski preporod, treba ozbiljno računati na postojanje kulturno-verske tradicije.

Međutim, koliko god važna, kultura sama po sebi ne može dati odgovor na pitanje zašto se jedna politička zajednica opredeljuje za ovako specifičan program društveno-političkog razvoja, te na koji način i zašto dolazi do promena u ideološkoj sferi društva. Objašnjenje koje bi se tražilo isključivo u sferi i terminologiji kulture ima smisla samo ukoliko predstavlja element šire objašnjajućeg okvira, onog u kojem se uloga ideja u oblikovanju sociopolitičke stvarnosti posmatra kroz prizmu njihove uslovljenosti strukturalnim kategorijama poput države, klase i političkog sistema, te sve komplikovanim procesima na međunarodnoj i regionalnoj sceni. Pretpostavka inertnosti, odnosno percepcija prema kojoj kulturni i socijalni kontinuitet ne zahtevaju dalje nijansiranje i objašnjenje gubi iz vida činjenicu da se sa svakom novom generacijom taj kontinuitet mora iznova uspostaviti, što neretko može da iziskuje značajne napore. Teorija bezuslovne kulturne inercije „previđa ulogu indoktrinacije i obrazovanja u održanju konkretnih interesa i privilegija i time zanemaruje komplikovani proces prenošenja kulture s jedne generacije na drugu“.¹⁵ Drugim rečima, priznavanje uloge ideja u kreiranju institucionalnog poretka društva ne vodi nužno

¹⁵ Hans Theodor Blokland, *Freedom and culture in western society*, Routledge, London, 1997, p. 287.

prihvatanju kulturnih i religijskih konvencija, kao istorijski kodiranih konstanti koje u celosti determinišu tok i intenzitet društvenog razvoja.

Zato je savremeni islamizam potrebno posmatrati u njegovom socioistorijskom kontekstu, i to dvojako: kao element društvenih promena i kao odgovor na strukturalnu krizu bliskoistočnih društava koja je kulminirala u poslednjih tridesetak godina XX veka. On uključuje raznolike kolektivne aktere koji deluju u ime islama: grupe za molitvu i učenje, kulturna društva i humanitarne organizacije, grupe za tumačenje islamskih spisa, politička udruženja i stranke, pa i različite militantne grupe islamističkog tipa i terorističke organizacije. Navedeni akteri se međusobno razlikuju po mnogo čemu: da li svoje delovanje vide u području civilnog društva ili sferi politike, da li poseduju čvrstu formalnu organizaciju, ili su tek labavo povezane neformalne grupe, da li koriste legalna sredstva političke borbe ili pribegavaju nasilju i slično.¹⁶ Ono što ih pak povezuje jeste delovanje usmereno ka transformaciji društva i njegovih institucija. Uvažavajući ovako razložene partikule šireg problema najmanje ćemo pogrešiti ukoliko dinamiku, proces i organizaciju islamskog aktivizma posmatramo kroz termine kolektivne akcije, kao elemente protestnih pokreta koji nisu svojstveni samo sociokulturnoj formaciji islama. Kvintan Viktorovič (*Quintan Wiktorowicz*) stoga i ističe kako savremeni aktivizam islamističkog tipa nije *sui generis*, već da „uprkos postojanju ideoloških i svetonazorskih razlika, kolektivna akcija sama po sebi, kao i njeni mehanizmi, demonstriraju konzistentnost islamizma sa drugim modernim društvenim pokretima”.¹⁷

Islamistički pokret očito deluje u specifičnom socijalnom kontekstu, koristeći različite organizacione resurse u svrhu mobilizacije i transformacije individualnog nezadovoljstva u širi, kolektivni protest. Na taktičkom i

¹⁶ Više na temu raznolikosti aktera savremenog islamizma u: Shadi Hamid and Rashid Dar, “Islamism, Salafism, and jihadism: A primer”, *Markaz*, July 15, 2016, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/07/15/islamism-salafism-and-jihadism-a-primer/> 29/05/2020.

¹⁷ Quintan Wiktorowicz, “Introduction: Islamic Activism and Social Movement Theory”, in: Quintan Wiktorowicz (ed.), *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*, Indiana University Press, Bloomington, 2004. pp. 3-4. Takođe, u kontekstu sagledavanja islamizma iz ugla višestruke međuzavisnosti sa ostalim sociopolitičkim ekvivalentima u savremenom svetu, pogledati i: Quintan Wiktorowicz and Karl Kaltenthaler, “The rationality of radical Islam”, *Political Science Quarterly*, Vol. 121, No. 2, 2006, p. 421.

strategijskom planu se takođe ponaša kao savremeni akter, prilagođavajući svoje ciljeve sa specifičnim konfiguracijama savremenog političkog prostora. U tom smislu, on nije skup nepovezanih manifestacija tradicionalne islamske religioznosti, već smisleni i kanalisani protest protiv prevladavajućih obrazaca društvenog i političkog života u dotadašnjim islamskim društvima, što se svakako reflektuje i na relaciju novih islamista prema Zapadu. Osim neporecive bitnosti problema, koje su islamisti utisnuli u svakodnevnicu savremenog sveta, ono što dodatno komplikuje problem jeste i nerazumevanje ovog fenomena od strane Zapada, koji se već duže vreme takođe ne može posmatrati kao monolit. Razumevanje savremenog islamskog preporoda otežava ne samo nedostatak pouzdanih informacija o karakteru islamističkih grupa i organizacija već i odsutnost akademskog opreza kod značajnog dela zapadnih autora. Osim na stranicama štampanih i internet medija, i na policama knjižara neretko se mogu naći knjige u kojima se upozorava zapadna javnost na opasnosti koje islam predstavlja po zapadne vrednosti i način života. Ono na šta je još u prvim godinama nakon Iranske revolucije ukazivao poznati egipatski sociolog Desouki (*Ali El Deen Hilal Dessouki*), a odnosi se na pogrešnu percepciju Zapada prema fenomenu koji je tek uzimao maha, u dobroj meri se koristi i dan-danas. On je kao ključne tendencije u nerazumevanju tzv. novog islama koje će godinama kasnije doprineti i pogrešnom odgovoru na njega, te pospešiti produbljivanje problema, označio: poricanje da je reč o potpuno novom fenomenu; senzacionalizam kao medijsku, a neretko i akademsku, potporu crno-belom matrici shvatanja problema; insistiranje na retrogradnosti oličenoj u anahronizmu prema svetu racionalnosti i naučnog progressa.¹⁸

Bazna greška jeste ona koja se pravi kada se na islamizam gleda isključivo kao na *nastavak ranijih formi islamskog aktivizma*. Budući da savremeni islamizam ponavlja neke teme ranijih revivalističkih pokreta, kao što je insistiranje na striktnoj primeni odredaba islamskog prava, tvrdi se da on ne predstavlja distinktivan fenomen u istorijskom kontekstu koji bi zahtevao posve novo i nezavisno istraživanje. Međutim, kao što je već

¹⁸ Navedene tendencije taksativnog tipa su navedene prema: Ali E. Hillal Dessouki, *Islamic Resurgence in the Arab World*, Praeger Publishers, New York, 1982, pp. 5-6. Takođe, na temu aktuelnog trenutka arapskih država i njihovih grešaka u spoljnopolitičkom kontekstu koji se mahom tiču odnosa sa EU i SAD, više u: Bahgat Korany and Hilal Dessouki, *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Change*, Taylor & Francis Ltd, Milton Park, 2019.

rečeno, on se i ideološki i organizaciono značajno razlikuje od svojih prethodnika. Lociran je u urbanim naseljima, a protagonisti su neretko najobrazovaniji ljudi školovani na zapadnim univerzitetima, što utiče na razlike u strategijama mobilizacije socijalne podrške i političkog delovanja i čini ga elementom modernog političkog polja. On uključuje aktivističke grupe koje na islam gledaju i kao na religiju, i kao na političku ideologiju, i koje stoga predstavljaju nedvosmislen otklon od islamske tradicije. Ono što takođe oponira stavu da je islamizam puko nasleđe i ponavljanje dosadašnje istorije islamskih društava jeste i činjenica da islamističke organizacije i stranke, sa izuzetkom Irana, ne vode tradicionalne verske vođe već laička inteligencija sa diplomama mahom prirodnih i tehničkih nauka. Jezgro socijalne baze islamističke podrške u zemljama Bliskog istoka nije locirano u ruralno-tradicionalističkim i siromašnijim sredinama, već u velikim urbanim centrima i među širokim slojevima domicilne srednje i niže srednje klase koja je, svakako, dobro usvojila vrednosti konzumerizma i koja teži socioekonomskoj promociji.

Sledeća greška je najvidljivija i lako uočljiva u medijskoj eksplanaciji fenomena. To je *senzacionalizam* koji je postao neraskidivo vezan za sve što se odnosi na percepciju islama, i na jedan crno-beli matični način omogućava nepotpuno i iskrivljeno shvatanje fenomena islamskog preporoda koje se iscrpljuje u slikama pokrivenih žena i bradatih muškaraca, žrtava terorističkog nasilja i egzekucija (političkih neistomišljenika, zarobljenika ili nevernih suprug) pod okriljem šerijatskih sudova. Takođe, islamistički pokret se često opisuje kao *retrogradni fenomen*, kao anahronizam svetu koji se temelji na vrednostima racionalnog percipiranja sveta i naučnosti. Činjenica je da islamisti neretko izražavaju paranoičan, ili možda bolje reći šizofren, stav prema modernosti. Oni prihvataju dostignuća moderne nauke i tehnologije ali istovremeno odbacuju kulturnu podršku modernosti. Međutim, ne treba zaboraviti da je u svesti islamista sekularizacija neraskidivo povezana s kolonijalnom dominacijom.¹⁹ Pored

¹⁹ Upravljanje religioznom sveću je samo delimično moguće, odnosno ono ima svoje granice. Gotovo sve evropske države nastoje da destruktivne elemente religiozne svesti neutralizuju. Muslimanska religiozna kultura je raznovrsna i etablirana kroz različita kolektivna iskustva. Muslimani u Berlinu, čiji su roditelji ili preci došli iz Turske, nemaju traumatizujuće sećanje na represivnu kolonijalnu prošlost koje imaju francuski muslimani koji su preživeli rat u Alžiru. Prema: Zoran Andrić: „Ima li Evropa odgovor na islamizam?“, *Danas*, 3. jun 2016.

nje, takođe i sa represijom tzv. progresivnih arapskih režima koji su islam percipirali kao pretnju i kočnicu društvenog razvoja. Stoga odbacivanje zapadnih sekularnih političkih i razvojnih modela ne predstavlja nužno i isključivo beg od modernosti, već i potragu za novim i delotvornim formulama društvenog razvoja za koje se veruje da, upravo zato što su izraz autentične islamske kulture, mogu proizvesti pozitivne rezultate.²⁰

Ono što, takođe, treba uzeti u obzir prilikom razumevanja kompleksnog odnosa između probuđenog islama i Zapada jeste i fenomen globalizacije, koji je od koncepta budućeg sveta lišenog trvenja i konflikata došao u fazu ogoljenog nametanja određenih obrazaca sociokulturnih i ekonomskih ideja onima koji te obrasce iz više razloga ne žele da primene.²¹ Uostalom, sve češća razmimoilaženja zemalja zapadnog sveta prema ovom fenomenu i sve izraženiji povratak suverenističkih struja u tim zemljama svedoči da je globalistički narativ i ceo geopolitički *galimatias* koji je prouzrokovao, neizostavan činilac analiza o različitim konfliktnostima današnjice, pa i o predmetnom.

Pretnja od islamizacije kao argument za jačanje desnog populističkog odgovora

Unifikacija islama podrazumeva nekoliko osnovnih premisa: nepostojanje razlika između frakcionih podela (pre svega između sunita i šiita), te između različitih versko-pravnih tradicija, nepoznavanje različitih izvora islama, percipiranje islamske svete knjige kao spisa koji prvenstveno

²⁰ Prema Rašidu Ganoučiju (*Rachid al-Ghannouchi*), jednom od lidera tuniskog islamističkog pokreta al-Nahda (Buđenje, Preporod), problem ne leži u modernosti kao takvoj, već u „pseudomodernosti” i „pseudosekularizaciji” radikalnih arapskih režima koji su državu pretvorili u instrument totalne represije. Ova lažna modernost ne očituje se u odvajanju religije od države već u potčinjavanju religije i njenih institucija i simbola, kontroli države. Tuniski islamisti, kako ističe Al-Ghannouchi, teže „izvornoj modernosti koja uključuje ljudsku emancipaciju i pravo na slobodu izbora, promovisanje nauke i tehnološkog razvoja, izgradnju demokratskog društva uz poštovanje suverenosti naroda.” Prema: Rashid Al-Ghannouchi, „Secularism in the Arab Maghreb”, in: John Esposito, and Azzam Tamimi, (eds.), *Islam and Secularism in the Middle East*, Hurst & Company, London, 2002, pp. 106-107.

²¹ Više u: Hillal Dessouki and Bahgat Korany, *Globalization and Arab Foreign Policies: Constraints or Marginalization?*, The American University in Cairo Press, Cairo-New York 2010.

služi za opravdanje borbe protiv nevernika, imanentan ratnički ethos, okoštaloš patrijarhalnosti i tradicionalizma u kulturi muslimana.²² U narednom koraku, islam se vezuje za pojmove poput fundamentalizma, ekstremizma i terorizma. Dakle, da bi se islam predstavio kao neprijateljski Drugi, najpre je neophodno izbrisati sve diferencijacije da bi sledeći korak bilo dedukcionističko poistovećivanje islama sa pojedinim teroristički ustrojenim pokretima. Unifikacija je neophodan uslov shvatanja islama kao religije naklonjene ekstremizmu.²³ Ko istrajava na etabliranju ovakvog narativa u Evropi danas? Odgovor je uglavnom jednostavan – desni populisti koji se često ogrću tzv. novohrišćanstvom.

Srednjoročni trendovi u savremenoj Evropi, koji se ogledaju u slabljenju partijske demokratije, medijizaciji politike i komercijalizaciji medija, kao i očigledno sve veći jaz između građana i „mesta na kojima se donose odluke“, mogu pomoći u objašnjavanju uspeha populizma u nekoliko poslednjih decenija. Oni pomažu i da se objasni sklonost političkih aktera da se direktno obraćaju „narodu“ i usvajaju bar neke elemente populističkog stila komunikacije.²⁴ Uvažavajući ove okolnosti lakše je razumeti zašto na talasima kriza, antiislamski (šire) i antiimigracioni populisti (uže), kao i različite evroskeptične partije postaju strukturna odlika političkog pejzaža u većini evropskih zemalja. Kriza nije neutralna kategorija u analizi društva, „to je kategorija društvene i političke prakse koja se mobilise da bi se obavio određeni politički posao“.²⁵ Bendžamin Mofit (*Benjamin Moffitt*) još određenije poentira: „Kriza ne prethodi i nije nezavisna od populističke politike, naprotiv ona je centralni deo populističke politike“.²⁶ Osim Španije i Grčke, gde je

²² Nataša Jovanović, Vladimir Ajzenhamer, „Unifikacija islama kao instrument hantingtonizacije migrantske krize“, u: Dubravka Valić Nedeljković, Dinko Gruhonjić (ur.), *Populizam, izbeglička kriza, religija, mediji, medijska istraživanja*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2017, str. 262-263.

²³ Ibid., str. 263.

²⁴ U delu koji se odnosi na populistički aspekt antimigratornog narativa autor će se koristiti radom: Milovan Subotić, Ivan Dimitrijević, „Populizam kao generator desnog ekstremizma na primeru migrantske krize“, *Kultura polisa*, br. 38, 2019, str. 295-310.

²⁵ Roger Brubaker, „Economic crisis, nationalism, and politicized ethnicity“, in: Craig Calhoun and Georgi Derluguian, (eds.), *The Deepening Crisis: Governance Challenges after Neoliberalism*, Social Science Research Council and NYU Press, New York, 2011. p. 102.

²⁶ Benjamin Moffitt, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, Redwood City, 2016, p. 111.

populistički obrazac „otišao ulevo“ i jasan je produkt ekonomske krize, populističku reakciju desnog predznaka je najdirektnije i najočividnije izazvala migrantska kriza, koja je „više nego bilo koji drugi geopolitički proces uzdrmla evropski kontinent“.²⁷ Mada je broj imigranata 2015. godine bio veliki, on objektivno nije bio nesavladiv i nemoguć za kanaliziranje. Brojka od 1,3 miliona podnetih zahteva za azil u zemljama EU gotovo je dvostruko veća od prethodno zabeleženog najvećeg broja zahteva iz 1992, ali to je i dalje samo „jedna četvrtina jednog procenta stanovništva EU“.²⁸ Najdirektniji politički efekti migrantske krize osetili su se u Nemačkoj, Švedskoj i Mađarskoj. U Nemačkoj, kriza je istovremeno proizvela trenutak nesvakidašnje otvorenosti (odluka Angele Merkel u septembru 2015. godine, da otvori granice Nemačke svim azilantima koji su putovali preko Mađarske i Austrije i primerena reakcija nemačkog civilnog društva), ali i snažnu reakciju protiv takve otvorenosti koja se „manifestovala transformacijom ‚Alternative za Nemačku (Alternative für Deutschland, AfD) iz neoliberalne, tzv. profesorske partije u antiimigrantsku, antimuslimansku populističku partiju koja je ostvarila, do tada nezamislive, izborne uspehe na lokalnim izborima 2016. i saveznim izborima 2017.“²⁹ Takođe, u Brandenburgu su na pokrajinskim izborima 2019. pobedile Socijaldemokrate, a u Saksoniji Demohrišćani. Ali, te dve stranke su u ovim istočnim pokrajinama ostvarile najgore rezultate od ujedinjenja Nemačke. Desničarska Alternativa za Nemačku (AfD) je u obe pokrajine drugoplasirana sa rekordnim rezultatima.³⁰

Švedska je tokom 2015. primila više izbeglica po glavi stanovnika nego Nemačka.³¹ Na izborima 2018. godine, ekstremno desničarska

²⁷ Ljubiša Despotović, *Globalizacija i geopolitika identiteta*, Kairos, Sremski Karlovci, 2017. str. 169.

²⁸ Prema: “Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015”, Pew Research Center – Global Attitudes & Trends, August 1, 2016. http://www.pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/pgm_2016-08-02_europe-asylum11/01/2019.

²⁹ Achim Goerres, Dennis Spies, Staffan Kumlin, *The Electoral Supporter Base of the Alternative for Germany*, Social Science Research Network, Rochester, NY, 2017, p. 29.

³⁰ Saša Bojić, “Nemačka štampa: Pobjednici izbora kao pokisle pudle”, Deutsche Welle na srpskom jeziku, 2. septembar 2019, <https://www.dw.com/sr/pobjednici-izbora-kao-pokisle-pudle/a-50257334> 25/5/2020

³¹ Prema: Jens Rydgren and Sara Van der Meiden, “Sweden, Now a Country Like All the Others? The Radical Right and the End of Swedish Exceptionalism”, *Working Paper*, Department of Sociology, Stockholm University, 2016.

antiimigrantska partija „Švedskih demokrata” osvojila je 17,6 posto glasova, što je značajan rast u odnosu na 12,9 koliko su dobili na prethodnim izborima.³² U Mađarskoj, jednoj od tada glavnih stanica na zapadnobalkanskoj ruti, premijer Viktor Orban je preuzeo antiimigrantsku inicijativu izgradnjom ograda od bodljikave žice. U populističkim krugovima desnog predznaka, on se prikazuje kao usamljeni lider koji je prihvatio zadatak da „sačuva Evropu od nje same”, a posebno od onoga što opisuje kao evropski „samoubilački liberalizam”.³³ Sledeći Orbanov primer, vodeći političari u Poljskoj, Slovačkoj i Češkoj prihvatili su ovu retoriku. Koliki je besmisao u današnjoj „deideologizaciji ideologije” ilustruje i primer premijera Slovačke koji je, kao nominalno socijaldemokrata (!!), obećao da „zemlja neće primiti nijednog muslimana”.³⁴ U Austriji, još jednoj važnoj migrantskoj stanici na putu do Nemačke i severnih zemalja, podrška za radikalno desničarsku, antiimigrantsku „Partiju slobode” naglo je porasla i ona se poslednjih godina redovno nalazi na vrhu popularnosti austrijskih stranaka. To važi i za istoimenu partiju Gerta Vildersa (*Geert Wilders*) u Holandiji, koja „žestinom antimuslimanske retorike odskoče čak i na populističkoj desnici”.³⁵ Izbeglička kriza je, kako to s pravom primećuje Klaus Ofe (*Claus Offe*) „kao i ekonomska pre nje, izazvala širu krizu evropskih institucija”.³⁶ Dablinski sistem koji reguliše prijavljivanje za azil počeo je da biva preopterećen, a Šengenski sporazum o slobodnom kretanju unutar EU se našao na ivici kolapsa. Sloboda kretanja, koja je bila jedna od najpopularnijih vrednosti evropske integracije, došla je u situaciju da zavisi od, očigledno poroznih, spoljnih granica Unije. Uporedo sa ovim

³² Vidi: „Švedsko upozorenje Evropi”, Radio Slobodna Evropa, 11. septembar 2018. <https://www.slobodnaevropa.org/a/%C5%A1vedska-izbori-rezultati-desnica-poruke-evropa-populizam-/29481858.html> 14/01/2019.

³³ Benjamin Novak, “Orbán: Hungary’s sovereignty depends on receiving EU funds”, *The Budapest Beacon*, September 18, 2015, <https://budapestbeacon.com/orban-hungarys-sovereignty-depends-on-receiving-eu-funds/>, 11/11/2018.

³⁴ Hardeep Matharu, “Slovakian Prime Minister says ‘Islam has no place in this country’ – weeks before it takes over EU presidency”, *Independent*, May 27, 2016, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/islam-has-no-place-in-this-countrysays-slovakian-prime-minister-weeks-before-it-takes-over-eu-a7052506.html>, 12/01/2019.

³⁵ Koen Vossen, *The Power of Populism: Geert Wilders and the Party for Freedom in the Netherlands*, Taylor & Francis, Milton Park, 2016. p. 26.

³⁶ Claus Offe, *Europe entrapped*, Cambridge; Malden, MA: Polity, 2016, p. 19.

dešavanjima, pojačale su se tvrdnje koje govore o potrebi da se od migranata zaštite radna mesta, kulturni identitet i način života naroda, koji se neretko predstavlja kao „domicilni”, „starosedelački” ili „autohtoni”. Potreba za protekcionizmom poslednjih godina je na najstarijem kontinentu najčešće dovođena u vezu sa zaštitom od islamizacije Evrope.³⁷

Umesto zaključka: kuda plovi ovaj brod?

Savremeni islamizam je istovremeno poziv na povratak izvornim vrednostima i praksama islama, pobuna protiv prevladajućih socioekonomskih i političkih odnosa u muslimanskom svetu, ali i zahtev za ukidanjem postojećeg sistema nejednake raspodele moći u međunarodnim odnosima. Kao što je već rečeno, karakter islamske politike razlikuje se u zavisnosti od toga ko ima tu moć da formuliše šta je „pravi” islam i koja je njegova uloga u državi i društvu. Drugim rečima, radi se ili o režimskom islamu vladajućih elita i s njima povezane službene *uleme*, ili o opozicionom islamu islamističkih grupa koje svoj aktivizam temelje na uverenju da je islam i religija i država. Kompleksan je odnos između islamizma i njegovog naizgled najžešćeg suparnika, a suštinski skoro pa ekvivalenta u vidu narastajućeg desnog ekstremizma u zemljama zapadnog sveta.

Krajnja evropska desnica, koristeći sve ukorenjeniju islamofobiju, jača u sve većem broju zapadnoevropskih nacija i sve uspešnije nameće svoj hegemoni ideološki projekat zasnovan na svojim bazičnim vrednostima nacionalizma, ksenofobije i autoritarnosti, često koketirajući sa tzv. hrišćanskim narativima, kao objedinjujućim, u otporu prema ovako proklamovanim opasnostima. Ekstremno desne stranke današnje Evrope su, bez izuzetka, naglašeno islamofobične i antiuseljenički usmerene u praktičnoj politici. Na taj način one uspevaju da objedine otpor prema etničkoj (verskoj, kulturnoj) i fizičkoj ugroženosti. Prvi narativ protežira *a priori* nepripadanje muslimana evropskoj civilizaciji, a drugi ističe kako useljenici ugrožavaju život i imovinu usled sklonosti kriminalu i islamističkom terorizmu. Useljenici se predstavljaju kao mladi avanturisti skloni kriminalu i ugrožavanju bezbednosti, imovine i života Evropljana,

³⁷ Više o (ne)opravdanosti straha od islamizacije Evrope u: Milovan Subotić, „(Ne)opravdan strah od islamizacije Evrope”, *Viteška kultura – Chivarlous culture*, br. 7, Beograd, 2018. str. 283-304.

dok se jednovremeno čitav islam predstavlja kao neprijatelj Evrope i njenih hrišćanskih vrednosti. Istovremeno, deo evropske radikalne desnice koja korene vuče od neoliberala, insistira na priči baziranoj na tome da muslimani temeljno ugrožavaju ljudska prava i slobode ugroženih grupa jer ne razumeju, i ne žele da razumeju, da je žena odavno osvojila prava u zapadnim društvima, te da i homoseksualci imaju svoja zajamčena prava. Tako se iz ovog pravca ultradesnog delovanja podgreva moralna panika zbog ugroženosti „naših“ žena i zapadnih vrednosti, a licemerno se insistira na pravima muslimanki i LGBT populacije.³⁸

Činjenica je da muslimanske manjine i ranije nisu bile najbolje uklopljene u evropska društva, te da su i do sada neretko bile suočene sa različitim diskriminatorskim praksama. Uporedo sa radikalizacijom prilika ovaj položaj je dalje regresirao i doveo do artikulacije nagomilanih frustracija u kojima islamisti vide svoju priliku kroz transmisioni potencijal obespravljenih. Akti uličnog nasilja sa pretežno mlađim muslimanskim protagonistima širom evropskih gradova, a naročito teroristička delovanja koja su svoju kulminaciju na evropskom tlu doživela polovinom druge dekade ovog veka, svedoče o navedenom. Ulični nemiri koji često imaju i elemente otvorenog nasilja, naročito terorizam, širom otvaraju vrata rastu evropskih krajnje desnih ideja i njihovih ovaploćenja, što bi u nekom najgorem scenariju moglo da dovede do fašizacije radikalnih desničara sa potencijalom masovnih progona manjinskog muslimanskog stanovništva. Tako bi, kao što to s pravom primećuje Bakić, „Hantingtonovo proročanstvo o sukobu civilizacija bilo konačno potvrđeno, ali to se ne bi dogodilo kao posledica na nauci zasnovanog predviđanja“, već na pogrešnom odgovoru na islamizam.³⁹ Dok bi zemlje savremenog Zapada trebale preispitati politiku prema osobenostima percipiranja demokratije u muslimanskim zemljama, što bi za posledicu imalo i relaksiranje recidiva loše politike usmerene prvenstveno prema evropskom kontinentu, muslimanski živalj u domicilnim zemljama i u rasejanju bi se morao značajnije pozabaviti pretnjom koju za sam islam predstavljaju islamistički ekstremisti.

I na kraju, ko ima koristi od ovakvog razvoja događaja? Ovaj odgovor nije naročito komplikovan. Korist imaju i islamisti i ekstremni evropski desničari koji mašu hrišćanskim ornamentima. Danas, u vremenu političkih

³⁸ Prema: Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica: 1945–2018*, Clio: Beograd, str. 111.

³⁹ Ibid.

interpretacija ovih religija, uočljivo je da oni koji vešto manipulišu određenim doktrinama ovih verskih učenja funkcionišu prema principu spojenih sudova. Politički islam (islamska desnica) tako osnažuje političko hrišćanstvo (hrišćanska desnica), a događaji posle 11. septembra 2001. godine, i naročito naglašen antiislamski odgovor značajnog dela političkih aktera današnje Evrope na recidive „Arapskog proleća“, u vidu brojnih terorističkih akcija na evropskom tlu i migrantskog talasa prema najstarijem kontinentu, to najbolje potvrđuju. Desničari zasad trljaju ruke, islamisti takođe.

Bibliografija

- Al-Ghannouchi, Rashid, "Secularism in the Arab Maghreb", in: John Esposito, Azzam Tamimi, (eds.), *Islam and Secularism in the Middle East*, Hurst & Company, London, 2002.
- Andrić, Zoran, „Ima li Evropa odgovor na islamizam?“, *Danas*, 3. jun 2016.
- Bakić, Jovo, *Evropska krajnja desnica: 1945–2018*, Clio, Beograd, 2019.
- Bloklund, Theodorus Hans, *Freedom and culture in western society*, Routledge, London, 1997.
- Brubaker, Roger, "Economic crisis, nationalism, and politicized ethnicity", in: Calhoun Craig, and Derluguian Georgi (eds.), *The Deepening Crisis: Governance Challenges after Neoliberalism*, Social Science Research Council and NYU Press, New York, 2011. pp. 93-108.
- Cevik, Salim, "Myths and Realities on Islam and Democracy in the Middle East", *Estudios Políticos*, No. 38, 2011, pp. 121-144.
- Despotović, Ljubiša, *Globalizacija i geopolitika identiteta*, Kairos, Sremski Karlovci, 2017.
- Dessouki, Hillal and Korany, Bahgat, *Globalization and Arab Foreign Policies: Constraints or Marginalization?*, The American University in Cairo Press, Cairo-New York, 2010.
- Dessouki, Hillal, *Islamic Resurgence in the Arab World*, Praeger Publishers, New York, 1982.
- Fuller, Graham, *The Future of Political Islam*, Palgrave MacMillan, New York, 2003.
- Goerres, Achim, Spies C. Dennis, Kumlin, Staffan, *The Electoral Supporter Base of the Alternative for Germany*, Social Science Research Network, Rochester, NY, 2017.

- Jovanović, Nataša, Ajzenhamer, Vladimir, „Unifikacija islama kao instrument hantingtonizacije migrantske krize”, u: Valić Nedeljković Dubravka, Gruhonjić Dinko (ur.), *Populizam, izbeglička kriza, religija, mediji, medijska istraživanja*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2017, str. 255-268.
- Korany, Bahgat and Dessouki, Hilal, *The Foreign Policies of Arab states: The Challenge of Change*, London, Routledge, 2019.
- Kulenović, Tarik, *Politički islam: osnovni pojmovi, autori i skupine jednog modernog političkog pokreta*, VBZ, Zagreb, 2008.
- Mehanović, Muhamed Nezir, „Osnovne islamske dužnosti i njihov utjecaj na izgradnju morala”, *Preporod*, Sarajevo, 4. jun 2017.
- Moffitt, Benjamin, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, Redwood City, 2016.
- Offe, Claus, *Europe entrapped*, Polity, Cambridge, Malden MA, 2016.
- Roy, Olivier, *The Failure of Political Islam*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994.
- Ruthven, Malise, *Fundamentalism: The Search for Meaning*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Rydgren, Jens, and Van der Meiden, Sara, “Sweden, Now a Country Like All the Others? The Radical Right and the End of Swedish Exceptionalism”, *Working Paper*, Department of Sociology, Stockholm University, 2016.
- Seidensticker, Tilman, “Islamismus. Geschichte, Vordenker, Organisationen”, C.H. Beck Verlag, Munchen, 2014.
- Shook, John, “Paul Kurtz, Atheology, and Secular Humanism”, *Essays in the Philosophy of Humanism*, Vol. 21, No. 2, 2013, pp. 111-116.
- Subotić, Milovan, „(Ne)opravdan strah od islamizacije Evrope”, *Viteška kultura – Chivarlous culture*, br. 7, Beograd, 2018, str. 283-304.
- Subotić, Milovan, Dimitrijević, Ivan, „Populizam kao generator desnog ekstremizma na primeru migrantske krize”, *Kultura polisa*, Br. 38. 2019, str. 295-310.
- Vogelsang-Eastwood, Gillian, “Reza Shah’s Dress Reforms in Iran”, in: Vogelsang-Eastwood Gillian (ed.), *Berg Encyclopedia of World Dress and Fashion, Central and Southwest Asia*, Berg Publishers, Oxford, 2010, pp. 308-312.

Vossen, Koen, *The Power of Populism: Geert Wilders and the Party for Freedom in the Netherlands*, Taylor & Francis, Milton Park, 2016.

Wiktorowicz, Quintan and Kaltenthaler Karl, "The rationality of radical Islam", *Political Science Quarterly*, Vol. 121, No. 2, 2006, pp. 295-319.

Wiktorowicz, Quintan, "Introduction: Islamic Activism and Social Movement Theory", in: Wiktorowicz Quintan (ed.), *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*, Indiana University Press, Bloomington, 2004, pp. 1-32.

Zirojević, Olga, „Šiiti i suniti”, *Republika*, 592-599, 30. jun 2015.

Zubaida, Sami, *Islam, the People and the State: Political Ideas and Movements in the Middle East*, I. B. Taurus & Co, London and New York, 2009.

Izvori sa interneta

Bojić, Saša, „Nemačka štampa: Pobjednici izbora kao pokisle pudle”, *Deutsche Welle na srpskom jeziku*, 2. septembar 2019. <https://www.dw.com/sr/pobjednici-izbora-kao-pokisle-pudle/a-50257334> 25/5/2020

Hamid, Shadi and Dar, Rashid, "Islamism, Salafism, and jihadism: A primer", Markaz, July 15, 2016, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/07/15/islamism-salafism-and-jihadism-a-primer/> 29/05/2020.

Hardeep, Matharu, "Slovakian Prime Minister says 'Islam has no place in this country' - weeks before it takes over EU presidency", *Independent*, May 27, 2016,

<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/islam-has-no-place-in-this-countrysays-slovakian-prime-minister-weeks-before-it-takes-over-eu-a7052506.html>, 12/01/2020.

Novak, Benjamin, "Orbán: Hungary's sovereignty depends on receiving EU funds", *The Budapest Beacon*, September 18, 2015, <https://budapestbeacon.com/orbanhungarys-sovereignty-depends-on-receiving-eu-funds/>, 11/14/2020.

"Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015", *Pew Research Center - Global Attitudes & Trends*, August 1, 2016. http://www.pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/pgm_2016-08-02_europe-asylum11/03/2020.

„Švedsko upozorenje Evropi“, *Radio Slobodna Evropa*, 11. septembar 2018.
<https://www.slobodnaevropa.org/a/%C5%A1vedska-izbori-rezultati-desnica-poruke-evropa-populizam-/29481858.html> 14/01/2020.

Milovan SUBOTIĆ

**ISLAMISM AND EUROPEAN RIGHT RESPONSE:
PUTTING OUT FIRE WITH GASOLINE**

Abstract: The scope of modern Islamism is complex. It is simultaneously the call for a return to the original values and practices of Islam and a rebellion against the predominant social-economic and political relations in the Muslim world. Also, Islamists articulate a request for the abolition of the existing system of unequal power distribution in international relations. The character of Islamic politics differs in relation to who has the power to formulate the “real” Islam and what is its role in a nation and society. On the one hand, we talk about the so-called regime of Islam ruling elites and related official ulama (Muslim scholars). On the other hand, we are talking about the opposition of Islamist groups that have their activism based upon the belief that Islam is both religion and a nation. The relationship between Islamism and its seemingly worst opponent is essentially almost equivalent to the form of the rising right extremism in the West countries. Extremist right parties of contemporary Europe are, without exception, mostly Islamophobic and focused against migration in practical policy. Migrants are depicted as young, adventurous, prone to crime and endangering the safety, property, and life of Europeans. At the same time, Islam as a whole is presented as the adversary of Europe and its Christian values. The part of European radical right that has its roots in neoliberalism insists on the idea that the Muslims are basically threatening human rights and freedoms of endangered groups. The fact is that Muslim minorities were ill-fit into European societies before and that they were often faced with different discriminatory practices. Parallel with the radicalization of opportunities, this situation further regressed and led to the frustration of the deprived. At that moment, the Islamists arrived through the transmission potential of the deprived. Acts of street violence with mostly younger Muslim protagonists across European cities and especially terrorist attacks on European soil testify about the afore-mentioned. This development suits the European far-right, and the chain of violence continues. According to the worst scenario, the situation could be further radicalized. Islamists could radicalize their actions, and radical right could enter the phase of fascism with the potential of mass persecution of the minority Muslim population. Thus, Huntington’s “prophecy” about the clash of civilizations could finally be validated. However, it would not happen as a consequence of science-based foreknowledge, but on erroneous response to Islamism. Finally, who will benefit from this

development of events? The answer is not particularly complicated. Both Islamists and extreme European rightists waving with Christian ornaments benefit from that. Today, in times of political interpretations of these religions, it is noticeable that those who masterly manipulate with certain doctrines of these religious teachings function like a system of communicating vessels. Political Islam (Islamic right), in such a way, empowers political Christianity (Christian right). The events after September 11, 2001, and emphasized anti-Islamic response of a significant number of today's Europe political actors to the relapses of the "Arab Spring" are the best verification of that. Meanwhile, both right-wingers and Islamists are rubbing their hands.

Keywords: Islamism, far-right, conflict, terrorism, populism, democracy.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

351.861(100)"20"(082)

335.01:172.4(100)"20"(082)

ČOVEK, prostor, tehnologija, ideje : međunarodna bezbednost u trećoj dekadi 21. veka / [urednici Vladimir Ajzenhamer, Nebojša Vuković]. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu : Универзитет Факултет безбедности, 2020 (Novi Sad : Mala knjiga +). - 321 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 100. - Str. 7-15: Reč urednika / Vladimir Ajzenhamer, Nebojša Vuković. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-7067-279-6 (IMPP)

а) Безбедносни сектор -- 21в -- Зборници б) Међународна безбедност -- 21в -- Зборници в) Рат -- Етички аспект -- 21в -- Зборници

COBISS.SR-ID 24416521

ISBN 978-86-7067-279-6

